

Darko Darovec
&
Darja Mihelič

tatuti
komuna
koper

Lincipit liber statutorum
Civilitatis Justinopolis.

Darho Darovec
&
Darja Mihelič

Daržo Darovec
&
Darja Mihelič

Statuti
komuna
koper

ZALOŽBA ANNALES

KOPER 2024

DARKO DAROVEC & DARJA MIHELIČ: STATUTI KOMUNA KOPER

Zbirka:

KNJIŽNICA ANNALES MAJORA

Urednica:

Veronika Kos

Lektor:

Grega Rihtar

Recenzenta:

Simon Malmenvall, Martin Bele

Oblikovanje:

Manca Švara, Zavod Epiona

Založnik:

ZALOŽBA ANNALES, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper© (www.zdjp.si),
Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja© (www.irris.eu)

Elektronska izdaja

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 220546307

ISBN 978-961-6732-68-0 (Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, ZALOŽBA ANNALES, PDF)

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) v okviru razpisa za znanstvene monografije v letu 2023. Nastala je v okviru raziskovalnega programa Prakse reševanja sporov med običajnim in postavljenim pravom na območju današnje Slovenije in sosednjih dežel P6-0435, raziskovalnega projekta SOOČANJE S TUJCI v mestih Zgornjega Jadrana na prehodu iz srednjega v zgodnji novi vek J6-4603, ki ju sofinancira ARIS, ter COST Akcije Research Network for Interdisciplinary Studies of Transhistorical Deliberative Democracy (CHANGECODE, CA22149).

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno
in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije

KAZALO VSEBINE

Predgovor	9
Raziskovanje srednjeveških mestnih statotov:	
od pionirskih prizadevanj do interdisciplinarnih pristopov	11
Pionirska dela in začetni okvir raziskovanja	
srednjeveških komunskih statotov.....	12
Razvoj in sistemizacija statutarne zakonodaje	15
Statuti kot izraz lokalne identitete.....	16
Družbeni in gospodarski vpliv mestnih statotov	17
Metodološki premiki in sodobni izzivi.....	18
Vzhodnojadranski srednjeveški komunski statuti	20
Izzivi digitalizacije in vloga obsežnih jezikovnih modelov pri nadaljnjih raziskavah srednjeveških mestnih statotov	35
Zaključek: Statuti kot ogledalo evropske srednjeveške družbe	37
Geneza koprskih srednjeveških statotov	39
Oblikovanje srednjeveških mestnih statotov	40
Zgodovinske okoliščine nastanka istrskih mestnih statotov.....	44
Koprski cesarski privilegiji in prvi statuti.....	48
Redakcije koprskih statotov.....	55
Upor leta 1348 in koprski statuti.....	66
Obnovitev koprskega mestnega sveta, uradov in statotov	73
Prve omembe statotov po uporuh Kopra 1348	77
Zaključek	82

<i>Civitas Iustinopolis</i> v ogledalu koprskih statotov	85
Vsebine statotov srednjeveškega Kopra.....	85
Koprška uprava, javne službe in socialne ustanove	90
Uprava, javne službe	90
Javni notarji	93
Socialne ustanove	95
Mestni prebivalci – domačini in tujci, kleriki in Judje	96
Domačini.....	96
Tujci	96
Sprejem tujcev v krajevno/mestno skupnost v severnoistrskih mestih	100
Koprski kler	106
Judje v srednjeveškem Kopru	107
Mestno okolje.....	109
Nepremičnine, poslovanje z njimi, razmerja zunaj mesta	114
Lastništvo nepremičnin.....	114
Poslovanje z nepremičninami.....	116
Nepremičninske pravde.....	117
Razmerja na podeželju	118
Prehranska dejavnost	120
Trgovsko poslovanje.....	124
Družinska razmerja, <i>fraterna societas</i>	126
Sobivanje v družini	126
Bratska družba zakoncev v Kopru	127
... in v Piranu	129
Dedovanje imetja v Kopru	133
Obravnavanje kaznivih dejanj, <i>Liber niger</i>	135
Kazenska zakonodaja	135
<i>Liber niger</i>	136
Sklep.....	141

Pomen in vloga notarjev v srednjeveških komunskih statutih ...	143
Komunski overovateljski uradi	145
Beneška zakonodaja	153
... in koprška praksa	155
Statutarna določila glede opravljanja poklica notarja in funkcije vicedomina.....	158
Volitve vicedominov v mestnem Velikem svetu	162
Naloge notarjev in vicedominov	166
Notarska praksa, vloga vicedominov.....	168
Notarski zapisi.....	178
Pogodbe	178
Odtujitev nepremičnin.....	180
Dolžniške listine	190
Oporoke	197
Inventarji	208
Poročne in dotalne listine	210
Cenik notarjev in vicedominov	213
Vodenje, hranjenje ter urejanje notarskih in vicedominskih knjig	220
Zaključek	227
Koprsko podeželje v luči statutov.....	229
Etnična struktura prebivalcev	229
Cerkvena in posvetna posest Kopra	234
Koprski agrarni zakon	238
Koprski kapetan Slovanov	249
Upravne dolžnosti kapetana Slovanov	251
Vojaške dolžnosti kapetana Slovanov.....	255
Vojna s Kambrejsko ligo (1508–1516), vloga kapetana Slovanov, črna vojska.....	258

Knjiga kapetanov Slovanov.....	264
Koprsko podeželje in kužne bolezni.....	266
Vaška samouprava na podeželju.....	277
Gospodarjenje na koprskem podeželju.....	283
Koprška vpetost v prometne tokove, turška nevarnost.....	292
Beneško-avstrijski »konfini«	300
Trgovski tokovi.....	311
Uskoška vojna (1615–1617) in obrambne postojanke	317
Istrsko podeželje – destinacija priseljencev, verske razmere	322
Koprške vasi	329
Epilog	357
Seznam slikovnega gradiva	369
Seznam kratic	383
Seznam okrajšav	384
Viri in literatura	385
Recenziji.....	423

PREDGOVOR

Pred nami je študija posvečena 600. letnici statotov mesta in komuna Koper, ki so bili potrjeni s strani beneških oblasti leta 1423. Dodatno razsežnost tej problematiki je vsekakor ponudil od leta 2017 za javnost ponovno dostopni kodeks koprskih komunskih statotov v Državnem arhivu v Benetkah, ki sicer na naslovnici nosi oznako iz leta 1380, čeprav gre dejansko za določbe potrjenih statotov iz leta 1423. Doslej nam je bil namreč znan le izvod kodeksa koprskih statotov, ki ga hranijo v Državnem arhivu v Reki: ta je namreč že bil deležen ustrezne obravnave in transkripcije, ki ju je leta 1993 objavil Lujo Margetić.

Prvenstveni namen te študije ni »klasična« predstavitev strukture posameznih knjig koprskih statotov ali iskanje in utemeljevanje izvora posameznih pravnih določb ali poglobljena analiza dveh ohranjenih izvodov prepisov koprskih statotov iz 15. stoletja ipd., temveč so razprave namenjene nekaterim interdisciplinarnim vidikom, ki v dosedanjem zgodovinopisju še niso bili deležni ustrezne obravnave, kot je npr. geneza koprskih statotov, vsakdanje življenje, kot ga kažejo koprski statuti, vloga notarjev, ne le kot poglavitnih nosilcev srednjeveškega mestnega statutarnega prava, temveč tudi kot pomembnih porokov sklenjenih civilno-pravnih poslov, zlasti pa predstavitev preteklosti razmeroma obširnega koprskega podeželja. Večina študij o srednjeveških mestnih statutih, ki so predstavljene v uvodnem poglavju, je namreč dokaj zanemarjala podeželja mest, čeprav so prav ta skupaj z mestno urbano naselbino tvorila ozemlje, na katerem je posamezen komun s središčem v mestu izvajal svojo upravno-oblastno funkcijo.

Kljub temu, da v študiji razumljivo prevladujejo interpretacije posameznih poglavij iz štirih knjig koprskih statotov potrjenih leta 1423, sva soavtorja k obravnavi poskušala pritegniti še čim več drugega referenčnega gradiva, ne le s področja zgodovine in pravne zgodovine, temveč tudi s področij etnologije, antropologije, sociologije in umetnostne zgodovine. Zato sva publikacijo tudi opremila z razmeroma obsežnim slikovnim gradivom, ki po najinem mnenju nima zgolj dokumentarne, temveč tudi pomembno interdisciplinarno interpretativno razsežnost.

Razmeroma skromne obravnave pa je bila doslej deležna tudi peta knjiga koprskih statotov, ki v 161 poglavjih z raznimi odloki osrednjih beneških oblasti za čas od leta 1394 do 1667 oziroma 1670, prinaša izjemno zanimive podatke za koprsko in širšo istrsko zgodovino. Zato sva poleg prevoda odloka o vsakoletnem izboru koprskega kapetana Slovanov iz dodatka h koprskim tiskanim statutom iz leta 1670 v pričujočo razpravo vključila tudi obravnavo podatkov iz nekaterih poglavij oziroma posameznih odlokov iz pete knjige koprskih statotov. Vsekakor ocenjujemo, da si ta poglavja zaslužijo nadaljnje poglobljene raziskave in predstavitve, kakor tudi t. i. *Liber niger*, v štirih zvezkih, z odloki beneških oblasti od leta 1279 dalje, torej takoj po beneški osvojitvi Kopra. Prav navedeni odloki so bili namreč nujno pravno dopolnilo koprskim statutom pri upravljanju komuna.

Statuti srednjeveških komunov nenazadnje nazorno izpričujejo pretekle deliberativne prakse: prvotno so jih obravnavali in sprejemali na zboru celotne mestne skupnosti (*arengo*; 12./13. stoletje), nato pa komunski kolegialni organi, kar je skupnosti zagotavljalo legitimnost sprejetih odločitev.

Čentur, 25. decembra 2024

Darke Darovec
&
Darja Mihelič

RAZISKOVANJE SREDNJEVEŠKIH MESTNIH STATUTOV: OD PIONIRSKIH PRIZADEVANJ DO INTERDISCIPLINARNIH PRISTOPOV

Srednjeveški mestni statuti so dragoceni viri za razumevanje pravnih, družbenih in kulturnih procesov v srednjeveški Evropi. Kot pravni dokumenti so oblikovali temelje mestne avtonomije, urejali odnose med lokalnimi skupnostmi in širšimi političnimi strukturami ter odražali preplet lokalnih običajev in univerzalnih pravnih tradicij. Statuti so bili ključno orodje za upravljanje mestnih skupnosti, oblikovanje lokalne identitete in prilagajanje univerzalnih pravnih norm lokalnim potrebam. V 12. in 13. stoletju so statuti kot svojstvene zbirke lokalnih običajev, kanonskega in rimskega prava, predstavljali začetno stopnjo centralizacije oblasti na ravni posameznega mesta oziroma komuna in tako utirali pot oblikovanju meščanskih nacionalnih držav.

V raziskovalnem pogledu predstavljajo statuti izziv v več smereh. Prva posega v naloge temeljnih zgodovinskih ved arhivistike, paleografije, kodikologije ipd., ter se posveča formalnim značilnostim kodeksov, hrambi, materialu, pisavi. Pravna zgodovina na eni strani proučuje pravne osnove ter genezo statotov posameznih mest, strukturo njihove vsebine in medsebojno odvisnost, na drugi pa konkretne pravne norme. Arheologija, zgodovina, umetnostna, arhitekturna zgodovina, lingvistika, tudi historična geografija vsaka s svojega vidika proučujejo najrazličnejše statutarne vsebine.

Raziskovanje srednjeveških mestnih statotov je skozi čas prešlo od osnovnih prizadevanj za njihovo katalogizacijo in analizo – z osredotočenostjo na pravne vidike – k interdisciplinarnim metodološkim pristopom, ki vključujejo zgodovinske, jezikoslovne, antropološke ter druge družboslovne in humanistične vede, skratka,

do celostnega interdisciplinarnega razumevanja, ki srednjeveške mestne (komunske) statute obravnava kot integralni del pravne, družbene in kulturne zgodovine srednjeveške Evrope.

Vendar so za razumevanje razvoja statotov in njihove narave, pa tudi za izogibanje nekaterim tradicionalnim mnenjem, kot je na primer ideja o razvoju mestne zakonodaje, ki naj bi sledila konstanškemu (Konstanz) miru iz leta 1183, najstarejša pričevanja o mestnih statutih zelo pomembna. Skoraj vsi prvi osnutki mestnih statotov so namreč izgubljeni. Študije in ohranjene zbirke statotov nam pomagajo razumeti dolgo trajanje te zakonodaje: čas kodifikacije v 19. in 20. stoletju je kratek in izjemen časovni okvir v primerjavi s statutarim pravom, povezanim s sistemom *ius commune*, ki temelji na univerzitetnem poučevanju od 12. do 13. stoletja dalje vse do vključno 18. stoletja. Pravzaprav je bilo od 13. stoletja dalje v osrednji in severni Italiji ter na vzhodnem Jadranu, skoraj povsod razen v Kraljestvu Sicilije, statutarno pravo živahen del vsakodnevnega mestnega življenja. V tistem času, okoli leta 1200, je statutarno pravo začelo veljati kot *lex* (zakon) in pridobilo pravico, da nasprotuje rimskemu pravu. Tako so ga celo začeli dojemati kot specifično *ius civile* vsakega mesta, kar je omogočalo njegovo integracijo z *ius commune*, učenim pravom juristov (Ascheri, 2009, 202–203).

Pionirska dela in začetni okvir raziskovanja srednjeveških komunskih statotov

Luigi Antonio Muratori (1672–1750) je s svojim delom *Rerum Italicarum Scriptores* (1723–1751) postavil temelje za zbiranje primarnih zgodovinskih virov in sistematično zgodovinopisje, kar je bilo prelomno za razumevanje mestnih statotov kot zgodovinskih dokumentov, z delom *Antiquitates Italicae Medii Aevi* (1738–1743) pa je med prvimi opozoril na pomembnost statotov, čeprav je bil njihov pomen zanemarjen še dolgo zatem.

Prve znanstvene obravnave mestnih statotov v 19. stoletju so se osredotočale na njihovo pravno strukturo. Corrado Chelazzi (1943–1999) je bil eden izmed prvih, ki je opozoril na pomembnost statotov

kot avtonomnih pravnih dokumentov za razumevanje srednjeveškega pravnega reda. Njegova sistematična zbirka je omogočila vpogled v pravno ureditev mestnih skupnosti. Luigi Frati (1869–1877) je v svojih izdajah bolonjskih statutow iz 13. stoletja osvetlil politično kompleksnost mestne zakonodaje, poudaril njihov prispevek k pravni in politični zgodovini mestnih komunov, med drugim je precej pozornosti posvetil napetostim med aristokratskimi in ljudskimi interesi. Ta pionirska dela so statute obravnavala predvsem kot izolirane pravne vire, pri čemer so pogosto spregledala njihov širši družbeni in kulturni kontekst. Ko je še sredi 20. stoletja Francesco Calasso (1929; 1954) obravnaval statutarno zakonodajo v kontekstu *ius commune* (skupnega prava), je statute predstavil kot »lokalni partikularizem«, kar jim je na trenutke zmanjšalo vrednost v zgodovinopisju.

Sl. 1: Bolonjski statuti iz leta 1376, c. 167r. Inicialka na začetku četrte knjige o civilnem pravu (ASBo; Trombetti Budriesi, 2014).

V prvi polovici 20. stoletja so raziskovalci, kot sta John Gilissen in Hans-Martin Schwarzmaier, razširili razpravo na prehod od ustnega prava

va k zapisanim pravnim normam. Gilissen je v svojem delu *La coutume* (1982) analiziral proces formalizacije običajnega prava v mestnih statutih, kar je postavilo temelje za razumevanje prehoda mestnih skupnosti v pravno urejene entitete. Schwarzmaierjeva študija *Lucca und das Reich* (1972) je pokazala, kako so severnoitalijanska mesta s pisanimi zakonodajnimi reformami utrjevala svojo avtonomijo.

Sredi 20. stoletja so zlasti Enrico Besta (1925; 1962; Besta & Barni, 1945; Besta & Predelli, 1901; Lusardi & Besta, 1945), Ugo Nicolini (1971a; 1971b; 1984; 2016) in Ugo Gualazzini (1958) postavili temelje za raziskovanje statotov, pri čemer so jih prvič obravnavali kot ključne vire za razumevanje lokalnih pravnih in družbenih ureditev.

Sl. 2: Statut bolonjske trgovske družbe iz leta 1329. Tudi razna obrtna in poklicna združenja kakor tudi laične in religiozne bratovščine so sledile zgledu srednjeveških mestnih oblasti, tako da so sprejeli in zapisali pravila v svoje statute (ASBo). Wikimedia Commons.

Med prelomna dela druge polovice 20. stoletja gre šteti knjigo Maria Sbriccolija *L'interpretazione dello statuto* (1969), ki poudarja funkcionalno vlogo statotov v mestnih in družbenih strukturah. Cinzio Violante (1964–1966) je nazorno prikazal pomembnost lokalnih zgodovinskih raziskav, kar je spodbudilo zanimanje za statutarne študije, Gina Fasoli (1977) pa šteje za eno prvih, ki je statutarne zakone obravnavala kot »globalne vire« za razumevanje srednjeveških mest. Prelomne vpoglede v pravne vidike in vlogo statotov v političnem in družbenem okviru, kakor tudi njihov pomen za oblikovanje lokalne identitete in pravne kulture je v več temeljnih delih predočil Mario Ascheri (1985; 1987; 1990; 1991; 1996; 2000a; 2000b; 2001; 2003; prim. Pene Vidari, 1999), medtem ko je Umberto Santarelli (1993) pozval k boljšemu razumevanju pravne terminologije statotov in opozoril na potrebo po interdisciplinarnem pristopu. Pomembne študije severnoitalijanskih komunskih statotov kot virov za razumevanje razvoja pisne kulture v 12. in 13. stoletju sta prispevala Hagen Keller in Jörg Busch (1991), Severino Caprioli (1996) pa je na podlagi izkušnje z delom na perugijskih statutih izpostavil vrednost sistematične analize stratificiranih pravnih virov. Claudia Storti (1984) je raziskovala lombardske statute in njihovo kompleksno pravno terminologijo, Gisela Drossbach (2009) je s primerjalnimi študijami prispevala k razumevanju statutarne zakonodaje v širšem evropskem kontekstu, Antonello Mattone in Marco Tangheroni (1986) pa sta pokazala, kako so pravni dokumenti odražali specifično lokalno identiteto, velikokrat povezano z lokalno tradicijo in vplivi večjih pravnih sistemov (npr. pisanskega in genovskega prava), kar je vplivalo na upravno in družbeno organizacijo.

Razvoj in sistemizacija statutarne zakonodaje

Sistemizacija statotov v severnoitalijanskih in zgornjejadranskih mestnih komunih v 13. in 14. stoletju predstavlja ključen prelomni proces v pravni zgodovini. Statuti, kot so tisti iz Bologne (1288) in Perugie (1279), odražajo proces sistemizacije zakonodaje, ki je bil namenjen

utrjevanju stabilnosti in legitimnosti mestnih oblasti. Pierre Chastang (2010; 2013; 2014; 2016; Cammarosano & Chastang, 2014; Chastang & Otchakovsky-Laurens, 2017) je opozoril na njihovo simbolno funkcijo, saj so statute dojemali kot orodje legitimnosti in stabilnosti.

Anna Laura Trombetti Budriesi (2007; 2010; 2014) je proučevala pre-nove statotov v mestih Emilije-Romanje in osvetlila prizadevanja za njihovo standardizacijo ter razširjanje pravnih praks na širše občinstvo. Njene raziskave kažejo, da so bili statuti pogosto prilagojeni političnim in družbenim spremembam, kar je omogočalo njihovo dolgotrajno uporabo.

Hkrati sta Bruno Paradisi (1987) in Paola Guglielmotti (2014) raziskovala vpliv rimskega prava in srednjeveških glosatorjev na oblikovanje mestnih statotov. Paradisi je poudaril pomen glos kot orodja za interpretacijo pravnih norm, saj so oblikovane v obliki zgledov (*exempla*), ki predstavljajo življenjsko vodilo, medtem ko je Guglielmotti proučevala, kako so severnoitalijanski statuti prilagodili rimsko civilno pravo lokalnim potrebam, s čimer so vzpostavili ravnovesje med univerzalnimi načeli in lokalnimi običaji.

Statuti kot izraz lokalne identitete

Poleg pravne vloge so imeli statuti osrednjo vlogo pri oblikovanju mestne identitete. Antonello Mattone (2014; 2016) in Roberta Braccia (2009; 2014) sta raziskovala, kako so statuti poudarjali lokalne pravice in dolžnosti ter predstavljali orodje za zaščito pred zunanjimi vplivi. Primer Sassarskih statotov kaže, kako so lokalne skupnosti uspešno integrirale elemente pisanega in genovskega prava, hkrati pa ohranile svoje tradicije.

Mario Ascheri (2013) opozarja, da je lokalna osredotočenost statotov pogosto vodila v fragmentacijo pravnih sistemov, kar je ustvarjalo napetosti med lokalnimi normami in univerzalnimi pravnimi načeli. Kljub temu so statuti prispevali k ohranjanju pravnega pluralizma in lokalne avtonomije. Hagen Keller (1998) je statute opredelil kot »lokalne ustave«, ki so omogočale delovanje mestnih skupnosti. Njegove raziskave so osvetlile, kako so statuti združevali lokalne

pravne norme z univerzalnimi pravnimi vplivi, kot je *ius commune*. Claudia Storti (1984) pa je izpostavila pluralnost pravnih vplivov, ki so statutom omogočali prilagodljivost in trajnost.

Družbeni in gospodarski vpliv mestnih statutov

Statuti so imeli tudi pomemben vpliv na družbeni in gospodarski razvoj mest. Paolo Cammarosano (1998; 2009; 2021; Cammarosano & Chastang, 2014) je med drugim analiziral, kako so statuti urejali gospodarstvo na ravni mesta in posameznikov v njem; mesto je skrbelo za svoje prejemke (davke, tudi kredite) in posegalo na področje obrti, trgovine, kmetijstva, ob morju tudi ribištva in solarstva, s čimer so statuti prispevali k stabilizaciji mestnih gospodarstev. Hagen Keller (1998) je pokazal, kako so statuti krepili družbeno kohezijo z urejanjem odnosov v mestih, med drugim je izpostavil določbe (tudi statute) raznih obrtnih korporacij, kar je krepilo družbeno stabilnost.

Statuti so omogočali širšo participacijo prebivalcev v političnih procesih in spodbujali širjenje pismenosti. Keller (1998) in Trombetti Budriesi (2014) sta opozorila na tesno povezavo med statutarnimi reformami in razvojem šolstva, kar je povečalo pravno ozaveščenost prebivalstva.

Sl. 3: Reformirani statuti Modene iz 15. stoletja. Wikimedia Commons.

Metodološki premiki in sodobni izzivi

Raziskovanje statotov je prešlo od pravne analize k interdisciplinarnim pristopom, ki vključujejo zgodovinske, pravne, antropološke in jezikoslovne dimenzije. Avtorji, kot so Mario Ascheri (1985; 1987; 1990; 1991; 1996; 2000a; 2000b; 2001; 2003; 2009; 2013), Pier-

re Monnet, Otto Gerhard Oexle (Monnet & Oexle, 2003) in Gisela Drossbach (2009), so razvili primerjalne študije o mestnih statutih v Italiji in Nemčiji, zato je razumljivo, da zagovarjajo širši družbeni pristop k raziskovanju, ki statute obravnava kot del širšega kulturnega in pravnega konteksta. Claudia Storti (1984) predstavlja metodološki premik od izključno pravne analize k interdisciplinarnemu pristopu, ki vključuje družbene, ekonomske in kulturne vidike, medtem ko Gisela Drossbach (2009) s svojimi raziskavami prispeva k širjenju komparativnih študij srednjeveških statotov na evropski ravni, kar poudarja univerzalne trende in lokalne posebnosti. Tako npr. raziskave Roberte Braccia (2009;

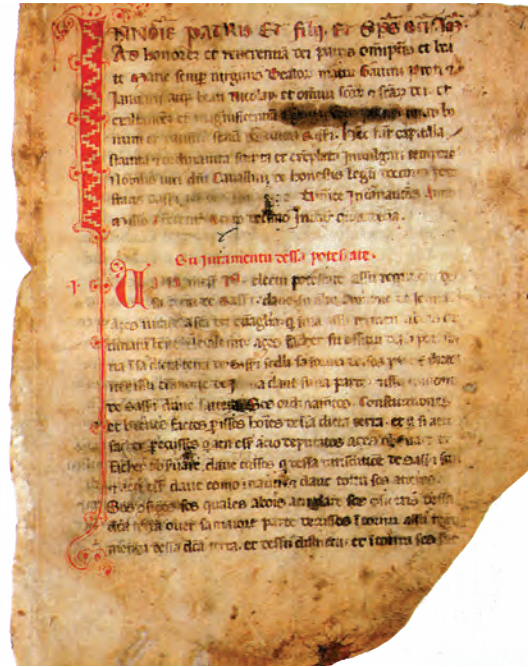
Sl. 4: Statut trgovskega kolegija (Nobile Collegio della Mercanzia) iz Perugia iz leta 1323. Wikimedia Commons.

2014) prikažejo širjenje genovskega pravnega sistema skozi statute v Liguriji in Sardiniji ter njihov vpliv na oblikovanje lokalnih identitet.

Morda nekoliko drznejšo vizijo v preučevanju srednjeveških statutow napoveduje Luca Loschiavo (2017), ki sicer razpravlja o upadanju zanimanja za raziskovanje srednjeveških statutow v zadnjem času, predvsem zaradi jezikovnih in metodoloških ovir, toda perspektivo vidi zlasti v interdisciplinarnih študijskih pristopih ter digitalizaciji srednjeveških statutow. Tak pristop mdr. spodbuja tudi Alessandra Casamassima (1999), soavtorica obsežnega seznama objav in študij o italijanskih, istrskih, dalmatinskih, albanskih in levantskih srednjeveških statutih od leta 1986 do 2015 (prim. UNIBO, 2024).

Ob tem seznamu se nam razpirajo še drugi vidiki proučevanja srednjeveških statutow, saj so statuti navedenih dežel nemalokrat napisani v različnih jezikih in tudi pisavah (npr. v glagolici).

Poseben izziv raziskovalcem srednjeveških komunskih statutow zato lahko v sodobnem času nudi tudi umetna inteligenca, zlasti že razviti in nadaljnega učenja potrebni t. i. obsežni jezikovni model (OJM, v angleščini LLM, *large language model*), računalniški jezikovni model, sestavljen iz umetne nevrnske mreže s številnimi parametri, ki so ga usposabljali s pomočjo zelo obsežnih količin neoznačenih besedil. Omenjeni model zmore širok razpon nalog in analiz z milijoni ali celo milijardami parametrov obsežnih korpusov besedil v različnih svetovnih jezikih. Zato se kaže kot idealni metodološko-teoretični pristop pri raziskovanju pestrosti

Sl. 5: Statuti komuna Sassari iz leta 1316, napisani v sardinskem dialektu. [Wikimedia Commons](#).

Sl. 6: Bolonjski statuti iz leta 1376, c. 303v. Inicialka na začetku sedme knjige (ASBo; Trombetti Budriesi, 2014).

in posebnosti srednjeveških komunskih statotov, njihovi primerjavi med različnimi mesti in deželami, še posebno, ker ne pozna jezikovnih ovir. Toda izkušnje kažejo, da je zlasti na področju humanističnih študij še kako potrebna ne le interpretacija dobljenih nalog in analiz, temveč zlasti ustrezna komunikacija in usmerjanje OJM z ustreznimi raziskovalnimi vprašanji. Raziskovalci s področja humanistike in družboslovja so tako postavljeni pred nove raziskovalne izzive, področje preučevanja srednjeveških statotov, običaji, družbena, ekonomska, zgodovinska, pravna in zlasti jezikovna tradicija pa imajo s pomočjo OJM odprte možnosti nadaljnega poglobljenega raziskovanja preteklih družb, njihovih (dobrih in slabih) izkušenj, morda celo za zgled prihodnjim rodovom. Z vidika jezikovne in kulturne pestrosti so za tak raziskovalni izziv skoraj najprimernejši prav:

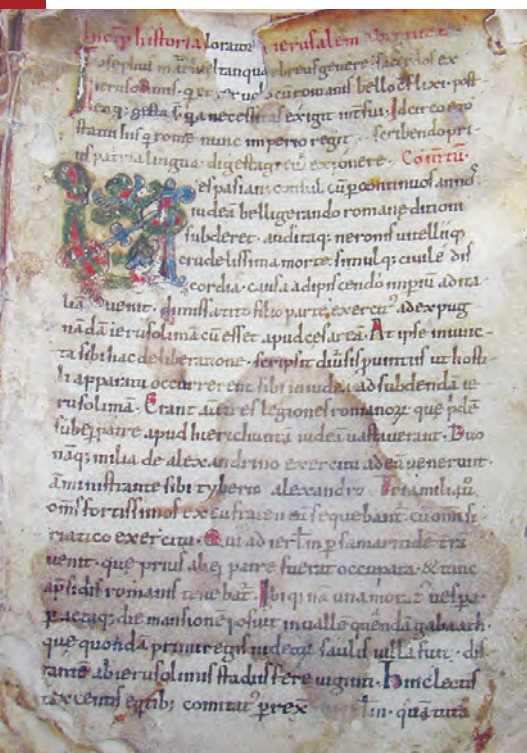
Vzhodnojadranski srednjeveški komunski statuti

Z določenim časovnim zamikom so bili ustrezne pozornosti deležni tudi statuti srednjeveških komunov na vzhodnojadranski obali.

V 19. stoletju je pionirsko delo na področju izdaje srednjeveških statutov na območju Istre opravil Domenico Rossetti, ki je pripravil izdajo statuta Trsta (1830). Pietro Kandler je bil eden izmed najplodnejših avtorjev tega obdobja. Objavil je statute mest Poreč (1846b), Trst (1849), Buje (1850), Rovinj (1851c) in Novigrad (1851d). Njegovo delo je pomembno zaradi sistematičnosti in širine obravnavanih tem. Kandlerjevemu delu je sledil Bernardo Benussi, ki je pripravil statute Rovinja (1851) in Umaga (1892), pri čemer je izpostavil lokalne posebnosti teh dokumentov. Posebno mesto zavzema Carlo Buttazzoni, ki je objavil statute Labina (1870). Buttazzonijevo delo je bilo pomembno zaradi njegovega inovativnega pristopa k razumevanju pravnega jezika in terminologije. Pomemben prispevek je dal tudi Luigi Morteani, ki je v letih 1888 in 1889 izdal statute Izole, pri čemer je uporabil kombinacijo zgodovinskih in filoloških metod (Morteani, 1888–1889).

Na območju Kvarnerja so v 19. stoletju številni hrvaški raziskovalci priredili izdaje srednjeveških zakonov in statutov. Anton Mažuranić je pripravil izdajo vinodolskega zakona (1843), Ivan Kukuljević Sakcinski je uredil statute Krka (1852), Ivan Mažuranić pa senjske statute (1854). Matko Laginja je pripravil zakon mesta Kastva (1873–1874) in vinodolski zakon (1875). Vrhunec prizadevanj za izdajo pravnih virov s Kvarnerja je bila izdaja vinodolskega zakona, vrbanijskega (krškega) statuta, kastavskega zakona, veprinačkega zakona in trsatskega zakona leta 1890 v četrti knjigi *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium* (MHJSM), ki jo je uredila JAZU pod vodstvom Franja Račkega (1828–1895), Vatroslava Jagića (1838–1923) in Ivana Črnčića (1830–1897) (Rački et al., 1890).

Raziskovanje srednjeveških dalmatinskih statutov temelji na delih številnih avtorjev, ki so skozi stoletja obravnavali pravno zgodovino Dalmacije. Češki pravni zgodovinar Jaromir Hanel, eden izmed pionirjev raziskovanja dalmatinskih statutov, je s svojimi deli *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae* in *Statuta et leges civitatis Spalati* vzpostavil temelje za nadaljnje raziskave (Hanel, 1877; 1878; 1880).

Sl. 7: Stran iz korčulanskega kodeksa, ki vsebuje srednjeveško zbirko besedil iz druge polovice 12. stoletja, zapisan v latinici. Wikimedia Commons.

Hanel je bil eden izmed prvih, ki je na kritičen način objavljala srednjeveške statute, kar je omogočilo njihovo nadaljnjo analizo in interpretacijo. Njegove raziskave so bile osredotočene na vsebinsko in zgodovinsko analizo pravnih določil in njihovih družbenih implikacij, s čimer je pokazal, kako so statute uporabljali v vsakdanjem življenju dalmatinskih komunov.

Dubrovniške statute je med prvimi obravnaval Baltazar Bogišić (1877), ki je mdr. tudi avtor dela *Pisani zakoni na slovenskom Jugu* (1872). Giuseppe Alačević je že leta 1879 na kritičen način objavil splitske statute, Šime Ljubić pa je kmalu nato v MHJSM objavil statute Budve, Skradina in Hvara (1882–1883) (*Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardoniae et civitatis et insulae Lesinae*), kar sodi med najzgodnejše celovite zbirke statutov iz teh regij. Trilogija avstrijskega zgodovinarja, slavista in politika

Konstantina Josefa Jirečka *Die Romanen in den Städten Dalmatiens Während des Mittelalters*, objavljena na Dunaju (Jireček, 1901–1904), pa med drugim analizira zgodovinske in pravne značilnosti romaniziranega prebivalstva dalmatinskih mest v srednjem veku.

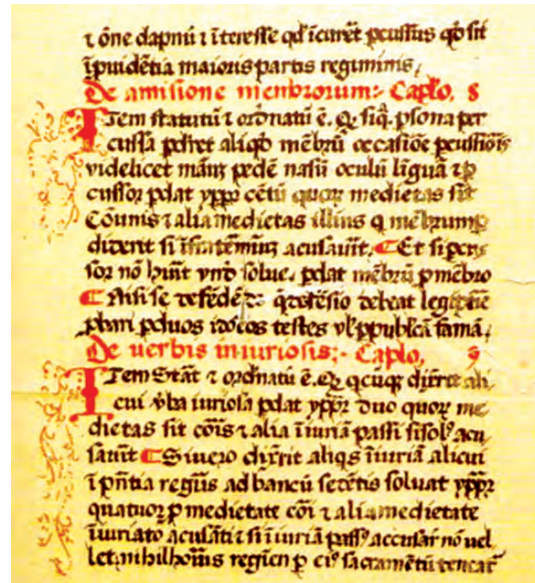
Ugo Inchiostri je v prvi polovici 20. stoletja raziskoval pravne in družbene vidike dalmatinskih statutov, pri čemer se je osredotočal na njihove kazenske, družinske in ekonomske določbe. Njegova dela, kot *Sul diritto statutario di Sebenico sotto la dominazione Veneta* (1893) ali *Gli statuti dalmati del Medioevo* (1934a; 1934b; 1934c; 1934d, 1934e), o komunu in statutih Raba (1930–31), o statutarnem pravu

Poreča (1910), o zakonski zvezi na podlagi skupnega premoženja v istrskih statutih (1909), ter številne druge študije, objavljene v revijah, kot je *Archivio storico per la Dalmazia*, so razkrila pomembno vlogo teh zakonov v urejanju družbenih razmerij. Inchiostri je bil posebej pozoren na vplive italijanske zakonodaje na dalmatinske statute, kar kaže na tesno povezavo med dalmatinskim in beneškim pravnim sistemom. Posebej se je posvetil zakonodaji v mestih, kot so Šibenik, Zadar in Split.

V prvi polovici 20. stoletja se je raziskovanje statutow nadaljevalo v tradiciji 19. stoletja, vendar z bolj sistematičnim pristopom. Italijanski raziskovalci so še naprej obravnavali istrske statute, medtem ko so hrvaški zgodovinarji v tem obdobju pozornost namenili zakonom liburnijske Istre, vinodolskemu zakonu, senjskemu in krškemu statutu.

Zanimanje za pravne spomenike Kastva, Veprinca in Vinodola so konec 19. in v 20. stoletju pokazali tudi ukrajinski in ruski raziskovalci. V Kosanovičevih člankih (2009; 2010) omenjeni ukrajinski in ruski raziskovalci, kot so Fjodor I. Leontovič (1868), Vikentij V. Makušev (1867), Anna Mihailovna Evreinova (1878; 1879), Mikhail Flegontovič Vladimirski-Budanov (1881; 1882), Aleksandar Solovjev (1929; 1932; 1939) in drugi, so pomembno prispevali k proučevanju pravne zgodovine vzhodnega Jadrana, predvsem v kontekstu primerjalne pravne analize. Njihova dela so osvetlila vplive bizantinskega in slovanskega prava ter povezave med različnimi pravnimi sistemi srednjeveških mest, kot so Krk, Kotor, Zadar in Dubrovnik. Njihov

Sl. 8: Stran iz statutow mesta in otoka Korčule, za katerega se navaja, da naj bi bil že iz leta 1214 (Cvitančić & Šeparović, 1987; Strčić, 1987).

prispevek je neprecenljiv za razumevanje mednarodnega interesa za pravno dediščino vzhodnega Jadrana.

Po koncu druge svetovne vojne in političnih spremembah, ki so sledile, so se raziskovalci iz Slovenije in Hrvaške intenzivneje posvetili preučevanju statotov s tega območja – slovenski raziskovalci predvsem slovenski Istri in Ptuju, hrvaški pa hrvaški Istri in Kvarnerju.

Prvo povojno izdajo statotov iz teh regij je pripravil Zlatko Herkov leta 1948, ko je objavil statute mesta Reka iz leta 1530 v hrvaškem prevodu (Herkov, 1948). S tem je postavil nove standarde za izdajo pravnih besedil, saj je vključil tako latinski izvornik kot tudi hrvaški prevod in obsežno zgodovinsko analizo. Zlatko Herkov je med drugim uredil tudi *Knjigo statuta, zakona i reformacija grada Šibenika* (1982), ki je pomemben vir za raziskovanje šibeniškega pravnega sistema in zakonodaje.

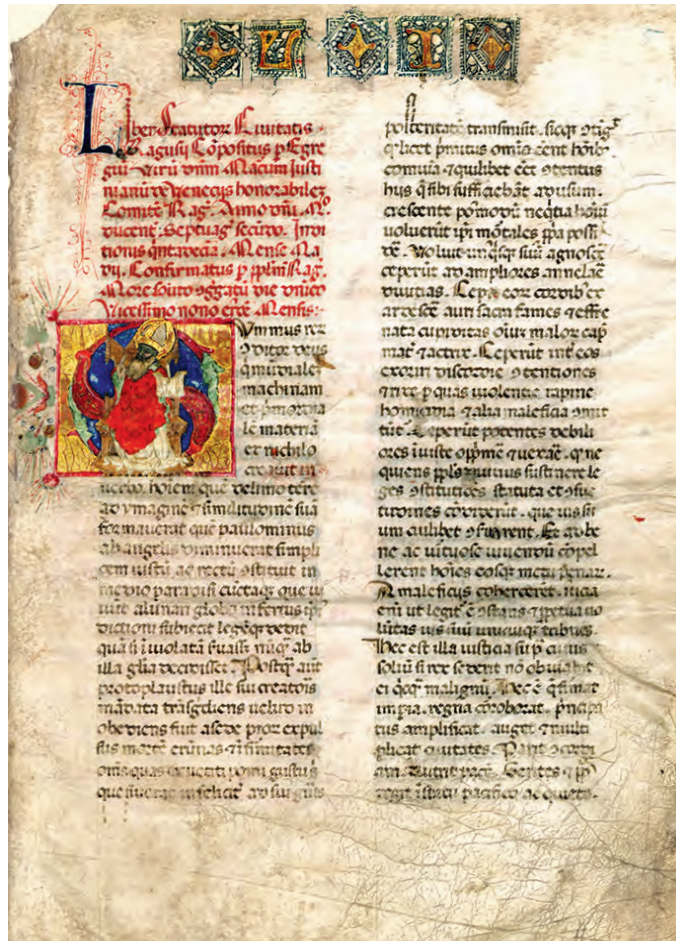
Na teoretični ravni je hrvaška pravna historiografija z delom pravnega zgodovinarja Ivana Beuca (1962) dobila prvo sodobno raziskavo o statutarnih pravicah na območju Istre šele po drugi svetovni vojni. Precej pozornosti je Beuc namenil tudi zadrskim statutom, zlasti statutom zadrškega komuna iz leta 1305 (Beuc, 1954). Njegov prispevek osvetljuje upravno in pravno organizacijo enega najpomembnejših dalmatinskih komunov.

V šestdesetih letih 20. stoletja je sledila vrsta izdaj statotov v latinskem jeziku, s hrvaškim prevodom ali brez njega. To so bili dvigradski statuti, statuti Grožnjana, statuti Buzeta, revizija že objavljenih statotov Izole, fragment statotov Buj, statotov Svetega Lovreča Pazena-tiškega, senjskih statotov in statotov Poreča. Pri tem kaže izpostaviti dela Danila Klena, ki se je sicer posvetil predvsem izdajam istrskih in kvarnerskih urbarjev, vendar je svoje raziskovalno delo posvetil tudi statutom (Klen, 1961–1962; 1963–1964).

Antun Cvitanić je s svojim obsežnim delom, ki vključuje temeljite analize statotov z Brača, Hvara, Splita in Korčule, postal nepogrešljiv vir za raziskovalce pravne zgodovine. Njegova knjiga *Iz dalmatinske pravne povijesti* (2002) vsebuje več kot 800 strani analiz, komentarjev in ponatisov ključnih pravnih dokumentov. Njegova interpretacija

agrarnih in kazenskih zakonov v statutih osvetljuje neenakosti med plemstvom in prebivalstvom ter razkriva družbene in politične razmere, ki so oblikovale zakonodajo. Njegova sposobnost povezovanja lokalnih pravnih določil z evropskimi tokovi je prinesla novo dimenzijo v študij istrske, kvarnerske in dalmatinske pravne zgodovine. Ivan Strohal (1911) in Bernard Stulli (1969) sta s svojimi raziskavami in prispevki k bibliografiji prav tako pomembno obogatila področje študija srednjeveških statotov.

V 80. letih 20. stoletja je z izdajanjem statotov nastopila renesansa, predvsem po zaslugi Luja Margetića, ki je s svojimi deli postavil nova merila za raziskovanje srednjeveškega prava. S svojim obsežnim opusom je postavil temelje za sodobno razumevanje srednjeveških statotov kot ključnih dokumentov za pravno in kulturno dediščino Istre, Kvarnerja in Dalmacije. Njegovo delo je prepletalo interdisciplinarne pristope, ki so združevali pravno zgodovino, jezikoslovje in družbene študije, s čimer je omogočil poglobljen vpogled v pravne sisteme teh regij. Poleg tega lahko Margetića označimo za pionirja v analiziranju

Sl. 9: Naslovna stran statotov Dubrovnik, prepis iz 15. stoletja, ki se hrani v Državnem arhivu v Dubrovniku (Povcast, 2014).

pravnih institutov, ki so se pojavljali v srednjeveških statutih Istre, Kvarnerja in Dalmacije. Njegove raziskave so razkrile bogat pravni pluralizem na območju vzhodnega Jadrana, kjer so se prepletale rimske, bizantinske in slovanske pravne tradicije. S posebnim poudarkom na dokumentih, kot so *Vinodolski zakon* (1980; 1981–1982; 1983b; 1983c;

1987b; 1988), *Senjski statut* (2007) in *Zakon grada Kastva* (1994), je Margetić razkril zgodovinske vplive in praktično uporabo teh zakonodaj v družbenem in gospodarskem življenju. Njegovo delo je osvetlilo, kako so pravni sistemi služili kot odraz političnih, kulturnih in ekonomskih razmer. Poleg latinskih izvirnikov je redno pripravljaj hrvaške prevode, kar je omogočilo širši dostop do teh ključnih pravnih virov. Vsako izdajo je obogatil z obsežno pravno analizo, ki je izpostavljala družbeni kontekst pravnih določil. Njegova sposobnost primerjave lokalnih zakonodaj z evropskimi pravnimi tokovi je bila ključna za postavitev teh dokumentov v širši pravni okvir.

Margetićev teoretični prispevek k raziskovanju srednjeveških statutov je

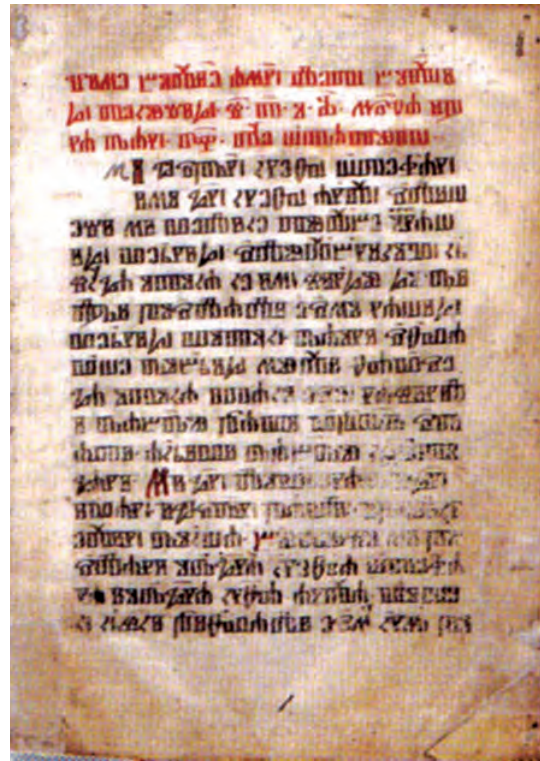

Sl. 10: Vinodolski zakonik iz 1288 pisan v glagolici.
Wikimedia Commons.

bil prav tako izjemen. Raziskoval je, kako so pravni sistemi skozi statute odražali družbene spremembe, predvsem v kontekstu vplivov beneške oblasti in trgovskih povezav. Poudarjal je pomen lokalnih pravnih tradicij in njihovo prilagajanje širšim političnim in gospodarskim okoliščinam. Njegove analize so opozarjale na slovanske in bizantinske korenine številnih pravnih institutov, kar je imelo pomembno vlogo v polemikah z italijansko historiografijo, ki je statute pogosto interpretirala skozi prizmo rimske tradicije. Objave statutov in drugih pravnih aktov (zlasti urbarjev) v glagolici, kot npr. vrbniški statuti (otok Krk), zapisani 1388, veprinski statuti (1507), ali pa kastavski (1490) in mošćeniški statuti (1501), ki so ohranjeni v latinici, toda prevedeni so bili iz starocerkvene slovanske glagolice, ki jih je v sodelovanju z drugimi avtorji v večini pripravil Margetić, v glavnem potrjujejo njegova raziskovalna dognanja (Margetić, 2006a; 2006b; 2006c; Margetić & Strčić, 2008).

Margetićev pristop k raziskovanju srednjeveških statutov je postal model za nadaljnje raziskave, tako na Hrvaškem kot v Sloveniji. Njegova zapuščina ostaja ključna za nadaljnje raziskovanje tega pomembnega področja pravne zgodovine.

V kontekstu naše obravnave pa je Margetićeva vloga še toliko pomembnejša, saj je leta 1993 pripravil transkripcijo koprskih statutov iz leta 1423, ki jih hranijo v Državnem arhivu na Reki (dalje: HR-DARI). Tudi k tej izdaji je pripravil razmeroma obsežno uvodno študijo, ki razkriva posebnosti koprskega statuta, kot je

Sl. 11: Vrbniški (krški) statut iz 1388 pisan v glagolici. [Wikimedia Commons](#).

npr. »poroka kot brat in sestra«, čemur je tudi v drugih svojih študijah posvetil veliko pozornosti, in ki ji v tem delu namenjamo dodatno diskusijsko interpretacijo (prim. poglavje *Civitas Iustinopolis* v ogledalu koprskih statutow).

Zlasti na podlagi gradiva, ki ga nudijo srednjeveški komunski statuti, so v drugi polovici 20. in v začetku 21. stoletja nastale tudi številne interdisciplinarne študije. Naj omenimo le nekatere med njimi, ki se posvečajo predvsem Dalmaciji, vendar v svojo obravnavo vključujejo tudi gradivo bližnjih in daljnih srednjeveških komunov. Nevenka Bogojević-Gluščević se je pri raziskovanju srednjeveškega kotorskega prava posvetila temam, kot so kazensko pravo, lastninski odnosi in trgovinske prakse. Njena dela, kot so *Statutarna pravila o pomorskoj havariji u srednjevekovnim istočno-jadranskim gradovima* (2001), odražajo poglobljeno razumevanje pravnih običajev obalnih mest. Podobne teme je obravnavala tudi Mirela Šarac (1989–1990; 1995; 1996; 2000–2001), medtem ko je Vera Čučković posvetila pozornost družinskemu pravu v dubrovniškem statutu. V svojih delih, kot sta *Bogišićevi pogledi na porodično pravo* (1989) in *Materijalno obezbjeđenje supružnika* (1981), je raziskovala pravni položaj zakoncev in družinskih razmerij v srednjem veku. Jelena Danilović je v svojih delih, kot so *Represalije u dubrovačkom pravu XII i XIII veka* (1972), raziskovala pogodbeno pravo in mednarodne pravne odnose Dubrovnika v srednjem veku. Njena dela osvetljujejo pravne inovacije, ki so jih Dubrovčani uvedli za zaščito gospodarskih interesov. Zdenka Janeković-Römer je analizirala zasebno življenje in vlogo zakonov v Dubrovniku, pri čemer je izpostavila dvojnost med vključevanjem tujcev in njihovo odtujenostjo. Njena dela, kot je *Nasilje zakona: gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovekovnom i ranonovovekovnom Dubrovniku* (2003), so pomembna za razumevanje vsakodnevnega življenja v srednjeveškem Dubrovniku. Ugotavljanju kontinuitete oziroma diskontinuitete konstitucionalizma na podlagi primerjalne študije s korčulanskimi statuti je napisal zanimiv članek Arsen Bačić (2018). O pravnem položaju žensk v reških statutih je med prvimi pisala Anamari Petranović (1997), medtem ko je o enaki problematiki v

Vinodolskem zakoniku ter v senjskem in krškem statutu pisala Zrinka Novak (2009), istrskim krajem pa so v tem pogledu med drugimi namenile svoje študije Marija Mogorović Crljenko (2006; 2012), Darja Mihelič (1999; 2000) in Mojca Kovačič (2003; 2004). Še veliko drugih raznovrstnih študij izpod peres številnih avtorjev je nastalo na podlagi raziskovanja srednjeveških statotov, ki jih žal v tem pregledu ne moremo zajeti, nekaj več pozornosti pa moramo zato nameniti sodobnim izdajam in študijam istrskih statotov.

Miroslav Pahor je napisal več znanstvenih člankov o istrskih severozahodnih srednjeveških statutih (Pahor, 1957; 1959; 1963; 1974; 1975; 1978). Primerjavam med celinskim ptujskim in sredozemskim piranskim statutom je pozornost, zlasti vidikom dednega prava, posvetil Marko Kambič (2005; 2006; 2007a; 2007b), medtem ko se je Darja Mihelič (1994; 1996; 1999; 2000; 2002a; 2014; 2023) ukvarjala večinoma z raznovrstnimi platmi vsakdanjega življenja, kot ga odražajo istrski severozahodni srednjeveški statuti.

Torturi v statutih in sodnih zapisih ter drugim vidikom srednjeveških statotov je precej pozornosti posvetila Nella Lonza (1993; 1994).

Sl. 12: Hrbtna stran prvega lista bujskih statotov iz leta 1427 (Lonza & al., 2023).

V svojem raziskovalnem delu je obravnavala pravne, politične in družbene vidike statotov, pri čemer je njeno zanimanje preseгло dalmatinske statute in seglo tudi na območje Istre. S svojim interdisciplinarnim pristopom je bistveno prispevala k primerjalni obravnavi pravnih tradicij obalnih regij vzhodnega Jadrana.

Izpostaviti kaže tudi Jakova Jelinčiča (1971; 1973), enega izmed prvih raziskovalcev, ki je sistematično obravnaval istrske statute, pri čemer je posvetil pozornost predvsem njihovim pravnim in zgodovinskim posebnostim. V svojih delih je raziskoval, kako so se v srednjeveških statutih združevali elementi rimskega, slovanskega in germanskega prava, zato je njegovo delo ključnega pomena za razumevanje pravnega pluralizma na istrskem območju. Jelinčič še meni, da istrski in dalmatinski statuti delijo številne skupne značilnosti, ki izhajajo iz podobnih zgodovinskih okoliščin, kot so beneška oblast, pomorska trgovina in specifične lokalne tradicije.

Prav Nella Lonza in Jakov Jelinčič sta poleg Josipa Banića gonilni sili serije *Kolana od statuti*, ki se je začela leta 2007 s sodelovanjem Hrvaškega državnega arhiva v Pazinu in Istrske županije, Neven Budak pa je urednik. Njen cilj je (ponovno) izdati vse obstoječe srednjeveške statute istrskih skupnosti v vzornih kritičnih izdajah, skupaj s prevodi teh statotov v sodobno hrvaščino. Vsaka izdaja vključuje tri uvodne študije – prvo o rokopisih statotov in njihovih jezikovnih značilnostih, drugo o srednjeveški in zgodnjenovoveški zgodovini skupnosti, na katero se statut nanaša, in tretjo o pravnozgodovinskih vidikih statuta. Te študije so objavljene v hrvaščini in italijanščini, pri čemer so dopolnjene z digitalno reprodukcijo (faksimile) najstarejšega ohranjenega rokopisa, na katerem temelji izdaja.

V novi seriji so tako že izšli statuti Dvigrada (2007), Vodnjana (2010), Novigrada (2014), Buzeta (2017), Umaga (2019) in Buj (2023). Trenutno je v pripravi še statut Oprtlja, ki ga urejajo Nella Lonza, Jakov Jelinčič in Josip Banić.

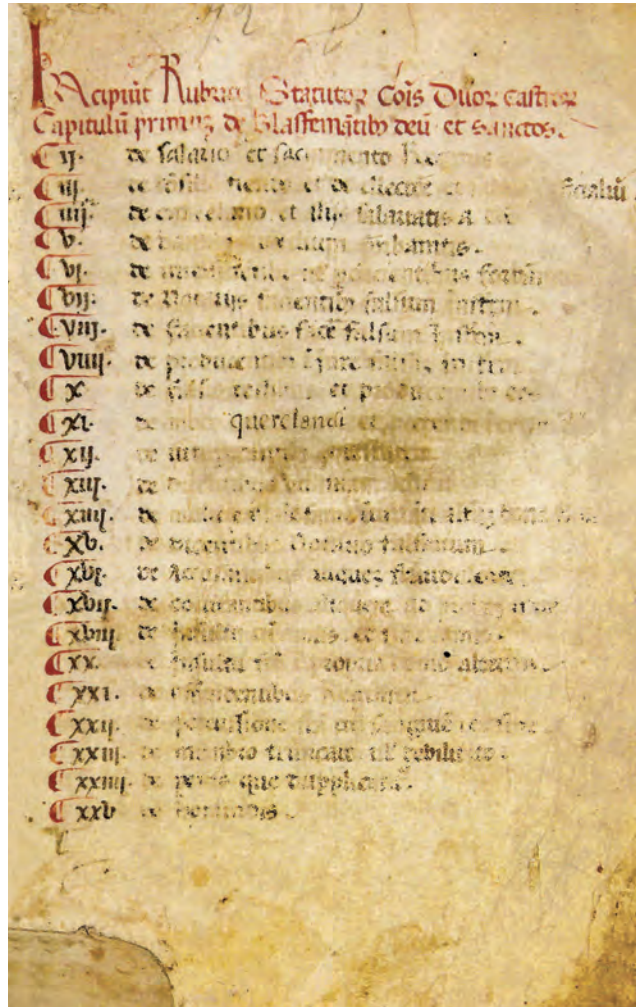
Serijo *Kolana od statuti* je verjetno spodbudil čezmejni Interreg projekt Slovenija-Hrvaška, z akronimom *Srce Istre*, ki se je izvajal v letih 2004 do 2007 pod vodstvom Darka Darovca, partnerska ustanova

pa je bila mdr. prav Istrska županija. Eno od štirih poglavitnih področij valorizacije in prezentacije istrske kulturne dediščine so bili poleg gradov, fresk in arheoloških parkov prav srednjeveški statuti (Heart of Istria, 2024).

V okviru tega projekta sta namreč izšla faksimila s spremnima študijama piranskih statutov iz leta 1382 (Darovec & Šumrada, 2006) in izolskih iz leta 1360 (Kos, 2006a). Poleg tega je Dušan Kos (2006b) opravil transkripcijo celotnega kodeksa izolskega statuta, ki ga hranijo v HR-DARI, ter pripravil uvodno študijo v skladu z vsemi sodobnimi mednarodnimi standardi na tem področju. Še posebej zahtevna je bila IV. knjiga z določbami do konca 18. stoletja, ki se je dotlej ni lotil še nihče. Z vidika slovenskega zgodovinpisja pa je izjemno pomemben tudi prevod izolskega statuta (Kos & Sadek, 2010).

Do tedaj so se s slovenskim prevodom (iz nemščine) lahko pohvalili le ptujski statuti (Hernja Masten & Kos, 1998; 1999). Sicer kaže poudariti, da so se statuti sredozemskih mest vsebinsko razlikovali tako od statutov celinskih mest, kot so na Slovenskem primer ptujski statuti, kot tudi od statutov/zakonov nekaterih krajev – pretežno

Sl. 13: Kazalo prve knjige statutov Dvigrada (Lonza & al., 2007).

kaštelov, ki niso imeli značaja avtonomnih naselbin mestnega tipa in katerih zakoni so vključevali nekatere zemljiškospospeke značilnosti urbarjev (Kastav (14. stoletje), Veprinac (1507), Mošćenice (1616), Trsat (1640), Vinodol (1288), Grižane (1544), Krk/Vrbnik (1388), Senj (1388); prim. Margetić, 2006a; 2006b; 2006c; Margetić & Strčić, 2008),

ki so tudi v večini objavljene z ustreznimi uvodnimi študijami, kritičnim aparatom, faksimilom originala in (hrvaškimi) prevodi.

Tako med današnjimi slovenskimi »le« koprski in piranski srednjeveški statuti še niso prevedeni. Je pa ob lanski 600. obletnici koprskih statotov iz leta 1423 izšel vsaj faksimile kodeksa, ki ga hranijo v Državnem arhivu v Benetkah (*Archivio di Stato di Venezia*; dalje: ASVe), s spremno predstavitevijo izpod peresa Nelle Lonza (2023).

Čeprav gre za najpomembnejše istrsko mesto v obravnavanem obdobju so bili od vseh navedenih srednjeveških statotov na današnjem slovenskem ozemlju, pa tudi širše, prav koprski statuti doslej deležni še najmanjše pozornosti. Verjetno je temu botrovalo dejstvo, da je

Sl. 14: Prva stran statotov Izole iz 1360 (HR-DARI, STIZ, c. 1).

Sl. 15: SI-PAK 9, a.e. 5 – Začetek VII. Knjige piranskega statuta iz leta 1384.

bilo raziskovalcem in drugim entuziastom na voljo dovolj tiskanih izvodov koprskih statotov iz leta 1668, v katerih so zajete prve štiri knjige iz leta 1423 ter peta knjiga, ki vsebuje bolj ali manj tematsko razvrščene določbe beneških oblastnih organov glede upravljanja Kopra od leta 1394 do 1667.

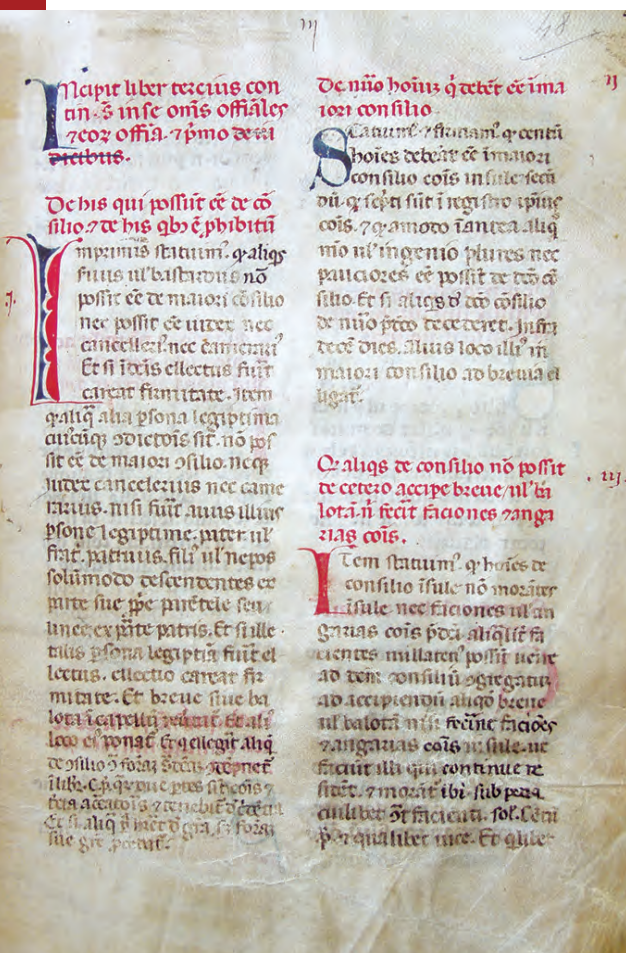
Toda tudi piranske srednjeveške statute so z naslovom *Novae leges, ordines, correctiones, declarationes, additiones et absolutiones Statutorum Communis Terrae Pirani* v Benetkah natisnili že leta 1606 (*Novae Leges*, 1606), pa je kljub temu kritično izdajo s primerjavo med piranskimi statuti iz leta 1307, 1332 in 1358 objavil Camillo De Franceschi že leta 1960, sodobno znanstveno-kritično izdajo vseh piranskih statotov in statutarnih odlokov iz obdobja od 13. do 18. stoletja, vključno z zadnjo integralno redakcijo statotov iz 1384, pa sta leta 1987 opravila Miroslav Pahor in Janez Šumrada.

Med severozahodnimi istrskimi mesti je bil prve obravnave deležen izolski srednjeveški statut že leta 1888 (Morteani, 1888–1889), nato sta mu še pred Dušanom Kosom (2006a; 2006b) pozornost namenila Franco Degrassi in Silvano Sau (2000; 2003). Tržaškim statutom se je kot že omenjeno posvetil Rossetti (1830), za njim

Kandler (1849), temeljito analizo statotov iz 1350 in 1421 pa je opravil Marino De Szombathely (1930; 1935). Miljskim statutom (iz leta 1420) je najprej posvetil pozornost Franco Colombo (1971), za njim pa še Maria Laura Iona (1972), ki je vzela v pretres miljske statute iz 14. stoletja.

Koprski statuti iz leta 1423 so doživeli svojo sodobno izdajo šele leta 1993. Zahvala za to gre skoraj v izključni meri Luju Margetiču

(1993), ki je napisal uvodno študijo ter primerjalno znanstveno-kritično izdajo statotov iz leta 1423. Primerjal je namreč koprške statute, ki jih hranijo v HR-DARI, s tiskano verzijo iz leta 1668. Kodeksa statotov iz leta 1423, ki ga hranijo v ASVe, še ni mogel konzultirati, je pa zanj zmotno trdil, da so ga od leta 1940 hranili v Občinskem arhivu v Rimu (Margetič, 1993, IX). Po pričevanju bivšega direktorja Državnega arhiva v Benetkah, Raffaella Santora, naj bi bil skupaj z večino koprškega starega arhivskega gradiva prenesen iz Kopra v Italijo leta 1944. Po Santorovem dokaj nekritičnem mnenju naj bi to storile tedanje italijanske vojaške oblasti, da bi koprski arhiv zaščitile pred napredujočimi Titovimi silami (Santoro, 2019, 146), čeprav leta 1944 Titove sile

Sl. 16: Začetek III. knjige izolskih statotov iz 1360 (HR-DARI, STIZ, c. 48).

še zdaleč niso bile v bližini Istre. Dejstvo pa je, da je nemška vojska to območje zasedla že takoj po kapitulaciji Italije septembra 1943. Eno izmed njenih prvih dejanj je bilo uničenje veličastnega spomenika na koprskem pomolu, posvečenega italijanskemu iredentistu iz prve svetovne vojne, Koprčanu Italu Sauru, ki je bil zaradi svojih nazorov in uporov usmrčen leta 1916.

Nemške okupacijske sile niso bile prizanesljive niti do druge koprške kulturne dediščine. Kako je tedaj italijanskim vojaškim oblastem v odnosu do nemških zasedbenih sil v Istri uspelo odpeljati koprski arhiv v Italijo, še vedno ostaja skrivnost. V Benetkah je imel koprski arhiv težavno usodo, saj je prešel iz Državnega arhiva v Nacionalno knjižnico Marciano, kjer je od šestdesetih let naprej ostal v na pol tajnem stanju, od konca osemdesetih pa je zaprt životaril v ASVe, čakajoč na morebitni razplet v meddržavnih pogajanjih (prim. Žitko, 2022). Sestavljalo ga je 57 dobro zaprtih zabojev, v katerih so bile desetine registrov in snopov arhivskega gradiva, ki ga je popisal že Francesco Majer (1904). V skladu s tem popisom je to gradivo urejeno in tudi javno dostopno v ASVe od leta 2017 (Santoro, 2019). Toda v tem popisu koprski statuti niso zabeleženi, evidentirani so namreč le v t. i. Dodatku (*Appendice*) h koprskemu staremu občinskemu arhivskemu gradivu, ki ga je prav tako sestavil tedanji koprski arhivist Francesco Majer (1926), kot je bolje pojasnjeno v nadaljevanju.

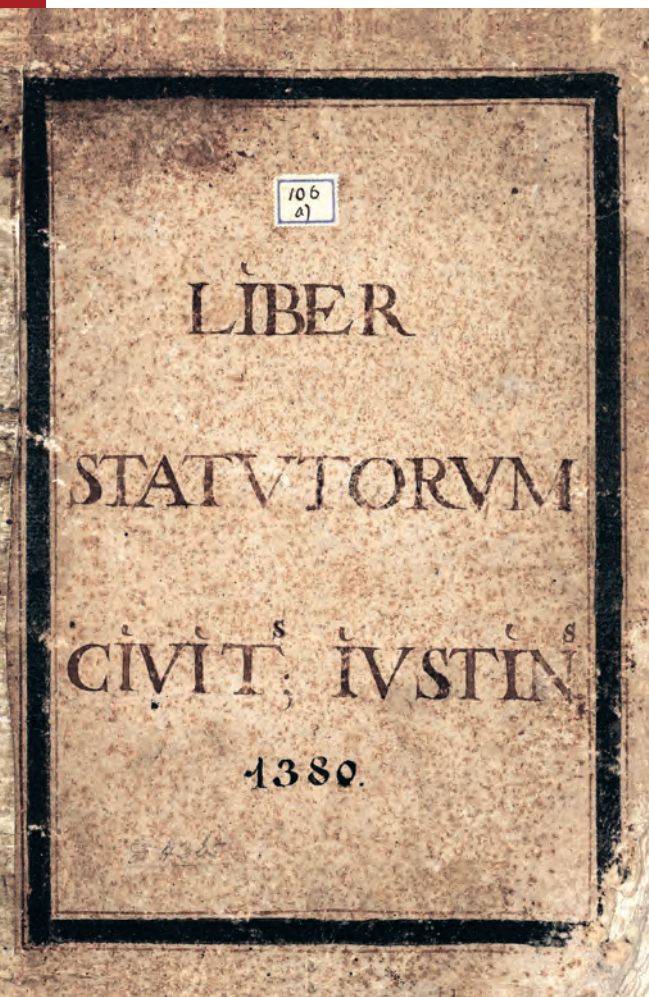
Izzivi digitalizacije in vloga obsežnih jezikovnih modelov pri nadaljnjih raziskavah srednjeveških mestnih statotov

V raziskavah srednjeveških in zgodnjenovoveških statotov se dandanes odpirajo neslutene nove možnosti z njihovo digitalizacijo, ki bo omogočila analizo obsežnih jezikovnih modelov, ki je s standardnimi raziskovalnimi pristopi ni mogoče opraviti. Hrvaška istrska serija *Kolana od statuti* prepričljivo ponazarja, kako digitalizacija omogoča globalni dostop do pomembnih arhivskih gradiv in ohranja izvornike pred propadanjem. Tovrstni digitalni arhivi hkrati ustvarjajo platforme za interdisciplinarno sodelovanje, pri katerem

raziskovalci iz različnih področij preučujejo širše zakonitosti pravnih in družbenih procesov. V tem kontekstu lahko prepoznamo umetno inteligenco oziroma obsežne jezikovne modele (OJS oziroma LLM) kot prelomno orodje za poglobljeno obdelavo in interpretacijo besedil, saj ponujajo napredne analitične možnosti, kot so semantična analiza, prepoznavanje vzorcev in samodejna kategorizacija tematik. Z metodološkega

vidika OJS lahko olajša primerjavo pravnih sistemov med regijami in obdobji ter omogoča interpretacijo kompleksnih pravnih izrazov. Digitalizacija in OJS ne predstavljata le tehnološke inovacije, temveč novo raziskovalno paradigmo. S tem se kulturna dediščina, kot so srednjeveški in zgodnjenovoveški statuti, ne le ohranja, ampak tudi aktivno vključuje v sodobno raziskovanje in spodbuja globalno sodelovanje in prepoznavanje te dediščine kot ključnega vira za razumevanje naše preteklosti.

Omenjeni modeli so dragoceno dopolnilo tradicionalnim humanističnim raziskovalnim metodam, pri čemer pa zahtevajo kritično presojo rezultatov in kontekstualno razumevanje. Pri digitalizaciji in uporabi OJS

Sl. 17: Naslovnica statutov mesta Kopra, ki so bili v veljavi od 1423 (ASVe, AC, 106a, frontespizio).

niso zanemarljiva etična vprašanja, kot so avtorska pravica in odgovornost, ki zaenkrat ostajajo odprta. Vsekakor pa možnosti, ki jih nudi umetna inteligenca, predstavljajo svojstven raziskovalni izziv za humaniste in družboslovce, da posežejo po teh orodjih na vseh raziskovalnih področjih, saj je še kako pomembno, da odgovore in izsledke umetne inteligence nadgradimo in podkrepimo z našimi znanji in spoznanji: tako ne le da ne bomo še nekaj desetletij zaostajali za interpretacijo in kritično presojo rezultatov tovrstnih analiz, temveč bomo aktivno sodelovali pri učenju in oblikovanju umetne inteligence za bodoče rodove.

V to sva se prepričala tudi soavtorja te knjige, ki sva skupaj s sodelavci Inštituta IRRIS testno preizkusila uporabo OJS za interpretacijo posameznih poglavij pete knjige koprskih statutov: kljub večkratnim poskusom »učenja« OJS v večini primerov še nisva prišla do zelenih rezultatov, zato jih v tej knjigi nisva objavila. Sva pa pridobila nekaj koristnih izkušenj, ki nam bodo pomagale pri nadaljnjem raziskovalnem delu, tudi z uporabo OJS.

Zaključek: Statuti kot ogledalo evropske srednjeveške družbe

Srednjeveški komunski statuti niso zgolj pravni dokumenti, temveč odražajo kompleksne družbene, gospodarske in kulturne procese. V obdobju oblikovanja in uveljavitve so v dualnosti papeške in cesarjeve oblasti predstavljali tretjo komponento, ki je nudila pravne osnove za nastanek meščanske družbe. Od pionirskih prizadevanj do sodobnih interdisciplinarnih metodoloških in teoretičnih pristopov raziskovalci prepoznavajo statute kot temeljne gradnike lokalne avtonomije, pravnega pluralizma, gospodarske stabilnosti in družbene kohezije: bili so simbol družbene stabilnosti, politične moči in gospodarske regulacije.

Statuti so širili dostop do pravnih informacij in povečali pismenost prebivalstva, povezava med zakonodajo in šolstvom pa je spodbujala pravno zavest. Pravila o mestnem gospodarstvu in davkih, ki so jih določali statuti, so stabilizirala mestna gospodarstva.

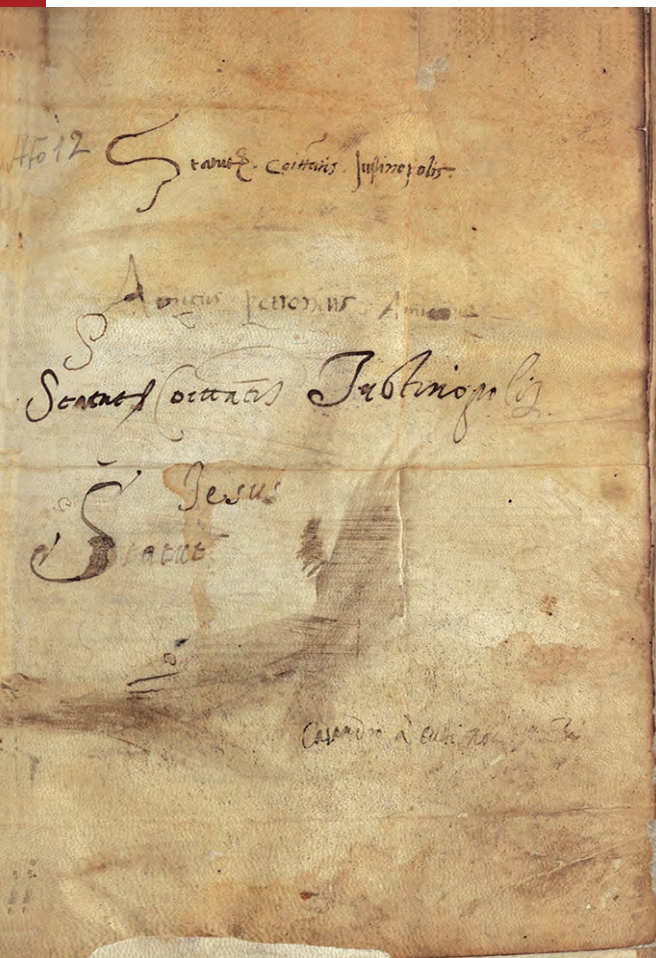
Srednjeveški komunski statuti so imeli dolgotrajen vpliv v evropski pravni tradiciji, postavili so temelje za moderno evropsko zakonodajo,

saj so združevali kanonske in rimske pravne norme ter lokalne običaje. Bili so ključni za prehod od ustne tradicije k pisanemu pravu in za vzpostavitev pravne države.

Kljub dosežkom navedenih in še številnih drugih raziskovalcev srednjeveških mestnih statutow, ostajajo pred raziskovalci še številni izzivi, kot so dostopnost virov, pomanjkanje mladih raziskovalcev in potreba po večji institucionalni podpori. Da bi v celoti izkoristili potencial teh virov, je nujno nadaljnje interdisciplinarno sodelovanje, širitev digitalnih arhivov in vključevanje mladih strokovnjakov.

Statuti niso zgolj relikti preteklosti, temveč dragoceni nosilci zgodovinskih, pravnih in kulturnih sprememb, ki še danes odmevajo v sodobni pravni in druž-

beni misli. Njihovo proučevanje je ključnega pomena za razumevanje pravnih tradicij in lokalnih avtonomij, ki so oblikovale evropsko srednjeveško in zgodnjenovoveško družbo.

Sl. 18: Naslovnica statutow mesta Kopra, ki so bili v veljavi od 1423 (HR-DARI, STKP, frontespizio).

GENEZA KOPRSKIH SREDNJEVEŠKIH STATUTOV

Pestre srednjeveške zgodovine ne izkazuje le mesto Koper, temveč zlasti njegovi statuti, ki so urejali različne plati življenja v mestni skupnosti, od uprave, gospodarstva in trgovine, civilnega in kazenskega prava, javnega in zasebnega življenja in še marsičesa. Skratka, prav statuti mest, ki so premogla tovrstni pravni akt, so temeljni zgodovinski vir za proučevanje srednjeveških skupnosti.¹

Na današnjem slovenskem ozemlju so tak akt premogla le štiri mesta, od teh tri istrska: Koper, Izola in Piran, ter v celinskem delu Ptuj. Podobno je bilo tudi v drugih tedanjih evropskih deželah, da so namreč večja in manjša mesta ob Sredozemskem morju svoje družbeno življenje urejala z razmeroma avtonomno sprejetimi statuti v lokalni skupnosti, medtem ko so se mesta v notranjosti praviloma ravnala v skladu s tako imenovanimi privilegiji, ki jim jih je podelil deželni ali fevdalni gospod, ali pa so posamezne določbe prevzemala od drugih mest, zlasti Ptuj (Kambič, 2021, 624). Podobno so se tudi v drugih deželah posamezna mesta zgledovala po statutih bližnjih ali oddaljenejših mest, zlasti italijanskih (prim. Erdö, 1992; Bartoli Langeli, 1997). Temu je botrovalo še eno pomembno razlikovalno dejstvo med evropskimi sredozemskimi in celinskimi mesti: kontinuiteta oziroma diskontinuiteta z rimsko tradicijo. Mestne naselbine ob Sredozemlju so se namreč praviloma oblikovale samostojno, s čimer so nadaljevale antično tradicijo, podkrepjeno s tedanjo cerkveno upravno ureditvijo in lastnimi običaji, medtem ko so bila celinska mesta praviloma ustanovljena s strani deželnih gospodov in drugih močnih fevdalcev, na današnjem slovenskem ozemlju šele od sredine 13. stoletja, vendar z mnogo zgodnejšimi urbanimi zasnovami (prim. Kosi, 2009).

¹ Poglavlje je dopolnitev članka Darovec, 2023.

Oblikovanje srednjeveških mestnih statutov

Zapisovanju in pojasnjevanju določb rimskega pravosodja in njegovega prilagajanja časovnim in teritorialnim posebnostim lahko sledimo v sam začetek tako imenovane srednjeveške zgodovine, v prvi

vrsti z Justinijanovim *Corpus Iuris Civilis*. Ta je pozneje dal osnovo obema poglavitnima evropskima družbenima ureditvama, bizantinskemu in latinskemu svetu. V slednjem je prevladala ideja Boga kot izvira prava. Nekako v 10. stoletju so v večjem delu Evrope tako rimsko pravno gradivo kot germanske *leges* prešli v pozabo tudi zaradi zatona pismenosti in prevladalo je običajno pravo (*consuetudines*). V Italiji, kjer ni bilo domače vladarske hiše, pa rimsko pravo kljub langobardskemu vdoru in duhovnemu upadu nikoli ni docela zatonilo. Pavia, ki je bila prestolnica langobardskega kraljestva, je bila tudi središče pravosodja in je od 8. stoletja dalje privlačevala študente iz vse zahodne Evrope. Tudi v Ravenni, stari prestolnici Romagne, študij prava ni nikoli ugasnil. Proti koncu 11. stoletja pa je veliki učitelj Irnerij ustanovil v

Sl. 19: Stran iz rokopisa Codex Justiniani I–IX. Prepisal Franciscus Accursius v prvi polovici 13. stoletja. Hranjeno v knjižnici Univerze v Gentu. Wikimedia Commons.

Sl. 20: Obramba s štirikolesnim vozom (carrocio) okoli katerega so se zbrali in bojevali vojaki srednjeveških komunov, med bitko pri Legnanu (avtor Amos Cassiolo, 1860). Carrocio je bil simbol mestne autonomije. Wikimedia Commons.

Bologni šolo, ki je zasenčila vse druge. Ljudje so segali po njenih glosatorjih (»razlagalcih«) za državljansko, po Gracijanu, ki je prvi zbral in uredil cerkvene kanone, pa za cerkveno pravo (*corpus iuris canonici*).

Čeravno so učenjaki iz teh šol prvotna prizadevanja meščanov po zbiranju lokalnih običajev rimskega prava, raztresenih predpisov notranjega mestnega življenja in ureditve (*iuramenta, consuetudines* ipd.) ter fevdalnih privilegijev, sprva imenovali *ius asinorum*, to je oslovsko pravo, so pozneje prebivalci mest – razslojeni na meščane, plemiče in podeželane – začeli po vnaprej določenih pogojih zbirati staro mestno pravo v uradne zbirke, statute. Ustanovljene so bile komisije priznanih meščanov (*statutarii*), ki so jim običajno dodajali še notarja oziroma pravnika.

Poleg fevdalne razdrobljenosti in oddaljenosti centrov državne oblasti ter dogodkov, povezanih s tako imenovanim bojem za investituro med papeži in cesarji ter križarskimi vojnami (1095–1272) oziroma

Sl. 21: Premirje v Benetkah leta 1177 med papežem, cesarjem in lombardskimi mesti. Cesar Friderik I. Barbarossa je v spremstvu beneškega doža Sebastiana Zianija v znak pokornosti za doseg premirja pokleknil pred papežem Aleksandrom III. (Mestna hiša, Siena). Wikimedia Commons.

pohodi do svetih krajev na Bližnjem vzhodu, je vzponu severnoitalijanskih in jadranskih mest v 12. stoletju še posebej botrovala zmaga mest proti cesarju Frideriku I. Barbarossi leta 1176 pri Legnanu, ko je moral cesar po konstanškem (Konstanz) miru iz leta 1183 mestom priznati že na municipalni ureditvi izoblikovano samoupravo, ki je temeljila na tako imenovani komunski ureditvi (prim. Keller, 1998; Jenko Kovačič, 2022).

V severnoitalijanskih in jadranskih mestih so to ureditev posebljali sprva konzuli – odveč je opozarjati na antično izročilo – ki so jih izbrali med domačimi veljaki. Ker so bili ti nemalokrat naklonjeni samo določenim strankam oziroma družinam, se je pokazala potreba po neodvisnem upravitelju. Tega so že sredi 12. stoletja našli v *podestatu*, ki, zanimivo, prvotno izhaja iz cesarskega poimenovanja mestnega upravitelja in že po imenu sodeč temelji na moči. Ob njem sta se kmalu v 13. in 14. stoletju oblikovala iz že obstoječega *arenga* (generalne skupščine vsega mestnega prebivalstva, ki pa je sčasoma izgubil vpliv na odločanje) Veliki svet kot zakonodajni organ, sestavljen iz vplivnih mestnih družin, in Mali svet z izvršilno oblastno funkcijo. Tako oblikovana oblastna struktura se je z manjšimi ali večjimi spremembami ohranila vsaj do propada Beneške

republike leta 1797, kajti Benečani, ki so prodirali ravno s tem upravnim sistemom, avtonomne ureditve v istrskih mestih niso spreminjali. V glavnem so se sprva zadovoljili s postavitvijo svojega vrhovnega mestnega načelnika – podestata, ki so mu ob izvolitvi v beneškem Velikem svetu še podrobneje opisali naloge v posebnih poveljih, t. i. *Commissiones* (prim. Benussi, 1887).

Benečani so imeli po podreditvi severozahodnih istrskih mest (Izola in Koper 1279, Piran 1283) pomembno vlogo v razvoju in dopolnitvah statutarnega prava, v glavnem z ukazi (povelji oziroma *commissiones*) ali dukali, že pred beneško zasedbo pa so ta temeljni izkaz mestne avtonomnosti mesta sama večkrat dopolnjevala, zlasti z zakoni iz običajnega prava; tak spomenik se nam je za piranski komun ohranil že v fragmentih statuta iz leta 1274, ki je tudi najstarejši tovrstni ohranjeni dokument v zgodovini Istre. Obenem pa vemo, da je imel Koper zapisane statute vsaj že leta 1238 (Kos & Kos, 1928, 333–334, 349–350), kar vse priča o živahni pravni dejavnosti še pred beneško zasedbo, nedvomno pa tudi pod njenim vplivom.

Sl. 22: Premirje v Benetkah leta 1177. Cesar Friderik I. se sklanja k papežu, da bi mu poljubil nogo, toda papež naj bi ga dvignil, objel in z njim izmenjal poljub miru (Federico Zuccari, 1582; dvorana beneškega Velikega sveta). Wikimedia Commons.

Sl. 23: Podlaga za trajni mir je bila vzpostavljena šele leta 1183 z mirom v Konstanci, ko je cesar Friderik I. priznal pravico mestom do svobodnih volitev mestnih uradnikov. Wikimedia Commons.

Pa vendarle si na tem mestu poskusimo malce natančneje osvežiti spomin na dogodke, ki so pomembno vplivali na razvoj in oblikovanje samostojnosti istrskih obalnih mest ter posledično na nastanek teh temeljnih pravnih zapisov: mestnih statotov.

Zgodovinske okoliščine nastanka istrskih mestnih statotov

Predvsem zaradi postopnega ponovnega pridobivanja svojih mestnih ozemelj in s tem možnosti svobodnega razvoja trgovine po morju so se mesta na zahodni obali Istre že od 9. stoletja dalje poskušala čim bolj otresti neposredne odvisnosti od centralne oblasti. V odnose istrskih mest pa so se kaj kmalu začeli vpletati Benečani, ki so prav tako že v 9. stoletju praktično nasledili Bizanc na Jadranskem morju.

V 9. in 10. stoletju so imela namreč istrska mesta in Benetke skupnega sovražnika, Hrvate (napad na Sipar, Umag, Novigrad in Rovinj leta 876) in Saracene. Vodilna vloga v boju proti njim je pripadla Benečanom, kar so znali izkoristiti. Tako se je Koper, kot tedaj že najpomembnejši beneški partner v Istri, leta 932 obvezal beneškemu dožu za čas njegovega

življenja izročati sto amfor vina letno ter da bodo beneški meščani v Kopru uživali zaščito in rešili vprašanje dolga beneškim meščanom.

Beneška premoč na morju se je kazala tudi ob obisku doža Petra Orseola v Poreču in Pulju leta 1000, ko je šel na kazenski pohod proti gusarjem, Hrvatom in Neretvanom. Tem so morali Benečani dobro stoletje plačevati davek za neovirano plovo po Jadranu. Odtlej so se beneški doži šteli tudi za kneze (*dux*) Dalmacije. V to čast ali po mnenju nekaterih v čast doseženega premirja leta 1177, so vsako leto za vnebohod slavili praznik *Sposalizio del Mar* (prim. Treccani).

V naslednjem obdobju, ki ni bilo zaznamovano z vojnami z gusarji in Benečani, so istrska mesta postopoma gospodarsko napredovala:

Sl. 24: Vrnitev Bucentaurja na osrednji pomol na dan Vnebohoda (avtor Canaletto, 1730). Slovesnost Sposalizio del Mar, poroka z morjem, je potekala na dan Jezusovega vnebohoda. Dož se je v spremstvu beneških odličnikov in nepregledne množice ladij in čolnov na svoji galeji Bucintoro napotil proti ustju пристanišča San Niccolò di Lido. Tu je natočil vazo blagoslovljene vode, nato pa simbolični prstan, ki ga je blagoslovil patriarh, vrgel v morje in izrekel besede: Desponsamus te, mare nostrum, in signum Venetiani perpetuae dominii. Wikimedia Commons.

razvijala so poljedelstvo, predvsem oljkarstvo in vinogradništvo, ribolov in solarstvo ter razne obrti, in ustvarjala precejšnje dobičke s pomorsko trgovino.

Vendar jih je ta vzpon privedel v vnovični spor z Benečani, najprej leta 1145, ko so se Pulj, Koper in Izola uprli Benečanom. Poražena istrska mesta so prisilili na tako imenovane »prisege zvestobe« (*facere fidelitatem*) beneškemu dožu in na obveze o vojaški pomorski pomoči. Sledil je vnovični upor Pulja (1149) in njegova ponovna prisega zvestobe (1150), ki se je razširila še na druge sodelujoče v uporu: Rovinj, Poreč, Novigrad in Umag. Obljubiti so morali še vojaško pomoč v ladjah ter plačevanje davkov (v glavnem v oljčnem olju). Kolikšno pomembnost so Benečani pripisovali podreditvi mest od Savudrije do Premanture, je pričal čudoviti sprejem v Benetkah, ki ga je doživela zmagovita ekipa s poveljnikoma Morosinijem in Gradonicom. Beneški dož si je tedaj nadel naziv »Istriae dominator« (prim. Darovec, 2018a).

Kljub tem negotovim razmeram so se mesta zaradi ekonomske neodvisnosti in odsotnosti gospodarjev upravno osamosvajala. Še več, v času poslednjih svetnih istrskih fevdalnih gospodov, Spanheimov in Andeško–Meranskih, so lahko svobodno izbirala mestne načelnike, poleg tega pa so med seboj sklepala tudi trgovske pogodbe »na daljše razdalje«, kot na primer Piran z Dubrovnikom leta 1188 in s Splitom leta 1192, Poreč z Dubrovnikom leta 1194, samostojno so razreševali spore, kot je na primer Labin sklenil dogovor o miru z Rabom, Piran z Rovinjem leta 1208, ko mu je sledila nevarnost s strani koprskih bojevnikov itd. (prim. Benussi, 1924, 165–173).

Istrska mesta so torej za razliko od mest v notranjosti, ki so jih ustanovili deželni ali fevdalni gospodje in so jim le oni lahko podelili mestne pravice (na Slovenskem od 13. stoletja dalje), iz poznoantičnega obdobja ohranjala prvine avtonomne ureditve. Od bizantinske dobe dalje je sicer lokalna samouprava v mestih usihala, nikoli pa ni povsem zamrla. Na to kažejo izvoljeni sodniki (*iudices*), v frankovski dobi imenovani *scabini*. Na čelu mest so bili tako imenovani *locopositi*, ki jih je imenovala centralna oblast. Vendar so se postopoma vživeli v mestno življenje in tako pristajali na nekatere ustaljene odnose v njih.

Z 12. stoletjem se je začel proces osvobajanja mest izpod oblasti škofov in lokalnih fevdalnih veljakov, pri čemer so prednjačila zlasti severnoitalijanska mesta. Vplivi so se kmalu zanesli tudi v istrska mesta. Tako so meščani ustanovili komune (Koper leta 1186, Piran 1192, Poreč 1194, Pulj 1199, Trst in Milje 1202), vrhovno oblast v njih so imele skupščine vseh meščanov – *arengo*, kjer so izbirali oziroma izvolili tudi mestne svetne načelnike, *konzule* in nato *podestate* ali/in *kapitane* oziroma s splošnim imenom *rektorje*.

Svobodo v odločanju pa je uspelo precej omejiti oglejskim patriarhom, ki so od svetega rimskega cesarja prejeli Istro v fevd leta 1208. Patriarh Volfger je začel v mesta in večje kraje postavljati svoje predstavnike oblasti. V Kopru je bil nekaj časa »potestas marchionis«, ki je stoloval v Pretorski palači, poznejši upravniki oglejskih patriarhov pa so se imenovali gastaldi, rihtarji (*richtarius*) in mejni grofje – markizi (*marchio*).

Kljub podeljeni oblasti mejnega grofa nad celotno Istro so posesti grofov Goriških v osrednji Istri in devinskih gospodov na Kvarnerju ostali zunaj nadzora oglejskih patriarhov. Oglejski patriarh Bertold Andeški je sicer leta 1220 dobil od sveterimskega cesarja pravico, da izdaja odredbe v zvezi s trgovino, da izvršuje sodno oblast in daje pomilostitve, kuje denar in prepoveduje mestom izbor načelnika – *podestata* (predvsem beneškega meščana) brez patriarhovega privoljenja. To je bila tudi osnova za tako imenovano istrsko pokrajinsko pravo ali statute, ki jih je s svojimi določbami potrdil patriarh leta 1222.

Toda, ker je politika patriarhov temeljila na vzpostavitvi povsem zamajane centralne oblasti v mejni grofiji Istri, je nujno privedla do odpora mest na zahodni obali Istre in v konflikte z Benečani. Slednjim je leta 1230 s prizadevanjem Koprčanov uspelo vzpostaviti vseistrsko organizacijo, imenovano *Universitas Istriae*, ki ji je načeloval Benečan. Zveza se je zaradi prevelikega uveljavljanja Koprže čez dobro leto razdrla, pri čemer je imel poglobitveno vlogo Piran, ko se je postavil na stran oglejskega patriarha ter si tako tudi v razmerju do njega vzpostavil svojstveno avtonomno pozicijo, ki sta jo patriarh Bertold in piranski komun potrdila s prijateljsko pogodbo leta 1231 (prim. De Vergottini, 1924, 81–105).

Koprski cesarski privilegiji in prvi statuti

V to dogajanje in čas se umešča tudi prva vest o koprskih statutih iz leta 1238, ki jo podkrepi še listina iz naslednjega leta 1239, kar bo pojasnjeno v nadaljevanju. Na tem mestu kaže izpostaviti dejstvo, da je prva omemba koprskih statutih zabeležena v dokumentu cesarja Friderika II. iz dinastije Hohenstaufen (1220–1250) in to v času obleganja Brescie oktobra 1238. Cesar Friderik II., ki je 1222 Koprju potrdil privilegij cesarja Konrada II. iz leta 1035, s katerim je mestu Koper dovolil vladanje po njegovih zakonih in običajih (*legem et rectam consuetudinem*; Kos, 1911, 62–63) in določene ingerence nad ozemljem do reke Dragonje, torej nad Izolo in Piranom (De Vergottini, 1924, 103; Kos & Kos, 1928, 185–186), je tedaj sprejel oglejskega patriarha in predstavnike komuna mesta Koper, zato da je posredoval v njunem sporu, zlasti glede pravice izbire koprškega podestata in v zvezi s koprskimi statuti.

Sl. 25: Konrad II.,
cesar Svetega rimskega
cesarstva (1024–1039).
Wikimedia Commons.

Izpostaviti kaže še privilegij Konrada IV., z dne 14. decembra 1251 v Portorožu (*S. Maria delle Rose*), s katerim cesarskemu mestu Koper podeljuje polno avtonomijo pri izbiri podestata ter v vseh drugih mestnih svoboščinah (De Vergottini, 1924, 123–124), odgovarja pa neposredno cesarju.² Friderikov sin Konrad IV., rimski kralj 1237–1254, ki sicer ni bil uradno okronan za cesarja, v tej listini še dodaja, da naj Koprčani ne priznajo Gregorja (Montelonga) za oglejskega patriarha. Po njegovi smrti pa je v Svetem rimskem cesarstvu nastopilo obdobje *interregnuma*, ki je še dodatno prispevalo

² In Istria apud portam S. M. de Rosa. Conradus IV Rom. in regem electus petitionibus Andree Ceni. Potestatis et Communis Justinopolis fidelium grato concurrens assensu, volens fidelibus imperii suis et dicte civitati Justinopoli que fundata fuit a predecessore suo dive memorie Imper Justino gratiam facere specialem largitur ut ipsa liberam habeat potestatem de fidelibus imperii eius undecumque et quandocumque voluerit, sicut imperialis civitas ab imperatore fundata eligendi Potestatem et in aliis omnibus que meram libertatem contingerit libere utatur et plena gaudeat libertate salvo honore et fidelitate eius et servicio quod debet imperio (De Vergottini, 1924, 123).

k utrjevanju manjših upravno-političnih teritorialnih entitet. Tako se ni čuditi, da je bilo v Istri v drugi polovici 13. stoletja, ko je sedež oglejskega patriarha zasedel Gregor Montelongo (1251–1269), še posebej napeto. Patriarhova oblast v deželi je sicer slabela, vendar je bila še vedno dovolj vplivna, da je krojila politiko istrskih mest.

V prvem obdobju je patriarh favoriziral vlogo Kopra proti Trstu na eni strani, na drugi pa proti srednjeistrskim obalnim mestom in krajem v notranjosti polotoka. Tako je patriarh leta 1254 podelil Koprú vrhovništvo nad Bujami, Oprtljem, Buzetom in Dvigradom. Ravno tako se je krepil koprski vpliv nad Piranom in Miljami.

Položaj se je še posebej zaostрил leta 1267, ko je Koper začel vojaško oblegati Poreč. Dejstvo, da je to koprsko ekspanzijo patriarh poskušal zaustaviti s pomočjo goriškega grofa Alberta, priča, da so mu vajeti ušle iz rok. S svojim dejanjem je namreč zaigral na napačno karto, saj je postavil nasproti dve tedaj patriarhatu nasprotni sili. Goriški grof in koprski komun sta proti patriarhu sklenila zvezo in grof je Gregorja Montelonga julija 1267 dal zapreti v samostan Rožac v Furlaniji (prim. Darovec, 2018b, 61–96). Poreč se je pred to novo zvezo obvaroval tako, da se je 27. julija podredil Benetkam. Ker je zveza Kopra z goriškim grofom pritiskala še na druga istrska mesta, so poreškemu primeru sledili Umag (1269), Novigrad (1270) in Sv. Lovrenc (1271), kasneje pa še Motovun (1275). Benetke niso spreminjale komunske avtonomne ureditve, le podestate so mestom same določale izmed svojih plemičev.

Sl. 26: Oglejski patriarh Bertold Andeški (1180–1251).

Wikimedia Commons.

Sl. 27: Friderik II., cesar Svetega rimskega cesarstva (1220–1250), iz rokopisa v Biblioteca Vaticana, Pal. lat 1071, c. 1, konec 13. stoletja. Wikimedia Commons.

Serenissima se ni takoj odločila nastopiti proti zvezi Koper–grof Goriški, le počasi je stiskala obroč okrog njiju. Medtem je bil od leta 1269 do 1274 sedež oglejskega patriarha nezaseden in šele novi patriarh Rajmond Torre je leta 1275 podpisal v Čedadu mir z zvezo Koper–grof Goriški. Obljubili so si izmenjavo ujetnikov in poravnavo škode, ki je nastala v letih vojne, ropov in nereda (1267–1275).

S tem mirom še ni bilo konec koprsko-goriškega nastopanja v Istri. Leta 1278 so v Pazinu grof Albert in predstavniki Kopra brez patriarha sklenili v njegovem imenu zavezništvo proti Benečanom in njihovim zaveznikom v Istri. Dogovorili so se o razdelitvi vplivnih sfer, tako da bi v primeru zmage Koprpu pripadal nadzor nad obalnimi mesti, grof pa bi pridobil posesti v notranjosti Istre. Zaveznika sta izkoristila beneško zaposlenost v vojni z Ancono, in po obleganju Motovuna, ki se je hrabro obranil, je grof zasedel Sv. Lovrenc.

Tedaj so Benečani udarili z vso močjo. Po uspešnem obleganju Izole so k brezpogojni predaji prisilili še Koper. Porušili so mu del mestnega obzidja in mestne stolpe. Čeprav so Koper vojaško osvojili, so z njim Benečani ravnali tako kot z drugimi istrskimi mesti, ki so se »podredila« Serenissimi (prim. Greco, 1939).

Januarja 1283 je beneški Veliki svet sprejel še »predajo« Pirana. To je pomenilo tudi konec zveze Koper–grof Goriški in progresiven konec avtonomne politike istrskih mest (samostojna mesta so ostala le še Pulj, Trst in Milje), čeprav so obstajali še številni poskusi osamosvojitve.

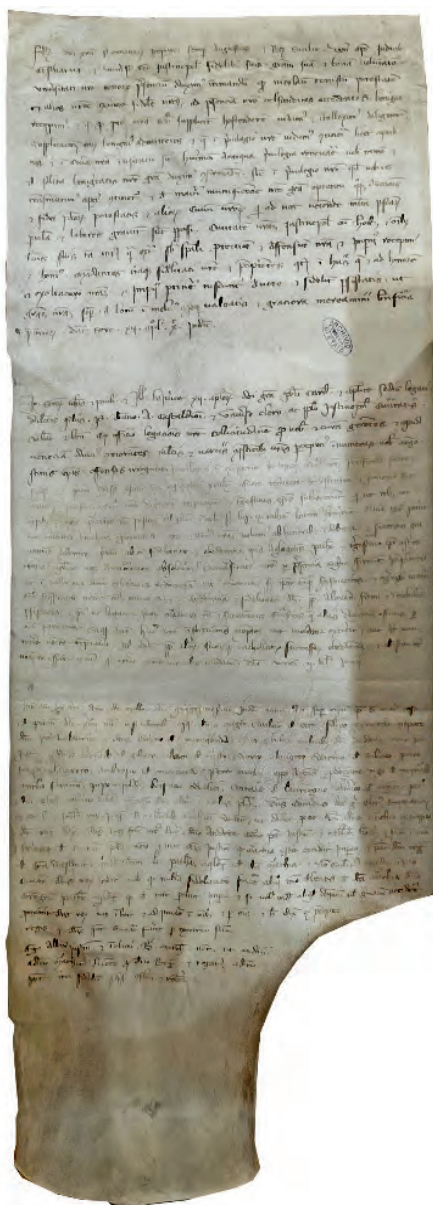
Medtem ko so Benečani posameznim osvojenim mestom pustili notranjo avtonomijo z mestnim svetom in beneškim podestatom na čelu, so v vojaškem pogledu že leta 1301 ustanovili *deželni kapetanat*, najprej v Poreču, nato leta 1304 v Sv. Lovrencu Pazenatiškem. Leta 1358 so v Grožnjanu ustanovili nov deželni kapetanat za ozemlje severno od Mirne, južni del je bil še vedno v pristojnosti Sv. Lovrenškega kapetana do leta 1394, ko so oba združili v kapetanatu s sedežem v Rašporju. Čeprav so imela mesta v okviru svoje samouprave urejeno upravno in sodno oblast, so bili podestati istrskih mest v vojaškem in sodnem pogledu podrejeni deželnemu kapetanu, ki je bedel tudi nad obrambnim sistemom v deželi. Tako centralizirana vojaška uprava pa ni veljala za ozemlje od Kopra do Dragonje, torej tudi za Izolo in Piran, za katero je bil v vojaškem in sodnem pogledu pristojen koprski podestat in kapitan. Ta naziv za koprskega mestnega načelnika je prvič izpričan po koprskem uporu leta 1348 (De Vergottini, 1924, 21), ohranil pa se je do konca Beneške republike. Koprski upor leta 1348 pa je imel daljnosežne posledice za koprsko avtonomijo in zlasti za njegove mestne statute, kot bomo videli v nadaljevanju.

Beneški podestati so v mestih in na ozemljih oziroma trgih (*terre*)³ vladali s pomočjo povelj (*commissions*) doža in beneškega senata in posameznega mestnega statuta, ki so ga Benečani po podreditvi mesta praviloma prilagodili svojim normam.

³ *Terra* – nižja upravna enota, niso bile sedeži škofij, imele pa so pravico do avtonomne ureditve, torej tudi do podestatov.

*Sl. 28: Majnhard I. Tirolski oziroma Meinhard III. Goriški (1194–1258) je bil tudi goriško-istrski (1220–1258) in tirolski grof (1253–1258).
Wikimedia Commons.*

Sl. 29: Listina kralja Konrada IV. iz leta 1251 v Portorožu potrjuje privilegije Koprčanom (FIM, 4: doc. 1251_C11).

Z razvojem teh struktur odločanja so sicer začeli uglednejši in premožnejši meščani izkoriščati svoja pooblastila in sčasoma so se tudi zaradi lažjega vodenja mestne skupnosti »dvignili« nad druge meščane. Tako so se oblikovali mestni sveti. Ti so po zgledu Benetk po koncu 13. stoletja izvedli tako imenovano »zaprtje« (*serrata*) mestnih svetov, kar je pomenilo, da medse niso več sprejemali predstavnikov novih mestnih družin. Sprejeli so jih le v časih splošne depopulacije zaradi vojn ali epidemij, ki so prizadele tudi plemiške družine.

Aristokratski režim je v mestih po beneškem zgledu osredotočil oblast v rokah nekaterih bogatejših in vplivnejših družin, izključujoč vsako možnost vplivanja ljudstva. Oblikovala se je oligarhija, ki so jo predstavljale plemiške družine.

Oligarhijo so nekoliko omejevali Benečani, ko so na eni strani dopuščali tudi njim lastno mestno samoupravo z mestnim svetom in izbranim načelnikom, na drugi strani pa vzpostavili centralizirano vojaško upravo. Tako so Benečani tudi uspešno izkoriščali

tradicionalna nasprotja med mesti ter brzdali deželo pred neredi, ki so se porajali predvsem zaradi omejevanja pomorske trgovine.

Temelj mestni samoupravi, tudi po tako imenovanem zaprtju mestnega sveta in vzpostavitvi svojstvene mestne oligarhije v istr-

Sl. 30: Bolonjski statuti iz leta 1376, c. 197r. Inicialka na začetku poglavja o izvolitvi notarjev (ASBo; Trombetti Budriesi, 2014).

skih mestih, so predstavljali prav mestni statuti. Osnova temu pravu je bilo vsekakor lokalno običajno pravo, svojstvena zmes rimske tradicije, kanonskega prava in srednjeveških običajev in praks, ki so ga pozneje dopolnjevali v glavnem z ukazi (*commissiones*) ali dukali Serenissime.

V Istri se po doslej znanih virih najprej omenjajo koprski statuti (1238), za njimi puljski (1264), ki pa niso ohranjeni (Benussi, 1897, 92). Najstarejši ohranjeni so piranski iz leta 1274, sicer le v fragmentih v poznejših redakcijah, ki jih hrani Pokrajinski arhiv v Kopru, enota v Piranu (Pahor & Šumrada, 1987). Ti so vsekakor najstarejši ohranjeni v Sloveniji, so pa tudi drugi najstarejši ohranjeni na vzhodni jadranski obali, za dubrovniškimi iz leta 1272

(Lonza, 2002). Za Izolo poznamo ohranjeno izdajo statotov iz leta 1360 (Kos, 2006b), za Koper pa izdaji iz leta 1423, eno hranijo v HR-DARI, drugo v ASVe. O koprskem kodeksu statotov 1423, ki ga danes hranijo v ASVe, je prvi zapisal beležko že Carlo Combi (1864, 283), za njim je že obširneje poročal Carlo Buttazzoni (1870), medtem ko je na kodeks, ki ga hranijo v HR-DARI, prvi opozoril Antonio Pogatschnig (1912), transkripcijo in spremno

*Sl. 31: Bitka pri Savudriji leta 1177 (avtor Domenico Tintoretto, cca. 1605).
Wikimedia Commons.*

študijo pa je objavil Lujo Margetić (1993). Sicer so bili koprski statuti v štirih knjigah iz leta 1423 objavljeni leta 1668 v tiskani izdaji skupaj s peto knjigo dodatkov raznih dukalov do leta 1668 oziroma 1670 (STKP).

Redakcije koprskih statotov

Mnenja zgodovinarjev o prvih dveh omembah koprskih statotov iz let 1238 in 1239 (Kos & Kos, 1928, št. 696 in 715) so še vedno deljena in razmeroma raznovrstna. Nekateri zgodovinarji zagovarjajo mnenje (Benussi, 1897, 92; De Vergottini, 1924, 115; Semi, 1975, 184), da so to že bili pravi statuti, kot jih poznamo iz poznejšega obdobja, vendar sloneči na statutih, ki jih je za Istro leta 1222 izdal oglejski patriarh, tedanji cerkveni in posvetni vladar (Semi, 1975, 159), drugi pa trdijo, da to še niso bili »pravi« statuti (prim. Lonza, 2023, 4–5), da so bile morda le posamezne listine z odredbami, vsekakor pa da naj ne bi šlo za kodekse, v katerih bi bile na enem mestu zbrane vse tedanje statutarne določbe, torej zapisane določbe o pravnem in upravnem redu v skupnosti mesta Koper. Verjamemo, da je komun mesta Koper imel že zapisane in zbrane svoje običaje in osnovne zakonodajne akte še pred (revidiranimi) statuti oglejskega patriarha iz leta 1222, po katerih so se morali vsaj v glavnih patriarhovih zapovedih ravnati v posameznih istrskih skupnostih.⁴ Mnenja težko dokažemo ali ovržemo, saj se nam tedanji koprski statuti niso ohranili. Lahko pa na podlagi drugih posameznih dokumentov in zlasti listin iz 1238 in 1239⁵ poskušamo ustvariti ustrezno interpretacijo.

Listina iz oktobra 1238, ki prva omenja koprške statute, je bila sklenjena v Brescii. Cesar Friderik II. je očitno kot mediator posredoval med oglejskim patriarhom in predstavniki koprškega komuna,⁶ tako da so med njimi vpričo cesarja dosegli mir med strankama v sporu (*formam pacis et concordie*). Že to dejstvo priča o tedanjem izjemnem pomenu mesta Koper v regiji, ki so ji v

4 Thesaurus, 526: *Item Statuta Istriae in forma publica confirmata, et de novo facta per D. Patriarcham Bertoldum in MCCXXII*. Thesaurus pod št. 523. še navaja: *Item quedam Cartula in qua scripta sunt Statuta Istriae* in pod št. 524.: *Item quedam Ordinationes facte in Istria per D. Patriarcham Bertoldum de voluntate Provincialium omnium Istriae, in una Charta*, obe brez datuma.

5 V transkripciji ter s sliko izvirne listine dosegljivo na: FIM, 4: doc. 1238_FBI in FIM, 4: doc. 1239_MBI.

6 *Quod venientes ad presenciam nostram Bertuldu venerabilis patriarcha Aquilegensis, dilectus princeps noster, ex parte una et Albericus, Engelpertus s[c]abini et magister Ricari(us) notarius sindici et procuratores Communis civitatis Iustinopolitane* (FIM, 4: doc. 1238_FBI).

cerkvenem in posvetnem pogledu kot mejni grofi – markizi vladali oglejski patriarhi.⁷ Štiri poglavitne točke spora so bile: izbira in potrjevanje mestnega podestata, izvajanje sodstva, pregled koprskih mestnih statotov in reševanje spora zaradi vode Rižane (*de questione aque Rizani*) in koprške mostnine (*de pontatico*).

Doslej je bilo v zgodovinski literaturi še največ pozornosti namenjene izbiri in potrjevanju mestnega podestata, osrednje figure mestne avtonomije v času oblikovanja in vzpona srednjeveških komunov (De Franceschi, 1879, 122–123; Benussi, 1897, 92–93; De Vergottini, 1924, 112–114): Koprčani naj bi takrat, ko bi želeli imeti svojega podestata, morali predlagati patriarhu tri kandidate iz Istre ali Furlanije, enega svobodnjaka (*liberum*) in dva ministeriala oglejske Cerkve. Kogar bi patriarh izbral, naj bi postal njihov podestat. Konec 12. in v prvi polovici 13. stoletja je bil v ospredju prav boj za čim večjo samostojnost komunov pri izbiri podestatov ne le istrskih, temveč tudi vseh zgornjejadranskih komunov, kar se še posebej nazorno kaže v primeru Kopra pod oglejskimi patriarhi. Kot ugotavljajo preučevalci srednjeveških mestnih statotov, je bil med drugim razlog za zapisovanje statotov in njihovo urejanje v kodekse prav funkcija podestata, ki je postal osrednja oblastna figura in praktično simbol avtonomnosti v srednjeveških komunih.

Naslednja točka mirovnega sporazuma se že bolj približa srži naše razprave. Bilo je zagotovljeno in v tej obliki odločeno (*Provisum est etiam et in ipsa forma statutum*), da je imel glede kazenskega sodstva popolno oblast v mestu patriarhov gastald, ki je razsojal v navzočnosti svojih sodnikov v zadevah alodov (*de allodiis propriis*), obsodb na vislice, oslepljenja, amputacije udov in vseh telesnih kazni, ki spadajo pod krvavo sodbo zaradi ropanj ali tatvin s hudimi telesnimi poškodbami, medtem ko so podestat ali konzuli lahko z bičanjem kaznovali storilce zaradi raznih kraj ali drugih manjših prekrškov, če ti ne bi bili zmožni povrniti škode v skladu z mestnimi statuti (*iuxta statuta civitatis*). Še bolj zanimiva pa je naslednja določba:

⁷ Podrobneje o političnih dogodkih v Istri za časa oglejskega patriarha Bertolda prim. De Vergottin, 1924, 102–124.

»Tudi se je določilo, da pride patriarh okoli prihodnjega sv. Petra in Pavla v Koper, kjer bi po nasvetu svojih modrih mož in uradnikov pregledal mestne statute (*statuta civitatis examinans*). Če bi našel kaj, kar bi nasprotovalo njegovim pravicam, naj to razglasi za neveljavno, omenjenim statutom pa lahko doda, kar bi se mu zdelo primerno za lastno čast in v korist mesta«. ⁸

Če pa bi se Koprčani odločili, da ne bi želeli imeti podestata, »smejo po svoji navadi izvoliti tri konzule ali pa tudi več, ako hočejo. Ti konzuli morajo priseči, da se bodo ravnali po patriarhovih statutih. Dokler ne prisežejo, ne smejo izvrševati sodstva. Delati smejo le to, kar so vršili rektorji, katere je patriarh imenoval« (Kos & Kos, 1928, 334). ⁹

Te navedbe dajejo jasno slutiti, da so se Koprčani ravnali tako po (avtonomnih) mestnih statutih kot po patriarhovem deželnem statutu, ki smo ga že omenili po virih iz leta 1222. Toda na koprške mestne statute so lahko prisegli le v primeru, ko je bil na čelu komuna s strani patriarha potrjen podestat, če pa so si sami izbrali vodstvo (konzule) izmed svojih meščanov, so se morali držati patriarhovega (deželnega) statuta. Poleg tega lahko iz konteksta dokumenta razberemo, da so bili koprški mestni statuti vsaj v pogledu kazenskega in civilnega prava že razmeroma razvejani, ter da so vključevali še druge določbe, ki naj jih patriarh s svojimi svetovalci pregleda, popravi in dopolni v svojo in korist meščanov.

Če so mestnim skupnostim v samih začetkih oblikovanja komunov vladali izvoljeni konzuli ali drugi uradniki, ki jih je imenovalo oziroma izvolilo ljudstvo posamezne skupnosti na svojih skupščinah (*arengo*), se je od druge polovice 12. stoletja uveljavilo načelo, da so bili na čelo komunov izbrani podestati. Za zagotavljanje čim

⁸ *Additum est etiam in forma ipsa quod circa festum Beatorum Petri et Pauli proxime venturum, patriarcha predictus civitatem ipsam intrabit et de prudentum suorum et officialium consilio statuta civitatis examinans. Si qua invenerit contraria iuribus Marchionatus sui et regalium, illa pronuntiabit irrita et statuet non valere, dictis statutis adiciens que honori suo et civitatis commodo viderit expedire* (FIM, 4: doc. 1238_FBI; prim. Kos & Kos, 1928, 334).

⁹ *Si vero processu temporis Iustinopolitani ipsi rectorem habere noluerint, secundum suam consuetudinem tres consules de civitate, et plures si voluerint, eligendi habeant potestatem. Qui consules debeant sacramenta prestare quod statuta ipsius patriarche recipient et inviolabiliter observabunt nec ante prestationem sacramenti iurisdictionem suam in aliquo exercent et de illis tantum se intromittent de quibus consueverunt se intromittere rectores constituti a patriarcha superius nominato* (FIM, 4: doc. 1238_FBI).

večje pravičnosti in tudi strokovnosti v izvajanju te službe, so v teh skupnostih kmalu spoznali, da je bolje izbrati podestata izmed tujcev. Da pa se je ta lahko ravnal po lokalnih običajih, so jih začeli zbirati in zapisovati v posebne kodekse, tako da je bil vsakokratni podestat z njimi seznanjen in se je po njih lahko ravnal (prim. Trombetti Budriesei, 2014; Cammarosano, 2021). Tako tudi lažje razumemo zgornjo določbo, da Koprčani lahko uporabljajo svoje mestne statute, če imajo izbranega in s strani patriarha potrjenega podestata, sicer se morajo držati patriarhovih statotov, kar še dodatno potrjuje pomen funkcije podestatov v zgodnjem obdobju procesa oblikovanja avtonomnih srednjeveških komunov.

Dodatno pojasnilo v zvezi s koprskimi statuti najdemo v listini iz Čedadada 3. julija 1239. Očitno napetosti med oglejskim patriarhom in Koprčani kljub »cesarskemu miru« niso popustile, zato je kot razsodnik v sporu nastopil goriški grof Majnhard. Zdi se, da sta od štirih točk spora, ki so jih leto prej poskušali razrešiti vpricho cesarja, ostali še dve odprti, in sicer glede izbire podestata in statotov. Po tej razsodbi so Koprčani smeli izvoliti za podestata »kogar hočejo iz Istre ali Furlanije, iz kake druge pokrajine pa le z dovoljenjem oglejskega patriarha« (Kos & Kos, 1928, 349). Vrhovno oblast v mestu je ohranjal patriarhov gastald, vendar je ta po novem dogovoru moral vselej ravnati »s pomočjo in po nasvetu takratnega podestata in [komunskih] konzulov«, sicer je moral plačati globo 200 liber. S tem so Koprčani dosegli bistveni premik k večji avtonomnosti pri izbiri podestata, saj jim ni bilo več nujno izbirati kandidatov med patriarhovimi ministeriali, ki so bili zagotovo precej bolj naklonjeni patriarhu, poleg tega je moral patriarhov gastald pri razsojanju upoštevati koprskega podestata in konzule, ne pa svojih svetovalcev, kot je bilo sklenjeno leto poprej.

Kar pa se tiče statotov, so določili, da jih pregleda patriarh, ko bi prišel v mesto, in to v sodelovanju s svojimi in mestnimi svetovalci (*debet examinare statuta civitatis cum consilio sapientium civitatis et suorum*). V tem dokumentu ni več eksplicitnega datuma za pregled oziroma redakcijo statotov, kot je bil v cesarski listini določen dan sv. Petra in Pavla (29. junij), saj so ta dan že zamudili. Tudi v tej razsodbi je

lahko patriarh razveljavil določila statotov, če bi bila v nasprotju z njegovimi pravicami, toda v sklepu je glede koprskih statotov navedena še ena pomembna razlika v primerjavi z leto starejšo listino: »doda naj se [v *statuta civitatis*], kar bi njemu [patriarhu] ali pa mestu bilo v korist. Nato naj takratni podestat in svetovalci prisežejo, da se bodo vedno ravnali po izboljšanih statutih« (Kos & Kos, 1928, 350).¹⁰ Torej tu ni več omembe patriarhovega statuta, tako podestat kot mestni konzuli prisežejo na mestne statute, kar še pomeni, da se jih morajo držati. Ob tem ni odveč poudariti, da so prav prisege mestnih podestатов in konzulov v srednjeveških komunih severnoitalijanskega in zgornjejadranskega prostora predstavljali temeljna statutarna poglavja, osnove za izdelave korpusov zakonodajnih določil kazenskega, civilnega in upravnega prava, ki jih lahko zaznamo iz konteksta obravnavanih listin iz leta 1238 in 1239.

Mar to res še niso bili pravi koprski statuti, temveč naj bi šlo le za posamezni zakon ali odlok, »statutum«, ne pa za večje in sistematizirane zbirke, »ki jih **danes** razumemo pod pojmom Statut«, kot to želi prikazati Nella Lonza (2023, 4; 2002, 12–13, 16–18)? Najprej kaže ugotoviti, da vira iz 1238 in 1239 za Koper dosledno uporabljata statute v množinski obliki (*statuta*), torej gre za korpus zakonskih odredb, ne za posamezne dokumente, kot je to veljalo za tedaj najmočnejše in najrazvitejše centre – kot Benetke –, ki jim Lonza priznava obstoj »pravih« statotov (Lonza, 2023, 5).

Dejstvo je namreč, da je bil Koper na severovzhodni obali Jadrana konec 12. in v 13. stoletju gospodarsko in politično najpomembnejše mesto, bilo je na čelu združenja istrskih mest *Universitas Istriae*. Sam cesar je moral posredovati v sporu med Koprom in oglejskim patriarhom, njegovim vladarjem. Koper si je želel podrediti druga istrska mesta, imel je razvejan notariat z večstoletno tradicijo, urad vicedominarije in druge službe, ki kažejo na tesno pravno in strokovno povezanost z Bologno in drugimi severnoitalijanskimi mesti v urejanju avtonomnega mestnega življenja (prim. Darovec, 2015; Mihelič, 2015a).

¹⁰ *Dictis statutis emendatis, adiciens que iuribus et honori suo et comodo civitatis viderit expedire. Et statuta per ipsum dominum patriarcham apposita vel correcta potestas vel consules, qui erunt pro tempore, iurabunt inviolabiliter observare* (FIM, 4: doc. 1239_MBI).

Trinajsto stoletje je še zlasti v mestih zgornjejadranskega prostora obdobje intenzivnega zbiranja in urejanja običajev, privilegijev in drugih pravnih aktov posameznih komunov v posebne zbirke: statute. O tem je v literaturi že veliko napisanega (prim. Cammarosano, 2009), v Bologni, ki verjetno velja za zgled komunskega pravnega gibanja v 12. in 13. stoletju, so vsaj od leta 1207 znani posebni uradniki, *statutarii*, ki so zbirali običaje, stare in nove vladarske privilegije in druge akte pomembne za lokalno skupnost v posebne kodekse. Tako so leta 1228 v Bologni poleg statotov ljudstva oziroma komuna omenjeni že statuti posameznih obrtnih in vojaških združenj, toda kljub še drugim omembam bolonjskih statotov od začetka 13. stoletja, so se posamezni fragmenti teh statotov ohranili šele v redakcijah od leta 1250 dalje (Trombetti Budriesi, 2014). Ta pojav je znan v vseh severnoitalijanskih mestih, večina statotov iz 13. stoletja se je v teh komunih z novimi redakcijami izgubila, ker enostavno niso bili več potrebni, lahko pa bi predstavljali nevarnost pravni varnosti, ker so bili spremenjeni ali ukinjeni (prim. Ghignoli, 1998, XIII). Koper pa s tem v zvezi beleži še eno tragično izkušnjo, in sicer leta 1380, ko so mesto napadli in devastirali Genovežani v času desetletnih sporov z Benečani in tekmovanj za prevlado v sredozemski trgovini; tedaj je gorela celo pretorska palača, zato nekateri domnevajo, da je prišlo do požiga vseh aktov vicedominarije, torej tudi komunskega arhiva, drugi, da je bil komunski arhiv odnesen v Genovo (Semi, 1975, 137, 157, 221), v obeh primerih je to poglobitni razlog, da se dokumenti koprškega komuna iz časa pred letom 1380 niso ohranili.

Seveda ni pričakovati, da bi bili koprski statuti iz leta 1238 tako razvejani in organizirani v knjige in posamezna poglavja, kot je bila praksa od konca 13. in 14. stoletja dalje. Toda, na podlagi katerih kriterijev, razen res specifičnega imena statotov, lahko postavimo ločnico, kdaj je kateri izmed srednjeveških komunov imel svoje statute? Tudi dubrovniški statuti iz leta 1272, ki jih hrvaško zgodovinarje vztrajno razglasa za najstarejše na vzhodnem Jadranu, niti približno še niso bili tako obsežni in razvejani kot oni iz 14. stoletja (Lonza, 2002; 2022).

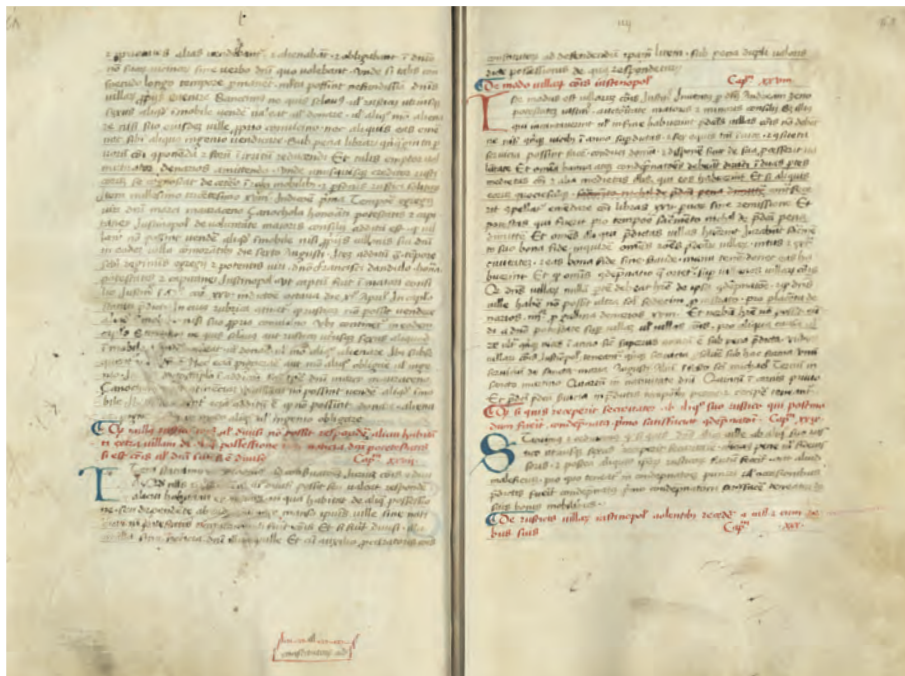
Oglejski patriarh je lahko pregledal koprške statute s svojimi in mestnimi pravnimi strokovnjaki (*sapientes*) le tako, da so ti bili zbrani v kodeksu, vezani, saj so le tako lahko potrdili njihovo verodostojnost in se po dopolnjenih tudi ravnali. Na podlagi predstavljenih dokumentov bi torej lahko rekli, da je Koper imel statute pred letom 1238, leta 1239 pa je prišlo po dosegljivih vesteh do prve redakcije koprških statutov. Že sama navedba pravnih strokovnjakov (*sapientes*) nam v primerjavi z drugimi mesti tega prostora daje jasno vedeti, da je bila praksa oblikovanja zbirk zakonskih določil in zapisovanja v statute v polnem razmahu.

Domnevamo lahko, da je prišlo do naslednje redakcije koprških statutov po beneški podreditvi Kopra leta 1279. Za to nimamo konkretnih dokazov, toda praksa v Piranu in drugih istrskih mestih (prim. Darovec & Šumrada, 2006) nedvomno kaže v to smer. Ta je tudi popolnoma razumljiva: po beneški osvojitvi oziroma (bolj ali manj prostovoljni) podreditvi so podestate istrskih komunov izbirali v beneškem v Velikem svetu. Že samo zaradi tega dejstva so morali posamezni komuni svoje statute prilagoditi beneškim, določene specifikke pa so ohranili ob soglasju beneških oblasti. Glede na pomen in status Kopra, v primerjavi s Piranom v tistem času, pa je le malo verjetno, da bi Piran imel svoje »prave« statute pred Koprom.

Redakcija koprških statutov iz leta 1423 nam je v pogledu historičarja vsaj na nekaterih mestih sama v pomoč. Najstarejši navedeni datum v njih je iz leta 1301, ko je bil sprejet odlok, da morajo mojstri torkljarji in hlapci v torkljah oljke vsakega lastnika, ki jih pripeljejo v torkljo, hraniti ločeno (STKP, knjiga III, poglavje 50; dalje: III/50), kar lahko pomeni, da je obstajala neka redakcija koprških statutov še pred tem datumom. Prav tako navedbi v IV. knjigi, 26. poglavju (STKP, IV/26) z dvema dodatkoma iz 1318 in 1325 dokazujeta obstoj redakcije pred tema letoma.

To poglavje koprških statutov odpira še eno pomembno vprašanje: je namreč eno od enajstih poglavij t. i. agrarnega zakonika, kot ga je poimenoval Kandler in ga uvrstil v čas okoli leta 1300 (CDI, III. 479, 856–859), v koprškem statutu iz leta 1423 si v IV. knjigi sledijo od 25. do 35. poglavja. Poleg tega da so pomembni tudi z vidika slovenske nacionalne

Sl. 32: STKP, 28. poglavje IV. knjige o ravnanju s koprskimi vaščani. S soglasjem Velikega in Malega sveta je statut izdal Andrej Zeno, ki je bil koprski podestat v letih 1251 in 1252 (HR-DARI, STKP, c. 67).

zgodovine, saj v teh poglavjih nastopajo Slovani s koprskega podeželja, ki jih poglavja na več mestih enačijo s kmeti (*Slavus vel rusticus, Sclavus aut rusticus*), kar pomeni, da je bilo koprsko podeželje že v 13. stoletju v veliki meri slovansko, je v njih zanimiva navedba koprskega podestata Andreja Zena (STKP, IV/28). Gre za podestata, ki ga srečamo v že omenjenem in za Koper izjemno pomembnem privilegiju kralja Konrada IV. z dne 14. decembra 1251, ki je mestu podelil pravico do povsem svobodne izbire podestata ter vse druge svoboščine, razen neposredne odgovornosti do (kot v listini) cesarja. Torej lahko domnevamo, da tudi pravico do kazenskega sodstva, ki je bila ena od temeljnih svoboščin, zlasti še glede na dikcijo iz omenjenega dokumenta iz leta 1238, ko to pravico oglejski patriarh decidirano zahteva za svojega gastalda, kar bi lahko pomenilo, da je do tedaj vsaj v praksi ni imel.

Tudi to dejstvo priča o starosti koprskih statotov; ne glede na to, ali je bil ta sklop odredb leta 1251 že uvrščen v statut ali ne, potrjuje, da je bilo v Kopru sredi 13. stoletja statutarno pravo v teoriji in praksi že zelo uveljavljeno. Vendar glede na dikcijo tega privilegija ne gre izključiti možnosti, da je tedaj prišlo do nove redakcije koprskih statotov, v katero so že bila vključena poglavja o upravljanju koprskega podeželja, saj 28. poglavje IV. knjige statotov iz 1423 začenja tako: »Za koprške komunske vasi velja upravni red, ki ga je po pooblastilu Velikega in Malega sveta vpe-ljal koprski podestat gospod Andrej Zeno ...«,¹¹ saj je bila v tem času tudi v drugih primerljivih mestih navada, da so bolj pogosto spreminjali oziroma dopolnjevali statute (prim. Trombetti Budriesi, 2014). Glede na povedano je videti, da so bila v Kopru že leta 1251 normirana in v poglavjih zapisana določila glede kazenskega in civilnega sodstva ter uprave mesta, kmalu nato pa so jim dodali še upravo podeželja.

Ta razvoj koprskega statutarnega prava kaže vse značilnosti številnih severnoitalijanskih mest od druge polovice 12. do konca 13. stoletja, ko so posamezne odloke (*brevia*), zbirke običajev (*consuetudines*) in uredb (*constitutiones*) zapisovali in oblikovali v pravne knjige,¹² jim s časom dodajali, spreminjali ali črtali posamezne uredbe (*constitutis, ordinationes, capitula*), zakone (*leges*), ter jih z mestnimi oblastnimi organi ob pomoči pravnih strokovnjakov (*sapientes*) združevali v zbirke statotov, ki jih je sprva potrjevalo ljudstvo, nato pa njihovi izbrani predstavniki.¹³ Gre za proces, ki se je v severnoitalijanskih mestih odvijal v prvih dvajsetih letih 13. stoletja in je imel odločilne posledice v evropskem političnem družbenem in kulturnem kontekstu. Verjetno je še najboljšo raz-lago o tem, kateri so »pravi« statuti in kakšen je bil njihov pomen, podal Hagen Keller (1998, 72–73):

11 *Iste modus est uillarum comunis Iustinopolis inuentus per dominum Andream Zeno potestatem Iustinopolis auctoritate maioris et minoris consilij ...* (STKP, IV/28).

12 *Libri iurium* (prim. Cammarosano, 1998); *constituta usus et legis vel de usibus ad leges* (Faini, 2013, 449).

13 Prim. Cammarosano, 2021; Faini, 2013; Zorzi, 2010; Storti Storchi, 1998; Besta & Barni, 1945; Solmi, 1915; Pitzorno, 1910; Besta & Predelli, 1901; in tam navedeno literaturo.

»Težko precenimo epohalni pomen tega razvoja. Poleg tega, ko analiziramo naraščajočo pomembnost pisave in novih kulturnih tehnik, se v drugi plan postavlja vprašanje, ki je doslej bolj kot katerokoli drugo usmerjalo zgodovino prava: od kdaj in na podlagi katere legitimacije so si komuni oblikovali lastne statute? Tako cehi in bratovščine kot mestne skupnosti – bodisi imenovane *commune* ali *universitas* – so lahko sprejemale zavezujoče odločitve za vse svoje člane. Po zasnovi naše raziskave pa odločilni korak leži v povezavi prava s pisno normativnostjo in s čim bolj popolnim in urejenim zakonodajnim kodeksom. Čeprav ta odločilni korak za evropsko družbo nikakor ni bil omejen le na italijanski komunski svet, se ni nikjer drugje izvedel tako hitro, tako globoko in s takimi posledicami. Potem, ko so se italijanska mesta uveljavila v vojni proti Frideriku Barbarossi in si zagotovila jamstva za svojo novo obliko političnega življenja, je proces zapisovanja pravnih in upravnih norm doživel osupljivo pospešitev, ki zgodovinarju prvih desetletij 13. stoletja skorajda jemlje sapo. Odločilna faza razvoja statutarne kodekse se zdi obdobje, ki sega od zadnjih let vladavine Friderika Barbarosse do prvih let vladavine Friderika II. Če nato pomislimo še na kodifikacijo običajev, lahko v tej fazi prepoznamo zgodovinski trenutek – če pretiravamo, lahko navedemo prvo tretjino 13. stoletja –, ko je v Italiji prišlo do prehoda od sistema izvajanja pravice, ki je temeljil predvsem na običajih, ustnem izročilu, izkušnjah, ustaljeni praksi in ob njih na posameznih pisnih zakonih in normah, k pravnemu življenju, organiziranemu okoli zapisanega in spreminjajočega se prava, na nek način okoli »kodeksa veljavnih zakonov«.

Na podlagi teh navedb lahko domnevamo, da je imel Koper svojo zbirko mestnih zakonov, statutov, še pred letom 1238, da so prvo dokumentirano redakcijo doživeli leta 1239, ki so ji kot v drugih primerljivih mestih ob zgornjem Jadranu sledile razmeroma številne redakcije z novimi odredbami in določili v drugi polovici 13. in prvi polovici 14. stoletja ter se nam ohranili v redakciji iz leta 1423 v štirih knjigah. Tem so v tiskani redakciji iz leta 1668 dodali še peto knjigo z odredbami od leta 1394 dalje.

Prvi dokument V. knjige, dukan iz leta 1394, posega v obdobje pred ohranjeno redakcijo iz 1423, zato je še toliko bolj zanimiv. Prinaša namreč podatke, da je dož Antonius Venerio 22. junija 1394 na prošnjo koprskega komuna oziroma njegovih predstavnikov in po preučitvi koprskih predlogov statutarnih odredb s svinčeno bulo potrdil zvezek koprskih statotov,¹⁴ ki se nam žal prav tako niso ohranili. Toda iz tega dokumenta veje občutek, kot da si Koprčani dotlej niso vladali po svojih statutih (*quod omnes aliae Terre nostrae Istriae reguntur cum Statutis, & ordinibus suis*), oziroma vsaj zagotovo ne v pogledu civilnega in kazenskega sodstva, saj so ga izvajali vsakokratni beneški podestati (*Rectores*) samovoljno in le v sodelovanju z uradniki, ki so si jih izbrali sami, kot očitajoče pripominjajo Koprčani. S tem dukalom, ki je bil očitno sestavni del potrjenega statuta, saj so v njem naročili, da ga morajo hraniti v koprski kancelariji za prihodnje rodove, so beneške oblasti prošnji Koprčanov ugodile le delno. Poleg manjših zahtevanih popravkov v dveh poglavjih,¹⁵ ki pričata o rahlo drugačni razporeditvi statutarnih poglavij v primerjavi z redakcijo iz 1423, dukan iz 1394 predpiše, da podestat vlada in sodi v civilnih in kazenskih zadevah v skladu s koprskimi statuti, vendar s popravkom in pojasnilom (*cum ista correctione, & declaratione*), da to ne velja v tistih delih statuta, ki so bili razveljavljeni (*non habeant locum sed annullentur*). V teh primerih odloča vsakokratni podestat v soglasju s svojimi uradniki, ki jih izvoli koprski mestni svet. Tako določilo zasledimo tudi v poveljih (*commissiones*) koprskim podestatom in kapitanom iz približno istega časa (Benussi, 1887, 55), najdemo pa ga tudi nekaj desetletij prej v zbirki beneških odredb Senato Misti (dalje: SMi), natančneje od leta 1358.

Kaj se je torej zgodilo, da so beneške oblasti še leta 1394 tako decidirano vztrajale, da mora biti kazensko sodstvo v rokah beneškega podestata, ki se sicer pri tem mora posvetovati z uradniki, izvoljenimi v koprskem mestnem svetu, pri čemer lokalnih kazenskih določb v redakciji koprskega statuta iz leta 1423 sploh ni, čeprav skoraj vsi bližnji

14 *Volumen autem Statutorum nobis missum remittimus vobis per dictos nostros fideles nostra bulla plumbea communitum* (STKP, 1668, V/1, 124).

15 Navedeno je 106. poglavje druge knjige, ki postane 12. v redakciji iz 1423, medtem ko je 8. poglavje druge knjige enake vsebine kot v redakciji iz 1423 (STKP, V/1, 124).

komuni manjšega pomena od koprskega vsebujejo tudi kazenske določbe? Večina zgodovinarjev, ki so se ukvarjali s tem pojavom, to dejstvo pripisuje koprskemu uporu proti beneški nadoblasti iz leta 1348 (De Franceschi, 1879, 183; Semi, 1975, 159; Margetić, 1993, XVI).

Upor leta 1348 in koprski statuti

Čeprav v Istri v srednjeveškem obdobju velja Pulj za najbolj uporabno mesto (prim. De Franceschi, 1903–1905), je bil v drugi polovici 13. stoletja zaradi svoje ekspanzivne politike do drugih istrskih mest prav Koper največji trn v beneški peti (prim. Greco, 1939). Beneška monopolizacija trgovine v zgornjejadranskem prostoru in uvajanje beneških pravnih določil v istrske statute so povzročali nemalo nelagodja med meščani (*cives*) in prebivalci (*habitatores*) koprskega komuna. Med slednje so šteli tudi prebivalce koprskih vasi, torej Slovane, ki so jim omenjeni dodatki iz leta 1318 in 1325 k statutu iz 13. stoletja odvzemali veliko temeljnih pravic in svoboščin, zlasti prosto prodajo oziroma zamenjavo zemljišč. V 25. poglavju četrte knjige je celo zapisano, da slovanski običaji predstavljajo nevarnost obojemu pravu, s čimer mislijo verjetno na svetno in cerkveno pravo (*Quare prauam utriusque iuris inimicam Sclauorum consuetudinem*).

Nezadovoljstvo Koprčanov nad beneško nadoblastjo je kulminiralo leta 1348 v upor, ki je zbudil veliko pozornosti beneških oblasti in očitno imel daljnosežne posledice za razvoj koprskega komunskega prava.

Leto 1348 je znano tudi po najstrašnejši epidemiji kuge v dokumentirani zgodovini Evrope: zaradi nje naj bi pomrla več kot polovica tedanjega evropskega prebivalstva, v Benetkah pa celo tri petine. To okoliščino so tedaj želeli Koprčani izkoristiti za to, da bi se otresli beneške vladavine. Vest iz začetka druge polovice 14. stoletja, da je Petrarca vabil Boccaccia v Koper in Trst, ker da sta tu odličen zrak in razgibano okolje (Schiavuzzi, 1889, 405), daje slutiti, da epidemija kuge severozahodne Istre ni prizadela v taki meri kot druge kraje, kar je bil lahko še dodaten motiv za upor.

Sl. 33: Gravura iz 19. stoletja, ki prikazuje beneško galejo v boju z genovsko floto v bitki pri Korčuli leta 1298 (avtor Quinto Cenni). Wikimedia Commons.

Upor Kopra leta 1348 je v literaturi razmeroma dobro opisan, zahvala gre zlasti Giovanniju Cescu, ki je zbral in objavil kar sto dokumentov s tem v zvezi (Cesca, 1882), medtem ko je udeležbo Slovanov koprskega podeželja v tem sporu nazorno izpostavil Miroslav Pahor (1953a). Dejstvo je, da so se beneške oblasti kljub uničujoči epidemiji kuge izjemno odločno odzvale na dogajanje v Kopru v septembru in oktobru 1348.

Viri poročajo, da je 2. septembra 1348 400 vitezov (konjenikov = *equites*) s severa napadlo koprsko ozemlje ter oropalo in požgalo neko vas.¹⁶ Koprski podestat Marko Giustinijani je poslal proti njim svoje konjenike, toda v bitki v bližini mesta je bil zajet njegov sin Franceschino z drugimi beneškimi vitezi vred. Ti dogodki so

¹⁶ Iz nekaterih drugih dokumentov bi lahko sklepali, da je šlo za vas in kaštel *Vicinatum sancti Petri* (De Franceschi, 1879, 183). Vas *Vicum Sancti Petri* je navedena tudi v koprskem statutu (STKP, IV/41), očitno je bila v bližini Sv. Petra, ki je danes v piranski občini, še v 16. stoletju je *Vicum Sancti Petri* označen kot kaštel in tako del koprskega obrambnega pasu kaštelov od Dragonje do Kraškega roba (prim. Darovec, 2022a). Morda gre za vas Krkavče, ki se v teh spiskih koprskih vasi do začetka 17. stoletja ne omenja, čeprav že po njeni urbanistični strukturi lahko sklepamo, da gre za srednjeveško vas.

Sl. 34: Križarji osvojijo Zadar leta 1202. Doževa palača, Benetke (avtor Andrea Vicentino, 1580). Wikimedia Commons.

jaško akcijo. Svoje odposlance so poslali h grofu Goriškemu, oglejskemu patriarhu in k osrednjim zalednim gospodom, Habsburžanom. S tem so jim dali jasno vedeti, da so seznanjeni z njihovo vpletenostjo v koprski upor. Obenem so si prizadevali dobiti vojaško pomoč od svojih zaveznikov iz Trevisa in Padove, ki so jih skupaj s svojimi vitezi

14. septembra nezadovoljne Koprčane spodbudili k uporju pod poveljstvom mestnih plemičev, zlasti družin Tarsia in Verzi. Pobili so nekaj beneških meščanov, izgnali koprskega podestata in njegovo vojsko, ki so se do konca upora zatekli v Levji grad, ter odprli mestna vrata vazalu goriškega grofa, gospodu Raifenberškemu in njegovim vojakom ter se pripravili na obrambo (Pahor, 1953a, 35–36).

Beneški senat, na čelu z dožem, je dogajanje v Kopru vsakodnevno intenzivno spremljal, tako je na primer 14. septembra izdal kar šest sklepov s tem v zvezi in 15. septembra sedem (prim. Cesca, 1882, 30–41). To ne nazadnje priča, kakšen (geostrateški) pomen so Benečani pripisovali svoji posesti v Kopru. Sklenili so namreč obsežno diplomatsko in vo-

Sl. 35: Svečani akt predaje prebivalcev Zadra beneškemu dožu leta 1202. Doževa palača, Benetke (avtor Domenico Tintoretto). Wikimedia Commons.

in pešaki vkrkali na vojaško brodovje, ki je začelo oblegati Koper. Na tak odločen in zastrašujoč odziv Benečanov Koprčani očitno niso bili pripravljeni, prav tako ne raifenberški vitezi, ki so kmalu nato mesto na poziv zapustili. Koprčanom ni preostalo drugega, kot da so 10. oktobra Benečanom ponudili brezpogojno predajo, ki so jo poimenovali *Reconciliatio Justinopolis* in jo je 13. oktobra potrdilo tudi koprsko ljudstvo (Cesca, 1882, 74–88).

Uspeh beneške diplomatske in vojaške akcije je bil popoln. Koprčani so se v vseh pogledih, pravnih, upravnih in teritorialnih predali na milost in nemilost dožu in Beneški republiki ter kleče prosili za milost, kot nazorno pove spodnji odlomek, čeprav je podobnih izrekanih pokornosti in podvrženosti v samih dokumentih še več:

Et quod ipsam Civitatem, Castra, fortificia, insulas, territorium, et districtum totum et personas eorum, Regat, habeat, et Gubernet, per se, vel alium, cum omnibus juribus, et pertinencijs, sub dominio, jurisdictione, mero et mixto imperio, protectione et subiectione ipsius domini ducis et comunis Veneciarum, perpetuo,

Sl. 36: Alegorija Giovannija Battiste Tiepola, *Neptun ponuja Benetkam bogastvo morja*. Doževa palača, Benetke. [Wikimedia Commons](#).

*libere, alte, et basse, prout eis melius videbitur et placebit, contradictione ipsorum, vel aliorum eorum, seu alterius, non obstante, Et promiserunt, pro se et successoribus suis, ipsi domino duci Recipienti pro se, et successoribus suis, et comunis Veneciarum, tamquam suo vero domino, fideliter subesse, et perpetuo in omnibus obedire, Et flexis genibus, cum omni devotione, et Reverencia, ab ipso domino duce, humiliter pecierunt, misericordiam, et veniam, pro predictis, qui se ab ipsius obediencia, de facto jndebite subtraxerunt.*¹⁷

Benečani so bili odločeni uporno mesto ustrezno kaznovati: zahtevali so petdeset talcev izmed Koprčanov, ki so se udeležili upora, sedemintridesetim so tudi sodili, trinajstim so izrekli sodbe od enega do osmih let zapora, nekaterim tudi plačilo globe (De Franceschi, 1879, 179–186; Pahor, 1953a, 49). Sklenili so vsaj podvojiti davščine, na stroške Koprčanov utrditi Levji grad in zgraditi novo utrdbo, tako je nastal obrambni

¹⁷ Cesca, 1882, 76, dokument XXXVIII. Nanj se sklicuje tudi Lonza (2023, 5), toda povzame le zaključno dikcijo dokumenta, ki potrjuje navedeno v tej listini pomiritve in koprskse prošnje odpuščanja, s čimer utemeljuje svoje mnenje, češ, da so se nekateri zgodovinarji zmotili (Semi, 1975, 159; Margetič, 1993, XVI), ko so trdili, da je bil statut leta 1348 (do 1394) ukinjen, saj da statuti niso nikjer omenjeni, toda pri tem prezre vsa druga določila tega dokumenta, ki dožu in s tem Beneški republikli predajo popolno oblast, da lahko v Kopru vlada tako s pravnega, upravnega kot teritorialnega vidika »kot sam želi in ukaže«.

stolp Mussela (SMi, 16. avgust 1349), ki je stal na današnjem Belvederju. O povišanju davkov zaradi upora, ki je seveda privedel tudi do velikih stroškov, je že govor med omenjenimi stotimi dokumenti, natančneje najprej že 18. oktobra 1348 (Cesca, 1882, 96–97). Toda v vseh stotih dokumentih o tem uporu ni besede o koprskih statutih, kljub temu pa v dokumentu (LXI.) z dne 8. novembra 1348 lahko najdemo pomemben indic na statute. Navedeni dokument namreč določa vsaj dve pomembni spremembi v poveljih (*commissionis*) beneškim podestatom v Kopru: sodnike in uradnike izmed Koprčanov od tedaj izbira podestat po svoji presoji, prav tako svetovalce v manjših kazenskih prekrških, pa še to, če presodi, da jih potrebuje, medtem ko je v civilnih in kazenskih zadevah dobil popolno diskrecijsko pravico (*Ita quod in civilibus et criminalibus habeam plenum arbitrium*; Cesca, 1882, 120–121). Tovrstne pristojnosti so praviloma določali mestni statuti, ki so jih sprejemali mestni sveti posameznih komunov, potrjeval pa dož oziroma pristojni organi Beneške republike. Kako in zakaj je prišlo do take spremembe v odločanju, nam ne pojasni noben ohranjen dokument, vendar lahko nekaterim določbam s tem v zvezi sledimo v zbirki dokumentov beneškega senata, Senato Misti (SMi), ki nam lahko pomagajo ustvariti ustrezno mnenje.

Ob pomanjkanju drugih zgodovinskih dokumentov je zbirka SMi eden izmed najpomembnejših virov za to obdobje. Še vsaj deset let po koprskem uporu v tem viru najdemo raznovrstne omembe v zvezi z njim, kot npr. o poviševanju davkov zaradi upora 28. decembra 1348 in 13. julija 1349, prihajajo tudi vesti o odsluženih kaznih upornikov, ki se vračajo domov (SMi, 9. september 1353), nekaj je primerov, ko so beneški podestati nekaterim Koprčanom podeljevali mestne službe zaradi zvestobe v uporah oziroma zaradi škode, ki so jo zaradi tega utrpeli (npr. SMi, 3. in 27. januar 1348 m.v.¹⁸; 16. julij 1349; 8. marec 1351; 26. maj 1352), na Koper se nanašajo tudi vesti o podestatovem imenovanju nekaterih mestnih uradnikov na mesta justicijarijev (*institutui iusticiarum Justinopolis*) (5. julij 1349), cenilcev (*extimatores*) (11. oktober 1349; 16. oktober 1354), sodnikov (30. junij 1353 *Paulo de Castro de Justinopoli ...*

¹⁸ Okrajšava m.v. pomeni *more veneto*, tj. štetje novega leta po beneškem običaju, ki začenja novo leto s 1. marcem.

Sl. 37: Dvorana beneškega Velikega sveta (avtor Joseph Heintz, cca. 1648).
Wikimedia Commons.

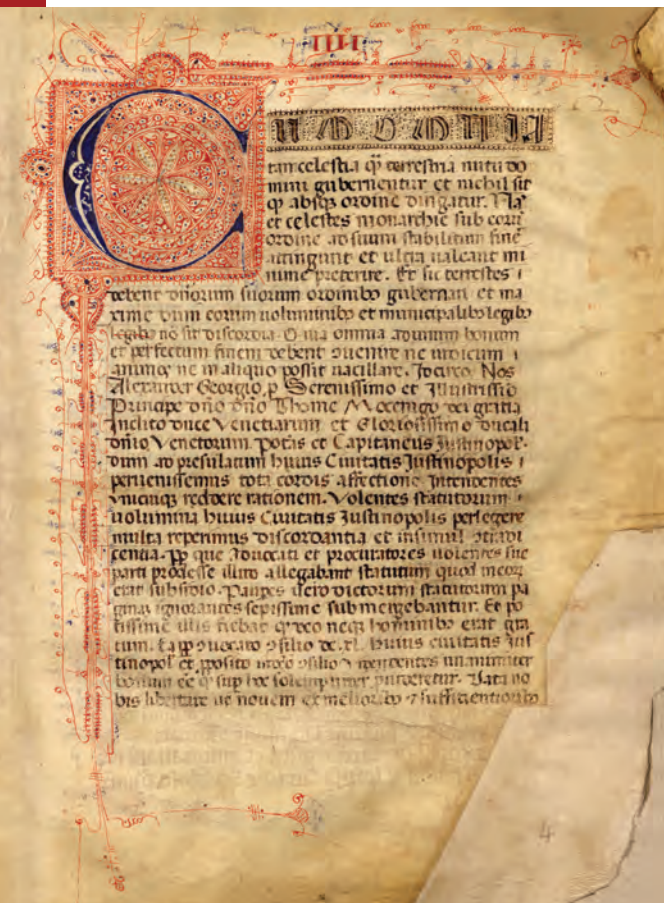
sit *Judex*), merilcev moke in uteži (*Zaninus Copedella, constitutus ad ponderandum farinam in Justinopoli*, SMi, 2. april 1350; *Zaninus Alberto habitator Justinopolis ... in officio ponderis statere in Justinopoli per unum annum*, SMi, 24. november 1352), čuvajev mestnih vrat (*Marino Gisi habitatori Justinopolis ... in custodiam portum Sancti martini de Justinopoli ...* SMi, 14. september 1355) ipd. Tovrstna imenovanja komunskih uradnikov so po analogiji z drugimi tedanjimi istrskimi statuti ter po ohranjenih koprskih statutih iz 1423 opravljali v mestnem velikem svetu z volitvami, ne pa da bi jih imenoval ali beneškemu senatu predlagal v imenovanje kar sam podestat (SMi, 1. avgust 1357), kot se je dogajalo v več primerih v Kopru po upor. Že to daje slutiti, da se beneški podestat tedaj ni ravnal po koprskih statutih, kot se je to dogajalo v drugih Benetkam podrejenih mestih.

Obnovitev koprskega mestnega sveta, uradov in statotov

Slabih deset let po uporabi vrsta določb pojasni razloge za obnovo. Beneške oblasti so očitno sprevidele, da so bili njihovi ukrepi po koprskem uporabi preveč rigorozni, zlasti glede davščin, *quod cives et forenses illa supportare non possunt* (SMi, 5. marec 1358). Ugotavljali so, da je ozemlje Kopra slabo poseljeno, da vlada veliko pomanjkanje, saj naj bi pridelke in druge artikule Koprčani odvažali v Trst in druge kraje, zato se je zelo razmahnilo tihotapstvo (SMi, 8. julij 1355; 29. november 1355; 4. februar 1355 m.v.), povečalo se je število krajev (SMi, 21. marec 1356) ipd.

Za izboljšanje razmer v Kopru so se v beneškem senatu 5. marca 1358 (SMi) odločili, da izberejo tri providurje (*tres solennes provisores*), ki bodo poskušali razmere izboljšati: enega naj predlaga dož, dva pa naj bosta izvoljena v senatu. V senatu so nato 5. aprila 1358 (SMi) izvolili tri modrece (*sapientes*): Laurencija Zelsija, Stefanusa Belegno in Petrusa Gradonica, slednjega na dožev predlog. Naročili so jim, da v roku enega meseca proučijo vse koprške spise in po lastni presoji pisno poročajo o predlogih ukrepov »za obnovo in dobro stanje mesta Justinopolis« (*pro reformatione et bono statu civitatis Justinopolis*). Razen ohlapne navedbe *Et examinent scripturas et alia* je težko razbrati, kakšno zvezo ima zgornji odlok s koprskimi statuti, ki se sploh ne omenjajo? Toda zgodovinarji imamo v tem primeru srečo, ker so se nam ohranili še nekateri drugi nadaljnji dokumenti, na podlagi katerih lahko rekonstruiramo določene dogodke oziroma procese.

S tega vidika se kaže ključni dokument z dne 17. maja 1358 (SMi), ki so ga senatu predlagali zgoraj navedeni modreci in nosi naslov *Provisiones Sapientium Istriae*. Iz njega lahko razberemo štiri poglavitne zadeve, ki so jih deset let po uporabi predlagali za ureditev razmer v Kopru. Prva točka se nanaša na vojaške oziroma obrambne zadeve, potrebna obnovitvena dela na Levjem gradu in podestatovi palači ter drugih obrambnih objektih v mestu, druga, ki je za nas najbolj zanimiva, govori o obnovitvi mestnega sveta, tretja o zmanjšanju dave za vino na polovico, in četrta o pridelavi koprške soli, od katere naj bi od tedaj desetino

Sl. 38: Uvodnik k statutom Kopra iz leta 1423, s kratkim opisom postopka sprejemanja statutov (ASVe, AC, 106a, c. 4r).

pogoji, pod katerimi se je vladalo to mesto pred novostmi že omejenega upora. Razen da izvajanje kazenskih zadev in obramba mesta ostaneta v presoji in svobodi samo podestata.¹⁹

19 *Et ut fidelibus nostris ipsius loci detur bona Spe: de proposito et intentione nostra: Ordinetur ex nunc quod cives Justinopolis, Reducantur ad consilium suum, Scilicet in numero et quantitate, que consueverat esse ante casum rebellionis preterite. Ita tamen quod non possint esse de consilijs suis, nisi ille quorum avi vel patres fuerint de consilijs antedictis et similiter restituantur ad officia et beneficia terre, ita quod Regimen et alia officia terre exercentur per illum modum et sub conditionibus quibus Regebatur ipsa Civitas ante novitates rebellionis iam dicte. Salvo quod Regimen criminalium et custodia Civitatis remaneat in arbitrio et libertate solius potestatis* (SMi, 17. maj 1358).

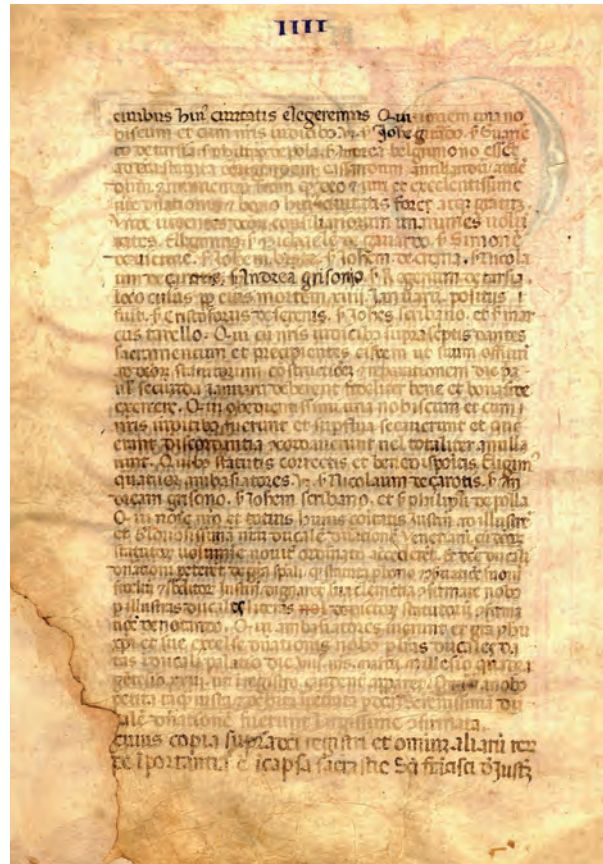
pridelka namenili beneški oblasti, s preostankom pa so lahko prosto razpolagali. Četrta določba je nato veljala do konca Beneške republike leta 1797, pri drugi pa se bomo malce dlje ustavili, zato ta odlok najprej navajamo v prevodu:

»In da bodo naši zvesti krajanji uvideli naš dobri predlog in namen: Naj se odslej uredi, da se meščani Kopra vrnejo v svoj svet, to je v številu in količini, kot je bilo pred dogodkom preteklega upora. Vendar naj ne bodo v njihovih svetih razen onih, katerih dedje ali očetje so bili v prej omejenih svetih. Podobno naj se vzpostavijo nazaj uradi in pravica do upravljanja z ozemljem, tako kot so oblastni in drugi uradi to izvajali na oni način in pod

Iz odloka jasno izhaja, da je skoraj deset let po uporabi beneški senat dovolil obnovitev koprškega mestnega oziroma Velikega sveta.²⁰ Nekaj mesecev pozneje je beneški senat predpisal njegovo sestavo: mestni svet naj šteje 155 članov, in sicer izmed tistih družin, ki so bile v mestnem svetu že pred uporom, člani morajo imeti najmanj 20 let (SMi, 13. in 20. september 1358). Leto pozneje je predpisal tudi način potrditve svetnikov in volitev v Mali svet (SMi, 31. julij 1359).²¹

Verjetno se na tem mestu lahko upravičeno vprašamo, kako pa je delovala razmeroma velika, gospodarsko in politično pomembna ter uporna koprška skupnost v tem desetletnem obdobju? So koprski podestati in kapitani sami zmogli opravljati vse upravne in pravne obveznosti ali so vzpostavili še kake druge organe odločanja mimo določil koprskih statutov? Odgovore na ta vprašanja morda

Sl. 39: Druga stran uvodnika k statutom Kopra iz leta 1423 z nadaljnjim opisom postopka sprejemanja statutov ter v zadnjih dveh vrsticah z določilom o hrambi pomembnih dokumentov, nedvomno tudi statutov v zakristiji sv. Frančiška v Kopru (ASVe, AC, 106a, c. 4v).

20 *Mains Consilium*, kot je naveden v SMi, 31. julij 1359, v tem dokumentu je naveden tudi Mali svet (*minori consilio, quod est suum consilium rogatorum*), člani pa so izvoljeni izmed mestnih svetnikov.

21 Spoštovati je treba ta način, namreč vsi tisti, katerih oče, ded ali praded po očetu je bil v velikem svetu, ko doseže 20 let, naj se vpiše po vrsti v zvezek. Tedanji podestat naj njihova imena da zapisati na listke. Te da v vrečko. Ko se mesto ali več v svetu izprazni, podestat izvleče listek ali več izmed premešanih in izbrani pride v svet. Ko izbirajo člana za Mali svet, ki je tudi svet naprošenih, mora izbranega v večino potrditi veliki svet.

najdemo v doslej v zgodovinopisju spregledanih dokumentih z dne 6. in 13. julija 1349 (SMi, Cesca, 1882, 155–159). Beneški senat je najprej 6. julija 1349 imenoval tri modrece (*sapientes: ser Justinianus Justiniano, Pangratius Georgio, et ser Marcus Capello*).

Z odlokom 17. maja 1358 je beneški senat dovolil še obnovitev mestnih uradov, kar pomeni, da Benečani po upor 1348 niso razpustili le koprskega mestnega sveta, temveč so po beneških zakonih in običajih uredili tudi vse mestne urade. To med drugim nazorno izpričujeta poznejši določbi o ponovni vzpostavitvi koprskih uradov, kot so jih poznali pred uporom, z izjemo urada komornikov in fontikarjev (SMi, 13. september 1358), obenem pa so še določili, da naj uporabljajo merske enote (*pondus statere et mensure*) po svojem običaju (SMi, 31. julij 1359), kar lahko pomeni, da so v desetletju 1348–1358 za trgovanje in prodajo dajali v zakup merske enote po beneškem in ne koprskem običaju, kot je bil predpisan v statutih. Ker je zaradi obnovitve koprskih uradov Paolo di Casto iz Kopra izgubil službo v uradu *judicatus*, ki jo je prejel zaradi zaslug v ferrarski vojni, so mu podelili desetine v *Vicinatum Sancti petri* in v *sancto Petro dela mata* ter honorar šestih liber na mesec (SMi, 14. februar 1358 m.v.), kar tudi priča o ukinjanju uradov in uradnikov, ki so jih v desetletju po upor 1348 v Kopru organizirale beneške oblasti mimo koprskih statotov.

Zadnji del odloka, da kazenske zadeve in obramba mesta ostajata v izključni pristojnosti podestata, določba, ki se ponavlja v več dokumentih (npr. SMi, 31. julij 1359) vse do statotov leta 1423, nam tudi pojasni, zakaj v koprskih statutih, ki so veljali do konca Beneške republike, ni določb o kazenskem pravu, kot so v statutih velike večine vzhodnojadranskih mest pod Benečani. Namesto kazenskih določb je namreč v 2. poglavju prve knjige statotov iz 1423 predpisano, da se v »mestu Justinopolis in njegovem distriktu v kazenskih zadevah ravna po statutu in ukazih beneškega komunaa«.

Toda tudi v zgoraj omenjenih določbah koprski statuti niso omenjeni.

Prve omembe statotov po uporou Kopra 1348

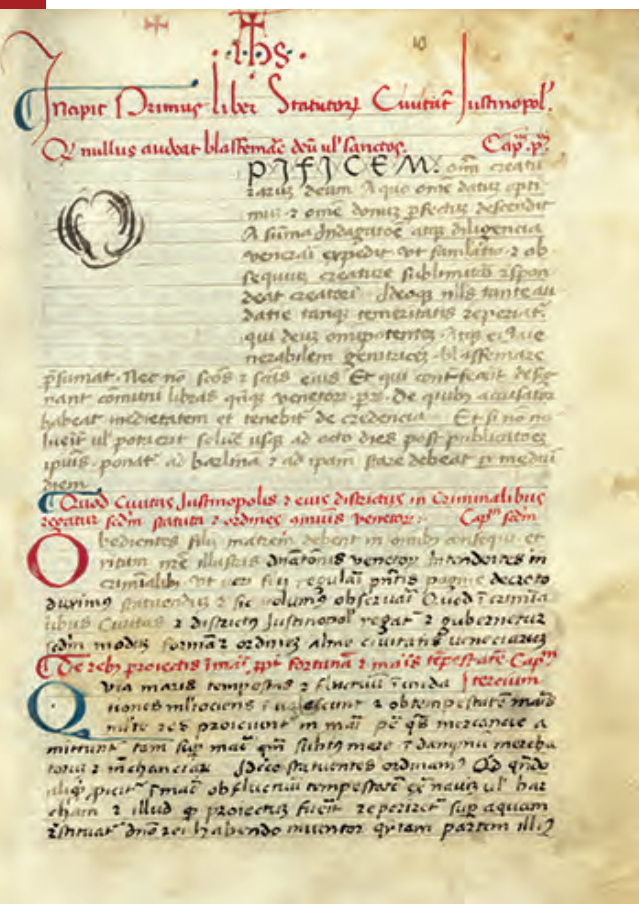
Koprski statuti se po temeljnem sklepu o obnovitvi koprskih uradov z dne 17. maja 1358 v tem letu prvič omenjajo 7. julija (SMi), ko beneški senat na podlagi vloge koprskega podestata dovoli, da dediščinski spor rešuje v skladu s koprskimi statuti in tam zapisanim običajem poroke »kot brat in sestra« (*sicut frater et soror*),²² ter 13. septembra (SMi), ko se koprski odposlanci (*ambaxatores*) pred beneškim senatom v zvezi poljskih škod (*super dampnis datis*) sklicujejo na koprške statute, kot so veljali pred uporom. Zahtevajo namreč, da v teh primerih podestat razsoja v posvetu s svojimi sodniki in uradniki, ne pa da ravna svojevolsko. Pri tem očitajo podestatovemu kancelarju, ki je bil zadolžen za pravno proceduro, da je celo po 17. maju 1358 zavrzel vse pritožbe Koprčanov nad takim podestatovim ravnanjem, ob tem pa zaslužil 2 libri za vsako zavrnjeno pritožbo. Senat je na podlagi obnovitvenih ukrepov odločil, da mora odtlej podestat v teh primerih vselej razsojati skupaj s svojimi uradniki, kancelar pa naj za zavrnjene pritožbe ne prejme honorarja.

Ta dva primera bi lahko dala slutiti, da so od tedaj vsaj civilni pravdni postopki potekali po običaju, torej v skladu s statutarnimi določili, veljavnimi pred koprskim uporom. Toda naslednja omemba koprskega statuta z dne 8. junija 1359 (SMi), v zvezi s sporom za lastninsko pravico do posedovanja določenih zemljišč na Koprskem, ponovno pokaže, da je bila odločitev v rokah beneškega senata in podestata, ali se bo v določenih civilnih pravnih ravnanjih v skladu s koprskimi statuti.

Verjetno to ni bil osamljen primer. Tako lažje razumemo prošnjo Koprčanov (*petitione Ambaxatorum comunis et hominum Justinopolis*) v že omenjenem dokumentu z dne 31. julija 1359 (SMi), s katero med drugim senatu predlagajo, da bi sodniki in uradniki, ki jih podestatu predlaga mestni svet pri štangi (*ad stangam*),²³ svetovali podestatu pri sodbah v

22 Podrobneje o tem običaju prim. Margetič, 1970; 1993, XXXVIII–XLVII.

23 *Ad stangam* se v navedenih dokumentih večkrat pojavlja v zvezi s sodniki in uradniki, ki jih podestatu predlaga lokalni mestni svet, v koprskem statutu iz 1423 se dvakrat omenja v zvezi z razreševanjem premoženjskih sporov (STKP, II/1; III/17), iz nekaterih piranskih dokumentov prav tako lahko razberemo, da so *ad stangam* razsojali v zvezi z vračilom dolgov oziroma opravljali druge pravno potrjene pomiritve. Očitno gre za sinonim za obredni kraj v mestu, kjer so opravljali različne pravne zadeve, kjer je greda ali štanga ločila sodnika od strank v sporu, oziroma kjer so se odvijali sodni procesi (Lex Latinitatis, 1121), verjetno podobno kot je veljalo za sinonim *ad bandum*, ki ga v tem času v zvezi s podestatovim razsojanjem zasledimo v Izoli (SMi, 2. junij 1359), v zvezi z vračilom dolgov na dveh mestih v koprskem statutu 1423 (STKP, II/76), najdemo pa ga tudi v dokumentih iz vasi Beneške Slovenije in Istre (prim. GDZS, 1980, 65, 197).

Sl. 40: Prvo poglavje prve knjige koprskih statotov iz 1423: o prepovedi zmerjanja boga, svetnikov in voditeljev (HR-DARI, STKP, 4r).

ložljivi honorar razdelili med seboj. Senat je na to odgovoril, da imajo že tako velikanske stroške z *dominiumom* v *Justinopolisu*, zato njihovega predloga ne sprejmejo ter določijo, da naloge justicijarjev še naprej opravljata

civilnih in kazenskih zadevah (v vsakem primeru sodbo razglasi podestat), kakor se je upoštevalo nekoč.²⁴

Vendar beneški senat odgovori, da podestatu lahko ti sodniki in uradniki, ki mu jih Koprčani predstavijo *ad stangam*, predlagajo razsodbe le v civilnih in premoženjskih zadevah, v drugih primerih (torej kazenskih) pa sodbe ostajajo v izrecni domeni podestata.²⁵

Glede na navedeno bi lahko sklepali, da so beneške oblasti po 1358 koprski statut izpred upora 1348 znova uvedle v prvotni obliki, razen kazenskega prava, ki ostaja le v domeni beneškega podestata. Za to trditev nas v dvom spravi že omenjeni predlog koprskih odposlancev z dne 31. julija 1359 (SMi), ko so prosili beneški senat, da za dobro upravljanje mesta izvolijo štiri justiciarje v mestnem svetu, ki bi si razpo-

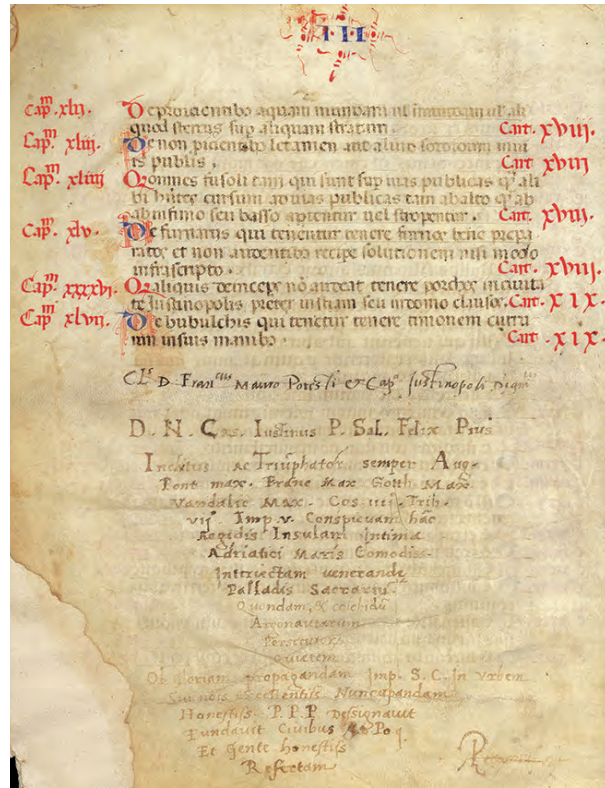
²⁴ *Quod iudices et officiales datos potestati Justinopolis ad stangam per consilium dicte terre debeant consulere ipsi potestati super processibus et delictis ibidem commissis sicut consuevit antiquitus observari* (SMi, 31. julij 1359).

²⁵ *Quod in processibus solum Civilibus et pecuniarijs Iudices et officiales datos ipsi potestati ad stangam dicto potestati consulere debeant ut in dicto capitulo continetur. Remanendo tamen semper in omni casu arbitrium soli potestati faciendi in omnibus et per omnia prout sibi videbitur omnes de parte* (SMi, 31. julij 1359).

komornik in fontikarij. Prav tako so v primeru nepremičnin bratov Giovannija, Uga in Sclavolina di Sabino, ki so jih v njihovi odsotnosti zaradi udeležbe v vojnah in smrti očeta zasedli drugi, odločili, da ne bodo upoštevali določil koprskih statotov.²⁶ Vsaj ta dva primera dajeta slutiti, da so beneške oblasti oziroma beneški podestat v Kopru v obdobju do leta 1394 upoštevali določila koprskega statuta le v posameznih primerih in kot jim je ustrezalo.

Potrditve za to povedno izpričuje opomba v napotilu (*commissiones*) doža Antona Veneria (1382–1400) koprskim podestatom in kapitanom, ki je nastala med letoma 1382 in 1394 (ker je priloga k napotilu tudi sklep senata o potrditvi koprskega statuta 1394), da naj se v pogledu vseh sporov ravna po svoji vesti in v skladu z načeli beneškega dominija, pri tem pa v čim večji meri upošteva statute, ukaze in običaje Beneške republike.²⁷

Sl. 41: Zadnja stran kazala k prvi knjigi koprskih statotov 1423 (ASVe, AC, 106a, c. 3v).

26 SMI, 8. junij 1359: *quod aliqua prescriptione temporis, in statuto comunis Justinopolis contenta, non obstante, suprascripti fratres possint coram podestate et capitaneo Justinopolis et successoribus suis consequi jura sua contra quoscunque cognoscantur de jure obligatos eisdem.*

27 *Adherendo statutis ordinibus et consuetudinibus nostris Venetiarum quantum plus poteris: et in casibus quibus hoc rationaliter facere non posses, faties* (Benussi, 1887, 38). Ta »faties« lahko pojasnimo na podlagi drugega stavka 5. točke napotil: *De maleficijs Vindictam et iusticiam facies contra malefactores. Et condemnationes de offensionibus, sicut tue discretioni videbitur secundum Deum et honorem nostri dominij* (Benussi, 1887, 39), oziroma dukala iz leta 1394 o potrditvi koprskega statuta: ... *sententiandi, & terminandi prout eis secundum Deum, & suam bonam conscientiam videbitur iustum, conveniens, & honestum, ...* (STKP, V/1), torej da lahko ravna po svoji vesti ter po božji volji v skladu z beneškimi običaji in zakoni. Glede uporabe termina *Vindictam et iusticiam* v različnih deželah v primerljivem času prim. Povoilo, 2015; Muir, 2017; Marinelli, 2017; Faggion, 2017; Oman, 2017; Ergaver, 2017; Casals, 2017; Carroll, 2017. Knjiga priznanega pravnega zgodovinarja Maria Sbriccolija (2009) o zgodovini kazenskega prava in pravici se začne z naslednjim stavkom: *La storia del 'penale' può essere pensata come la storia di una lunga fuoruscita dalla vendetta.*

S T A T V T A
IVSTINOPOLIS
 METROPOLIS ISTRIAE.
 AVGVSTINO BARBADICO

PRÆT. ATQVE PRÆF.
 RAIMVND OFINO I. V. D.
 CAROLO VERGERIO
 DVVMVIRIS.
 TYPIS DATA.

VENETIIS, M. DC. LXVIII.

Apud Franciscum Salerni, & Ioannem Cagnolini.

SVPERIORVM PERMISSV.

Sl. 42: Naslovnica tiskanih statotov Kopra iz leta 1668, ki vključuje poleg štirih knjig iz 1423 še peto knjigo od 1394 do 1667 (dLib, hrani: OKSVK).

novili posamezne mestne urade vključno z Malim svetom. Očitno je tudi, da so v posameznih primerih znova začeli uporabljati določbe koprskih statotov izpred upora 1348, vendar se je za njihovo uporabo koprski podestat praviloma posvetoval z beneškim senatom. Obnovili so tudi običaj, da so podestatu pri

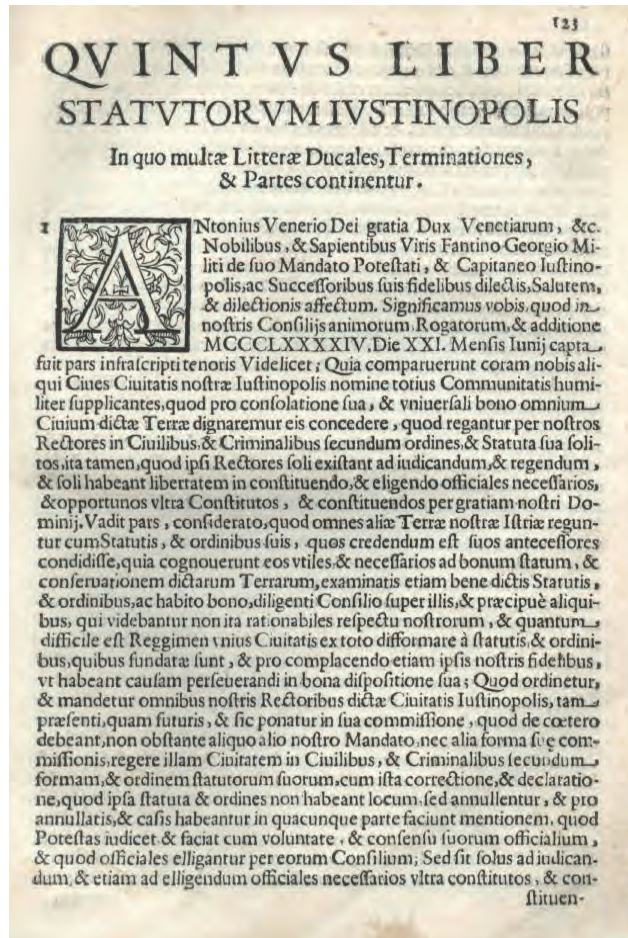
Lahko zaključimo, da so Benečani po koprskem uporu leta 1348 vse do leta 1358 razpustili mestni svet ter Koprčane podvrgli pravnemu redu Beneške republike, kar še pomeni, da v tem obdobju niso upoštevali določil koprskih statotov izpred upora. Tudi mestne službe so reorganizirali, v civilnih in kazenskih zadevah je podestat sodil samovoljno oziroma v skladu z beneškimi zakoni in običaji.

Leta 1358 pa so sklenili, morda tudi pod vplivom vojne z Ogrskim kraljestvom, ko so za nekaj desetletij izgubili Dalmacijo, ter zaradi opaznega koprškega gospodarskega in demografskega nazadovanja, da obnovijo lokalno komunsko samoupravo. Najprej so znova oblikovali mestni Veliki svet s 155 člani iz družin, ki so bile zastopane v mestnem svetu pred uporom, ter ob-

razsojanju svetovali v velikem svetu izbrani sodniki in uradniki, torej po volji lokalne samouprave, vendar le za civilne in premoženjske zadeve, medtem ko sta kazensko sodstvo in obramba mesta ostala v izključni pristojnosti koprškega podestata, ki ga je vsakih 16 mesecev izvolil beneški Veliki svet izmed svojih plemičev.

Do obnovitve veljave koprskih statutorum je prišlo šele leta 1394.²⁸ Upravičeno lahko domnevamo, da so tedaj v glavnem znova uveljavili statute iz časa pred uporom leta 1348. V spremnem dukalu o potrditvi zvezka koprskih statutorum 1394 s svinčnim pečatom (*bullae plumbeae*; STKP, V/1), razen dopolnitev dveh poglavij statutorum o dolgovich, ni govora o drugih spremembah ali oblikovanju posebnih teles, ki bi preučevala potrebne

Sl. 43: Začetek pete knjige koprskih statutorum, začne z dokumentom iz 1394 s katerih beneška oblast potrjuje tedanje koprške statute z določenimi izjemami (dLib, hrani: OKSVK).

²⁸ Morda o tem še najbolje priča naslednji odlomek iz dukala (STKP, V/1; prim. Semi, 1975, 180): *Vadit pars, considerato, quod omnes aliæ Terræ nostræ Istriae reguntur cum Statutis et ordinibus suis, quos credendum est suos antecessores condidisse, quia cognouerunt eos utiles et necessarios ad bonum statum, et conseruationem dictarum Terrarum, examinatis etiam bene dictis Statutis, et ordinibus, ac habito bono diligenti Consilio super illis, et præcipue aliquibus, qui videbantur non ita rationabiles respectu nostrorum, et quantum difficile est Reggimen vnius Ciuitatis ex toto difformare à statutis et ordinibus quibus fundatæ sunt, et pro complacendo etiam ipsis nostris fidelibus, ut habeant causam perseuerandi in bona dispositione sua ...*

Sl. 44: Andrea Dandolo, beneški dož v letih 1343–1354. Wikimedia Commons.

bile te razveljavljene določbe še vedno zapisane v statutih iz 1394. Verjetno je bil to tudi eden od razlogov, da so novo redakcijo 1423 pripravili brez razveljavljenih določb po uporabi leta 1348 ter v drugem poglavju prve knjige statutow zapisali le, da se v kazenskih zadevah ravna po beneških zakonih.

Zaključek

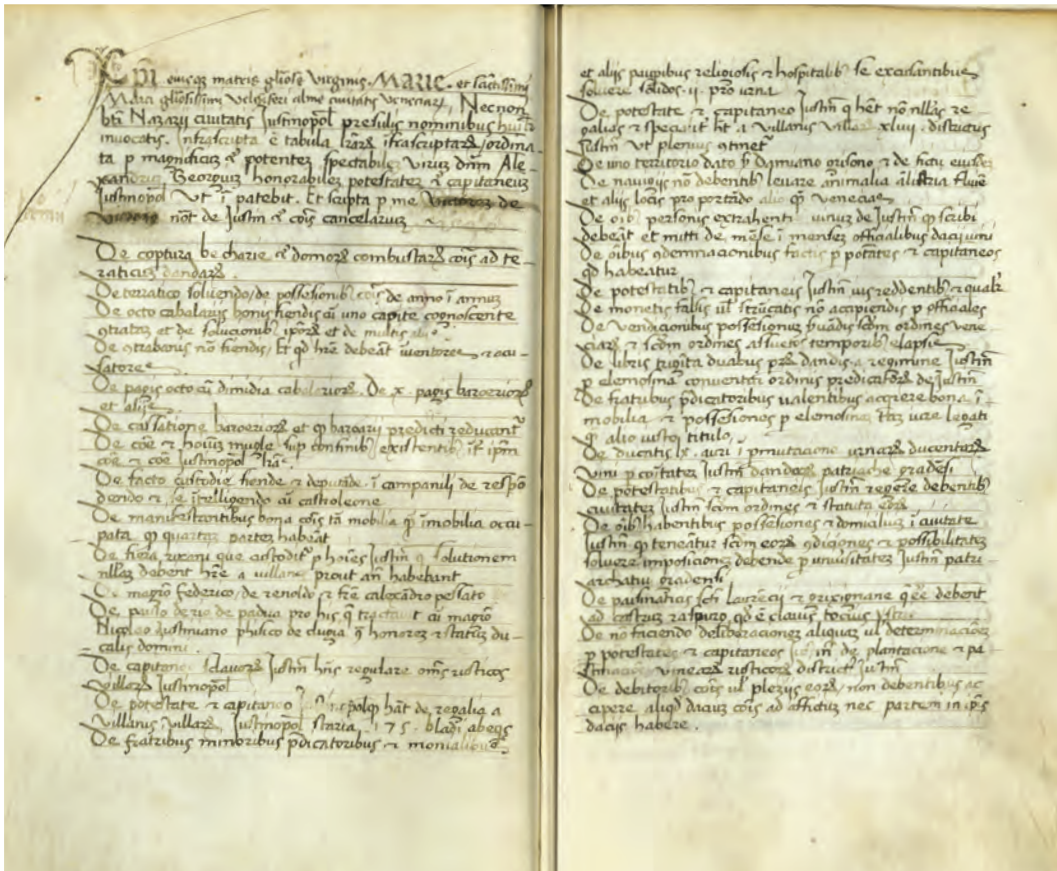
Redakcija koprskih statutow iz 1423 je ostala v veljavi do konca Beneške republike, s tem, da so v tiskani izdaji iz leta 1668 štirim knjigam iz 1423 dodali še dukale, ukaze in napotila, ki so nastali po redakciji 1423, ter tako oblikovali še peto knjigo statutow. K tem petim tiskanim knjigam z letnico 1668 so dodali še dukal iz leta 1670,

statutarne določbe, kot pri sprejemanju koprskih statutow 1423, ko so imenovali komisijo devetih poverjenikov koprskega mestnega sveta z nalogo, da statute preučijo, pregledajo, dopolnijo ali ukinejo določbe, ki ne bi bile v korist Beneški republiki in prebivalcem Kopra (STKP, pred I/1). Domnevo potrjuje še dikcija dukala iz 1394, da naj podestat vselej odloča v civilnih in kazenskih sporih v skladu s statutarnimi določbami v posvetu s sodniki in uradniki, izvoljenimi v koprskem Velikem svetu, razen, kot že nekajkrat dotlej, v zadevah, ki so jih v koprskih statutih razveljavili.²⁹ Očitno je, da so

²⁹ Iz *Commissiones* (Benussi, 1887, 55), podobno v dukalu 1394 (STKP, V/1): *Omni autem a te querenti rationem facies, regendo illam Civitatem et districtum in civibus et criminalibus secundum formam et ordinem statutorum suorum, cum ista correctione: Quod ipsa statuta et ordines non habeant locum, sed annullentur, et pro annullatis et cassis habeantur in quacumque parte faciunt mentionem, quod Potestas iudicet et faciat cum voluntate et consensu suorum officialium, et quod officiales eligantur per eorum Consilium.*

ki je podelil koprskemu velikemu svetu pravico do vsakoletne izvolitve kapetana Slovanov izmed svojih članov. Kapetan Slovanov, ki ga v dokumentih prvič zasledimo po koprskem uporu leta 1348, ko to mesto zasede Benečan Viljem (Guilielmini) Rosso (SMi, 1888, 29. 3. 1349), je bil zadolžen za upravljanje koprskih vasi.

Določba priča o širši razsežnosti in odmevnosti koprskega upora leta 1348, vključno z udeležbo slovanskega podoželjaja. Ta upor je imel očitno velik vpliv na nadaljnji potek ponovnega uveljavljanja koprskih statutow, kot temelja mestne samouprave.

Sl. 45: Dodatek h kodeksu statutow, ki ga hranijo v HR-DARI in vsebuje spisek odlokov, ki so jih morali upoštevati pri presojanju v skladu s statuti (prim. Margetić, 1993, 188–193).

Sl. 46: Koper v 16. stoletju, neznani avtor (hrani: PMK).

Koprski statuti so v virih nedvomno izpričani že leta 1238, z nekaterimi redakcijami so veljali vse do 1348, ko jih zaradi upora do leta 1358 beneške oblasti ne upoštevajo, saj razpustijo mestni Veliki svet in vse mestne koprške urade. Po tem letu viri pričajo, da so Benečani obnovili koprski mestni svet in urade, toda ne tudi statutow, čeprav nekatere njihove določbe v posameznih primerih upoštevajo pri upravljanju in sojenju. Znova so koprski statuti uradno stopili v veljavo šele leta 1394, v malce spremenjeni redakciji pa leta 1423, toda vselej brez pravice Koprčanov do kazenskega sodstva in obrambe mesta, ki ostaneta v izključni domeni beneškega podestata in kapitana do konca Beneške republike (1797).

CIVITAS IUSTINOPOLIS V OGLEDALU KOPRSKIH STATUTOV

Vsebine statotov srednjeveškega Kopra

Iz statutarnih predpisov, ki so urejali konkretno problematiko življenja v mediteranskih mestih, je mogoče izluščiti številne značilnosti mestnega okolja, njegovega življenjskega utripa in vsakdana. To bomo prikazali na statutih srednjeveškega Kopra iz leta 1423,³⁰ ki s svojimi podatki dopolnjujejo, konkretizirajo in pestrijo podobo nekdanje *civitas Iustinopolis*.³¹

Mesto je imelo svoj Veliki in Mali svet in razvejano upravo, ki je posegala v vse pore mestnega življenja. Načeloval mu je podestat in kapitan (imenovan tudi pretor), s štirimi sodniki, v upravi pa so sodelovali še dva vicedomina, dva cenilca, štirje nadzorniki justiciarji, šest odvetnikov, notranji in zunanji nadzornik, komunski blagajnik, komunski nadzornik, različni vodje pisarne (*cancellarius*), ključarji mestnih vrat in še več drugih mestnih uslužbencev do klicarja, ki je meščanom naznanjal pomembne dogodke, javne dražbe, iskane osebe, izgubljene listine ipd. Mestna špitala sta nudila zatočišče bolnikom in revežem. Mesto je imelo plačanega zdravnika. Za nedoletne sirote in nebogljene so skrbeli varuhi.

Mestno prebivalstvo so sestavljali polnopravni koprski meščani (*cives*) in prebivalci Kopra in njegovega zaledja brez meščanskih pravic (*habitatores*). V koprskem okrožju so živeli okoličani (*districtuales*), omenjajo se kmetje, vaščani, prebivalci kmetijskih dvorov. V mestu so

30 Sklici v prispevku se nanašajo na objavo Margetič, 1993.

31 Razprava izhaja iz člankov Mihelič (2023; 2024), ki pa ju obsežno dopolnjuje z novimi vsebinami: o tujcih, Judih in klerikih in njihovi vlogi v Kopru, o v literaturi prezrtem vključevanju prišlekov v mestno sredino severnoistrskih mest Trsta, Milj, Kopra, Izole in Pirana ter o »bratski družbi« med možem in ženo, glede katere primerja koprška statutarna določila s piranskimi statuti in predstavi njihovo uresničevanje v piranski praksi.

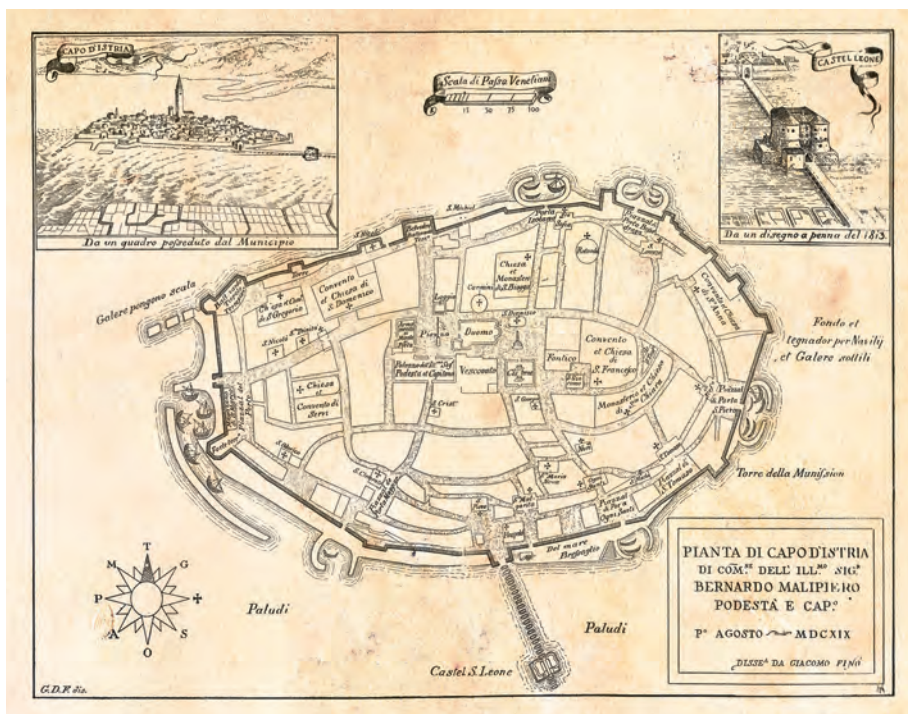
začasno ali stalno živeli tudi ljudje tujega porekla. Poseben položaj je v mestu imela duhovščina, v gospodarskem pogledu pa so bili pomembni Judje, ki so delovali kot posojilodajalci.

Prebivalci Koprja so imeli do komune³² obveznosti (*angaria*). Nihče ni bil izvzet od njih, čeprav je bil pod oblastjo klerika (STKP, I/28). Priseljenci v Koper so bili po preteku petih let prosti obveznosti in so postali koprski meščani, morali pa so se dati popisati podestatovemu vodji pisarne (STKP, I/29). Dacarji so morali v roku enega leta pobrati od dolžnikov obračunane davke (STKP, II/13). Koprski meščani so morali do Marijinega vnebovzetja plačati dožev *congium* za gradeškega patriarha in stražnino za varuhe vinogradov in polj (STKP, III/49).

Statuti opisujejo elemente fiziognomije mestnega urbanega jedra (Mlacović, 2022) in koprskega podeželskega ozemlja. Za prvega omenjajo mestne četrti z mestnimi trgi in obzidnimi vrati. Ta so bila: vrata sv. Martina, Stolnična, Zubenaška, Bošedraška, sv. Petra, Izolska, sv. Tomaža, Pretorska, vrata Pusterla, Nova vrata, Velika vrata in Brazzolska vrata (prim. Likar, 2009; Žitko, 2019). Na vrata sv. Martina, Bošedraška, sv. Petra, sv. Tomaža in Velika so pazili po štirje prikriti čuvaji, na preostala pa po dva, kar verjetno nakazuje pomen in obljudenost tamkajšnjih mestnih okolij. Od drugih vidnih objektov se omenja mestni stolp s stopnicami in zvonom, od koder je klicar objavljaj razglase. Na stolpu sta bili označeni dve dolžinski meri (veliki in mali beneški laketi (*brazolarium*))³³ za izmero tkanin ob trgovanju. Na glavnem trgu je stal tudi kamen z votlimi merami za merjenje sipkih živil. V mestu se omenjajo stolna cerkev in dva špitala (Bonin, 2009): sv. Nazarija na današnjem Prešernovem trgu in špital za reveže sv. Marka na današnjem Muzejskem trgu, ustanovljen iz zapuščine gospoda Marka Trivizana iz Benetk. Omenja se trg Brolo, ki so ga statuti ščitili pred uničevanjem in onesnaženjem, ter *Campo Marcio*, ki je bil porasel s travo. Mesto so prepredale javne poti. Statuti

32 Za to institucijo se uporablja tudi oblika komun, ki ustreza obliki *comune* (samostalnik srednjega spola), ki jo uporabljajo srednjeveški statuti.

33 Daljši 679 mm in krajši 639 mm (prim. Herkov, 1971, 100).

Sl. 47: Načrt Kopra iz 1619 (Rogoznica, 2020, 33).

so skrbeli za njihovo prehodnost in snažnost. Od gospodarskih objektov sta bili pomembni mesnica in ribarnica. Kruh so pekli v krušnih pečeh. Družabno življenje je potekalo v gostilnah. Ob bivanjskih hišah so bili vrtovi, v mestu je bilo tudi nekaj staj za živino.

Statuti so obravnavali tudi koprsko kmetijsko zaledje, ki je bilo zelo obsežno in obljudeno. Namakali so ga vodotoki in izviri. Glavni rečici sta bili Rižana in Badaševica, prečkale pa so ga javne poti, na katerih se omenjata most *Traulolchi* (*Canzani*) in lesen most (prek Badaševice) na trasi proti Montinjanu. V zaledju naštevajo statuti številne vasi, na Rižani mline in gostilno, omenjajo se tudi torklje. Vodilna kultura, ki je prevladovala na Koprskem, je bila trta, sicer pa so tam rastle oljke, jabolane in drugo sadno drevje ter kostanji, uspevali so travniki, pašniki, gozd, za gospodarstvo so bile pomembne

soline (Bonin, 2015). Statuti so urejali razmere na koprskem komunskem ali dodeljenem (*diuisum*) podeželju. Predpisovali so tudi pravila (sezonskega) dela okoliških kmetov.

Statutarni odloki so skrbeli za urbani prostor in za mestno zaledje tako glede njegove urejenosti, zaščite in kultiviranosti kot glede njegovega lastništva. Urejali so poslovanje z nepremičninami od njihovega koriščenja v pridobitne namene v obliki zakupov in najemov do odtujitev v obliki prodaj, dražb in zapuščin.

Na poslovno dejavnost v mestu so vplivali v statutih navedeni obvezni prazniki, ko so nekatere dejavnosti zastale: 15 dni pred božičem in 15 po njem, prav toliko pred praznikom vstajenja in po njem, enako pred sv. Petrom (29. junija) in po njem ter po sv. Mariji (15. avgusta) do sv. Mihaela (29. septembra); kljub praznikom pa se je tedaj smelo terjati dajatev za hišo (*casaticum*) in plačilo za delo (*premium laboris*) (STKP, II/102).

Statuti so urejali razmerja med delodajalci in plačanimi delavci. Če so se ti zavezali, da bodo šli delat, pa tega niso storili, so bili oglobljeni (STKP, II/99). Kdor je vnaprej prejel denar za delo in ni prišel delat, je moral denar vrniti (STKP, II/100). Sužnji in delavci, ki so šli brez soglasja gospodarja delat za drugega (npr. ob trgatvi) in gospodarju niso dali nič od zaslužka, so bili oglobljeni ali pa so morali stati ob sramotilnem stebru (STKP, I/10). Statuti so urejali prekinitev delovnega razmerja in poračunavanje plačanih delavcev z gospodarji (STKP, I/11). Prepovedano je bilo speljati tujega delavca (STKP, I/14). Moškega ali ženskega sorodnika ali delavca, ki je pripadal drugemu, je bilo prepovedano odpeljati *extra terram* (STKP, I/15). Če je kdo vedé ali nevedé plačal poroštvo za tuje sužnje ali delavce, je njihovemu gospodarju pripadla protivrednost poroštva iz porokovega imetja (STKP, I/12). Krčmar ni smel sprejeti zastave od sužnja ali plačanega delavca (STKP, I/13).

Statuti so posegali tudi v intimno sfero Koprčanov, namreč njihovo družinsko življenje. Obravnavali so ga s poudarkom na premoženjski plati. V navadi je bila skupnost imetja med zakoncema »kot brat in sestra«. Številni predpisi so se posvečali zadolževanju,

testamentom in dedovanju zakoncev. Opredeljevali so tudi poslovne in premoženjske pravice žena in deloma otrok, kakor tudi skrbništvo za sirote.

Delovni ritem so v letu rahljali številni v statutu podrobno navedeni prazniki in dnevi (Margetić, 1993, 3–5), ko se določena opravila niso opravljala. Delovni teden je trajal od ponedeljka do sobotnega večernega zvonjenja, ko so se zaprle tudi gostilne. Zvon, ki je naznanjal uro, je udarjal zjutraj (*in mane*), ob uri *tercie* (ob 9. uri dopoldne), *none* (ob 15. uri) in za večerno mašo (*ad vesperas*). Po teh urnikih se je moralo ravnati več mestnih uslužbencev: od jutra do devetih in od treh do večera. Kdaj so Koprčani uživali dnevne obroke hrane, iz statotov ni razvidno, pač pa moremo iz ponudbe v prehranskih obratih in na trgu ter iz pridelkov zaledja povzeti sestavine jedilnikov: žitarice, moka, kruh, mleko, skuta, sir, živila, sadje, kostanj, zelišča, vino, olje, sol, med, sveže meso drobnice, sveža in soljena svinjina, kokoši, kopuni, piščanci, fazani, jerebice, zajci, kozlički, jagnjeta, jajca. Glede bivanjskega udobja za domačimi zidovi iz statotov ne izvemo dosti – omenja se npr. postelja z blazino, odejo in rjuhami kot predmet zapuščine pokojnega zakonca.

Mestni statuti so praviloma vsebovali sklop, ki je predpisoval vedenje v javnosti ter sankcije za kazniva dejanja, ki so ogrožala varnost mesta in njegovih prebivalcev. Prizadevali so si za javni red in mir. Skušali so zavarovati nedotakljivost premoženja. Glede nedovoljenega obnašanja statuti običajno omenjajo preklinjanje božjih oseb, klevetanje, žalitve, prepire, tepež, lasanje, a tudi ostrejše spopade, ki so se lahko končali celo tragično. V koprskih statutih predpisov glede kriminalnih deliktov ni: *Civitas Iustinopolis* s svojim distriktom se je v kriminalnih zadevah ravnala po statutih in uredbah beneške komune (STKP, I/2). Statutarni kodeks omenja le prepoved prodaje kristjana ali kristjanke, prepoved preklinjanja božjih oseb, družabno življenje v gostilnah pa omejuje le na dnevni čas in prepoveduje zabavo z nedovoljenimi igrami na srečo. »Manjkajoča« kazenska določila pa so nakazana v ločenem dokumentu *Liber niger*, ki se hrani v fondu starega koprskega mestnega arhiva v Državnem arhivu v Benetkah (ASVe).

Koprskaa uprava, javne službe in socialne ustanove

Uprava, javne službe

Na čelu srednjeveškega Kopra je bil podestat in kapitan, tudi pretor (konkretna redakcija statutov običajnega poimenovanja rektor za to funkcijo ne navaja), najvišja kolektivna organa pa sta bila Veliki in Mali svet. Sinovi tistih, ki so bili že njegovi člani, so bili sprejeti v Veliki svet po dopolnjenem dvajsetem letu. Novi svétniki so bili vpisani v *register generalis* (STKP, III/48). Koprski uradniki so bili voljeni v Velikem svetu po statutarno predpisanem postopku (STKP, III/1). Medtem ko so štirje sodniki, komunski vodja pisarne, štirje nadzorniki *iusticiarii* ter zunanji in notranji nadzornik (*superstes*) za svoje delo prejemali plačo (od 6 liber do 1 libre in 7 soldov³⁴ mesečno), je šest odvetnikov in dva cenilca delalo brez komunskega plačila (STKP, III/2). Kakšen je bil status mestnega klicarja (*preco*), ki je bil zadolžen in je skrbel za obveščanje mestnih prebivalcev o pomembnejših dogodkih, dražbah in prodajah nepremičnin, statuti posebej ne navajajo.

Delovno mesto sodnikov, ki so zasedali najvišjo funkcijo za podestatom, je bilo sodišče. Pozivu na sodišče se je bilo treba obvezno odzvati. Če poklicani ni prišel pred sodišče, je bil za prvi poklic kaznovan z globo do 5 liber, drugič do 10, tretjič pa za poljubno vsoto (STKP, II/60). Za obtožene, ki so se ogibali prisostvovanju pred sodiščem, so statuti določali, da ne smejo iz mesta, dokler ne odgovarjajo tožniku, sicer se je razsodilo s pomočjo prič in drugih dokazov (STKP, II/83).

Komuna je imela šest uradnih komunskih odvetnikov, na katere se je mogel in moral v pravdi obrniti vsak, razen če je želel biti sam svoj odvetnik (STKP, III/10). Te dejavnosti praviloma ni smel opravljati klerik (STKP, III/11). Zaradi navzkrižja interesov tudi sodnik ali uradnik ni smel biti navzoč pri kazni ali pravdi, glede katere je bil sam odvetnik ali sodnik (STKP, III/9).

V Kopru so se pogosto izvajale dražbe nepremičnin dolžnikov za zadostitev upnikom. Na skrbi jih je imel dražbeni urad

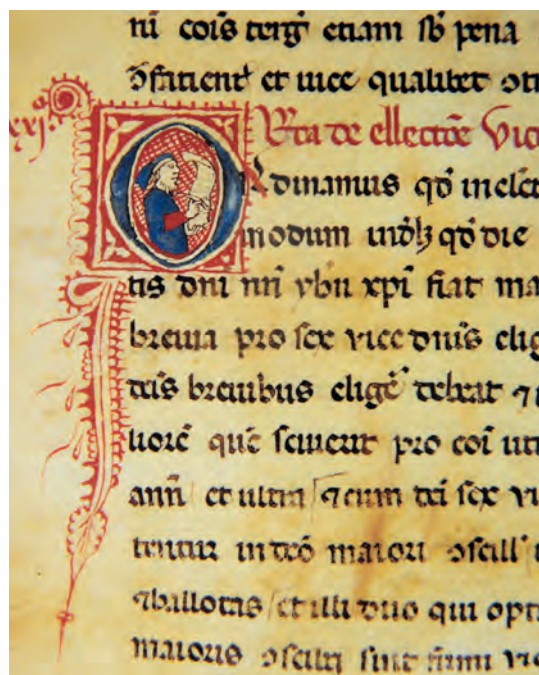
³⁴ Veljalo je razmerje: 1 libra = 20 soldov = 240 denaričev; 1 sold = 12 denaričev.

(*officium extimarie*), katerega poslovanje so statuti podrobno določali (STKP, III/14). Cenilci (*exstimator*) so imeli vodjo pisarne, ki je moral svoje zvezke pokazati v prisotnosti vsaj enega vicedomina (*vicedominus*) in jih izročiti vicedominom v vicedominarijo (*vicedominaria*), kjer so ti imeli svoj sedež (STKP, IV/40).

Urad vicedominov (Darovec, 2010) statuti obravnavajo zelo obsežno (STKP, III/17). Po dva vicedomina sta bila postavljena za eno leto, v uradu pa sta morala biti od jutra do devetih in od treh do večera. Delala sta šest dni v tednu, v času trgatve pa pet. V svoje kodekse – vicedominske knjige sta beležila notarske zapise: testamente, ženitne dogovore, prodaje in njihove objave, odpovedi imetju, darovnice, inventarje, menjave, delitve posesti. Prejemala sta plačilo glede na vrsto vicedominiranega dokumenta. Statuti so si prizadevali zagotoviti verodostojnosti zapisov in instrumentov, zabeleženih v vicedominskih knjigah (STKP, II/103). Predpisovali so postopek, po katerem se je na osnovi vpisa v vicedominski knjigi dal izdelati avtentičen zapis (STKP, II/104).

Statuti omenjajo več vrst vodij pisarne (*cancelarius*): komunskega (STKP, III/2), podestatovega (STKP, III/7, 8) in vodjo pisarne dražbenega urada (STKP, III/15). Med javne komunske službe so spadali tudi komunski blagajniki ali komorniki (*camerarius*), ki so bili prokuratorji in varuhi imetja (*cataverius*) komune. Nadzirali so stvari, ki so pripadale komuni (STKP, III/12). Pomembne naloge v nadzoru izvajanja prehranskih poklicev, trgovanja in mer pa so imeli štirje *iusticiarii*.

Za vzdrževanje in prehodnost javnih površin v mestu je skrbel notranji nadzornik (*superstes interior*) (STKP,

Sl. 48: Inicialka z upodobitvijo vicedomina v Trstu (STTS, 1350, II/21; BCT, AD).

Sl. 49: Inicialka z upodobitvijo vicedomina v Trstu (STTS, 1350, II/22; BCT, AD).

III/25), za prometnice na koprskem ozemlju zunaj mesta pa *superstes uiarum extrinsecarum* (STKP, III/23).

Mestnim četrtm so načelovali ključarji (*caviderii portarum*). Na praznik sv. Petra (29. junija) so jih vsako leto izbrali prebivalci osmih četrti, imenovanih po mestnih vratih: sv. Martina, Brazzolska, Velika, Pretorska, sv. Tomaža, sv. Petra, Bušedraška in Izolska. Letna plača vsakega je znašala 100 liber (STKP, III/18). Skrivni čuvaji (*guardiani celati*) pa so nadzirali 12 mestnih vrat: sv. Martina štirje, Stolnična dva, Zubenaška dva, Bošedraška štiri, sv. Petra štiri, Izolska dva, sv. Tomaža štiri, Pretorska dva, vrata Pusterla dva, Nova vrata dva, Velika vrata štiri, Brazzolska dva. Podestatovemu vodji pisarne so še isti dan ob vsakem času prijavljali

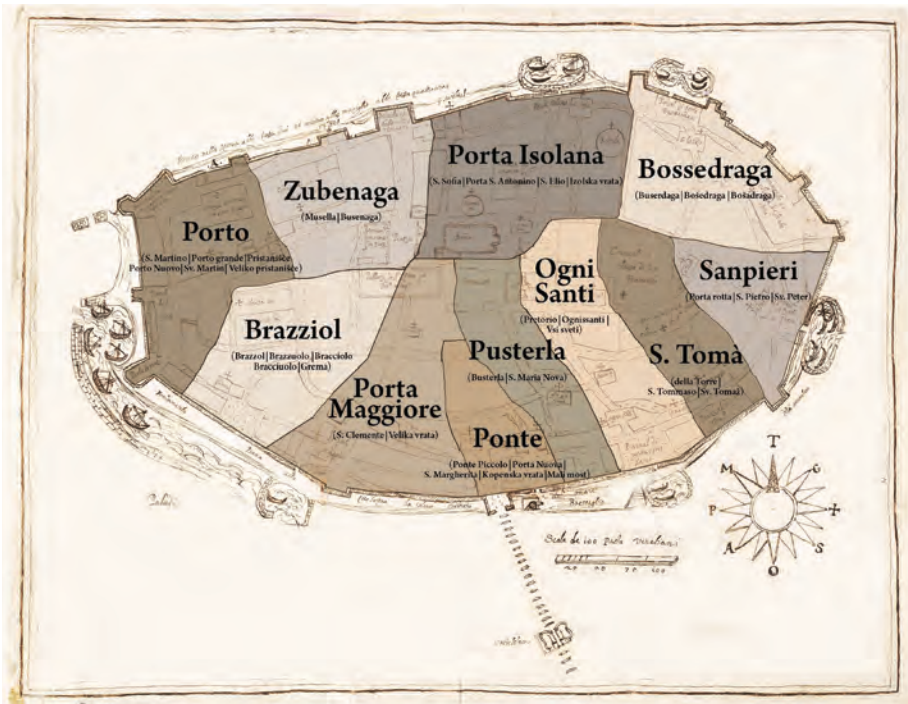
vse škode na obdelanih površinah, povzročitelje in živali. Vodja pisarne je to zabeležil in v treh dneh poklical toženca na zagovor. Podestat in sodniki so čuvaje izbrali 1. marca za eno leto (STKP, IV/1).

Podestat je razpolagal z vojaško enoto, sestavljeno iz konjenice in pešcev, ki je štela več deset oborožencev. Ob Marijinem vnebohodu (15. avgusta) je ob izlivu Rižane potekal sejem. Za njegov nadzor je podestat poslal enega izmed svojih vojaških tovarišev (*socius miles*) z vojaškim spremstvom, dva sodnika in vodjo pisarne, da so vodili sejem in skrbeli za red. Prisotnih je bilo 25 konjenikov, podestatov poveljnik (*commestabilis*) z domačimi in tujimi pešci, skupaj okrog 40 oborožencev. Podestatov vojaški drug je dobil od kmetov za svoje bivanje do 16 liber, poveljnik do 8 liber. Kmetje so oskrbeli vse potrebno za bivanje omenjenih in njihovih konj. Poskrbljeno je bilo za podestata in za družbo ter za 30 konj (STKP, III/51).

Javni notarji

Vodje pisarn komune, cenilcev ali komunskih uradnikov so morali imeti *privilegium artis notarie* in ga pokazati podestatu, preden so zaprisegli za službo (STKP, IV/37). Tudi vicedomina sta prihajala iz vrst notarjev (Darovec, 1994; 2015) s privilegijem za opravljanje notarske dejavnosti.

Poklic javnih notarjev so koprski statuti obravnavali preudarno (STKP, III/19). Notar, zaprosen za pripravo javne listine, je moral to opraviti in potrditi v 15 dneh, plačilo za svojo storitev pa naj bi dobil še istega ali naslednjega dne (STKP, III/20). Največ notarskih zapisov je beležilo poslovne dolgove. Dolžnik je bil lahko posameznik ali pa jih je bilo več. Pri skupni zadolžitvi več dolžnikov so za dolg odgovarjali vsi. Pôroki, ki so se zavezali dolžnika obvarovati škode (*conseruare indepnem*),

Sl. 50: Predeli Kopa po načrtu iz 1619 (Rogoznica, 2020, 152).

so bili odgovorni za vračilo dolga, če ga dolžnik ni vrnil (STKP, II/85). Dolg v zadolžnici se je poravnal iz imetja glavnega dolžnika (*debitor principalis*). Kadar je bilo dolžnikov več, je vsak odgovarjal za svoj del dolga. Če upnik od posameznika ni dobil povrnjenega celotnega njegovega dela, je razliko izterjal od drugih dolžnikov; če ni uspel, se je za izterjavo obrnil na pôroke. Če upniki glavnih dolžnikov niso našli, so se obrnili na podestata; nato so dolžnika tri dni iskali na domu, če ga niso našli, so se zatekli k premoženju pôrokov. Pri skupnem dolgu moža in žene je mož odgovarjal za ves dolg. Brez ženinega dovoljenja je za zadovoljitev upnika lahko dal na dražbo njuno skupno imetje (STKP, II/86, 87). Kreditor, ki si dolga ni povrnil iz ene prodane posesti dolžnika, se je zatekel k naslednji (STKP, II/90, 91, 92). Če dolžnik ni imel iz česa vrniti dolga, so upniki lahko zasegli tudi tisto njegovo imetje, ki ga je odtujil po sklenitvi zadolžnice. Poravnave so si sledile glede na zaporedje zadolžitvev (STKP, II/89). Ob poravnavi so morali upniki dolžniku vrniti razveljavljeno zadolžnico (STKP, II/88).

Po desetih letih zapis o dolgu ni bil več veljaven, zato ga je bilo treba prej obnoviti. Dolžnik ga je moral potrditi s prisego. Če je bil zapis izgubljen, dolžnika pa ni bilo, se je zapis trikrat oklical; če dolžnik ni prišel, je vodja pisarne instrument obnovil (STKP, II/65). Zadolžnice tujcev so se obnavljale znotraj roka 20 let (STKP, II/67). Če se je listina izgubila v rokah sodišča, jo je klicar oklical, podestat pa je dal za upnika izdelati nov izvod. Če pa izgubljeni dokument ni bil predstavljen na sodišču, je bilo za njegovo obnovitev potrebno soglasje dolžnika (STKP, II/84). Zadolžnice proti drugi osebi niso kot vrednostni papir prosto prehajale iz rok v roke. Če je bilo v njih zabeleženo opolnomočenje, da nastopa kot upnik tisti, v katerega rokah je listina (*in cuius manu instrumentum apparuerit*), je to veljalo le, če je bil v zapisu imenovan glavni upnik ali če je imel imetnik instrumenta darovnico ali zastopstvo glavnega upnika (STKP, II/82).

Notarji so bili nepogrešljivi pri pisanju oporok. Opremljeni s papirjem, peresom in črnilnikom so se morali brez oklevanja odzvati vabilu, da zabeležijo testament (STKP, II/49). Z overovitvenimi

dodatki je notar opremil tudi lastnoročni zapis, za katerega je testator v prisotnosti vicedomina zagotovil, da je oporoka njegova. Ob branju testamenta so bili prisotni: oporočitelj, notar, vicedomin in priče. Pred smrtjo testatorja se je oporoka spravila v vicedominarijo komune v temu namenjeno skrinjo z dvema ključavnicama in tremi ključi, ki so jih hranili oba vicedomina in sodnik, ki ga je določil podestat.

Če je kdo od meščanov umrl zunaj Kopra in zapisal testament, je bilo treba tega predstaviti koprski oblasti v določenem roku (STKP, II/50). Kdor je zapisal testament, dodatka k oporoki (*codicillum*) ni smel več spreminjati (STKP, II/51). Notarji, ki so zapisali testament, so morali dediče obvestiti o volilih (STKP, IV/39).

Socialne ustanove

Srednjeveški Koper je imel ustanove, ki so skrbele za uboge: bolniki in reveži so našli zatočišče v dveh mestnih špitalih, v špitalu sv. Nazarija na današnjem Prešernovem trgu in v špitalu sv. Marka na Muzejskem trgu. Prvemu so pripadli številni prispevki. Prejemal je volila, namenjena za dušo pokojnika, ki niso bila porabljena v enem letu (STKP, II/53). Cerkevna oseba, ki ji je bila zapuščena nepremičnina, je morala za to ustrezno skrbeti, sicer se je posest prodala. Četrtno izkupička je prejel špital sv. Nazarija neposredno, tri četrtnine pa so prešle v fond beneških posojil za korist in rast špitala, prejemal pa jih je po potrebi (STKP, II/81). Imetje dekleta, ki se je poročilo brez soglasja varuha, ki ni bil njen bližnji sorodnik, bi pripadlo komuni in špitalu sv. Nazarija (STKP, I/19). Kruh neustrezne teže, ki so ga spekli koprski peki ali pekovke, so prejeli zaporniki ali reveži špitala (STKP, III/43). Ob špitalu je bilo obdelano zemljišče. Če so ga potacale živali, je škodo poravnal najbližji sosed s takimi živalmi (STKP, IV/44). Podestat in kapitan je vsako leto izbral dva skrbnika (prokuratorja) špitala sv. Nazarija, medtem ko je bil prior špitala za eno leto izvoljen v Velikem svetu. Prior je imel služkinjo (*pedissequa*), ki je v špitalu skrbela za bolne in uboge. V špital je vsak dan prihajal duhovnik opravljat maše (STKP, III/4).

Špital sv. Marka za reveže, ustanovljen iz zapuščine *ser* Marca Triviana iz Benetk, je stal v četrti Zubenaga na današnjem Muzejskem trgu. Njegovo imetje so upravljali štirje komisarji: škof, dva koprška modreca in sodni komisar, ki je bil imenovan v skladu s statuti (STKP, III/6).

V Kopru je deloval plačan zdravnik, ki se omenja posredno: Ranjena oseba se ni smela izročiti oblasti, češ da je zdrava, brez soglasja *medico phisico salariato pro comuni Iustinopolis* v prisotnosti podestata (STKP, III/22).

Podestat in kapitan je imel glavno besedo pri imenovanju dveh prokuratorjev stolne cerkve za tri leta, ki ju je izbral po posvetu s škofom. Vsako leto ju je potrdil Veliki svet. K tema dvema je smel škof izbrati tretjega skrbnika, ki je bil duhovnik. Enkrat mesečno so prokuratorji v vicedominariji preverjali zapuščinska volila cerkvi (STKP, III/5).

Mestni prebivalci – domačini in tujci, kleriki in Judje

Domačini

V Kopru so živeli domači polnopravni meščani (*cives, concives*) in prebivalci brez meščanskih pravic (*habitatores*). To je bil tudi status prebivalcev mestnega zaledja, kjer se včasih omenjajo okoličani (*districtuales*), kmetje (*rustici*), vaščani (*vilani*), prebivalci kmetijskih dvorov (*cortesani*).

Mestno prebivalstvo je opravljalo različne neagrarne poklice: uradniške, druge komunske in ekonomske (bili so raznovrstni obrtniki, krčmarji, trgovci, solinarji, ribiči itd.). V Kopru so delovali elitni plačani oboroženci *stipendiarii*, pribočniki mestnega glavarja, plačani konjeniki in pešci. Nižji sloji v mestih so bili: sužnji in plačani delavci.

Tujci

V mestu so ob domačinih začasno ali stalno živeli tudi ljudje tujega porekla. V statutih se pojavljajo v besednih zvezah, ki ponazarjajo, da odlok velja za vse: za osebe obeh spolov, tako za domačine kot za tujce, a tudi v negativnem smislu, da odlok velja

samo za domačine (za tujce pa ne). Statuti tujce naslavljajo s splošnimi izrazi *forensis*, *estraneus*, ali pa jih označujejo po njihovem konkretnem izvoru, prišleke iz bližnjega ali oddaljenega zaledja: tovarnike – krošnjarje (*musselatī*).

Tujci – nedomačini se v statutih severnoistrskih mest in tudi v Kopru pojavljajo kot sumljivi vsiljivci, povzročitelji škode, kot potencialni prestopniki in kriminalci – a tudi kot njihove žrtve, kot škodljivi konkurenti na eni ter kot koristni partnerji v trgovskem in drugem gospodarskem poslovanju na drugi strani ter kot nezaželeni pretendenti za posest mestnih nepremičnin. Pod posebnimi pogoji so mesta tujce sprejemala za svoje sokrajane z naselbinskimi pravicami (*vicinus*,³⁵ *convicinus*, *vicina*) ali tudi (so) meščane (*(con)civis*).

V pravadah meščanov in tujcev, tujcev in meščanov in tujcev med seboj je v Kopru razsojal podestat, pri čemer je veljalo običajno načelo, da se tujcem v Kopru sodi na enak način, kot bi se Koprčanom v kraju porekla taistih tujcev (STKP, II/60). Pričevanje o dolgu proti pokojnim tujcem je bilo v rokah podestata in kapitana (STKP, II/12). Koper je imel šest komunskih odvetnikov, ki so zastopali moške in ženske, meščane in tujce (STKP, III/10). V Kopru meščanom in prebivalcem ni bilo dovoljeno jamčiti za tujce. Odlok statotov je izrecno prepovedoval, da bi bil Koprčan pôrok za Juda in bi od Juda v imenu tujca sprejel denar (STKP, I/22), pač pa so Judje smeli posojati tujcem (STKP, II/76).

Višino kazni za tujca, ki ni plačal zakupnine ali dajatve, je določil podestat (STKP, II/35). Kapitan oziroma podestat je presojal tudi o pričevanjih proti tujcem glede dolga brez obstoječega dokumenta (*carta*) (STKP, II/12). V Kopru ni smel ne domačin ne tujec prodati kristjana ali kristjanke brez soglasja podestata. Tujega kupca, ki v takem primeru ne bi mogel plačati globe, bi prebičali, ožigosali in izgnali (STKP, I/16). Prepovedana razvada v Kopru je bilo kockanje. Meščan, tujec ali plačanec – konjenik ali pešak (*stipendiarius equitum* ali

35 *Loci incola, civis* ali prebivalec/naseljenec kraja, meščan (*Lex Latinitatis*, 1255–1256); *habitant de la ville, du pays*, ... ali prebivalec mesta, dežele, ... (Blaise, 1975, 956).

peditum), ki bi ga zalotili, da kocka doma ali v krčmi, je plačal globo, ki je doletela tudi gostitelja in opazovalce igre (STKP, I/41).

Koprski statuti omenjajo tujce v odlokih, ki so urejali urbano in podeželsko okolje. V Kopru domačini (*persona terrigena*) in tujci niso smeli zlivati gnoja ali druge umazanije na javno cesto, v osmih dneh naj bi počistili nesnago (STKP, I/43). Domačinom in tujcem obeh spolov je bilo prepovedano imeti in pasti male živali na *Campo marcio* (STKP, IV/7). Ne domačin ne tujec ni smel odnašati ali dati odnašati tujega dračja (*sarmenta*) iz vinogradov ali od drugod brez dovoljenja lastnika (STKP, IV/14). Ne someščan (*conciuis*) ne tujec obeh spolov ni smel zunaj mesta sekati suhega ali zelenega sadnega drevja, razen oktobra: od praznika sv. Mihaela (29. septembra) do vseh svetih (1. novembra). Samó v tem terminu je podestat lahko dovolil ruvanje trt in drugega sadnega drevja v vinogradih, da bi se tam sejalo žito (STKP, IV/20). Tujci, ki so imeli posesti nad Badaševico, so morali v enem mesecu na svojih posestvih pospraviti šavje in nesnago (STKP, III/24). Miljčani, ki so imeli vinograde na Koprskem, so plačevali koprskim čuvajem po 3 denariče za vsako motiko (slabe 3 are; Mihelič, 2009a, 61) vinograda, Koprčani pa za vinograde na miljskem ozemlju po 4 (STMU 2, V/93).

Poslovne zadeve med Koprčani in tujci je najprej v avtentični obliki zabeležil notar. Zapis so nato pred strankami v vicedominariji prebrali, nato pa ga vpisali v knjigo, kamor sta vicedomina vpi-sovala ceno od tujcev kupljene posesti (STKP, III/17). Zadolžnice tujcev so se obnavljale v roku 20 let, enkrat daljšem, kot je veljal za domačine (STKP, II/67).

V Kopru je bilo brez dovoljenja podestata domačinom in tujcem prepovedano po kopnem ali morju tovoriti žito in živila iz mesta, razen v Benetke. Kršitelj je izgubil tudi tovarno žival in plovilo. Kmet brez dovoljenja gospodarja ni smel nositi iz koprškega distrikta lesa, sena ali živil (STKP, I/33). Ne domačin ne tujec ne kdo zanj ni smel v Kopru kupiti pšenice, moke, drugih živil (*frumentum, farinam, alia uictualia*), niti železa, lesa, slanega sira, slane svinjine (*ferum, lignamen, caseum salitum, carnes salitas porcinas*), niti drugega blaga za preprodajo, razen

na komunskih trgih štiri ure po tem, ko je bilo blago dostavljeno na trg. To je veljalo za blago, prineseno od zunaj v mesto, a ne za tovarnike–krošnjarje (*musselate*) in druge trgovce, ki so prodajali s tehtnico ali komunsko utežjo (*ad pondus statere sive ad pesam comunis*). Tem s prodajo ni bilo treba čakati, da pretečejo štiri ure (STKP, I/34). Žito ali sočivje (*legumen*) so na debelo prodajali po komunskih merah,³⁶ razen tovarnikov–krošnjarjev, ali drugih tujcev, ki so pripeljali v Koper žito ali moko (STKP, III/34). V Kopru je moral domači in tuji ribič, ki je pripeljal v Koper prodat ribe, takoj ko je stopil na breg, vse ribe dostaviti v ribarnico in ne drugam. Če rib istega dne ni mogel prodati, je moral neprodanim odrezati rep, kot znak, da niso sveže (STKP, III/46).

V Kopru so smeli mlinarji mleti žito someščanom (*concives*) in prebivalcem (*habitatores*),³⁷ tujcu pa je bilo dovoljeno zmleti le eno vrečo (*saccum*) ali en tovor (*soma*, 154 kg; Herkov, 1971, 91; STKP, I/5). Mlinarji in krčmar ob Rižani žita in moke niso smeli prodajati tujcem (STKP, I/6). Ob Marijinem vnebohodu (15. avgusta) se je ob ustju Rižane odvijal tedenski sejem. Za red je skrbelo 25 konjenikov ter podestatov *comestabilis* z okrog 40 oboroženimi pešči *inter ciues et forenses* (STKP, III/51).

V Koper je bilo domačinom in tujcem prepovedano dostavljati tuje vino ali grozdje za pridelavo vina, razen lastnega grozdja iz svojega vinograda. Trgatev iz lastnega vinograda na tujem je bilo treba najaviti in dobiti od kancelarja potrdilo (STKP, I/33).

Ko je v Kopru ponoči utihnil večerni zvon, ni smel nihče ostati ali vstopiti v gostilno ali imeti gostilne odprte in dajati piti koprskim meščanom, razen tujcem, ki so tam prebivali (STKP, III/29). Kogar so zalotili, da je v krčmi kockal, so oglobili, najsi je bil meščan ali tujec (STKP, I/41).

Koprski statut tujcem ni odrekal lastništva nad nepremičninami, ampak ga je posredno dopuščal. Koprski meščan, ki je petnajst let brez spora užival bivalno ali kmetijsko posestvo tujca znotraj ali zunaj koprskega območja, ne da bi mu tujec, ki je živel v Kopru ali zunaj

³⁶ Quarta žita ali moke je merila 40 liber.

³⁷ K njim so sodili mestni in zasebni kmetje (*rustici*) in kmečki delavci na dvorcih (*cortesani*).

njega, to oporekal, je nepremičnino priposestvoval (STKP, II/22). Tujec, ki je živel zunaj koprškega okraja, je mogel pridobiti posest, ki jo je prodal ali odtujil njegov tam živeči sorodnik, pod pogojem, da je v letu dni po prevzemu posesti prišel živeti v Koper ali njegov okraj (STKP, II/37).

Sprejem tujcev v krajevno/mestno skupnost v severnoistrskih mestih

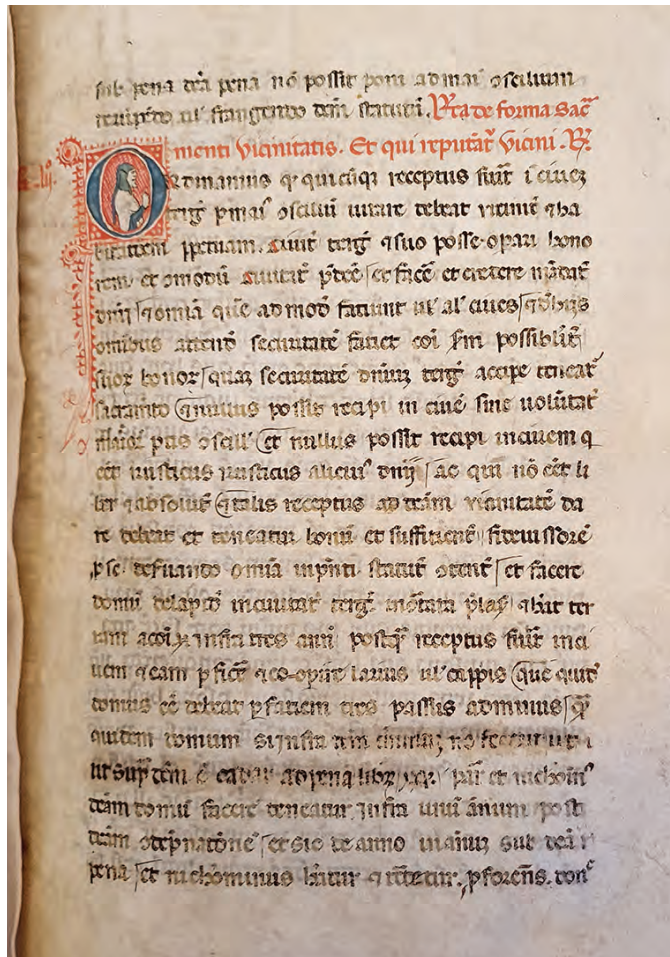
Izbrane priseljene tujce so severnoistrska mesta sprejemala in jim omogočila pravno vključitev v svojo sredino. Ta pojav je v literaturi malo obravnavan, zato ga bomo predstavili za vsa mesta od Trsta prek Milj, Kopra in Izole do Pirana.

Glede postopka pri njihovem pridobivanju pravic člana naselbinske skupnosti (*vicinancia*) so zlasti povedni starejši tržaški in miljski statuti, skromneje koprski in piranski, medtem ko izolski navajajo konkreten primer sprejema doseljenca iz Milj za izolskega *vicina* (1396).

Starejši redakciji tržaških statotov iz 14. stoletja vsebujeta določilo o prisegi doseljencev v Trst (STTS 1, I/105; STTS 2, I/52), redakcija in dopolnila k statutom po prehodu Trsta pod Habsburžane pa ne več. Odlok *De forma sacramenti vicinitatis vicinorum Tergesti* (»O vsebini prisega mestnega prava doseljencev v Trst«) je uvedla redakcija statotov iz konca drugega desetletja 14. stoletja: Novo sprejeti tržaški meščan je moral priseči k mestnemu pravu in stalnemu bivanju v mestu Trst. Zavezal se je, da se bo z vsemi močmi trudil za čast in korist mesta ter ubogal ukaze gospostva, kot so to počeli drugi meščani. Moral je jamčiti po svojih premoženjskih možnostih, da se bo tega držal, gospostvo pa je smelo od njega zahtevati in prevzeti jamstvo. Za sprejem novega meščana je bilo potrebno soglasje večine članov Velikega sveta. V sosesko (*vicinitas*) ni bil sprejet nihče, ki ni bil svoboden in prost. Če je kdo mestno pravo mesta Trst zavrnil, je – če se v petnajstih dneh ni vrnil pod upravo tržaškega gospostva – vse njegovo premoženje in nepremično imetje v Trstu v celoti zasegla tržaška komuna. Kdor

je bil sprejet v skupnost (*vicinitas*), je moral ponuditi in imeti dobrega pôroka in v tržaški četrti *Prelaser* na zemljišču, ki mu ga je dala na razpolago komuna, v treh letih sezidati hišo, krito z opeko ali strešniki. Ko je hišo postavil, je bil za tri leta prost komunskih obveznosti (*angaria*), razen davka na vino. Če pa v treh letih zgradbe ni dokončal, je za vsako leto zamude plačal 25 liber. Če je imel kdo v *Prelasserju* zemljišče, ki ga je gospodstvo potrebovalo za nekoga, da bi tam sezidal hišo, je le-temu gospodstvo dalo zemljišče, gospodarju pa je komuna plačala za parcelo v skladu z oceno cenilcev. Če je lastnik zemljišča prodajo odklonil, je moral na njem sam postaviti hišo, katere pročelje je merilo vsaj tri korake ali približno 5 metrov v širino. Kdor je bil sprejet za meščana tržaškega mesta, je moral v mestu Trst imeti stalni sedež in bivališče, opravljati obveznosti in plačevati pristojbine kot drugi meščani, sicer ni veljal za meščana in je bil izločen iz mestne skupnosti. Tujec, ki je živel v Trstu in v skupnosti opravljal vse kot drugi meščani, vendar v petih letih po prihodu ni zaprisegel, ni veljal za meščana; v nadaljnjih petih

Sl. 51: *Prisega doseljencev v Trst (STTS, 1350, I/52; BCT, AD).*

letih je to postal, če si je v določeni četrti postavil hišo. Če je ostal v mestu še nadaljnja tri leta, je kazensko odgovarjal kot meščan, z izjemo plačanih delavcev. Če je bil za meščana sprejet nekdo, ki se je pred sprejemom mestnega prava pogodil s tujci, mu ne skupnost ne posameznik v Trstu nista nudila pomoči in odobritve za zastavni pôlog. Gospostvo tujcu ali prebivalcu Trsta poslej ni več dajalo pôloga za tujca. Sodniki so tujca, ki je prišel v Trst, da bi v njem stanoval in ostal, preverili, če je primeren za stražo in čuvanje in za druge obveznosti in dejavnosti, ki so jih opravljali drugi meščani. Če je ustrezal, je bil dolžan izvajati te obveznosti. Veljal pa je za tujca, dokler ni postavil hiše v Trstu v omenjeni četrti; dovoljeno mu je bilo pripeljati v Trst vino iz njegovih vinogradov v tržaškem distriktu in iz vinogradov, ki jih je imel tam v zakupu od Tržačanov. Kazensko so ga obravnavali kot meščana, razen v prvih petih letih. Kdor je bil sprejet v *vicinitas civitatis Tergesti*, pa se je naknadno ugotovilo, da ni bil svoboden in prost, s strani komune ni smel dobiti pomoči, razen če je obveljal za tujca (STTS 1, I/105). Kdor bi bil hkrati kot tržaški tudi meščan drugega kraja, v Trstu ni smel opravljati službe niti postati član Velikega sveta, razen če je z nepredstavljivo visoko varščino 1000 liber jamčil, da se bo osebno in z imetjem podredil ukazom tržaškega gospostva (STTS 1, I/106). Sodniki so vsako leto osem dni po sv. Lovrencu (10. avgusta) poskrbeli, da so se vsi *vicini* vpisali v posebno knjigo (STTS 1, II/159).

Prisega v tržaških statutih iz leta 1350 (STTS 2, I/52) dodaja, da meščan ne more postati kmet (*rusticus*), ki spada pod drugo gospostvo ali ni svoboden. Noben tržaški zakupnik kmetije (*massarius*) ni bil izvzet od komunskih obveznosti, če pa je bil, ni smel opravljati nobene komun-ske službe z izjemo bolnih, komunskih uradnikov, članov Velikega sveta in tistih pod skrbništvom sorodnikov, medtem ko so svétniki opravljali nadzor v skladu s statuti. Noben otrok tržaškega meščana, ki je poravnal pristojbine in obveznosti kot meščani, se ni smel razglašati za klateža ali klošarko. Tržačan ni smel sprejeti kmetije (*mansus*) v zakup od tujca. Vsi tržaški meščani, (novi) krajani in prebivalci (*cives, vicini*³⁸ in *habitatores*)

38 Iz formulacije je razvidno, da je obstajala razlika med prvotnimi meščani (*cives*) in (novimi) krajani (*vicini*) Trsta.

so bili vpisani v knjigo, ki so jo sodniki vsako leto posodobili in iz nje izbrali nočne in dnevne čuvaje Trsta. Če si je kdo od tržaških meščanov želel za bivališče postaviti kamnito hišo, krito z opeko in strešniki v četrteh Sv. Lovrenca ali *Chaborii*, mu je mesto dalo zemljišče in je bil pet let prost vseh obveznosti (STTS 2, I/52).

Po redakciji tržaških statotov iz leta 1421, ki sicer same prisege ne vsebujejo, so veljali za tujce vsi, ki so pred manj kot desetimi leti položili *sacramentum vicinitatis*, bili sprejeti kot *vicini* in *habitatores* ter bili vpisani v vicedominski seznam in so opravljali komunske obveznosti, ali pa so živeli v tržaškem distriktu in še niso deset let plačevali davka od pridelane urne vina ter opravljali komunskih obveznosti kot okoličani. Tisti, ki so bili sprejeti za meščane Trsta in so prisegli *vicinitas*, pa so bili takoj izenačeni s prvotnimi meščani (*cives originarii*). Če se je meščan odselil iz Trsta in šel živeti iz tržaškega distrikta drugam ter tam izročal pristojbine in opravljal dela, je postal v Trstu tujec, dokler se ni vrnil živeti v mesto ali njegov distrikt (STTS 3, III/7).

V Miljah je plačano mestno službo smel opravljati le meščan in krajan (*civis et vicinus*) Milj (STMU 2, I/20). Tujec, ki v Miljah ni opravljal komunskih obveznih del in dejavnosti, ni mogel biti nadzornik – justiciar (STMU 1, III/48), oziroma on sam ter njegov družabnik ni mogel biti justiciar, prodajalnar, mesar, pek ali krčmar (STMU 2, III/45). Po letu dni ali več bivanja v Miljah ali v kaštelu (*in Mugla vel in castro Mugle*³⁹), je moral tujec v Miljah takoj prevzeti dnevno in nočno stražo, prispevke, davke in druge dajatve, tako kot drugi krajanji (*vicini*) Milj. Spoštovati je moral mestne statute in bil podsoden mestnemu pravosodju. Postal je prebivalec (*habitor*) in užival pravice kot drugi *vicini* (STMU 1, II/176).

V Miljah so mestno pravo (*vicinitas*) dodeljevali podobno kot v Trstu. Kdor bi želel pridobiti ta status, se je moral predstaviti gospostvu, kjer je o njegovem sprejetju za krajana (*vicinus*) odločal Veliki svet. Moral je priseči k naselbinskemu pravu in stalnemu

39 Formulacija razlikuje Milje in istoimeni *castrum*.

bivanju (*vicinancia et habitatio perpetualis terre Mugle*) in se zavežati, da bo vedno zvest in pošten *vicinus* miljske komune. Za to je jamčil z ustreznim imetjem. Po sprejetju je bil za tri leta oproščen obveznosti in pristojbin. Zase in za dediče je prejel oral (*plovina*)⁴⁰ komunskega zemljišča na ozemlju Plavje (*Plaulle*) kar najbližje meji komunskega ozemlja. Če pa bi se odrekel naselbinskemu pravu (*vicinancia*) in se odselil, bi zemljišče pripadlo komuni. Omenjenega ozemlja prejemnik ni smel odtujiti tujcu. Kdor je živel v Miljah leto dni in je želel in postal *vicinus* Milj, ni bil izvzet od plačevanja prispevkov, straž ter drugih obveznosti in del, ampak jih je moral takoj opravljati kot drugi meščani in kražani ter upoštevati miljske statute.⁴¹ Če se je tujec ali kdo, ki je bil sprejet za kražana Milj, poročil z Miljčanko in je živel v Miljah, pa je bil takoj (in ne šele po treh letih) obvezan opravljati stražo in druge dejavnosti ter plačevati davke in dajatve kot drugi meščani Milj, pri čemer je veljal za miljskega kražana. Tujka, ki se je poročila z Miljčanom, je postala kražanka (*vicina*), zavezana k obveznostim po statutih. *Vicinus*, ki se je odselil iz Milj in ni plačeval komunskih dajatev in opravljal obveznosti, je obveljal za tujca, dokler se ni vrnil (STMU 1, II/175 a; STMU 2, II/59). Če je miljsko gospodstvo izdalo ukaz *vicinu* Milj, ki je bil v sodnem postopku, in so ga odkrili v Koprju, Trstu ali njunih okrožjih, ter ugotovili, da se je odrekel naselbinskemu pravu, ga je doletela kazen. V osmih dneh je moral zapustiti Milje z vsem svojim premoženjem (STMU 1, II/115; podobno STMU 2, II/25).

V Koprju so želeli povečati število mestnega prebivalstva.⁴² Mesto je spodbujalo doseljevanje. Kdor je prišel živeti v mesto Koper,

40 1843 m² (Mihelič, 2009a, 61).

41 Po poznejši redakciji statutov je tujec, ki je prišel in eno leto ali več živel v Miljah in v *Castro Mugle*, moral takoj v Miljah opravljati dnevno in nočno stražo, plačevati dajatve, prispevke in opravljati druge obveznosti in dejavnosti kot drugi *vicini* Milj. Upoštevati je moral mestne statute in biti podsoden miljski jurisdikciji. S tem je postal prebivalec (*habitor*) in je užival pravice kot drugi kražani (*vicini*) (STMU 2, II/60).

42 *Quia ciuitates specialiter per populorum congregationes ampliantur et regiones ibidem circumstantes ligo-nisantur et ut ciuitas Justinopolis hominibus repletur et reparatur ...* (»Ker se mesta zlasti s kopičenjem prebivalstva širijo, okoliška kražina pa obdela, in da bi se mesto Koper napolnilo z ljudmi in obnovilo ...«) (STKP, I/29).

je bil prost stvarnih in osebnih obveznosti (*angaria*), po petih letih pa se je moral dati popisati podestatovemu vodji pisarne. Po preteku petih let nepretrganega bivanja in sosedstva (*continua residentia et conuicinancia*) kot drugi someščani (*conuicivis*) Kopra je za vedno postal koprski meščan (*civis Justinopolis*) (STKP, I/29). Pač pa koprski statut uporablja termin *vicinus* v smislu sosed, ne v pomenu krajan/naseljenec.

V Izoli rektor ni smel sprejeti tujca za meščana na škodo izolske komune (STIZ, 182). Tujci, ki so želeli živeti v Izoli in biti krajanji (*vicini*), so smeli dobiti do dveh oralov (*pluvina*) zemljišča na ozemlju Čedole, mejnem območju Izole in Pirana proti Kaštelirju. Ozemlje naj bi zasadili s trto, nato pa jim deset let ni bilo treba plačevati komuni od pridelka nobene zakupnine in opravljati nobene služnosti. Vsak izolski zakupnik kmetije (*massarius*) naj bi takemu tujcu opravil eno služnost (*opera*) oziroma ustrezno manj, če je imel manjšo posest.⁴³ Tega zemljišča pa ni smel nihče prodati, podariti, obligirati ali odtujiti razen meščanu ali prebivalcu Izole (STIZ, II/105). Izolski statuti omenjajo tudi konkretno podelitev naselbinske pravice (*vicinancia*) gospodu (*ser*) Iohanesu Danielu de Blancholino iz Milj leta 1396 (STIZ, IV/p). Izolskega podestata in sodnike je zaprosil, da ga sprejmejo za zvestega in legalnega krajana, meščana in prebivalca (*vicinum, civem et habitatorem*) izolske komune in obravnavajo tako kot druge meščane, krajane in prebivalce Izole. Obljubil, je da bo kot drugi meščani po svojih močeh opravljal obveznosti in dejavnosti komune, kolikor bo to potrebno. Podestat ga je s soglasjem sodnikov pred pričami sprejel za *vicina*, meščana in prebivalca z dolžnostjo opravljanja obveznosti kot ostali *vicini*.

V Piranu tuji moški ali ženska ni smel živeti z ženo (možem) na zakupljeni kmečki posesti (*massaria*) celo leto, ampak mesec dni do izteka leta. To ni veljalo za beneške meščane niti za tujca, ki mu je podestat ponudil možnost, da sprejme naselbinsko pravo (*uisinancia*). Če je odklonil, se je moral izseliti. Piranski statuti

⁴³ Vsak zakupnik pa je moral poravnati obveznost soseske (*solvere vicinanciam*) (STIZ, II/104).

in dopolnila k njim podeljevanja naselbinskega prava posebej ne opisujejo, na uveljavljen postopek v zvezi z njegovo pridobitvijo pa namiguje besedna zveza, da je podestat vprašal tujca, ali želi sprejeti naselbinsko pravo (*si uult facere uisinanciam*) (STPI, 612). V Piranu je bilo testamentarno volilo nepremičnine, namenjeno tujcu, neveljavno, če prejemnik volila v testamentu ni prevzel naselbinskega prava (*uicinancia*) piranske komune (STPI, 447–448).

Koprski kler

V mestih je imela poseben položaj duhovščina, njene predstavnike moremo šteti v mestu za tuji element. Med statuti so bili v vprašanju klera zlasti podrobni tržaški statuti (Mihelič, 2014), v zanimivih zvezah ga omenjajo tudi miljski.

V Kopru so lahko kleriki podedovali nepremičnine. Če pa je duhovna oseba ali kdo v njenem imenu ali v imenu samostana kateregakoli reda ali nauka posest prodal, odtujil ali z nekom zamenjal, so smeli sorodniki tistega, čigar je bila ta posest, preden jo je zapustil duhovni osebi, to posest pridobiti nazaj v predpisanem roku na način, ki je veljal za laike (STKP, II/37). Cerkevni prejemnik je moral za volilo skrbeti kot dober družinski oče, sicer se je posest prodala, izkupiček pa je pripadel špitalu sv. Nazarija: četrto posredno, ostalo pa njegov sklad (STKP, II/81).

Klerik v Kopru ni mogel biti odvetnik ali opravljati odvetništva pred podestatom ali prevzeti zastopstva ene ali več oseb, smel pa je v lastnih pravnih zagovarjati samega sebe. Lahko je tudi deloval kot odvetnik očeta, matere, brata in sestre (STKP, III/11).

Koprski podestat in kapitan je bil pristojen, da je po posvetu s škofom izbral dva dobra moža za cerkvena prokuratorja. Njun mandat je trajal tri leta, vsako leto ju je potrdil koprski Veliki svet. Letno sta morala pokazati račune škofu in podestatu. Škof je smel izbrati duhovnika, ki je bil tretji prokurator. Prokuratorji so enkrat mesečno v vicedominariji pregledali volila v korist cerkvi (STKP, III/5). Duhovnik, ki je bil v špitalu sv. Nazarija zadolžen za maševanje,

je prejel 6 liber na mesec, pri čemer je moral maševati dnevno ob pravem času; kadar je moral prespati, je imel na razpolago posteljo (STKP, III/4).

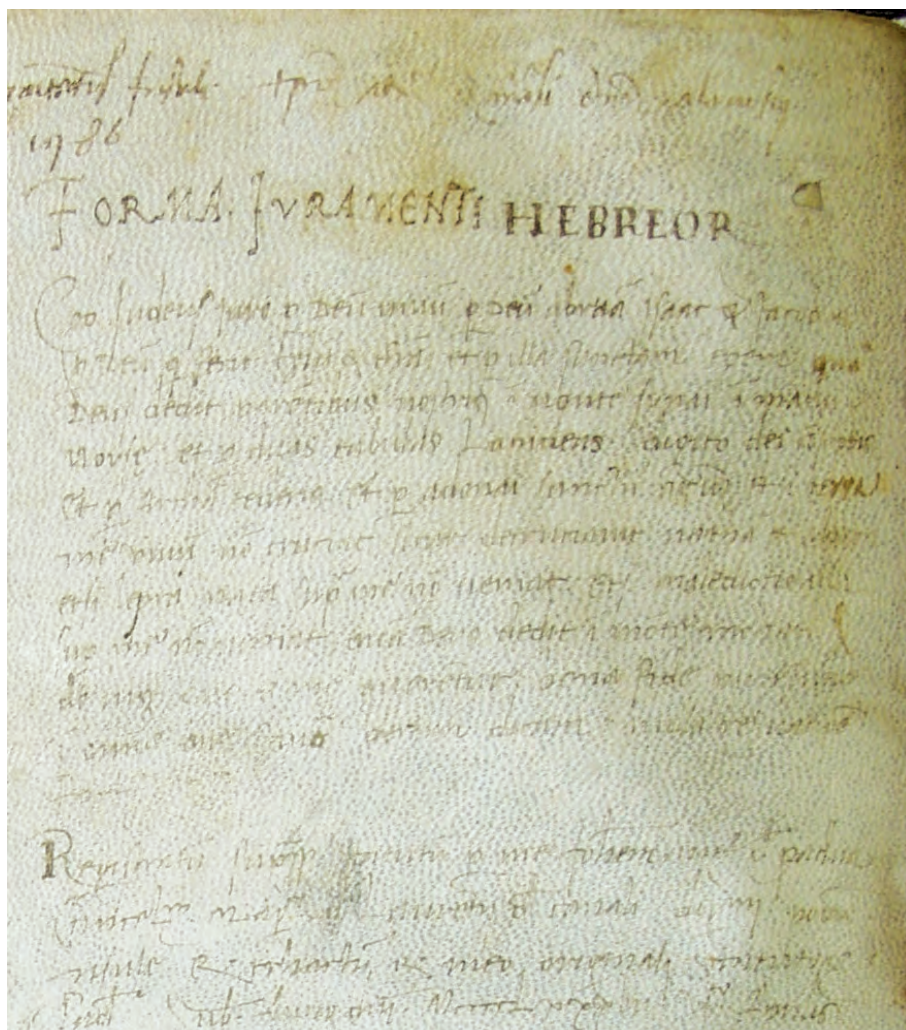
Koprski statuti so prepovedovali, da bi bratje, menihi ali drugi kleriki katerekoli vere in stanú vstopili v katerikoli ženski samostan na območju Benetk bodisi s plovilom bodisi po kopnem (Margetić, 1993, 191).

Judje v srednjeveškem Kopru

V poslovnem življenju Kopra so imeli pomembno vlogo Judje. Posojali so na obresti Koprčanom in sprejemali zastave. Za časa podestata in kapitana Michaela Contarena je bil razglašen dukul s pravicami judovskih kreditorjev. Višina posojila, ki so ga nudili, naj bi bila vsaj 1000 dukatov z obrestno mero poltretjega denariča na libro mesečno.⁴⁴ Jud ali Judinja, ki je želel/a posojati na obresti in imeti v Kopru *bancum*, se je moral/a dati zapisati v podestatovi pisarni. Koprčanom so – razen ob sobotah in ob svojih praznikih – Judje posojali *ad bancum publicum*, običajno proti zastavi premičnin. Zastavo so zadržali leto dni, nato pa so podestatu ali kapitanu najavili njeno prodajo. Na tri zaporedne nedelje so jo oklicali na mestnem trgu in jo prodali tistemu, ki je zanj ponudil največ. Če je bil iztržek nižji od posojila in obresti, so morali dolžni lastniki zastav nadoknaditi razliko, k čemur so jih lahko prisilili z zaporom. Če bi kakšno zastavo uničile podgane ali ščurki ali če bi bila njihova hiša slučajno požgana, Judje škode niso bili dolžni nadoknaditi. Če bi se dokazalo, da so bili oropani, ne bi bili odgovorni za izgubo zastav. Kljub temu pa so bili zavezani k njihovi hrambi in vzdrževanju v dobri veri in po svojih zmožnostih. S pisnimi listinami (zadolžnicami) brez zastav so Judje smeli po želji posojati tudi z višjo mesečno obrestno mero treh denaričev na libro.⁴⁵ Lahko so posojali tudi tujcem.

⁴⁴ To je 30 denaričev na libro (240 denaričev) na leto, kar je 12,5-odstotna letna obrestna mera.

⁴⁵ To je 36 denaričev na libro (240 denaričev) na leto, kar je 15-odstotna letna obrestna mera.

Sl. 52: Izolska judovska prisega iz 1487 (HR-DARI, STIZ, IV/180).

V primeru sporov se je Judom verjelo na prisego, dolžnikov pa niso smeli terjati pred iztekom leta od sklenitve posojila. Če so bili koprski meščani in prebivalci Kopra in njegovega okraja obsojeni na plačilo dolga Judom ali drugim osebam in tega v treh mesecih niso storili, so morali po preteku tega roka plačati obresti ali dobiček dolga, dokler niso izplačali svojih zastav ali svojega dolga v celoti poravnali.

V Kopru in njegovem okraju Judom ni bilo treba nositi znaka O ali drugega znaka. Ni jih bilo dovoljeno obremenjevati ali nadlegovati s stvarnimi ali osebnimi obveznostmi in plačili. Vsakokratni podestat naj bi preprečil, da bi inkvizitor in cerkvene osebe Jude ovirali pri obhajanju njihovih praznikov v skladu z njihovimi običaji. Mesarji so jim dajali meso in dovolili, da žival zakoljejo po svojih predpisih. Podestat in kapitan jim je odredil mesto za njihovo pokopališče. Z njimi je bilo treba ravnati kot z drugimi meščani in prebivalci Kopra. Kot drugi koprski trgovci so smeli trgovati, kupovati in prodajati premičnine in nepremičnine in celo zakupiti davke.

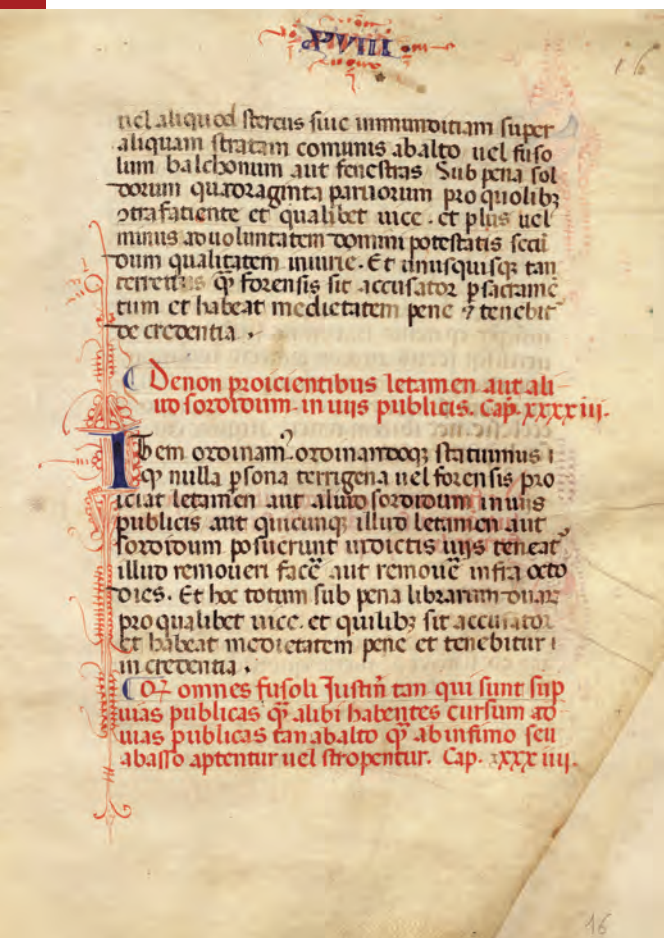
Dovoljeno jim je bilo oditi iz mesta, kar pa je bilo treba najaviti štiri mesece vnaprej, tako da so dolžniki mogli pridobiti svoje zastavljene predmete nazaj. V primeru, da so Judje po svojih poslih odšli iz Kopra, so v svojo hišo in za posojilno mizo smeli v lastnem imenu namestiti druge Jude, ki pa so se morali držati veljavnega dogovora (STKP, II/76).

Koprčan ni smel biti porok Judu ali od Juda v imenu tujca sprejeti denarja (STKP, I/22). Za osvoboditev zastave od Judov je podestator vodja pisarne prejel 3 denariče na libro (240 denaričev), od tega sta 2 pripadla glasniku, pri odločitvi pa je moral biti prisoten sodnik (STKP, III/7).

Pozneje je koprski podestat in kapitan Alexander Georgius dal zabeležiti seznam odlokov, med katerimi je bil tudi dožev ukaz, po katerem Judi in Judinje – v nasprotju z zgoraj opisanimi pravicami – niso smeli kupiti nepremičnin v krajih pod beneško oblastjo. Pridobljeno nepremičnino je bilo treba prodati v dveh letih, sicer bi jo imetnik izgubil (STKP, IV/41 (73B)).

Mestno okolje

Mesto kot celota je skrbelo za svoj bivalni prostor in mestno zaledje, kjer so uspevali vinogradi, oljke, kostanji in sadno drevje, travniki, pašniki in gozdovi, prečili so ga vodotoki in povezovale javne in lokalne poti.

Sl. 53: Odloka o prepovedi odmetavanja nesnage in imeti odtok vode na cesto (STKP, I/43–44; ASVe, AC, 106a, c. 18r).

vati gnoja ali umazanije pri cerkvi ali tam puščati vozov ali lesa (STKP, I/44). Žlebovi, ki so viseli nad javne ceste ali druge površine, voda pa se je iz njih od zgoraj stekala na pot, naj bi se prilagodili tako, da ne bi imeli odtoka na cesto. Treba jih je bilo zamašiti ali prirediti (STKP, I/44). Zaradi smradu ni smel nihče nositi ali obešati kožuhov ali kož v zelenjavnem vrtu ali drugod, razen pod mestnim zidom (STKP, I/37).

V srednjeveških mestih je bila prisotna nevarnost požarov. Koper ni predstavljal izjeme. Njegovi statuti so skrbeli za požarno varnost. Požigalci so morali povrniti dvakratno škodo uničenega: pol oškodovancu, pol komuni, ki ji je pripadlo še 5 liber globe (STKP, I/23).

Statuti so si prizadevali za urejeno in čisto mestno okolje. Več statutarnih odlokov je skušalo zagotoviti prehodnost in snago na mestnih površinah. Ne domačin ne tujec ni smel z viška, z žleba, balkona ali oken zlivati čiste ali umazane vode ter odpadkov ali umazanije na javno cesto. Domačini in tujci niso smeli odlagati gnoja ali druge umazanije na take poti. Nesnago so morali pospraviti ali dati odstraniti v osmih dneh (STKP, I/42–43). Prebivalci Koprja niso smeli zli-

Kdor bi javno pot ali podoben komunski prostor znotraj ali zunaj Kopra ruval, kopal, obdeloval ali ožil, bi moral plačati 5 liber globe ter vrniti poškodovano v prejšnje stanje (STKP, I/36). Nihče ni smel kopati, nabirati ali zbirati zemlje ali gnoja na javni poti ali cesti *Agrapocrasti* do mostu *Treuolchi*, *Cançani* niti na Brolu (*in Brolylo maiori*) (STKP, IV/36).

Statuti so omejevali okolja, kamor je imela dostop živina. V mestu Koper ni smel nihče imeti svinj,⁴⁶ razen zaprtih v staji ali hiši (STKP, I/46; IV/23). Nihče ni smel imeti koz brez dovoljenja podestata in kapitana. Če je to dovoljenje imel, pa koz ni smel poslati iz mesta, da bi se tam pasle in mulile. V mestu tudi mesarji niso smeli imeti koz za molžo mleka (STKP, IV/23), smeli pa so pasti male živali na *Campo Marcio* za potrebe mesnice (STKP, IV/7). Kurjač krušne peči je lahko imel tri tovarne živali za dostavo vej za peč (STKP, I/45).

Kultivirane površine so nadzirali čuvaji. 1. avgusta so jih izbrali ključarji vrat (*caudarii portarum*) skupaj s štirimi najbolj pristojnimi prebivalci iz vsake četrti. Plačevali so jih prebivalci soseske.⁴⁷ Povzročitelji škode, ki so jih zalotili javni čuvaji vinogradov ali lastniki, so morali poravnati povzročeno škodo in plačati globo, ki je bila odvisna od višine škode in od časa, ko je do nje prišlo: ponoči je bila višja kot podnevi. Škoda na travnatih površinah je bila opredeljena posebej, prav tako tista v gozdovih. Če so bili kršitelji čuvaji, so plačali dvojno, enako, če niso našli krivca (STKP, IV/2). Kadar so na obdelanih tleh povzročile škodo živali in se krivec ni našel, so za škodo odgovarjali prebivalci sosednjih kmetijskih posesti (*curia*) in mlinov oziroma tisti, ki je tedaj tam pasel živali, kakršne so povzročile škodo. Kdor je imel kmetijsko posest zunaj koprskega distrikta, ni smel povzročati škode na obdelanih zemljiščih Koprčanov.

Vzdrževanje volov v koprskem distriktu je bilo treba prijaviti podestatovemu vodji pisarne (STKP, IV/4). Meščan ali prebivalec Kopra, ki je z osli, konji, mulami ali drugimi živalmi šel na svoje ali tuje obdelano zemljišče, je moral – razen v času trgatve – imeti živali privezane, da

⁴⁶ Žival, ki je delala škodo, je bilo dovoljeno ubiti (STKP, I/46).

⁴⁷ Za čuvaja vinogradov in gozdov ni smel biti izvoljen član Velikega sveta.

ne bi mogle povzročati škode, sicer je moral plačati globo in poravnati škodo. Lastnik je bil – ob odrejeni poravnavi škode – oglobljen za posamezno žival, ki je povzročila škodo (STKP, IV/5). Globa za vola ali kravo, ki sta razdejala obdelana zemljišča, je ob delavnikih znašala 30, ob praznikih in ponoči pa 40 soldov za žival. Za ovna, koštruna, skopljenega kozla, jarca, jagnje, se je plačalo 4 do 6 soldov za žival (STKP, IV/6). Domačinom in tujcem je bilo prepovedano pasti male živali na *Campo Marcio*, razen mesarjem, ki so tam pasli živali za zakol. Niti na *Campo Marcio* niti na drugem komunskem predelu ni bilo dovoljeno kositi trave in pripravljati sena (STKP, IV/7).

Na koprskem podeželju je bil med 1. marcem in 1. oktobrom brez podestatovega dovoljenja prepovedan lov (STKP, IV/8). Od 1. aprila do vseh svetih (1. novembra) nihče ni smel hoditi po obdelanih površinah zunaj mesta in tam povzročati škode (STKP, IV/9). Kmetje z druge strani Rižane med sv. Jurijem (23. aprila) in sv. Mihaelom (29. septembra) niso smeli z malimi ali velikimi živalmi preiti reke, da bi tam pasli, niti na travnike ali v gozdove niti na obdelana ali neobdelana zemljišča koprskega distrikta (STKP, IV/11). Od 1. marca do vseh svetih (1. novembra) so bili vsi travniki pod zaporo (*in banno*): nihče neupravičen ni smel tam jemati trave ali kositi (STKP, IV/12).

V koprskih vinogradih je bilo od aprila do sv. Mihaela (29. septembra) prepovedano sekati ali obrezovati trte (STKP, IV/13). Ne domačin ne tujec ni smel odnašati ali dati odnašati tujega trtnega dračja iz vinogradov ali od drugod brez dovoljenja lastnika; kazen je glede na količino odnesenega znašala 3 do 5 liber (STKP, III/14). V tujem vinogradu brez soglasja lastnika vinograda ni smel nihče obrezovati ali nabirati stebel trt z namenom sajenja (STKP, IV/19). V novem letu brez soglasja gospodarja ni bilo dovoljeno odnašati stebel ali zelišč iz tujih vrtov (STKP, IV/16). V vednost tistim, ki bi želeli v koprskem zaledju vzdrževati koze, statuti podrobno opisujejo meje vinogradov koprskih meščanov, kamor koze niso smele. Omenjajo toponime, lokacije, vzpetine, poti, vodotoke, jarke, izvir, mlin, vinograde, vinogradniško krčevino, kostanje, s travo

zaraslo površino (STKP, IV/24). Znotraj vinogradniškega območja koprskih meščanov je bilo kaznivo vzdrževati koze, kozam zunaj omenjenega območja pa je bilo treba preprečiti dostop do vinogradov. Kazen je doletela tudi tistega, ki je pasel koze in povzročil škodo v tujih vinogradih ali poljih zunaj označenega vinogradniškega območja (STKP, IV/23).

Statuti so namenjali skrb tudi varovanju oljk, kostanjev in sadnega drevja. Kadarkoli v letu je bilo prepovedano tresti, nabirati ali klestiti tuje oljke ali kostanje (STKP, IV/15). Jabolka, ki so z vej drevesa visela nad zemljišče drugega, je smel lastnik zemljišča trgati, ni pa smel lesti po drevesu. Pripadlo mu je tudi sadje, ki je padlo na njegova tla. Lastnik drevesa pa ni smel na tuje zemljišče, da bi pobiral sadje svojega drevesa, ne z vej ne s tal (STKP, IV/18). Kdor je sekal tuje sadno drevo ali vejo, je moral plačati marko (8 liber) globe, sicer so ga prebičali ob sramotilnem stebru ali na tleh. Sekanje suhega ali zelenega sadnega drevja je bilo koprskim someščanom in tujcem dovoljeno le med praznikom sv. Mihaela (29. septembra) in vsemi svetimi (1. novembra) – torej v mesecu oktobru. Samó v tem času je podestat lahko dovolil ruvanje trt in drugega sadnega drevja v vinogradih, da bi se tam sejalo žito. Izruvano ali podrto drevo je bilo treba zvleči iz vinograda in ga pustiti tam, v mesto pa pripeljati v predpisanem času. Drevesa je bilo treba nadomestiti. Pač pa je smel podestat ob vsakem času dovoliti sečnjo kostanjev za pripravo oglja. Če je kdo želel prodati kostanjeva drevesa, je moral opraviti kupčijo vpričo podestata (STKP, IV/20).

Mesto je smotrno izrabljalo svoje gozdne površine. Razdeljene so bile na šest delov, ki so bili drug za drugim eno leto na razpolago za sečnjo in izrabo, nato pa so bili pet let pod zaporo, da se je gozd obrasel in obnovil. Statuti navajajo, katero je bilo (1423) aktualno uporabno gozdno območje in katero bi mu sledilo v tej funkciji. V komunskem gozdu so smeli sekati le imetniki kmetijskih posesti (*curia*) in rižanski mlinarji. Gozdove je nadziralo osem čuvajev, ki jih je izbral podestat med koprskimi meščani. Vsaj dva sta morala biti prisotna vsak dan. Čuvaji in varuhi vinogradov niso smeli od

kmetov, mlinarjev ali imetnikov kmetijske posesti ničesar sprejeti v dar ali za plačilo. Čuvaja je za kršitev doletela dvojna kazen (STKP, IV/21). Imetniki kmetijskih posesti in mlinarji so smeli avgusta v javnih gozdovih nabrati toliko listja, kot so ga potrebovali za jagnjeta in male živali, še prej pa so morali podestata pod prisego seznaniti s količino svojih živali. Listje je bilo namenjeno njihovim živalim in ga niso smeli prodajati (STKP, IV/22).

Iz statutarnih odlokov je razvidna skrb za prevoznost in varnost cestnih tras. Kdor je v času trgatve prišel v Koper na natovorjenem ali praznem vozu, ki so ga vlekli voli, je moral na mostu *Traulolchi* (*Canzani*) držati krmilo v rokah do kraja, kjer je želel voz raztovoriti ali prodajati (STKP, I/47). Nad potmi so bdeli nadzorniki: tako nad notranjimi (STKP, III/25) kot zunanji potmi in vodotokoma Rižano in Badaševico ((?) *Flumisellum*): nadzornik je ugotavljal,⁴⁸ kaj je treba popraviti, in določil, kdo naj to stori (STKP, III/23). Tujci ali Koprčani, ki so imeli posesti nad *Flumisellom*, so morali v enem mesecu na svojih posestvih odstraniti in pospraviti vejevje, les, robidovje in nesnago (STKP, III/24).

Nepremičnine, poslovanje z njimi, razmerja zunaj mesta

Lastništvo nepremičnin

Nepremičnine v Kopru in njegovi okolici so v večjem delu pripadale koprski komuni in gospodom, ki so jim bile podeljene (*diuisus*). Odtujitev komunske posesti ni veljala brez dovoljenja podestata ali drugih gospodov (STKP, I/40). Mestni ključarji so smeli odtujiti zemljišče v mestni soseski le z dovoljenjem podestata (STKP, II/27). Kdor je brez odobrenja podestata posegel ali si prilastil komunsko ozemlje zunaj mesta: gozd, polje, travnik, in mu tega ni javil v 15 dneh, je moral plačati 25 liber globe. Če ni plačal, je prisvojeno izgubil in bil izgnan (STKP, I/39).

⁴⁸ Podrobno so navedene cestne povezave in naselja, katerih prebivalci so odgovorni za vzdrževanje in popravilo poti.

Komuna si je lastila tudi imetje prišleka, ki je umrl brez oporoke (STKP, II/14). Kdor je zunaj Kopra posegel v imetje pokojnika, ki je umrl brez testamenta, je moral v mesecu dni po prihodu v Koper zadevo pod prisego predstaviti podestatu in se odpovedati posesti, od katere si je komuna vzela delež. Imetje je bilo oklicano, da bi se javili upravičenci (STKP, II/15).

Lastništvo tal se je prenašalo na nepremičnino na njih: Če je kdo gradil na tujih tleh, je zgrajeno po starem pravu pripadalo lastniku tal. Če pa je nekdo želel zidati ali krčiti na lastnih tleh in so mu to prepovedali, je bil upravičen do odškodnine. Zunaj mesta brez dovoljenja oblasti ni bilo dovoljeno poseči na tuje zemljišče (STKP, II/19, 20). Statuti so prepovedovali krnjenje meje sosedovega zemljišča (STKP, II/31). Majhne kose nekoristne posesti drugega je podestat po presoji dodelil tistemu, ki je imel bližnje dele (STKP, II/36). Vinogradom in poljem, ki niso imeli lastnega dostopa, so služnostno pot določili pristojni (STKP, II/32).

Mesto je zagotavljalo stalnost lastništva in obdelave nepremičnin na svojem ozemlju. Tisti, ki je nepremičnino brez ugovorov obdeloval deset let, jo je priposestvoval (STKP, II/21). Koprski meščan, ki je užival hišo, polje, vinograd ali drugo posest znotraj ali zunaj koprskega območja 15 let brez sporov, ki bi jih pred mestnim načelnikom sprožil tujec iz Kopra ali od zunaj, je postal lastnik posesti (STKP, II/22). Lastnika kupljenega ali drugače pridobljene posesti je bilo po treh letih prepovedano nadlegovati zaradi dolgov prejšnjega lastnika (STKP, II/23). Poseganje v imetje zadolženega lastnika, ki ga je leto ali več posedoval nekdo drug, ni bilo dovoljeno (STKP, II/25).

Lastništvo nad nepremičnino ali pravica do zakupnine ali dajatve od nje sta predstavljala vir dohodka. Zakupnino in priznavalnino za nepremičnine je bilo treba redno poravnovati (STKP, II/35). Če je vinograd, od katerega se je izročala vinska dajatev *curuscongium*, ostal dve leti neokopan, je po starem običaju pripadel nazaj gospodarju, razen če je podestat odločil drugače. Soline so se v takem primeru vrnile lastnici – komuni (STKP, II/34).

Glede zapuščin so statuti določali, da se imetje, dodeljeno v začasni užitek, ne sme odtujiti brez soglasja tistih, ki naj bi ga pozneje nasledili. Ti so bili tudi upravičeni do imetja, če prejemnik zanj ni skrbel (STKP, II/33). Cerkvenim osebam so se smele zapuščati nepremičnine le, če je cerkveni prejemnik skrbel za volilo kot dober družinski oče, sicer se je posestvo prodalo; četrtnina izkupička je pripadla špitalu sv. Nazarija neposredno, tri četrtnine pa je prejel sklad beneških posojil za omenjeni špital; vicedomini so sredstva iz njega po potrebi izročali špitalskim zastopnikom (STKP, II/81).

Poslovanje z nepremičninami

Statuti so podrobno določali pravila glede letne in večletne od-daje hiš, travnikov in plovil v zakup ali najem (STKP, II/94). Za-kup ali najem posesti brez javnega zapisa ni veljal dlje kot leto dni (STKP, II/97). Imetja tistega, ki je imel hišo v najemu, ni bilo do-voljeno odstraniti, razen v soglasju in po dogovoru z lastnikom hiše (STKP, II/95). Če je lastnik želel prodati ali imeti zase v Koprju posest, ki je bila z javno listino oddana v najem dlje kot eno leto, je moral dva meseca pred zaključenim rokom enega leta o tem ob-vestiti najemnika ali zakupnika, kar je opravil z notarskim zapisom pred vicedominom in najemnikom (STKP, II/96).

Prodaje ali odtujitve imetja, ki niso bile dokazljive z jav-nim dokumentom, niso bile veljavne (STKP, II/38). Odtujitev nepremičnine je veljala, če je bila opravljena pisno in predlo-žena podestatu v preverbo in vicedominsko potrditev (STKP, II/42). Zunaj Koprja je bilo treba pred prodajo, zastavo, odda-jo v najem, zamenjavo ali odtujitvijo v *pertical*⁴⁹ izmeriti obseg vinograda, polja, zemljišča ali druge posesti.⁵⁰ Odtujitve je bilo treba v 15-dnevnem roku razglasiti s stopnic zvonika (*scalae cam-panillis*), da so lahko sorodniki uveljavljali predkupno pravico (STKP, II/39, 42). O prodaji ali odtujitvi svojega imetja je moral

49 208 cm (prim. Herkov, 1971, 99–100).

50 Najprej so izmerili obe stranici, nato zgornjo in spodnjo stran (STKP, II/40). V splošni darovnici ni bilo treba navajati meje in izmere posesti (STKP, II/41).

biti lastnik seznanjen, sicer ni bila veljavna (STKP, II/26). Posest, od katere se je plačevala zakupnina, priznavalnina ali dajatev, se je smela prodati le skupaj z obveznostmi (STKP, II/28). Nihče ni smel po oklicih ali na dražbi na javnem trgu kupiti posesti ali komunskih davkov v tujem imenu, razen če se je pred podestatom izkazal kot avtentičen zastopnik (STKP, II/48).

Nepremičninske pravde

Prav(d)na vprašanja v zvezi z nepremičninami so se urejala javno: komunski klicar jih je razglasil pri stopnišču zvonika (*ad gradum campanillis*) (STKP, II/1). Ob zamenjavi oblasti so se nerešena vprašanja glede premičnin in nepremičnin nadaljevala pod novo oblastjo (STKP, II/4). V izogib sporom so statuti predpisali navodila o delitvi skupne posesti, pri kateri je sodeloval mestni načelnik (STKP, II/30).

Ob pravnih postopkih glede nepremičnin in premičnin sta za zaslišanje prič obe stranki posredovali podestatu pisna vprašanja (STKP, II/6). Priča si je morala posest ogledati na terenu, kar je plačal tožnik. Če je priča goljufala, jo je doletela kazen v višini 60 liber; k temu je bila razglašena za neverodostojno (STKP, II/7). Tistega, ki se je skušal izmuzniti pričanju, je dal podestat prisilno privedi (STKP, II/8). Če poklicani ni prišel pred sodišče, je plačal globo, ki se je višala iz poziva v poziv (STKP, II/60). Kdor je poklical pričo, ji je plačal dnevnicu za stroške. To je nadoknadil tisti, ki je pravdo izgubil (STKP, II/9). Če tisti, ki je zanikal, ni mogel dokazati, da ni kriv ali dolžan, se je upošteval dokaz tožnika (STKP, II/10). Če je kdo, ki ni imel listine, nekoga tožil in je toženi dolg zanikal, dolg pa je bil dokazan, je moral toženi plačati dvojno vsoto (pol komuni). Pričanje o posojilu nad 50 liber je veljalo le ob predložitvi javnega zapisa. Postopek je moral biti sprožen v roku treh let od sklenitve posla. Pričevanje proti pokojnim Koprčanom ni veljalo, proti tujcem pa je bilo v rokah podestata in kapitana (STKP, II/12, 8).

Neporavnana dolžniško-upniška razmerja so imela za posledico zaseg ali poseg v posest zadolženega imetnika (*intromissio*). Naznanil ga je klicar s komunskih stopnic in pozval dolžnika, naj se javi in poravna z upnikom. Zaseg je bil dovoljen, če se dolžnik ni javil (STKP, II/45). Pred njegovo izvedbo je moral upnik pred podestatom priseči, koliko po zadolžnicah znaša njegova terjatev (STKP, II/47). Če je nekdo želel poseči v imetje dolžnika, ki je bil odsoten, je dal tega podestat poklicati ali drugače obvestiti. Ko je prišel, je tožnik dobil pravico do posega v zadržano imetje. Če je bil dolžnik obvešččen in ni prišel, je postopek tekkel po običajni poti (STKP, IV/38). Dolžnika, ki se je izmikal in ga klicar med delavnikom ni našel v mestu ali na njegovem domu, je bilo dovoljeno pridržati ob prazniku, ko je prišel v Koper (STKP, II/63). Pri ugoditvi zahtevam upnikov je veljalo zaporedje zahtevkov (STKP, II/62). Če je nekdo (v oporoki) zaupal imetje zastopniku (komisarju) in ga je ta odtujil zase, je moral iz lastnega imetja izplačati upnike pokojnega in tiste, ki so upravičeno terjali volila iz pokojnikove zapuščine (STKP, II/11).

Razmerja na podeželju

Statuti so spremenili staro prakso razpolaganja z nepremičninami, ki je bila v navadi na koprskem podeželju, ki je pripadalo komuni ali bilo dodeljeno gospodom (*divisus*). Poslej ni smel nihče prodajati in obvezovati vinogradov, polj ali posesti nekoga drugega brez soglasja njihovega gospoda. Ukinjen je bil stari slovanški običaj in tisti, ki je zapustil vas in prešel pod oblast drugega gospoda, poslej ni smel obdržati ničesar od nepremičnin, ampak so ostale prejšnjemu gospodu (STKP, IV/25). Kmet (*Sclausus vel rusticus utriusque sexus*) ni smel prodati, dati ali kakorkoli odtujiti nepremičnine razen sovaščanom oziroma je ni smel kupiti ali si je prilastiti. 6. avgusta 1318 je Veliki svet sklenil, da sme kmet prodati nepremičnino samo sovaščanom – kmetom svojega gospoda.

Besedilo je bilo 11. aprila 1325⁵¹ dopolnjeno: Slovan ali kmet nepremičnine ni smel prodati, dati ali kakorkoli odtujiti, niti je ni smel zastaviti ali kakorkoli obvezati (STKP, IV/26). Kdor ni bil iz koprskih vasi, ni smel naslediti po koprskih kmetih in kmetje mu niso smeli zapuščati v testamentih, razen če je dal ali ponudil koprski komuni ali gospodu vasi zagotovilo, da bo pet let ostal v vasi, kjer je živel prejšnji kmet, in bo enako služil in odgovarjal gospodu. Če se tega ne bi držal, bi se imetje vrnilo kmetovim sorodnikom iz iste vasi, pri čemer je bilo treba upoštevati ženitovanjsko pravo v vasi (STKP, IV/35).

Zunaj vasi, kjer je prebival, ni smel kmet nikomur odgovarjati glede posesti v vasi, ne da bi – če je šlo za komunskega kmeta – obvestil podestata oziroma ne da bi obvestil gospodarja, kadar je šlo za kmeta, ki je pripadal gospodarju, ki mu je bila vas dodeljena (STKP, IV/27). Kmet se ni smel z listino ali brez obvezati kaštela-nu ali komu drugemu, ki je živel zunaj koprškega ozemlja (STKP, IV/32). Ni smel izročiti svojih živali v živinorejsko *socido* (Mihelič, 2015b), varstvo ali pašo prebivalcu zunaj distrikta (STKP, IV/33).

Gospodarji komunskih vasi so prisegli, da bodo pošteno skrbeli zanje. Na obhod po njih so smeli petkrat letno in peljati s seboj šest konj. Prejeti so smeli do 16 soldov za kastrata, 4 denariče za pogačo in 18 denaričev za kokoš. Vaščani so gospodarju dolgovali pet služnosti letno: za sv. Marijo avgusta, za mihaelovo, za martinovo, za božič in za post (*carnisprivium*) (STKP, IV/28). Gastald in sodnik vasi ni smel dovoliti kmetu, ki bi hotel zapustiti koprsko vas s svojimi stvarmi, da te odnese ali da odnesti iz vasi, če vaščan ni prej dal gospodu, kar mu je po pravu dolgoval, ali se glede tega z njim sporazumel (STKP, IV/30). Če je kdo sprejel jamstvo od svojega kmeta, ki je nato pobegnil ali storil drugo kaznivo dejanje, se je obsodbi zadostilo iz njegovega imetja (STKP, IV/29).

Kmetje in prebivalci vasi koprške komune in drugi kmetje, ki so služili in bili podložni koprskemu gospodstvu, so morali meščanom in prebivalcem Kopra o premičninah in nepremičninah odgovarjati

51 Sklep in dopolnilo sta starejša od letnice potrditve tukaj obravnavanih statotov.

v Koprju po svojem običaju pred gastaldi in sodniki vasi. Pritožbena instanca je bil koprski podestat (STKP, IV/31). Med biriči (*baroe-rus*), ki so prišli izvajati zapovedi na koprsko podeželje, in kmeti, je prihajalo do sporov. Biriči so imeli poveljnika (*commestabilis*). Statuti so določali plačilo biričev, poslanih v vasi; slednje so tudi poimensko navedli (STKP, IV/41).

Prehranska dejavnost

Skrb, s katero se je soočalo vsako srednjeveško mesto, je bila, kako mestu zagotoviti potrebno prehrano. Zato so se mestni statuti – tudi koprski – intenzivno ukvarjali s poslovanjem, povezanim s prehrano. Pod budnim nadzorom so morali skrbno in pošteno opravljati svojo dejavnost tako mlinarji v mlinih, torkljarji v torkljah, peki v krušnih pečeh, mesarji v mesnici, krčmarji v gostilnah, ribiči v ribarnici, solinarji v solinah in številni prodajalci živil na mestnem trgu. Podrobna so zlasti navodila glede mesarjev.

Glavni mlini, v katerih se je mlelo koprsko žito, so stali ob Rižani. Mleli so ob delavnikih do sončnega zahoda v soboto (STKP, I/7). Ob nedeljah in praznikih: božič (25. decembra), sv. trije kralji (6. januarja), velika noč, Kristusov vnebohod, binkošti, ob Marijinih praznikih, ob praznikih apostolov in Janeza Krstnika (24. junija) (STKP, I/8) so mlini mirovali. Mlinarji in mlinarice ter krčmar, ki so delovali ob Rižani, so morali prodajati in izročati žito in moko koprskim meščanom in prebivalcem in ne tujcem (STKP, I/6). Imeti so morali ustrezne mere: pripadali sta jim 2 *scati*⁵² moke ali 4 soldi⁵³ mlinarine za vsak zmleti star žita oziroma sorazmerno manj. Mere so bile zakovane in zapečatene (STKP, I/4). Od mlina, zgrajenega na Koprskem, so komuni pripadle 3 libre in toliko mlinarine kot od nekdanj (STKP, I/9). K popraviljanju mlina ob jezu ali drugje je bilo treba pritegniti vse,

52 3 *scate* so bile enake 1 *bacharium*.

53 1 *scata* moke je torej stala 2 solda, 1 *bacharium* moke pa 6 soldov.

ki so imeli delež v mlinu, da je vsak prispeval svoj del. Enako je veljalo za jarke in nasipe družabnikov solin in drugih posesti (STKP, II/98).

Leta 1301⁵⁴ je bil sprejet odlok, da morajo mojstri torkljarji in hlapci v torkljah oljke vsakega lastnika, ki jih pripelje v torkljo, hraniti ločeno. Po potrebi so jih oprali. Potem so jih zmleli ali dali zmleti, zmlete naložili v vreče in jih obdelali. Postopoma so masi z zapečatenim vrčem (*situla*), v velikosti četrte urne⁵⁵ dodali vsaj deset posod (*zonta*) dobre vroče vode za vsako *mezeno*⁵⁶ oljk. Torkljarji in hlapci so prejeli en sold za vsako mezeno oljk za hrano, pijačo in drva, za delo pa 7 liber⁵⁷ čistega olja za vsak centenarij (100 liber) oziroma sorazmerno. Tropine so ostale tistemu, čigar so bile oljke. Mere torkljarjev so morale biti pravilne in zapečatenene s strani justiciarjev. Ti in nadzorniki poti so vsaj enkrat dnevno nadzirali delo torkljarjev (STKP, III/50).

Imetniki (krušnih) peči v Koprju so morali imeti peči dobro pripravljene, da so lahko obratovale vsak dan in niso nikogar ovirale; kazen za kršitev je znašala 10 liber, ki jih ni bilo mogoče poravnati z enim kruhom na dvajset pečenih in prepovedjo peke za nadaljnjih pet let. Odločitev o kazni se je sprejela v hiši patronov, kjer so peki pekli kruh. Vsak kurjač peči je smel imeti tri tovorne živali za dostavo vej za potrebe peči (STKP, I/45).

Vsak pek in pekovka je moral peči kruh po teži, ki jo je določil podestat in kapitan. Neustrezen kruh so dobili zaporniki ali reveži špitala sv. Nazarija (STKP, III/43). Uteži pekov so vsak teden nadzirali justiciarji. Nobeden od njih ni smel sklepati družabništva s peki (STKP, III/27).

Mesarji so morali imeti svoje mize znotraj stebrišča mesnice; zunaj njega živali niso smeli odirati, jim odstranjevati dlak ali jih razkosavati (STKP, III/37). V komunski mesnici, razen znotraj kamnitih stebrov sredi mesnice proti zidu in proti vzhodu ali zunaj

54 Odlok je starejši od letnice potrditve tukaj obravnavanih statotov.

55 Urna je merila 64,7 litra (prim. Mihelič, 1989, 25).

56 *Mezena* je merila 3 *quarte* po četrta stara (po 83,3 litra), torej 62,5 litra (prim. Darovec, 1994, 287–291).

57 Oljna libra je merila 0,52 litra (prim. Mihelič, 1989, 25).

mesnice, niso smeli hraniti, prodajati ali dati prodajati mesa jarca, kozla in koze. Mesar ni smel napihnniti (*sconflare*) mesa, ki ga je prodajal, nog in stegen ni smel prodajati skupaj z mesom na težo (STKP, III/36). Mesa ene vrste ni smel prodajati za meso druge, npr. kozla za skopljenca, ovna za koštruna (STKP, III/38). Ni smel hkrati prodajati dveh vrst mesa, ampak postopoma od boljšega do slabših vrst (STKP, III/39). Mesa živali, ki je umrla zunaj mesnice, ni smel prodajati (STKP, III/40). Meso od zaklane živali je moral prodati vsakomur in nikomur odreči, dokler je trajala zaloga. Mesa ni smel polagati na deske in hraniti v mesnici, razen na določenem mestu (STKP, III/41). Mesar in nihče drug ni smel v mesnico prinesiti nesnage ali tam povzročiti onesnaženja (STKP, III/42). Eden od mestnih uslužbencev justiciarjev je moral nadzirati mesarje vedno, ko so prodajali meso. V mesnici je na dodeljenem mestu s tehtnico in *cadelepum* tehtal in preverjal kupljeno meso. Prisoten je bil od jutra do *terciae* (do devetih) in od *nonae* (od petnajstih) do večerne maše (*ad vesperas*). Justiciarji niso smeli imeti družabništva z mesarji, niti niso smeli v službenem času z mesarji piti in jesti. Mesa niso smeli kupiti niti za koga drugega (STKP, III/27) ali sprejeti od mesarjev kakega darila (STKP, III/28). Mesar koz za molžo mleka ni smel imeti v mestu (STKP, IV/23), kot omenjeno pa so na *Campo Marcio* koprski mesarji lahko pasli male živali za zakol (STKP, IV/7).

Krčmar ni smel v gostilni prodajati na kredit kupljenega vina, dokler zanj ni plačal (STKP, II/61). Obratovanje gostiln je bilo pod nadzorom. Ponoči, ko je utihnil večerni zvon, ni smel nihče biti v gostilni ali vstopiti vanjo ali imeti gostilne odprte in dajati piti koprskim meščanom, razen tujcem, ki so tam prenočevali (STKP, III/29). Nihče ni smel prirejati kockanja oziroma doma ali v krčmi dovoliti kockanja pod kaznijo 3 liber vsakič. Toliko je dolgoval, kdor je igral: meščan, tujec, plačan konjenik ali pešec. Oglobljeni so bili tudi gostitelji in opazovalci igre, ki kršitve niso prijavili (STKP, I/41).

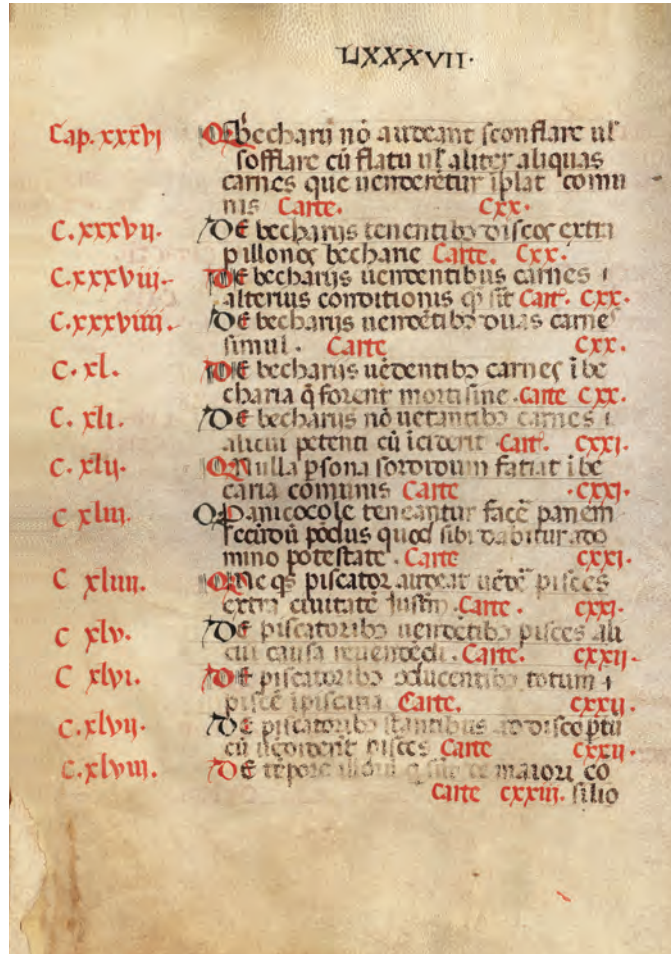
Krčmar ni smel sprejeti zastave od sužnja ali plačanega delavca (STKP, I/13). Krčmar, ki je bival ob Rižani, je moral prodajati

in izročati žito in moko samo domačinom in ne tujcem (STKP, I/6). Mere v gostilnah so vsaj enkrat tedensko nadzirali justiciarji, ki niso smeli sklepati družabništva s krčmarji (STKP, III/27).

Omejena je bila tudi domača proizvodnja vina. V Kopru ali njegovem distriktu ni smel nihče kuhati ali dati kuhati vina, razen za pripravo *mustarde* za lastno uporabo in ne za prodajo. Nihče tudi ni smel vinu dodajati medú, da bi bilo slajše, niti kakega drugega zvarka (STKP, IV/34).

Ribe so bile pomembne za prehrano mesta. Noben ribič ni smel odnesti ujetih rib drugam na prodaj, razen v Koper. Domači in tuji ribič, ki je pripeljal v Koper prodat ribe, je moral takoj, ko je prišel na breg, vse ribe dostaviti v ribarnico in ne drugam. Če rib tega dne ni mogel prodati, je moral preostalim ribam odrezati rep, kot znak, da niso sveže. Ribič ali ribička ni smel imeti v komunski ribarnici usmrajenih rib. Ribiči so morali prodajati ribe stojé (STKP, III/44) in v ribarnici niso smeli stati na pokritem mestu (STKP, III/46, 47). Noben ribič ni smel nikomur prodati rib za preprodajo (STKP, III/45).

Sl. 54: Seznam odlokov o mesarjih, pekaricah in ribičih (STKP, III; ASVe, AC, b. 106a, c. 87r).

Koprski solinarji niso smeli iti delat drugam kot v koprške soline, sicer so bili oglobljeni in pet let niso smeli delati v koprskih solinah, kar pa ni veljalo za Benečane (STKP, I/24). Od sončnega zahoda do vzhoda ni smel nihče hoditi po svojih ali tujih solinah, razen v času trgatve, ko je bilo to dovoljeno, a je bilo treba najaviti oblasti (STKP, I/25). Solinarji so smeli na delo v soline od srede aprila (STKP, I/26). Solí v solinah niso smeli pobirati, če tega niso prej naznanili lastnikom solin in dacarjem (STKP, I/27).

Trgovsko poslovanje

Statuti so urejali tudi trgovanje. Blago se je smelo prodajati le na mestnih trgih (*platea comunis*). Ne domačin ne tujec ni smel kupiti žita, moke ali drugih živil, niti železa, lesa, slanega sira, slanega svinjskega mesa, niti drugega blaga za preprodajo, razen na koprskih trgih štiri ure po tem, ko je bilo blago od zunaj dostavljeno na trg. Če pa je kdo kupil blago za preprodajo, je moral na dan, ko je blago kupil, tega po isti ceni, kot jo je zanj plačal sam, prodati vsakemu domačinu za domačo potrebo, pozneje pa ne več. To pa ni veljalo za tovarnike (*musselati*) in druge trgovce, ki so prodajali na težo z vago ali po komunski teži; ti so smeli prodajati takoj, ko so prišli, in tudi trgovci so lahko od njih takoj kupili in niso čakali, da bi pretekle štiri ure (STKP, I/34). Kokoši, kopuni, piščanci, fazani, jerebice, zajci, kozlički, jagnjeta, jajca, sir, skuta, mleko, sadje, pripeljani od zunaj, se niso smeli kupiti za preprodajo, razen po 9. uri. Če pa je omenjeno prišlo na trg po 9. uri, je moralo ostati na trgu dve uri, da so lahko meščani blago kupili za domače potrebe. Za lastne potrebe so meščani smeli kupovati ob katerikoli uri (STKP, I/35). Prodajno blago je bilo prepovedano ponarejati (STKP, III/30). Mleko je bilo treba prodajati čisto, brez dodatka vode (STKP, I/30).

Žito, vino, sol ali olje se je smelo kupovati le v času rednega pobiranja letine: žito od praznika sv. Petra (29. junija), sol od 1. maja, vino od sv. Marije (15. avgusta) naprej, olje od praznika sv. Luka (18. oktobra) naprej (STKP, III/21).

Domača ponudba in pomanjkanje sta razvidna iz odlokov, ki so prepovedovali uvoz določenega tujega in izvoz nekaterega domačega blaga. Domačinom in tujcem je bilo prepovedano dostavljati v Koper tuje vino ali grozdje za pridelavo vina, razen lastnega grozdja iz lastnega vinograda. Kdor je imel vinograd na tujem, je moral trgatev najaviti in podestatov vodja pisarne mu je izdal potrdilo (STKP, I/31). Nihče ni smel brez dovoljenja podestata od sv. Petra (29. junija) do sv. Marije (15. avgusta) pripeljati v mesto svojega ali tujega grozdja (STKP, IV/17). Kdor je prodajal na trgu grozdje ali drugo sadje in ni pokazal, od kod izvira, je plačal globo (STKP, IV/10).

Brez dovoljenja podestata je bilo domačinom in tujcem prepovedano po kopnem in morju tovoriti žito ali živila iz mesta, razen v Benetke. Kršitelj je izgubil tudi tovarno žival in plovilo. Kmet brez dovoljenja gospodarja ni smel nositi iz koprškega distrikta lesa, sena ali živil (STKP, I/33). Tovorjenje tovrstnega blaga je bilo treba javiti podestatu (STKP, I/32). Podestat je imel pomembno vlogo tudi pri sejmu, ki je bil vsako leto ob sv. Mariji avgusta ob ustju Rižane (STKP, III/51).

Trgovci in drugi so morali meriti in tehtati robo z ustreznimi merami (STKP, III/31). Zaradi goljufij trgovec ni smel imeti drugih oljnih mer, razen libre, pol libre in četrтинke libre iz stekla, s pečatom sv. Marka (STKP, III/32). Blago so morali prodajati na težo, podobno kot v Benetkah (STKP, III/33). Imeti so morali prave mere. *Meçena*, *quarta* in *bacharium* za merjenje žita in sočivja so morali imeti pečat justiciarjev in biti preverjeni po komunskem vzorcu; *braçolaria* so bili usklajeni s komunskimi merami in so imeli pečat justiciarjev, za barvne tkanine in barhant pa so bili prilagojeni beneškimi. Meri za tkanine *brazolarium maior* in *brazolarium Venetum* sta bili označeni na zvoniku (STKP, III/35). Pšenica, žito in sočivje so se merili s kamnitimi merami na trgu. Trgovci, ki so prodajali žito ali sočivje na debelo s kovanimi *meçenami*, so – razen tovarnikov ali drugih tujcev, ki so pripeljali v Koper žito ali moko – prodajali po komunskih merah: 40 liber za *quarto*⁵⁸ žita ali moke (STKP, III/34).

58 Libra je merila 0,52 litra, kvarta (četrt stara) pa 20,8 litra.

Mere in uteži trgovcev, pekov, krčmarjev in podobnih poklicev so vsaj enkrat na teden nadzirali trije justiciarji. Niso smeli biti družabniki mesarjev, pekov, in krčmarjev, se v službenem času družiti z mesarji ali od njih kupovati mesa (STKP, III/27). Od mesarjev ali drugih oseb, s katerimi so imeli služben posel, niso smeli sprejemati daril (STKP, III/28). Nadzornik vinskih mer ni smel biti nekdo, ki je trgoval z vinom, oljem, soljo ali je bil družabnik oseb, ki so to počele (STKP, III/26).

Družinska razmerja, *fraterna societas*

Sobivanje v družini

Statuti so posegali tudi v družinsko življenje Koprčanov. Ti so vzdrževali sorodstvene vezi tudi zunaj ožje družine, kar je prihajalo do izraza ob ravnanju z imetjem v zakonu in pri dedovanju sorodnikov po očetovi ali materini strani.

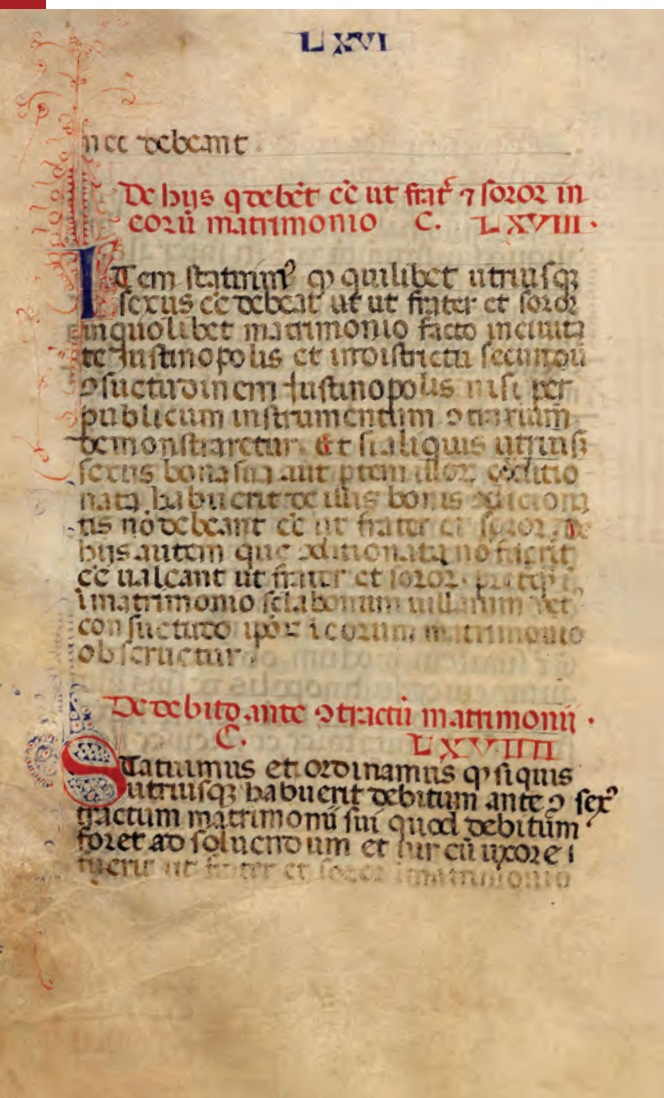
Otroci, ki so se rodili v zakonu, so morali do polnoletnosti ubogati starše, če so osiroteli pa varuhe, ki so bili zanje odgovorni. Če je mladoletni sin koga užalil, je zanj dal zadoščenje starš ali pa se je zavezal, da sinu ne bo izročil pripadajočega imetja, dokler ne bo iz njega nutil odškodnine komuni in prizadetemu. Mladoletni sin brez imetja ni smel dajati zastave ali jamstva (STKP, II/44). Pač pa so morali mladoletniki, katerih skrbniki so bili ostareli in nebogljani, sami odgovarjati pred sodiščem in ravnati tako v lastnem kot v imenu skrbnikov; s tem dejanjem so dosegli legalno starost (STKP, II/43).

V primeru družinskih sporov med očetom in sinom ali hčerko in med materjo, sinom in hčerko in obratno, med bratom in bratom, bratom in sestro, sestro in sestro, je bilo treba obvestiti koprskega podestata in kapitana, ki je po nasvetu svojih sodnikov prisilil sprte strani, da so rešitev spora zaupale rabsodnikoma, katerih odločitev je bila dokončna. Če nista bila složna, jima je podestat v pomoč pri razsoji imenoval še tri dobre može (STKP, III/13).

Zakonsko zvezo je bilo treba skleniti v prisotnosti in s soglasjem sorodnikov obeh partnerjev. Dekle ali žena pod varuštvom ali oblastjo očeta, matere, brata ali varuha, ki bi se brez njunega ali njegovega dovoljenja poročila ali spolno občevala, preden ji je bilo dodeljeno imetje, bi izgubila premoženje, ki bi ga sicer prejela. Pripadlo bi komuni in dekletovim bližnjim sorodnikom, če pa bi bil njen varuh nekdo drug, bi bil namesto sorodnikov prejemnik špital sv. Nazarija. Če pa bi ji starša, brat ali bližnji sorodnik – varuh preprečevali poroko še po doseženem petnajstem letu, bi ji jo lahko dovolil podestat po posvetu z dvema ali tremi njenimi sorodniki (STKP, I/19). Kdor je sklenil poroko na skrivaj s skrivnimi pričami, je moral plačati globo v višini 200, priče pa 50 liber komuni. Mladoporočenka je za kazen izgubila premoženje, ki bi ji sicer pripadlo od staršev in sorodnikov: polovico bi ga zasegla komuna, polovico sorodniki (STKP, I/20). Dekle očitno ni razpolagalo z lastnimi sredstvi. Po poroki je izpod očetovega prešlo pod okrilje moža, ki je posloval in pravno nastopal v svojem in njenem imenu.

Bratska družba zakoncev v Kopru ...

V Istri je bil uveljavljen način sklepanja zakonske zveze kot *fraterna compania* ali *fraterna societas*, bratska družba. Tudi običajna poroka v Kopru je bila sklenjena »kot brat in sestra« (Margetić, 1970; 1993) za razliko od »poroke Slovanov«, ki se je sklepala po starih običajih na vasi (STKP, II/68), možen pa je bil tudi zakon po beneškem običaju. Premoženje zakoncev je – v interesu njunega sorodstva – ostajalo razvidno: z ženo mož ni smel menjavati imetja ali njenega prodajati. Zadolžnica med možem in ženo ni bila veljavna razen z razpolaganjem v oporoki (STKP, II/73). Mož in žena med seboj nista smela deliti ali si dodeljevati imetja, razen ob cerkveni ločitvi. V takem primeru je vse premoženje zadržal mož, dokler se žena ne bi vrnila domov, dolžan ji je bil nuditi le dovolj za preživetje (STKP, I/21).

Sl. 55: Odlok o poroki »kot brat in sestra«
(STKP, III/68, ASVe, AC, b. 106a, c. 66r).

v zakonu pridobljenega premoženja (STKP, II/69). Če sta bila skupaj zadolžena mož in žena, je za ves dolg odgovarjal mož: brez ženinene dovoljenja je za zadovoljitev upnika smel dati na

Čeprav je bil mož gla-
va družine, v primeru za-
kona »kot brat in sestra«
ni smel na sodišču odgo-
varjati glede nepremičnin
brez ženinene pooblastila
(STKP, II/2). Če je bil
zakon sklenjen po bene-
škem običaju in je mož
prodal premoženje iz že-
nine neocenjene dote, pa
je smela žena zahtevati
odškodnino iz njegove-
ga imetja (STKP, II/74).
Žena se brez moževega
soglasja ni smela zadolži-
ti (STKP, II/3). Ni smela
prodajati imetja brez nje-
govega dovoljenja, pro-
dajati so smele le branjev-
ke, krčmarice in pekovke
(STKP, II/75).

Glede dolgov zakon-
cev so statuti odredjali,
da mora dolg, ki je nastal
pred sklenitvijo ženitne
pogodbe, dolžni par-
tner poravnati iz svojega
imetja. V primeru nje-
gove smrti pa se je dolg
poravnal iz skupnega,

dražbo skupno imetje (STKP, II/86). Ob skupni zadolžitvi je lahko upnik dobil poplačilo od kateregakoli od zakoncev, mož pa je prosto odločil, kaj odprodati na dražbi. Če pa se je zadolžil mož brez ženinega soglasja, ona za dolg ni odgovarjala (STKP, II/70). Ne glede na to, ali sta bila v zadolžnici zadolžena skupaj ali ločeno, so javno poklicali k poravnavi moža. Če se ni javil, je smel upnik za poravnavo dolga poseči v skupno premoženje zakoncev, če pa tega ni bilo, je lahko zahteval poravnavo bodisi iz moževega bodisi iz ženinega imetja. Žena pa brez moževega pooblastila ali prisotnosti ni smela odgovarjati upniku za dolg (STKP, II/47).

Ob moževi smrti se je vdova lahko odločila, da bo zadržala imetje, ki ga je prinesla v zakon in se odpovedala tako deležu dolgov kot premoženju, nastalima v zakonu. Premoženje, ki ga je pridobil mož, je tako ostalo moževo in njegovih dedičev vključno z volili, žena pa je obdržala imetje, ki ji je pripadlo kot volilo ali nasledstvo (STKP, II/71). Če se je ob smrti partnerja vdova ali v njenem imenu njeni dediči odpovedala dolgovom in premoženju iz zakona in se odločila za prvotno imetje, ki sta ga posedovala ob sklenitvi zakonske zveze, so se kot tako šteli premičnine, ki sta jih zakonca imela ob smrti enega od njiju; če pa je bilo premično imetje ocenjeno v ženitni pogodbi, se je upoštevala ocena iz pogodbe (STKP, II/72). Vdovec ali vdova je za eno leto obdržal posteljo z blazino, odejo in rjuhami, pri čemer pa je bilo treba najprej poravnati dolgove umrlega (STKP, II/56).

... in v Piranu

Ob bok koprskemu načinu sklepanja zakona in razpolaganju s premoženjem, kot ju prikazujejo statuti, predstavimo še določila statotov sosednjega Pirana in tamkajšnjo dokumentirano prakso (Mihelič, 1978). V piranskem arhivskem gradivu je *fraterna compania* ali *fraterna societas* večkrat konkretno omenjena ob dotalni pogodbi, ko mož ženi obljubi *esse cum ea frater et soror de bonis quod ipse*

habet (»biti z njo brat in sestra z imetjem, ki ga sam poseduje« (NK 6, št. 545, št. 589). Taka družba je povezovala zakonca v skupni in enaki lastniški pravici tako do vsega imetja (vsakemu od obeh je pripadala polovica), ki sta ga imela ob sklenitvi zakonske zveze, kot tudi do tistega, ki sta ga pridobila v času skupnega življenja.⁵⁹ Čeprav je bilo imetje skupno, pa je vsakemu od zakoncev v njem pripadal določen del.

V srednjeveški družbi je bila dota pogoj za sklepanje zakona; zdi pa se, da v Piranu to v izjemnih primerih ni bilo nujno (NK 2, št. 632). V Piranu ni bil redek pojav, da v zakon doto prinese tudi ženin. Dotiranje ženinov je bilo ukinjeno 1532 (Pahor & Šumrada, 1987, 488–490). Sicer pa je bil po uveljavljenem *pedescalu* ženin dolžan kupiti nevesti oblačilo v vrednosti, določeni s pogodbo, žena pa je v zakon prinesla hišno opremo *infradomus* (postelja, pernata blazina, pernica, odeja, dve rjuhi, klop, sod, vinska kad, kotel, veriga, ponev; prim. Pahor & Šumrada, 1987, 490–491). Glede razpolaganja s premoženjem v zakonu piranski statuti ne vsebujejo kakega odlomka o razpolaganju moža z ženino doto, niti niso prepovedovali, da bi žena brez dovoljenja moža razpolagala z lastno doto.

Po statutarnih določbah glede upravljanja imetja s strani obeh zakoncev mož ni bil neodvisen. Če se je zadolžil brez soglasja žene in ne da bi ona položila roko na listino, je moral po določilu statotov poravnati dolg iz lastnega premoženja (STPI, 1307, V/18).

Žena možu v zakonu ni bila podrejena, ampak je ohranila precejšnjo samostojnost glede soupravljanja premoženja, ki sta ga posedovala z možem. To kažejo primeri, ko je žena jamčila za moža (NK 2, št. 92; VK 6, c. 126v–127, 1336. 29. 9.), ko je možu dala dovoljenje za prodajo dela premoženja, da bi se iz izkupička plačali njegovi dolgovi; mož ji je bil v takih primerih dolžan nadoknaditi škodo s tem, da ji je v zameno dal del svojega imetja (VK 2, c. 208, 1329. 21. 1.). Zapis iz 22. februarja 1338 navaja, da je žena zahtevala in dobila odškodnino za dva vinograda, ki

⁵⁹ Sam termin *fraterna societas*, ki predstavlja odnos zakoncev do skupnega premoženja z nazivi »brat«, »sestra«, pa omogoča sklepanje na enake lastniške pravice bratov in sestra do skupnega premoženja.

sta do polovice pripadala njej *virtute matrimonii initi ad usu Provincie Istrie, que appellatur frater et soror* (VK 7, c. 187). Primeri, ko je bil mož dolžan povrniti ženi vrednost polovice dolga (NK 6, št. 300; VK 2, c. 214, 1329. 27. 1.) ali pa je bila žena dolžna povrniti možu vrednost polovice dolga (VK 6, c. 194–194v, 1337. 24. 1.), pomenijo, da je bila zadolžitev sklenjena v imenu obeh zakoncev, pri čemer je bil v prvem slučaju dolg vrnjen iz ženine, v drugem pa iz moževe imovine. Za partnersko razmerje zakoncev do premoženja je zanimiv tudi primer družbe z živino (*socida*; Mihelič, 2015b), ki sta jo zakonca sklenila skupaj, dobiček pa naj bi se delil mednju na polovico (VK 2a, c. 33, 1330. 10. 6.). Ženino poslovno samostojnost kaže primer, ko si je mož izposojal in se zadolžil pri lastni ženi (VK 8, c. 39v, 1338. 16. 6.), kakor tudi tisti, ko je žena na dražbi kupila možev vinograd (VK 2a, c. 19, 1330. 29. 4.). Žena pa se ni smela zadolževati brez soglasja podestata (STPI, 1307, V/19). Statut iz leta 1307 je zahteval poleg tega še soglasje dveh ali treh ženinih sorodnikov (STPI, 1307, V/19), kar pa je statut iz leta 1332 opustil (STPI, 1332, V/19). Po zapisu iz 15. januarja 1331 je žena s soglasjem sorodnikov prodala vinograd za izplačilo moževih dolgov, za povračilo pa dobila pravico, da si to vsoto nadoknadi iz njenega skupnega imetja (VK 2a, c. 94). Ta določila so skušala zaščititi ženino premoženje pred možem, hkrati pa so ženo tudi omejevala v samostojnem nastopanju v poslovnem življenju.

Statuti so skušali zaščititi ženo in njeno premoženje pred moževim »vplivom« tudi pri pisanju testamenta. Ženin testament, če je bil napisan v času življenja moža, je bil veljaven le, če je bil zapisan pred enim od njenih najbližjih sorodnikov ali pred podestatovim pooblaščencom. Mož je smel svobodno, brez ugovarjanja žene, zapustiti konje in orožje, žena pa obleke in pasove (STPI, 1307, VII/9). Medtem ko so statuti iz leta 1307 v tolikšni meri ščitili ženine koristi, da ženi, ki je umrla brez potomcev, niso dovoljevali zapustiti možu več kot polovice njene dote (STPI, 1307, VII/10), pa je bila ta omejitev v statutih iz leta 1332 odpravljena (STPI, 1332, VII/10).

Če se je v času življenja obeh zakoncev bratska družba moža in žene konkretno manj omenjala, pa pogosto srečujemo odločitve v zvezi z njo v testamentih. Tudi to je utemeljeno v statutih, ki so določali, da mora ovdoveli zakonec v enem mesecu po smrti moža oziroma žene izbrati, ali hoče biti s preminulim v bratski družbi po piranskem običaju in po njunih medsebojnih dogovorih (STPI, 1307, VII/12). Če se je preživeli odločil *esse frater et soror vel soror et frater* za imetje pridobljeno od poroke v času skupnega življenja s pokojnim, se je dolg slednjega poravnal iz premoženja, ki je bilo v bratski družbi; če je preživeli to odklonil,⁶⁰ je bilo imetje, pridobljeno v času skupnega življenja, razglašeno za last pokojnega in se je delilo po določenih njegovega testamenta. Če je žena umrla pred možem, se je morala pred smrtjo odločiti, ali želi biti z možem v bratski družbi ali ne, s čimer je lahko v primeru moževih dolgov zavarovala interese svojih dedičev in sorodnikov.

Ohranjeni so tudi primeri oporok, po katerih naj bi vsak od zakonskih partnerjev obdržal svojo doto (NK 6, št. 551). Določilo o doti je včasih veljalo le za preživelega zakonca (NK 6, št. 539). Zapisi izpričujejo tudi odpovedi vdov dolgovom in dobičkom, ki so jih od poroke do smrti pridobili njihovi možje, ter izjave, da želijo ohraniti le polovico skupnega premoženja, ki sta ga zakonca imela ob sklenitvi zakonske zveze (VK 2a, c. 58v, 1330. 18. 9.; VK 2a, c. 78v, 1330. 7. 12.). Žena je lahko bila ob otrocih dedinja po možu, pogosto se je premoženje otrok, ki so umrli brez dedičev, vrnilo k njej (NK 2, št. 603). Pač pa kaže drugačno sliko testament Artuika, sina Alberika de Artuico, ki je določal, da otroci in žena dedujejo po četrt imetja, Artuikova starša pa pol. Delež otroka, ki bi umrl pred polnoletnostjo, bi pripadel preostalim otrokom, če pa bi pomrli vsi, bi vse njihovo imetje pripadlo starima staršema, ki sta bila tudi imenovana za varuha otrok in izvršilca oporoke.

Poročena žena se je v Piranu pogosto poslovno udejevala s soglasjem svojega moža, vendar pa to ni bilo pravilo in take zahteve ne postavlja nobena odredba statotov. Ti celo poskušajo ženino imetje

⁶⁰ Verjetno v primeru, da so dolgovi preseglji vrednost dedne mase imetja, pridobljenega v zakonu.

zaščititi pred moževim vplivom s poudarjanjem vloge sorodnikov pri njenih odločitvah, ki zadevajo njeno premoženje. Tudi primeri samostojnega poslovanja poročenih žena pričajo, da vloge piranske žene v odnosu do moža v zakonu ne gre podcenjevati. Pripomniti je treba, da obstoj bratske družbe sam po sebi še ne zagotavlja ženi tudi pravice do upravljanja imetja: statuti namreč mestoma pooblaščajo moža za upravljanje skupnega imetja (za kar pa v Piranu ni primera) in zahtevajo za ženino poslovanje soglasje moža. V takih primerih je bila seveda samostojnost poslovanja žene okrnjena, pomen njene vloge v zakonu pa zmanjšan.

Dedovanje imetja v Kopru

Koprski statuti so predvideli, kako naj bi se dediščina delila v primeru, da pokojni ni zapustil oporoke. Upoštevali so tudi nezakonske otroke in njihove potomce (STKP, II/16). Če so za pokojnikom ostali nezakonski otroci, od katerih so nekateri že dobili odpravnino, drugi pa ne, so morali prvi, če so želeli dedovati, vse, kar so prejeli dotlej, vrniti v skupni fond (STKP, II/17). Če je starš enemu od otrok namenil ločeno volilo, in pri njem ni zapisal *in benedictione et contentu*, ta dedič z volilom ni bil odpravljen in ni bil izločen od dedovanja preostale zapuščine (STKP, II/52). Za dolg pokojnika so dediči odgovarjali le do višine zapuščine. Prevzemniki dediščine so morali v mesecu dni dati popisati imetje v dveh izvodih (STKP, II/24). Pri dražbah nepremičnin za poravnavo dolgov so imeli sorodniki lastnika predkupno pravico, da so lahko pridobili lastništvo nad družinskim imetjem (STKP, II/37). Če tisti, ki je želel pridobiti posestvo in je uveljavljal predkupno pravico, ni plačal, je posestvo lahko pridobil mejaš (STKP, II/27).

Po smrti staršev so za osirotele otroke skrbeli varuhi. Varuh je postal preživeli roditelj, če ni oporočitelj v oporoki določil drugače (STKP, II/54). Mati je bila tutorka – če testator ni določil drugih varuhov – dokler je častno živela kot vdova (*donec caste nixerit nuduata*)

in dokler ne bi bila obdolžena nezmernosti in oškodovanja imetja otrok. V takem primeru so določili drugega varuha. Če ni bil živ noben starš, je podestat določil za tutorja tistega sorodnika, ki je ponudil največ, bil najbolj primeren in je nudil dobro zagotovilo. Če se je tutor izkazal za neprimerne, je lahko podestat v osmih dneh določil novega. Če je starš umrl brez oporoke, sta o varuhih odločala podestat in Veliki svet (STKP, II/55). Varuh ni smel oškodovati imetja sirot. V 30 dneh je dal v prisotnosti dveh sorodnikov ali od podestata določenih prič popisati imetje in sestaviti dva avtentična inventarja. Enega je izročil koprskim minoritom, da so ga vicedominirali, drugega je obdržal. Ob dosegu polnoletnosti naj bi dedič prevzel pripadajoče imetje neokrnjeno. Če je bil varuh, z izjemo očeta, obtožen oškodovanja imetja, je bil imenovan drug varuh. Če se je vdova, varuhinja otrok, poročila pred njihovo polnoletnostjo, je morala nasledniku tutorju poravnati stroške za hrano in obleko otrok in za vzdrževanje posesti. Tutorstvo fanta je bilo zaključeno s 15, dekleta s 14 leti. Nista pa se pred izpolnjenim 20. letom smela zadolževati ali prodajati imetja brez soglasja podestata in brez prisotnosti dveh sorodnikov, ki ju je imenoval podestat. Če sorodnikov ni bilo, je odtujitev moral odobriti podestat. Pač pa je 14-letnik, ki je bil bolan, smel sestaviti oporoko po nasvetu sorodnikov, če teh ni bilo, pa po nasvetu podestata. S 14 leti se je fant lahko po nasvetu sorodnikov poročil na način »kot brat in sestra«. Dekle se je lahko poročilo s 13 leti in napisalo testament v prisotnosti varuha ali varuhov in dveh najprimernejših sorodnikov, če teh ni bilo, pa s polномоčjem podestata. Nepremičnin se ni smelo obvezovati ali odtujiti za preživljanje otrok, razen po volji podestata (STKP, II/57). Med 15. in 20. letom je smel dedič prevzeti svoje imetje ali njegov del od tutorja ob posredovanju dveh sorodnikov, ki ju je imenoval podestat; ta je v primeru, da sorodnikov ni bilo, imenoval dve drugi osebi. Sorodnika sta ocenila imetje, ki se je inventariziralo v skladu z njuno cenitvijo. Če se tutor z njo ni strinjal, sta sorodnika imetje prodala na dražbi, iztržek pa se je zabeležil. Statuti so določili, kaj se zgodi z imetjem, če dedič umre

v otroški dobi in v raznih drugih primerih (STKP, II/58). Za zahteve sirot do imetja je odgovarjal tutor. Če je umrl varuh očetovega deleža, je tutorstvo prevzel tutor materinega in obratno, imetje pa je moralo ostati neokrnjeno (STKP, II/59).

Obravnavanje kaznivih dejanj, *Liber niger*

Kazenska zakonodaja

Mestni statuti so si prizadevali obvarovati red in preprečiti grdo vedenje, različne grobosti, nepoštenosti, materialna okoriščanja, razne delikte (tudi najhujše) zoper imetje ali osebo. Z omembami, kaj je prepovedano, predstavljajo zrcalni odsev človeških slabosti, ki so bile prisotne v družbi. V koprskih statutih iz leta 1423 segment o takih kršitvah izostaja. Koper in njegovo ozemlje sta se v zadevah kazenskega sodstva ravnala po beneških uredbah: *Quod ciuitas Iustinopolis et eius districtus in criminalibus regatur secundum statuta et ordines communis Venetorum* (STKP, I/2).

Od neprimernih in kaznivih dejanj so koprski statuti – podobno kot statuti drugih istrskih mest – prepovedovali, da bi kristjan prodal kristjana in da bi notar o tem zapisal listino. Ne domačin ne tujec v Kopru ni smel kupiti kristjana ali kristjanke brez soglasja podestata (!?). Tuji kupec, ki za tak delikt ne bi plačal globe 100 liber, bi bil prebičan in ožigosan, vstop v mesto pa bi mu bil poslej prepovedan (STKP, I/16). Kot neprimerno vedenje navajajo statuti preklinjanje Boga, Marije in svetnikov. Globa za tak prekršek je znašala 5 liber, kdor jih ne bi plačal, bi pol dneva stal ob sramotilnem stebru (STKP, I/1). Statuti so prepovedovali hazardiranje: kazen za prirejanje kockanja ali dovoljevanje kockanja doma ali v krčmi je vsakič znašala 3 libre. Toliko so dolgovali: tisti, ki je igral, gostitelj in opazovalci igre, ki kršitve niso prijavili (STKP, I/41). Hudo kaznivo dejanje je bil požig: požigalci so morali povrniti dvakratno škodo uničenega. Polovico je prejel oškodovanec, polovico komuna, ki ji je pripadlo še 5 liber globe (STKP, I/23).

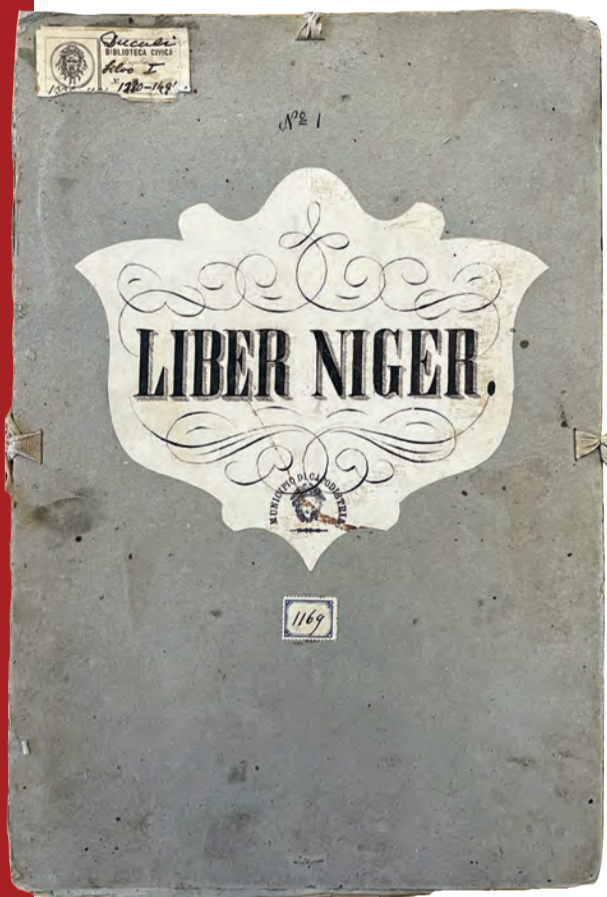
Liber niger

Nekaj določil kazenske zakonodaje, ki je veljala v Kopru, pa vsebuje *Liber niger*, kodeks, ki se hrani v fondu starega koprskega mestnega arhiva v Državnem arhivu v Benetkah (ASVe, AC). V njem so na prvih listih nesistematično in kronološko neurejeno zapisana določila o deliktih in zločinih, ki dopolnjujejo člene beneških statutov, veljala pa so tudi za Koper. Navajajo krute

telesne kazni, ki so doletele delinkvente.

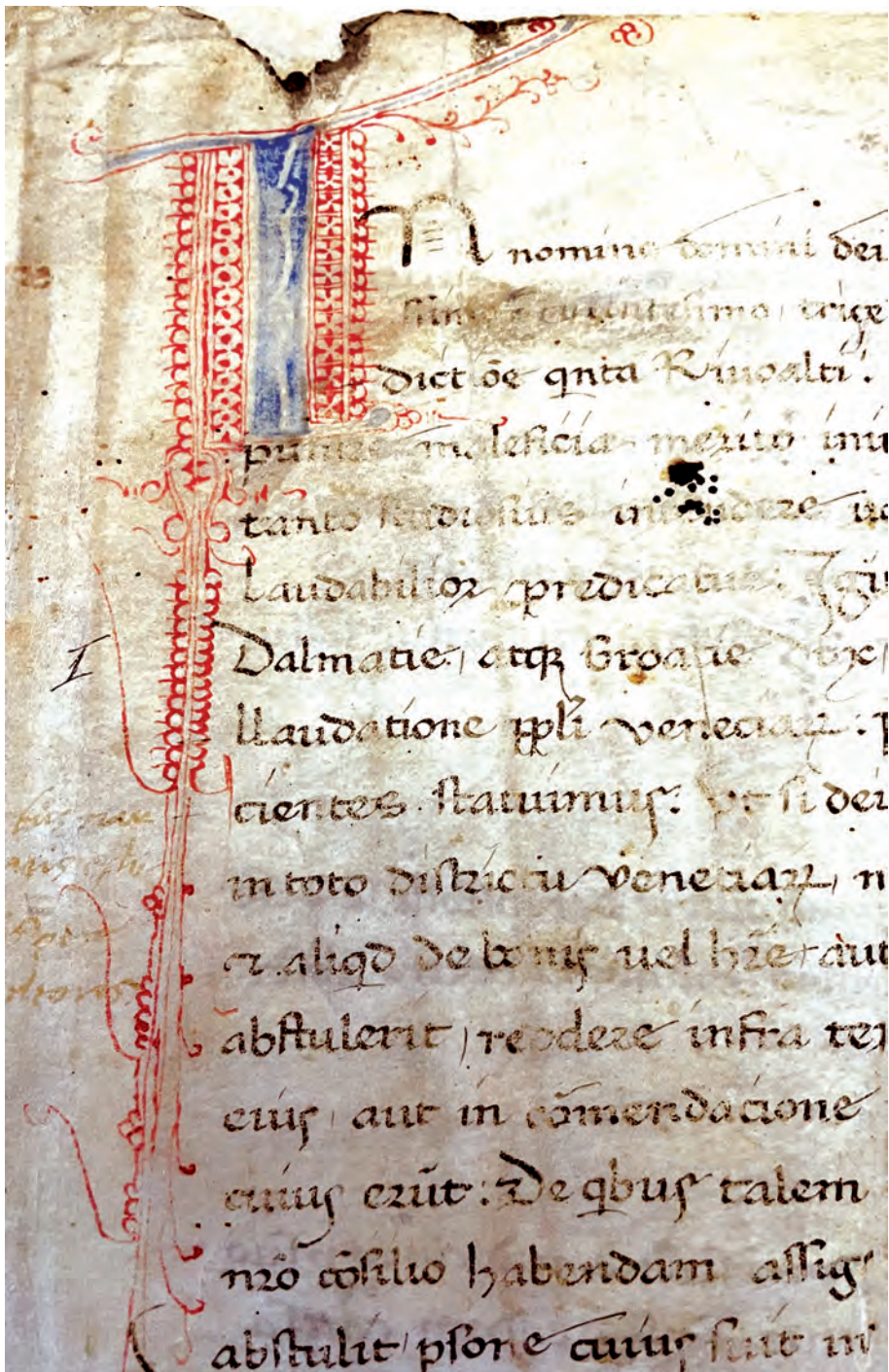
Tatú so ob prvi kraji v vrednosti do 1 libre prebičali, ob kraji v vrednosti od 1 do 5 liber so ga prebičali in ožigosali, ob ponovni kraji enake vrednosti so mu izruvali oko, če je bila vrednost ukradene 5 do 20 liber je bil ob oko in roko, pri kraji v vrednosti 20 do 30 liber je izgubil obe očesi, za krajo v vrednosti 30 do 60 liber oči in roko. Ob ponovni kraji bi ga obesili, enako kot tatu, ki bi že prvič ukradel nad 60 liber.

Vlomilcu, ki so ga našli v tuji hiši, kjer se je branil ali na begu koga udaril z mečem, so odsekali desno roko ali ga oslepili. Tistega, ki so ga zalotili ponoči v tuji hiši, so prebičali in ožigosali, če pa so ga zasačili vnovič, so mu izruvali oko, enako kot

Sl. 56: *Liber niger*, naslovnica (ASVe, AC, 1169, frontespizio).

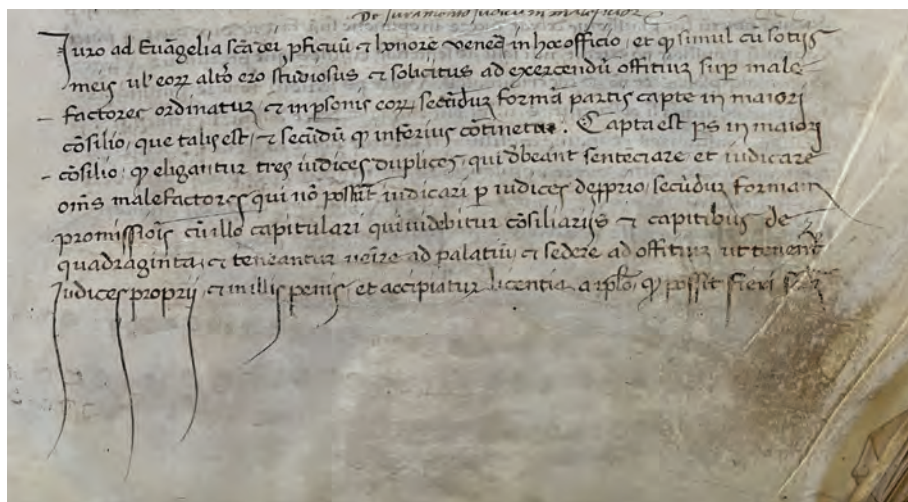
Sl. 57: Liber niger, del prednje strani prvega lista (ASVe, AC, 1169, c. 1r).

tistemu, ki je uničeval in razbijal po tuji hiši. Če je ta ali oni kaj ukradel, je bil kaznovan še za krajo.

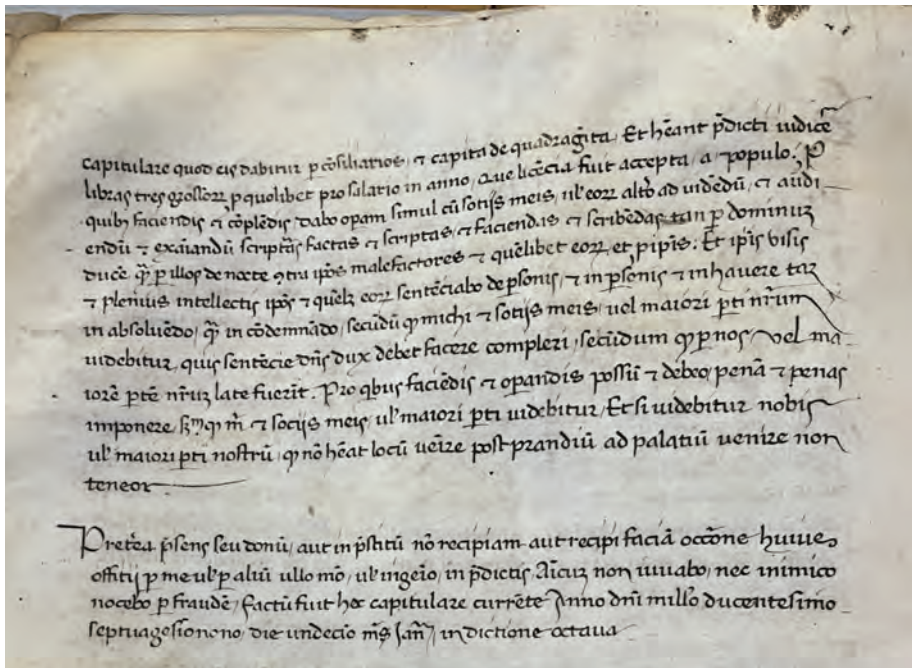
V primeru fizičnega obračunavanja je napadalec, ki je z mečem nekoga ranil do krvi, moral ob kazni plačati poškodovanemu 25 liber. Če ga je ubil, so ga obesili, po dodatku iz leta 1382 pa naj bi mu odrezali glavo (*debeat amputari caput a spatulis itaque moriatur*). Tistega, ki je skušal komu zavdati s hrano ali pijačo, so prebičali in ožigosali; če je krivec priznal ali je bilo dejanje dokazano, je izgubil oči ali roko po odločitvi sodnikov. Če bi od napoja kdo umrl ali izgubil razum, bi zločinca obesili ali sežgali. Spolni delikt posilstva je opredeljen kot razdevičenje device, nasilje nad poročeno ali »že pokvarjeno« (*mulier iam corrupta*): storilca so takoj vrgli v ječo. Če v osmih dneh prizadetim ni nudil odškodnine, so ga oslepili.

Ponarejevalcu so odvzeli ponarejeno blago in ga javno razglasili na stopnicah. Če bi kdo ponaredil beneški pečat ali solni pečat ali beneški denar, bi mu odsekali roko. Za ponarejanje denarja je v kodeksu na drugem mestu dodano, da bo tuji ponarejevalec kaznovan enako kot Benečan: s sežigom.

Sl. 58a: Posnetek prisege malefičnih sodnikov iz Liber niger (ASVe, AC, 1169, c. 8r).

Sl. 58b: Posnetek prisega malefičnih sodnikov iz Liber niger (ASVe, AC, 1169, c. 8v).

Izvajanje kazni se je razlikovalo za moške in ženske. Ženske niso obesili, ampak je bila odločitev o načinu usmrtitve v pristojnosti sodnika. Namesto očesa in roke je izgubila nos in ustnico, vrh tega so jo še pretepli in ožigosali. Niso je oslepili, ampak so ji odrezali nos, ustnico in obe ušesi ter jo prebičali in ožigosali.

Liber niger beleži tudi odlok iz leta 1279, ki določa imenovanje treh malefičnih sodnikov (*iudices duplices*), pristojnih za sojenje zločincem, ki jim ne morejo soditi običajni sodniki. Odlok vključuje sodniško prisego. Del o nekoruptivnosti se glasi: *Preterea presens seu donum aut in prestitum non recipiam aut recipi faciam occasione huius officii per me uel per alium ullo modo uel ingenio in predictis. Amicum non iuuabo nec inimico nocebo per fraudem.*⁶¹

61 »Razen tega ob priložnosti te zadolžitve ne bom na noben način sprejel ali dal sprejeti poklona niti darila ali posojila. Ne bom zvičajno pomagal prijatelju in škodoval nasprotniku.«

Slovenski prevod prisege:

»O prisegi malefičnih sodnikov.

Prisegam pri svetih Božjih evangelijih, da bom v tej službi deloval v korist in čast Beneške republike ter da bom skupaj s svojimi kolegi ali posameznim od njih prizadeven in skrben pri opravljanju službe, uvedene glede hudodelcev in njihove osebe v skladu z vsebino sklepa, sprejetega v Velikem svetu, ki je tak, kot je naveden spodaj.

V Velikem svetu je bilo sklenjeno, da se izberejo trije dvojni sodniki, ki morajo po pravilniku, ki ga bodo pregledali svetniki in glavarji štiridesetih razsojati in soditi vsem hudodelcem, ki jim v skladu z vsebino svoje prisege ne morejo soditi običajni sodniki. Pridejo naj v palačo in opravljajo službo kot običajni sodniki pod enakimi kaznimi. Od ljudstva naj dobijo dovoljenje, da smejo delovati, skladno s pravilnikom, ki jim ga bodo dali svetniki in glavarji štiridesetih. Omenjeni sodniki naj prejmejo za plačo vsak tri libre grošev na leto. To dovoljenje je sprejelo ljudstvo. Da se bo to izvršilo in izpolnilo, se bom skupaj s svojimi kolegi ali posameznim od njih trudil videti, slišati in pregledati izdelane in zapisane dokumente in tiste, ki jih bo proti hudodelcem in vsakemu od njih in zanje izdelal ali zapisal bodisi dož bodisi nočni čuvaji. Ko jih bom pregledal in razumel v celoti in vsakega od njih, bom razsodil o osebah glede njih in njihovega premoženja bodisi z oprostivijo bodisi z obsodbo, tako kot se bo meni in mojim kolegom ali večini od nas zdelo prav. Sodbe mora dati izvršiti gospod dož, tako kot jih bomo izrekli mi ali večina od nas. Da bi vse to naredili in izvedli, morem in moram naložiti kazni, kot se bo meni in mojim kolegom ali večini od nas zdelo prav. Če pa bi se nam ali večini kolegov zdelo, da po kosilu ni v stanju priti v palačo, mu ni treba. Razen tega v zvezi s to službo ne bom glede omenjenega osebno ali prek drugega na noben način ali s prevaro sprejemal niti dal sprejeti poklona, darila ali posojila. Ne bom zvijačno pomagal prijatelju in škodoval nasprotniku.

Ta pravilnik je bil sestavljen leta Gospodovega 1279, 11. januarja, v osmi indikciji«. ⁶²

Sklep

Predstavljena študija nakazuje nekaj osnovnih vsebin, iz katerih je na primeru koprskih statotov iz leta 1423 razvidna vsestranskost in povednost srednjeveških statutarnih določil, ki so v srednjeveških sredozemskih mestih in njihovem zaledju celovito urejala vse bistvene plati javnega in zasebnega življenja. Problematiko, ki je tu le načeta, je mogoče s pomočjo podatkov iz statotov dopolnjevati s poglobljenimi, podrobnimi raziskavami najraznovrstnejših pojavov, ki posegajo na področje različnih plati zgodovine, prava, arhitekture, medosebnih razmerij, tudi dojemanja sveta. Zdi se, da so možnosti raziskav, ki jih nudijo mestni statuti, praktično neomejene. Statuti kot celota in posamezna vprašanja, ki jih urejajo, tudi omogočajo in izzivajo k primerjalnim raziskavam samih statotov in razmer med mesti v bližnjem in bolj oddaljenem prostoru.

Ob povedanem pa statuti s svojim namenom in sporočilnostjo, kot vir podatkov za raziskavo različnih vidikov življenja v preteklosti, narekujejo določeno stopnjo previdnosti. Ne smemo pozabiti,

62 Prepis: *De iuramento iudicum maleficiorum. Iuro ad euangelia sancta Dei proficium et bonorem Venecie in hoc officio et quod simul cum sotiis meis uel eorum altero ero studiosus et sollicitus ad exercendum offitium super malefactores ordinatum et in personis eorum secundum formam partis capte in maiori consilio que talis est et secundum quod inferius continetur. Capta est pars in maiori consilio quod eligantur tres iudices duplices qui debeant sententiarum et iudicare omnes malefactores qui non possunt iudicari per iudices de proprio secundum formam promissionis cum illo capitulari qui uidebitur consiliariis et capitibus de quadraginta et teneantur uenire ad palatium et sedere ad offitium ut tenentur iudices proprii et in illis penis et accipiantur licentiam a populo quod possint fieri secundum capitulare quod eis dabitur per consiliarios et capita de quadraginta. Et habeant predicti iudices libras tres grossorum pro quolibet pro salario in anno. Que licentia fuit accepta a populo. Pro quibus faciendis et complendis dabo op[era]m simul cum sotiis meis uel eorum altero ad uidendum et audiendum et examinandum scripturas factas et scriptas et faciendas et scribendas tam per dominum ducem quam per illos de nocte contra ipsos malefactores et quemlibet eorum et pro ipsis. Et ipsis visis et plenius intellectis ipsos et quemlibet eorum sentenciabo de personis et in personis et in bauere tam in absolendo quam in condemnando secundum quod michi et sotiis meis uel maiori parti nostrorum uidebitur. Quis sentencie dominus dux debet facere compleri secundum quod per nos uel maiorem partem nostrorum late fuerint. Pro quibus faciendis et operandis possim et debeo penam et deponere secundum quod mihi et sociis meis uel maiori parti uidebitur. Et si uidebitur nobis uel maiori parti nostrorum quod non habeat locum uenire post prandium ad palatium, uenire non teneo. Preterea presens seu donum aut in prestitum non recipiam aut recipi faciam occasione huius offitii per me uel per alium ullo modo uel ingenio in predictis. Amicum non iuabo nec inimico noceo per fraudem. Factum fuit hoc capitulare corrente anno Domini millesimo ducesimo septuagesimo nono die undecimo mensis Ianuarii indictione octaua.*

da gre za srednjeveške normativne akte, tedanja pravna zakonodaja pa je bila v prilagajanju dejanskim potrebam in vsakdanji praksi pogosto precej toga. Upravičeno se zastavlja vprašanje, ali je mogoče iz predpisanih pravil preprosto sklepati o dejanskih razmerah v družbi in vsakdanjem življenju. Domneva o razhajanju med predpisanim in dejanskim stanjem za ta čas ni neumestna. Zaradi obilice podatkov, zbranih na enem mestu, pa mestni statuti so in ostajajo pogosto hvaležen predmet raziskovanja; moti le, da se statutarne določbe pogosto napačno razlagajo kot odraz dejanskih ustaljenih praks.

Za konec je treba dodati še misel o kodeksu *Liber niger* in določilih kazenske zakonodaje, ki je veljala v srednjeveškem Kopru. Pri presoji srhljive okrutnosti deliktov in kazni, ki jih omenja, se moramo zavedati, da imata vsak čas in prostor lastna pravila življenjskega vedênja in načine, da jih uveljavljata. Zločin in kazen mora zgodovinar presojati le v kontekstu v konkretnem času in prostoru uveljavljenih načel. Uporaba sodobnih, evropskemu okolju lastnih vrednostnih meril, kaj je in kaj ni okrutno ali nasilno, je za drug čas nesprejemljiva in s stališča zgodovinske stroke neprimerna.

POMEN IN VLOGA NOTARJEV V SREDNJEVEŠKIH KOMUNSKIH STATUTIH

Ugodna geografska lega in bližina trgovsko izredno razvitih krajev Italskega polotoka sta v obmorskih jadranskih mestih vplivala na razvoj notariata, ki ga v notranjosti Balkanskega polotoka niso poznali v tolikšni meri. Zlasti gospodarski dejavniki so po »odprtju« evropskih dežel v križarskih vojnah in po ponovni vzpostavitvi zasebno-lastninskih odnosov narekovali vzpon notariata, ki je doživel svoje prerojenje v 12. stoletju v krogu bolonjske pravne šole. Tako so prav notarji, ki so morali imeti pravno izobrazbo, postali nosilci oblikovanja, sestavljanja in urejanja srednjeveških komunskih statotov. Delovanje notarjev v Istri je bilo že predstavljeno (Darovec, 2015). Vendar na tem mestu si vsekakor zaslužijo posebno obravnavo, zlasti z vidika primerjave posameznih statutarnih določb v komunih severnega Jadrana, s posebnim poudarkom na koprskih statutih.

Istrska mesta so v 12. in 13. stoletju pod vplivom italijanskih doživljala korenite spremembe tudi v notranji strukturi oblastnih organov, uveljavila sta se domače meščanstvo in mestno plemstvo. Pospesena trgovinska dejavnost je omogočila avtonomno vladanje, katerega ugodna podlaga je bil nedvomno tudi razmeroma razvit notariat. Za uspešno izvajanje »lokalne samouprave« je bil namreč potreben dokaj širok krog pišočih ljudi, ki so obenem poznali vsaj osnove prava in gramatike.

Čeprav so bili notarji običajno potrjeni in s tem pravno odgovorni lokalnim dvornim odličnikom, palatinom Svetega rimskega cesarstva ali papeške kurije, so nemalokrat svoja široka pooblastila, ki so si jih številni pridobili tudi na podlagi sorodstvenih in drugih vezi, začeli izkoriščati v svoje namene ali, kar je bilo še najhuje, so razne vsebine začeli ponarejati ali sploh na novo lažno zapisovati, seveda velikokrat proti plačilu ali na ukaz ali željo svojih predpostavljanih. Zaradi

Sl. 59: Detajl slike »Dvanajstletni Jezus med učenci« (olje, platno, 282 x 240 cm). Strunjan, župna cerkev Marijinega prikazanja (16. stoletje). Na levi je razločno videti pisarja z oglavnico, knjige, črnilnik in pero (foto: D. Podgornik, 1994).

cije predstavljale svojevrstne politične organizacije (Tamba, 1991). Kolegiji notarjev, poleg nastanka prvih univerz, v tem času bistveno vplivajo na laicizacijo družbe, saj z opravljanjem svojih dolžnosti neposredno sodelujejo pri oblasti ali s svojim položajem celo krojijo vladni vrh (Le Goff, 2017).

S pravnim varstvom so notarska združenja neodvisno od centralne oblasti zagotavljala pravilno poslovanje notarjev. Skrbela so za svoje člane, urejala so se s svojimi statuti, ki so jih prilagajala mestnim, upravljala s premoženjem, člani pa so jim bili dolžni prispevati članarino.

oddaljenosti in nezanimanja centralnih oblasti nad delovanjem notariata v mestih so leta v času naglega vzpona komunskega življenja začutila potrebo ali kar dolžnost, da vzpostavijo neodvisen komunski nadzor nad notariatskim uradom.

Kot prvo fazo kontrole ter omejevanja števila privilegiranih notarjev so začela mesta uvajati šole in izpite za notarje, ki so jih organizirali v okviru posebnih prostovoljnih in svobodnih notariatskih združenj ali kolegijev (*Collegio*). Zasledimo jih že od 13. stoletja dalje v številnih severnoitalijanskih mestih; njihovi člani velikokrat sploh niso opravljali notarskega poklica (Bologna, Verona, Treviso) (Tamba, 1977, 190–283; Sancassani, 1987; Betto, 1981), zato pa so korporacije

Samostojno upravljanje vseh notarskih zadev je bil tudi njihov poglavitni namen, kar pa ne velja za v kasnejši dobi nastale kolegije notarjev, ki jih je praviloma za svoj nadzor ustanovila država, kot je bil primer s koprskim kolegijem notarjev s konca 16. stoletja.

Zaradi pomena zapisov v notarskih knjigah so mestni statuti in statuti notarskih združenj vsebovali zahtevo, naj se notarske knjige shranijo tudi po notarjevi smrti, saj sta pravna veljava teh spisov in njihovo neprekinjeno hranjenje poleg notarjeve avtoritete predstavljala bistvo javne vere (*fides publica*).

Toda tudi v italijanskih deželah pod vplivom bizantinskega oziroma romanskega razvoja notariatske prakse se je ta nadzor v obliki posebnih za ta namen ustanovljenih korporacij oblikoval le v pomembnejših mestih, medtem ko jih v manjših ne zasledimo; še več, celo taka mesta, kot so bila Turin, Trento, Cagliari idr. (Pertile, 1894–1902), do konca 15. in 16. stoletja še niso imela izoblikovanih notarskih kolegijev, in to velja tudi za istrska obalna mesta od Trsta do Pulja. Poleg tega je na tem območju očitno delovalo premalo notarjev, da bi imeli interes po ustanovitvi takega kolegija v času do konca 16. stoletja. Šele tedaj so na pobudo osrednjih beneških organov v Kopru ustanovili kolegij notarjev. Zato pa je bil komun tisti organ, ki je sprva s pomočjo kancelarjev ali drugih mestnih uradov skrbel za njihovo pravilno delovanje.

Komunski overovateljski uradi

Z notarji pa ni bila povezana le sfera zasebnega prava, ampak še druge oblike družbenega življenja. Ker so bili v splošni nepismenosti med redkimi pišočimi izobraženci tedanjega časa, so notarji

Sl. 60: Rolandinus Rodulphi de Passageriis (1215–1300) z značilnim notarskim pokrivalom. Bologna, postavljeno 1483 (Orlandelli, 1977).

Sl. 61: Domnevna upodobitev Rolandinusovega predavanja študentom notarske šole. Bologna, Museo Civico Medievale. Wikimedia Commons.

prevzemali tudi številne plačane uradniške dolžnosti, ki so jih sprva izvrševali vzporedno z notarsko dejavnostjo, pozneje pa so jim prepovedali opravljanje notariatske prakse v primeru, če so zasedali tudi (državne) uradniške službe. Med temi je bila v nekaterih istrskih mestih poleg splošno uveljavljene službe predstojnika mestne pisarne (kancelarja) še svojevrstna ustanova vicedominov, ki so jo poznali le v Trstu, Miljah, Kopru, Izoli, Piranu in Pulju. Ta je bila poleg pomembnih komunskih opravil zadolžena zlasti za izvajanje nadzora in pravne veljave notarskih spisov. Toda ta ustanova ni zaživela kar čez noč in čeprav ima na Istrskem polotoku nekatere povsem svojstvene pojavnne oblike, ni nastala brez vpliva notariatske prakse v sosednjih deželah.

Kljub splošnemu zaupanju, ki so ga uživali notarji, so predvsem za preprečevanje zlorabljanja in ponarejanja notarskih spisov mestni komuni v času vzpona svoje avtonomne oblasti začeli vzpostavljati posebno zakonodajo za izvrševanje notarske dejavnosti. Poleg drugih zakonskih določb so v mestnih statutih našle svoje mesto tudi uredbe o notariatu, ki so po eni strani omogočale nemoten nadzor nad izvrševanjem notariatske prakse, po drugi strani pa so ravno s tem dajale še dodatno pravno veljavnost notarskim spisom in notarjem.

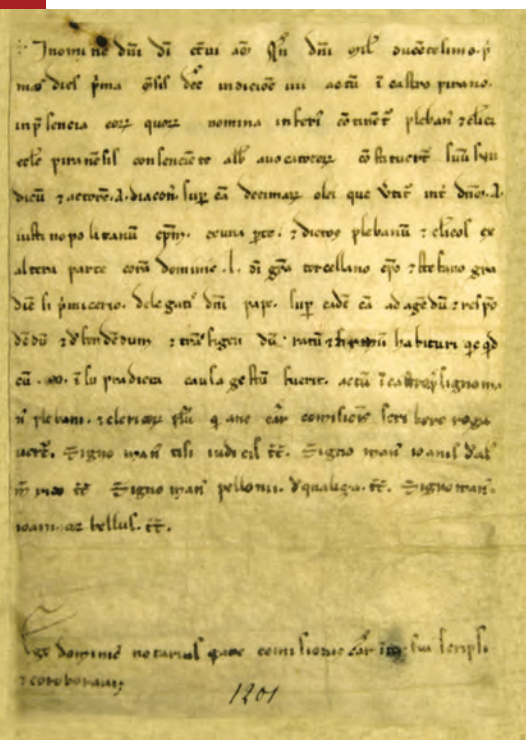
Za zavarovanje zasebno-pravnih odnosov in legitimnost notarske »obrta« (ars) so se na Italskem polotoku najprej uveljavile posamezne mestne notarske šole, ki so skrbele za ustrezno izobraževanje, ker pa je s porastom trgovine in drugih pravnih odnosov naraščala potreba

po notarjih, so se tesno v povezavi z mestnimi (državnimi) oblastmi kmalu začeli ustanavljati kolegiji notarjev, predvsem za evidenco, nadzor in podeljevanje privilegijev za opravljanje te dejavnosti.

Ponekod, kot na primer v Bologni, zibelki »modernega« notariata (prim. Rolandinus, 1546), so poleg kolegijev notarjev že sredi 13. stoletja ustanovili še poseben mestni urad, ki je neposredno nadziral izvrševanje notarske dejavnosti in s pomočjo posebne prakse skrbel za ohranitev verodostojnosti in avtentičnosti sklenjenih zasebnih pravnih dogodkov. To so bili tako imenovani notarji urada memorialov, zadolženi zlasti za redno registriranje vseh zasebno-pravnih aktov v posebne notarskim knjigam podobne registre, podobne ne toliko po zunanji obliki, temveč po vrsti vpisov v njih, kajti to so bili identični prepisi notarskih izvlečkov (*imbreviatur*) pravnih dogodkov, z navedbo osnovnih podatkov, kot jih je morala vsebovati notarjeva imbreviatura, napisana sprva na poseben listič (*breve*), pozneje pa v notarske knjige. Imbreviature so vsebovale ime notarja, ki je zapisal sklenjeni pravni akt, dan, mesec, leto ter po potrebi kraj (če ni bil domač) sklenitve, zadevo v najbolj skopem opisu, morebitne sankcije za neizvrševanje sklenjenega ter sodelujoče priče. Memorialne registre so hranili pri komunu na njegove stroške, notarji tega urada pa so bili za opravljanje dolžnosti poleg določenega honorarja za vsak zapis še ustrezno nagrajeni.

Sl. 62: V inicialki (N) naj bi bil upodobljen Dante v skriptoriju, ko je pisal Komedijo. San Daniele del Friuli, Biblioteca Guarneriana, neznan avtor (14.–15. stoletje) (Londero, 1994).

Sl. 63: SI-PAK PI 9.1, a.e. 10 – Spor glede piranske oljčne desetine med Pirančani in koprskim škofom. Notarjev podpis: »Ego Dominicus notarius qui anc comisionis cartulam interfui, scripsi et coroboravi«. Piran, 01.12.1201 (prim. Chart., 17; Rožac & Pucer, 2010, 38; foto: R. Titan, 2010).

uradnikov potrjevali njihov uspešno opravljen mandat. Vseh naštetih dolžnosti vicedominov, po doslej znanih virih in literaturi, v Italiji ni opravljal noben znani komunski urad.

Posebne oblike komunskega nadzora nad izvrševanjem notarske dejavnosti so že v prvi polovici 13. stoletja poznali tudi v mestih

Podoben uradu memorialov, vsaj po osrednjih zgoraj navedenih formalnih načinih potrjevanja privatnih pravnih aktov, je v Istri v 13. stoletju nastali urad vicedominov (*ufficio della vicedomineria*), ki jih že leta 1258 v vlogi overovateljev notarskih aktov zasledimo v Piranu. Vendar so zaradi specifičnih okoliščin, ki so vladale v Istri, pripadale uradu vicedominov, kjer je obstajal (Trst, Milje, Koper, Izola, Piran, Pulj), še druge dolžnosti, zlasti nadzor nad vsem pisanim gradivom mestnih uradov.

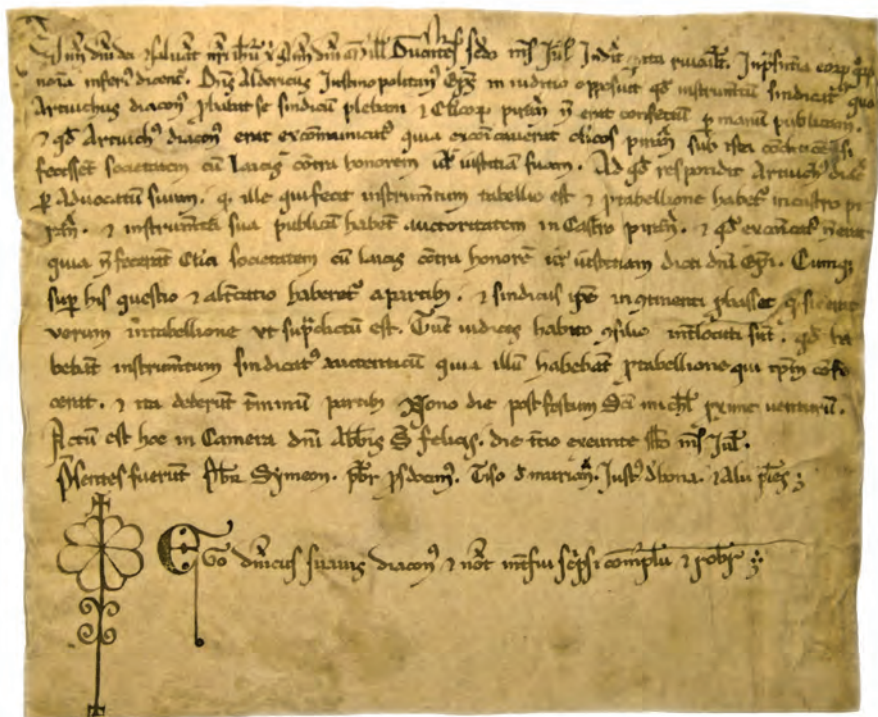
Poleg tega, da so vodili posebne knjige (registre), v katere so kot bolonjski notarji urada memorialov vpisovali izvlečke (imbreviature) lastninskopravnih sprememb premoženja in nepremičnin, so vodili še posebne registre za vpise testamentov in prav tako posebne registre za volila cerkvenim ustanovam. S svojim podpisom so notarske listine tudi overjali in jim tako dajali javno vero (*fides publica*), saj brez tega pravni akti niso veljali; njihova dolžnost pa je bila še, da so s svojim podpisom v knjige komunskih

na vzhodni obali Jadrana. V dalmatinskih in hrvaških primorskih mestih so se pojavili tako imenovani eksaminatorji.

Naloge eksaminatorjev so že poskušali ugotoviti posamezni preučevalci srednjeveških pravnih odnosov, zanimivo pa je, da se nekatera njihova mnenja tudi bistveno razlikujejo. Med trditve, da so bili le sredstvo za izkoriščanje ljudstva (Strohal, 1915, 328), tolmači pravnih aktov (Barada, 1938, 4–17), da so nadomeščali kolegij notarjev (Šufflay, 1904, 107), s tem, da so nadzorovali materialnopravno in formalno-pravno stran pravnega akta (Kostrenčić, 1930, 78), pregledovali in overovljali listine (Brandt, 1955, 182) kot uradniki za nadzor nad prometom z nepremičninami in zaščito lastninskih odnosov (Beuc, 1954, 616 in sl.), ki jih lahko primerjamo z istrskimi *auscultatorji*, kot je Stipišić poimenoval *vi-cedomine* (Stipišić, 1954,

Sl. 64: SI-PAK PI 9.1, a.e. 15 – Spor glede piranske oljčne desetine med Pirančani in koprskim škofom. Notarjev podpis: »Ego Manfredus presbiter et notarius ... scripsi, complevi et roboravi«. Torcello, 14.12.1201 (prim. Chart., 22; Rožac & Pucer, 2010, 48; foto: R. Titan, 2010).

Sl. 65: SI-PAK PI 9.1, a.e. 36A – Spor glede piranske oljčne desetine med Pirančani in koprskim škofom. Notarjev podpis: »Ego Dominicus Suavis diaconus et notarius rogatus interfui, scripsi, complevi et roboravi«. Rialto, 29.07.1202 (prim. Chart., 34; Rožac & Pucer, 2010, 92; foto: R. Titan, 2010).

120),⁶³ gre pridružiti še mnenje Inchiostrija (1930, 78 in sl.), ki zagovarja stališče, da je njihova naloga *ponere manum* na vse dokumente in izvlečke le znak potrditve (soglasja) in kontrole, in ne toliko dajanje javne vere le-tem, torej kot neke vrste privilegirane priče, medtem ko Margetić, ki je tudi zbral navedena razglabljanja (Margetić, 1971, 191–193; 1973, 15–32), utemeljuje njihov obstoj ravno v dejstvu, da je podpis eksaminatorja na notarski listini zagotavljal javno vero s pglavitnim namenom nadzora nad prometom z nepremičninami (Margetić, 1971, 200; 1973, 77).

63 Stipišič (1954, 120) namreč izhaja iz obrazca podpisa vicedominov, ko sta po določilih statutorov morala vicedomin in notar vsako listino pred overovitvijo »preposlušati« (Auscultatum per me), tako da jo je najprej eden bral in drugi primerjal vsebino s svojim tekstom ter obratno (prim. Pahor & Šumrada, 1987, 151).

Vendar eksaminatorji niso imeli overovateljske funkcije v vseh dalmatinskih komunih, kjer so se pojavili kot je bil primer na Braču in Hvaru, kjer je ta dolžnost pripadala podestatu. Na Cresu in Lastovu, kjer ni bilo eksaminatorjev, je listine o odtujitvah nepremičnin potrjeval knez, na Krku podknez, medtem ko je v Dubrovniku to nalogo opravljal eden od sodnikov (*ut nullam cartam tabellii faciam sine iudice iurato, qui et testis sit*) (Margetić, 1971, 200). Tako je bilo tudi v črnogorskem Kotorju in Budvi do uvedbe službe avditorja, ki je nato skupaj s sodnikom overjal notarske listine, podobno, kot so to drugod počeli eksaminatorji, knezi, podknezi, podestati in v Istri vicedomini (Margetić, 1973, 39–41; Darovec, 1994, 39). V ta sklop obravnave pa se umešča tudi t. i. pristav (*pristaldus*), ki po imenu funkcije nedvomno kaže na slovanško poreklo. Pristave so poznali v drugi polovici 12. stoletja v Dalmaciji, še posebej v Zadru in Splitu; to je *ad hoc* uradnik, ki ga sodišče pooblasti za zagotavljanje javne vere notarskim spisom, ni pa javni uslužbenec, temveč mu je javna vera podeljena praviloma za posamezen konkreten primer (Margetić, 1973, 36–40).

Kljub splošno uveljavljeni tezi, da so z razvojem listine in notarske avtoritete notarji od 12. in 13. stoletja dalje pridobili vlogo pglavitnih nosilcev javne vere (Kostrenčić, 1930, 1–4), lahko na podlagi navedenega zaključimo, da so zlasti na območju Italskega

Sl. 66: Tržaški vicedomin Andrea Pacis se je upodobil na platnico svoje knjige iz leta 1359 (SI-AS, *Collectanea* I, c.1).

polotoka in ob jadranski obali komuni (ob)držali v svoji pristojnosti nadzor nad delovanjem te ustanove. Ta se je kazal skozi pojavne oblike nastanka in delovanja različnih uradov, ki so bili v skladu s potrebami in možnostmi posameznih skupnosti zadolženi za pravni nadzor nad sklepanjem notarskih listin. Poleg mestnih načelnikov, podestatov in knezov (Novigrad, Brač, Cres, Krk) ter sodnikov (Dubrovnik, Kotor, Budva), poznamo naslednje tovrstne urade:

- notarski kolegij (Bologna, Treviso ...),
- državni arhiv (Benetke, Genova),
- komunski (gosposki) kancelar (Reka, Poreč, Dvigrad, Gorica),
- notar memorialov (Bologna, Ferrara, Modena, Mantova, Ravenna),
- notar registraturnega urada (Verona, Vicenza, Padova),
- pristav (Zadar, Split),
- eksaminator (Krk, Rab, Senj, Zadar, Trogir, Split),
- auditor (Kotor, Budva),
- vicedomin (Trst, Milje, Koper, Izola, Piran, Pulj).

Našteti uradi so nedvomno imeli izredno pomembno vlogo pri organizaciji samouprave v tedanjih komunih oziroma so nastali ravno zaradi potrebe avtonomnega mestnega uradovanja, saj so mesta s tem, ko so samostojno potrjevala pravne akte, nastopala kot enakopravni politični subjekti v razmerju do tedanjih poglavitnih suverenov, cesarja in papeža. Omenjeni uradi so sicer notarjem odvzeli poglavitno overovateljsko moč nad sklenjenimi pravnimi akti, toda ti so s tem še pridobili na verostojnosti, ki je bila potrebna v primerih sodnih sporov, saj je zanje jamčila še druga ali druge zaupanja vredne osebe. Zato ne bi mogli trditi, da so jih ustanovili zaradi nezaupanja do notarjev in njihovega poklicnega izvrševanja, kajti večina uradnikov se je napajala ravno izmed lokalnih notarjev, ki so že tako sodelovali pri oblasti, temveč gre pri temu pojavu prej za težnjo po dinamičnem razvoju pravnih tehnik zaščite pogodbenih odnosov.

Beneška zakonodaja ...

Ko je beneški Veliki svet leta 1485 izdal prve pomembnejše zakonske odredbe v zvezi z notariatom za vso Republiko, je določil, da notarje izprašuje in potrjuje Veliki kancelar z dvema kancelarjema »spodnje« kancelarije (*Cancellaria inferior*), v krajih beneškega dominija pa rektor z dvema prisednikoma (*assessori*); v istrskih mestih sta to bila vicedomina, kjer so urad poznali, sicer pa mestna sodnika.

Do 16. stoletja so notarski poklic lahko izvrševali tako kleriki kot laiki, leta 1514 pa so določili, da smejo biti notarji le laiki. Tedaj so še zapovedali, da smejo v Benetkah in okoliških krajih notarji zapisovati listine le v imenu beneške avtoritete (*Veneta auctoritate*), medtem ko so do tedaj smeli zapisovati tudi v imenu cesarja ali papeža. Ta odlok je začel veljati leta 1567 še za druge kraje beneškega dominija, noben tako potrjen notar pa ni smel izvrševati svoje dolžnosti v drugem kraju brez pristanka pristojnega mestnega beneškega rektorja (Da Mosto, 1937, 226). Ko so leta 1612 že v tretje zapovedali opisani postopek imenovanja notarjev, kar daje slutiti na nespoštovanje odrejenega, je beneški senat še določil, da smejo biti člani kolegijev le na ta način imenovani ter da morajo notarji, ki zapustijo določen kraj, v tamkajšnjem javnem arhivu pustiti vse svoje tam nastale spise, v javni arhiv pa sodijo tudi spisi umrlih notarjev (STKP, 1668, V/161).

Z ustanovitvijo urada *Conservatori ed Esecutori delle Leggi* leta 1553 je postopoma prešla skrb za nadzor nad notariatom na ta organ, ki mu je tako v skladu z beneško vedno bolj centralizacijsko politiko uspelo vsaj na zakonskem področju poenotiti delovanje notariata v Beneški republiki.

Eden izmed temeljnih zakonskih aktov te ustanove, ki je posegal na delovanje notariata, so bila nedvomno določila iz leta 1755. Tudi ta se sicer sklicujejo na poprejšnje dekrete beneškega Velikega sveta in senata, zlasti iz let 1575, 1596, 1622, 1631 in 1653 (LEGGI, 1757, IV, 111–116).

Seveda je bil kolegij notarjev in zlasti njegov prior zadolžen za redno obveščanje o morebitnih prekrških v zvezi z izvrševanjem notariatske prakse, pri kolegiju pa so se hranili za določen čas tudi

Sl. 67: Notar v inicialki (O) (STTS, 1350, III/49; BCT, AD).

spisi suspendiranih notarjev, v primeru nespoštovanja teh določb pa so bili podvrženi najstrožjim kaznim, kot zagotavlja zakonodajalec v zadnjem poglavju (ASVe, AC, 528).

Priorji ali poslanci (*deputati*) posameznih notarskih kolegijev so bili dolžni vsak popisan list notarskih protokolov s svojim žigom ožigosati na hrbtni strani, obenem pa so morali voditi evidenco vseh notarjev in vsake tri mesece pisno obveščati magistrat o morebitnih spremembah v sestavi notarskih kolegijev. Tak seznam najdemo tudi med gradivom starega koprškega arhiva za leta od 1758 do 1773, in sicer za vso beneško Istro (Majer, 1904, št. 529). Vanje so priorji vpisovali imena in priimke notarjev, njihovo domovino in starost, seveda le za člane kolegija ali notarje, ki jih je

neposredno imenoval beneški Veliki kancelar, saj so ti smeli v imenu beneške avtoritete sestavljati veljavne pravne akte. V primeru neizpolnjevanja zapovedanega so priorji zapadli pod kazen 100 dukatov, kolikor so morali odšteti tudi tiskarji v primeru, če niso vsakih šest mesecev magistratu predali kopij vseh potrdil notarjev o prevzemu protokolov. Če pa se notarji niso držali teh predpisov, so bili prikrajšani za 25 dukatov in šest mesecev opravljanja službe oziroma vse dotlej, dokler niso poravnali omenjene kazni (LEGGI, 1757, IV, 115).

Zanimivo je, da je kmalu po terminaciji beneškega urada *Conservatori ed Esecutori delle Leggi* nastal dekret z dne 31. avgusta 1758, lahko bi mu rekli kar statut koprškega kolegija notarjev, ki ne le, da predpisuje izvajanje, ampak še povzema večstoletno notarsko prakso v Istri (ASVe, AC, 528).

... in koprška praksa

V Kopru je 1598 ustanovljeni kolegij notarjev (*Collegio dei Nodari*) prevzel nalogo preverjanja in imenovanja notarjev, in sicer, kot kaže ohranjena knjiga zapisnikov te institucije, so preverjali in imenovali notarje za vsa mesta beneške Istre (ASVe, AC, 567). V kolegiju so imenovali posebno izpitno komisijo, ki je preverjala kandidate za notarje, sestavljali pa so jo poleg vsakokratnega beneškega podestata še načelnik kolegija – prior,⁶⁴ oba vicedomina (v kolegiju nastopata kot *assessorja*) in štirje člani kolegija.

Ob ustanavljanju kolegija notarjev v Kopru leta 1598 so mestni svetniki tožili nad nepravilnostmi v delovanju notariata, ki naj bi prinašal ogromno škodo vsemu prebivalstvu pri izvrševanju civilno-pravnih zadev (STKP, 1668, V/158). Vendar v ospredje sili ugotovitev istih svetnikov, da v tem mestu še vedno izdajajo notarske privilegije grofje, in sicer so s tem mišljeni palatinski grofje Svetega rimskega cesarstva, ki so jih v Kopru predstavljale družine Carli (od 1348), Sabini (od 1423), Verzi (od 1457), Tarsia (od 1478), Petronio (v 15. stoletju) in Scampicchio (od 1563) (Poli, 1968, 25 giugno 1968). Zato naj bi Collegio delle Biave⁶⁵ ustanovil kolegij notarjev (*Collegio dei notai*), v katerega je bilo vključenih 12 že delujočih in preizkušenih koprskih notarjev.⁶⁶ Odtlej je le kolegij notarjev smel izdajati notarske privilegije, toda še vedno le po poprejšnjem predlogu grofov.

64 Prvi znani prior koprškega kolegija notarjev je bil Francesco del Tacco, ki ga je po smrti leta 1614 nadomestil Piero Vida (ASVe, AC, 567; Majer, 1904, št. 567).

65 Podoben urad, ki je skrbel zlasti za preskrbo mesta, je deloval tudi v Piranu. Njegovo osnovno funkcijo nakazuje že samo ime tega kolegija, saj biave ali biade v beneški terminologiji pomenijo žita na splošno (prim. Boerio, 1856, 79). Poleg tega je nemalokrat dobil v proučitev razne zakonske osnutke in v njem so razpravljali o številnih odločilnih vprašanjih za nemoteno delovanje komuna (prim. Majer, 1904), tako da ga lahko upravičeno štejemo za enega najpomembnejših organov v teh mestih takoj za Velikim svetom (prim. Venturini, 1903, 105–115). Z enakim imenom je deloval urad tudi v Benetkah (Da Mosto, 1937).

66 To so bili: Anselmo Bratti, Girolamo Gavardo, Francesco del Tacco, Francesco Zarotti, Piero Teoffaneo, Appollonio Appollonio, Pier Paolo Zarotti, Lodovico Loschi, Domenico Almerigotti, Pellegrin Spataris, Fabio Sereni in Giovanni Battista Grisoni (ASVe, AC, 567, p. 202). Od naštetih prvih članov kolegija notarjev med sestavljavci testamentov v tem obdobju ne zasledimo le Francesca Zarottija in Domenica Almerigottija.

Čeprav so pozneje zaprosili, da bi smel kolegij notarjev v Kopru šteti 20 notarjev,⁶⁷ in so jim sprva to beneške oblasti dovolile,⁶⁸ je leta 1758 koprška korporacija notarjev – ki se je s svojimi pristojnostmi raztegnila po vsem beneškem Istrskem polotoku in ji je načeloval podestat s svetovalcema (*consiglieri*) koprškega apelacijskega sodišča, ustanovljenega leta 1584 (BCT; LEGGI, 1683, I/1) – štela znova le 12 članov, medtem ko sta bila v Umagu s teritorijem 2 notarja, v Novigradu so bili 3, v Dvigradu 2, v Bujah 3, v Momjanu 2, Motovunu 4, Balah 2, Oprtalju 2, v Rovinju jih je bilo 8, v Izoli 2, Miljah 4, Piranu 4, Labinu 6, Vodnjanu 6, Pulju 6, Poreču 4, Vižinadi 2, Sv. Lovrencu 2 in Rašporju oziroma Buzetu 4 (ASVe, AC, 528). Preostali notarji so, po besedah ustanovitvenega dekreta iz leta 1598, lahko opravljali dolžnosti vicedominov, kancelarjev komuna, kancelarjev sindikov in kancelarjev urada za škode (*danni dati*).

S temi ukrepi so nedvomno zaprli krog uradno delujočih notarjev, kajti le tako potrjeni notarji, člani mestnih svetov, torej mestnega plemstva, so smeli opravljati svoj poklic, in sicer v vsakem kraju beneškega dominija, če so le pred vsakokratnim podestatom določenega mesta predstavili svoje privilegije. Tako so med zapisovalci testamentov v glavnem domači koprski notarji, člani mestnih plemiških družin (Darovec, 1994, 232–237), tisti redki posamezniki, ki to niso, so ali sestavljali testamente pred ustanovitvijo kolegija ali le kak testament, morda ko so se na kratko ustavili v mestu, ko so tu izvrševali notarski poklic kot plemenitaši katerih drugih beneških mest. Izjema je morda le Giovanni Battista Angiari, ki ni bil koprski plemič, a je v obdobju od leta 1605 do 1631 sestavil največ oporok, sledil pa mu je istoimeni sin v letih 1645–1671.⁶⁹

V primeru istrskih mest pa opazamo, da gre predvsem za prekinitve tradicije, da bi »tuji«⁶⁹ grofi podeljevali notarske privilegije, kar si je beneška oblast vztrajno prizadevala vsaj od leta 1567 (LEGGI, 1683, 138;

67 26. marca 1598 je bilo v kolegij notarjev izvoljenih še naslednjih osem notarjev: Thomaso Rimitio, Iseppo Bratti, Cesare Gravis, Nicolò Vida, Piero Vida, Ambroso Vida de qm Nicolò, Ottavian Gavardo in Giovanni Battista Ingaldeo (prim. STKP, 1668, V/159).

68 Giacomo Zane, Proveditor General, 1609 (STKP, 1668, V/160).

69 Za člane koprškega mestnega sveta (prim. OKSVK, Stampa. Nobili di Capodistria, D 10567, 51/2; De Totto, 1939, 71–158).

1612. 5. okt), ko so izdali dekret, da nihče ne sme opravljati notarskega poklica brez potrditve beneškega senata in Velikega kancelarja (*Cancelliere Grande*) ter da se morajo vsi na Beneškem delujoči notarji podpisovati v imenu beneške avtoritete.⁷⁰

Očitno pa so istrski notarji in z njimi povezana vsa mestna oblastna struktura še vse do ustanovitve kolegija 24. februarja 1598 vztrajali na privilegijih »tujih« vladarjev; in še več: notar koprške starodavne plemiške družine Octavianus Gavardo, sin pokojnega Allexandra, koprškega meščana, ki je bil 26. marca 1598 sprejet med 20-članski koprski kolegij notarjev (ASVe, AC, 567), se je 11. junija 1597, torej slabega pol leta pred ustanovitvijo kolegija no-

tarjev, na listino ob svojem notarskem znaku podpisal kot *Publicus Imperiali Auctoritate Notarius*, kar je tedaj še razumljivo. Toda še leta 1601 in vse do leta 1615 je sklepal nekakšen kompromis, s seboj ali z beneško oblastjo (?), ko se je podpisoval kot *Publicus Imperialibus Collegijs spectabilis Civitatis Justinopolis Auctoritatibus Notarius*, in šele na listini z dne 19. novembra 1620 se je očitno »uklonil«, ko se je podpisal *Publicus Venetis, Collegijs huius spectabilis Civitatis Auctoritatibus Notarius* (ASVe, AC, 84).

Ali bi lahko rekli, da je kljub beneški prepovedi priznavanja tujih avtoritet pri overjanju notarskih listin iz leta 1567 in ponovni prepovedi iz leta 1612 primer Octaviana Gavarda le igra naključja? Ali gre zgolj za nemoč beneške oblasti? Ali prej za odkrito iskanje možnosti naslonitve na drugo avtoriteto in s tem odklon od obstoječe oblasti, pa čeprav je bila ta tu zasidrana že dobra tri stoletja? Ali le istrska trmoglavost?

Sl. 68: Sprevod beneškega doža; detajl z načelnikom notarjev v Beneški republiki – Velikim kancelarjem (*Cancelliere Grande*) (*Museo Correr, Venezia*).

70 Veneta auctoritate notarius (LEGGI, 1683, 138; 1612. 12. jan).

Statutarna določila glede opravljanja poklica notarja in funkcije vicedomina

S temi poglavji koprskih statotov vsekakor stopa v ospredje pri obravnavanju lokalnih oblastnih organov notarski poklic, ki je bil že tako izredno priznan, čeprav je sčasoma njegova vloga kopnela, saj so bili na primer od 13. do 15. stoletja ravno notarji nemalokrat imenovani za nosilce poslanstva Beneške republike pri razreševanju vprašanj meja v Istri, pri sklepanju meddržavnih pogodb, pri razreševanju sporov med komuni in v drugih primerih.

Kljub strnjenosti severozahodnih istrskih mest lahko ugotovljamo, da so se pojavljale tako kot pri nastanku drugih komunskih uradov tudi pri razvoju vicedominata posamezne specifične oblike, ki pa nikakor ne izključujejo medsebojne povezanosti.⁷¹ Tako je na primer v določenem mestu po vicedominih potrjen pravni akt veljal tudi v sosednjem mestu, čeprav se vsebina ni nanašala na kraj, kjer je vicedomin uradoval (STPI, 153).

Upoštevati moramo še, da se je od prve znane redakcije piranskih statotov v prepisu iz poznejših stoletij ohranilo le šest poglavij (STPI, XXXVII sq.), med temi pa ni morebitnih določb o vicedominih. Tako koprski kot piranski (1261; CHART I, št. 105) statuti se sicer omenjajo v raznih listinah že okoli sredine 13. stoletja, a se nam niso ohranili. Zato ne moremo z gotovostjo trditi, da v njih ni bilo določb o vicedominih, le na podlagi tega, ker jih ne najdemo niti v prvi integralni redakciji piranskih statotov iz leta 1307. Morda tedaj te potrebe ni bilo, saj je urad prenehal delovati za neko dobo, kar pa ni bil edini primer, kajti še v drugi polovici 14. stoletja je ravno tako prenehal delovati urad vicedominov v Miljah (1354 do 1403; STMU 1, LII), ki so bile pod oblastjo oglejskega patriarha do leta 1420. Tudi za Koper, kjer so vicedomini po znanih podatkih prisotni v obdobju do zapisa vicedominov v piransko redakcijo statotov iz leta 1332, ne moremo z gotovostjo trditi, da v tem času ne bi bilo zapisanih določb o tem uradu. Kljub drugačnemu položaju Trsta, njegovih statotov in vicedominov, saj je v mestu vse 13. stoletje potekalo

⁷¹ Pri tem ne gre zapostavljati vpliva neke oblike deželne zakonodaje, ki se omenja že v 11. stoletju v zvezi z istrskim mejnim grofom Udalrikom Weimarskim (1040–1070) (CDI/I, a. 1060, n. 101; Margetić, 1984–1985), in istrskih statotov »na enem listu« iz časa oglejskega patriarha Bertolda (1222) (Thesaurus, ad a. –).

v znamenju boja komuna proti močnemu škofu na eni ter oglejskemu patriarhu in Benečanom na drugi strani (De Vergottini, 1977, 1375 sq.), ne moremo zapisa o vicedominih iz leta 1322 šteti za rojstni datum tržaških vicedominov, čeprav se s tem letom začenja serija vicedominskih knjig, hranjenih v Listinskem arhivu v Trstu (*Archivio diplomatico di Trieste*) (Iona, 1988; Antoni, 1989).

Sl. 69: Piranski Veliki svet. Strunjan, župna cerkev Marijinega prikazanja (foto: D. Darovec, 2021).

Potem ko se vicedomina na istrskih tleh prvič uradno zapisana v statute pojavita šele v dodatkih, in sicer leta 1322 k tržaškim statutom iz leta 1315 ali 1318⁷² in piranskim statutom iz leta 1332, v verziji, ki jo hranijo v Listinskem arhivu v Trstu in jo je objavil De Franceschi (1960), v zadnjem poglavju zadnje (X.) knjige, v verziji iz Pokrajinskega arhiva v Kopru (STPI, 150–170), pa že v prvi knjigi takoj za komunskim glasnikom (*preco*), približno tam, kjer zasedeta mesto tudi v naslednji redakciji piranskih statutov iz leta 1358, to je na koncu

⁷² De Vergottini (1924/II, 98) in Tamaro (1924, 155, 209–210) različno datirata to prvo redakcijo tržaških statutov.

Sl. 70: Milje. Osrednji trg s podestatovo palačo in kapiteljsko cerkvijo (Tischbein, 1842).

našteti pomembnejših komunskih uradnikov (I/16), se v tržaških statutih že v naslednji redakciji iz leta 1350 (De Szombathely, 1930) vicedomini ustalijo nekako na sredi pomembnih komunskih uradnikov (STTS 2, I/21–22), takoj za cenilci in pred komunskimi nadzorniki (*proveditores communis*), *iustitiarji* in celo pred advokati. Prvi znani izolski statuti iz leta 1360 pa jim posvečajo že pravi sklop določb z naslovnim poglavjem »Začenja se poglavje o vicedominih« (*Incomincia il Capitolo di Vice Domini*; STIZ, III/75–82).

Vsi naštetni statuti so sčasoma doživljali razne spremembe in dopolnitve, ki so nato prehajale praviloma brez pravega reda v naslednje redakcije (Piran še 1384, Trst 1365 in 1421; De Szombathely, 1935), zato moramo pri tej primerjavi upoštevati razmeroma konfužno stanje novih redakcij in s tem povezano zameglitev dejanskega stanja razvoja pomembnosti posameznih dolžnosti, kot nam potrjujejo piranski statuti (STPI, LI–LVI).

Tega pa ne bi mogli trditi za koprške statute, ki so jih zaradi upora Koprčanov proti Benečanom leta 1348 (Cesca, 1882; Pahor, 1953a) in posebne vloge tega mesta v politično-pravni ureditvi beneške Istre dokončno ponovno zapisali šele leta 1423. Tedaj so po dolgotrajnem premlevanju in tehtanju ugodnih rešitev, ki naj bi jih zapisali v vrhovni mestni zakonik, upoštevali tako običajno pravo kot določbe, zapisane v prejšnjih statutih, in v predhodnem času oblikovane pravne norme, strnili v na novo zapisane koprške statute.

Zato pa lahko sledimo že natančno izoblikovanemu vrstnemu redu posameznih uradnikov, ki so v Kopru imeli odločilno vlogo in vpliv: 4 sodnikom (*iudices*), izbranim v mestnem Velikem svetu za 4 mesece, vsakemu s po 6 librami mesečne plače, sta že sledila 2 *vicedomina*, izbrana za eno leto, s plačo 50 liber na mandat,⁷³ nato 2 cenilca (*extimatores*) brez plače, komunski kancelar s 4 librami in pol na mesec, 4 *iustitiarji* s 40 soldi na mesec, 6 advokatov brez redne plače ter en mestni (*superstans interior*) in en podeželski (*superstans exterior*) nadzornik, prvi s 27, drugi s 50 soldi plače na mesec. Omenjene organe v strukturi mestne oblasti lahko štejemo za poglavitne komunske uradnike.

Medtem ko imamo za Izolo le en sam podatek o plači vicedominov,⁷⁴ pa lahko ugotovimo, da vzpon vicedominov na uradniški lestvici ni značilen le za Koper, saj so tudi v Piranu leta 1593 (STPI, 226), ko so povišali plače vsem komunskim uradnikom, na plačilnem spisku takoj

Sl. 71: Sodnik oziroma notar v inicialki (O) (STTS, 1350, III/43; BCT, AD).

⁷³ Leta 1584 sta vicedomina prejela 90 liber na leto (prim. Relazioni, 1890, 405).

⁷⁴ Prejemala sta vsak po 15 grošev na leto, pol v prvem, pol v drugem polletju (prim. Morteani, 1888, 157). Že tedaj (1888) Morteani ugotavlja, da so se izolske vicedominske knjige izgubile (Morteani, 1888, 157).

za sodniki s 25 librami na mesec in sindiki s 15 vicedomini z 10 librami mesečne plače; nekoliko višjo plačo od vicedominov so imeli na spisku piranskih komunskih uradnikov le *kancelarji kataverov* (186 liber na leto), ki so bili nekakšni komunski ekonomski, in kar je primer le za Piran, računovodja soli (*rasonato de sali*) (250 liber na leto), kajti kot vemo, je bila pridelava soli tako v Piranu kot tudi v Chioggi, pod monopolnim nadzorom Beneške republike (Hocquet, 1990, 98 sq.). Za finančne uradnike je razumljivo, da so morali imeti nekoliko višje plače, da ne bi prihajalo do poneverb in podkupovanj, zato pa so vicedomini dobivali dohodke še za vsak posamezen vpis v svoje knjige ali za overovitve, natančen cenik njihovih uslug pa so zapisali v mestne statute (STKP, 1668, 277–281).

Volitve vicedominov v mestnem Velikem svetu

Za razliko od mest v notranjosti so vsa istrska obalna mesta imela vrhovni mestni organ, Veliki svet, ki se je včasih imenoval kar samo svet (*consilio*). Sestavljen je bil praviloma iz 100 (Izola) do 150 (Piran) in več kot 200 članov (Koper), včasih več ali manj. Ti so smeli sodelovati pri oblasti, smeli so voliti in biti voljeni, medtem ko preprosto ljudstvo te pravice ni imelo.⁷⁵

Tako kot danes pa niti tedaj naša tri obalna mesta niso imela povsem enakih načinov izvrševanja oblasti in volitev. V vseh sta se sicer uveljavili dve poglavitni obliki volitev: s t. i. kroglicami (*ballote, adbalotas*) ali listki (*breve, brevia, breviselum*), vendar je v Koprju prevladoval drugi način, v Izoli kombinacija obeh, medtem ko je v Piranu prevladoval sistem s kroglicami. In kako so potekale te volitve?

Koprski statut takole opisuje način volitev v tem komunu (STKP, III/1). Najprej so se vsi člani sveta (svetniki – *consiliarii*) podpisali vsak na svoj pergamentni listič (*in brevibus pergamenis*) in jih shranili v neke vrste klobuk (*bussulo*), tako da pri izbiranju lističa ne bi mogli prepoznati zapisanega imena. Komunski kancelar je preštel zbrane svetnike in naredil toliko ločenih (nepopisanih) belih lističev (*tot brevia*

⁷⁵ Temeljni deli za področje istrske mestne uprave sta razpravi De Vergottinija (1924; 1926–1927), za primerjavo z dalmatinskimi komuni delo Mayerja (1907), za italijansko komunalno življenje pa IV. zvezek monumentalne zbirke *Storia d'Italia* (1981).

alba separata), kolikor je bilo zbranih svetnikov. Na nepopisane bele lističe je zapisal uradniške službe, ki so jih volili na samem svetu – vsako uradniško službo na poseben listič; te so dali v drug klobuk (*capellus*) ali *busolo* iz žice. Ker je bilo praviloma prisotnih več svetnikov, kot je bilo voljenih uradniških služb, so nekateri lističi ostali nepopisani.

Podestat ali eden izmed njegovih namestnikov je nato segel v prvi *capellus*, tistega z imeni navzočih svetnikov, in izvlekel listič. Predal ga je komunskemu ali podestatovemu kancelarju, ki je glasno prebral ime na lističu. Izžrebani je stopil pred podestata in z roko segel v *busolo* z lističi uradniških služb, potegnil en listič in ga predal enemu izmed sodnikov (*unus ex iudicibus*); če je slučajno potegnil prazen listič, so ga takoj raztrgali, poklicani pa se je moral vrniti na svoje mesto. To se je ponovilo, dokler ni poklicani izžrebal lističa z zapisano uradniško službo; tedaj je smel predlagati določenega moža za določeno funkcijo, podestat pa ga je potrdil ali zavrnil. Po tem pravilu so se ravnali vse dotlej, dokler niso bili izvoljeni vsi uradniki in zapolnjene vse uradniške službe.

Izžrebani ni smel predlagati sebe kakor tudi ne svojega očeta, brata, sina ali drugega bližnjega sorodnika; bližnje sorodstvo (oče – sin; brat – brat) se je v Kopru ugotavljalo po beneških zakonih in nazorih. Moral je še paziti, da nista bila v eni in isti uradniški službi dva (ali celo več), ki sta si bila v bližnjem sorodstvu. Če pa je predlagal nekoga, ki mu ta služba zaradi opravljanja kake druge funkcije še ne bi pripadla ali če se je pri opravljanju dolžnosti s svojimi dejanji prekršil, je moral tudi tako izžrebani predlagatelj plačati kazen.

Sl. 72: Volitve (žreb) mestnih uradnikov z uporabo klobuka (STTS, 1350, I/6; BCT, AD).

Izolski statut ravno tako na več mestih (STIZ, III/1–10) omejuje volitve mestnih uradnikov z lističi ali kroglicami, vendar jih ne opiše kot koprski ali piranski statut; le bolj izrecno poudarja obveznosti, ki so jih bili dolžni poravnovati izolski svetniki, če so želeli sodelovati pri oblasti.

Piranski statut pa nam je zapustil nazorno pričevanje drugega sistema volitev – s kroglicami. V klobuk so postavili toliko srebrnih kroglic, kolikor je bilo prisotnih svetnikov, med te pa toliko pozlačenih kroglic, kolikor uradnikov naj bi volili, na primer 4 pozlačene za 4 sodniška mesta. Nato so svetniki pristopili h klobuku, vsak je vzel eno kroglico in tisti štirje, ki so dobili pozlačene, so imeli pravico predlagati po enega uradnika. Pred imenovanjem so morali priseči, da bodo volili za to mesto zaslužne uradnike, nato pa so stopili pred podestata in sodnike z iztekajočim se mandatom ter imenovali vsak po enega moža za to funkcijo (Pahor, 1958b, 111). Pod kaznijo desetih

Sl. 73: Trst, Vrata Cavana in Solni trg v 16. stoletju (Scussa, 1863).

liber, ki so pripadle komunu, pa ni smel biti na uradniško službo sodnika izbran mesar (*becharius*), gostilničar (*tabernarius*), pek (*panicolus*) ali gostiščar (*hospitator*), kar je veljalo v vseh treh mestih.⁷⁶

Ker so se s takimi uradniškimi službami očitno okoriščali, je smel biti posameznik izbran na kako dolžnost le za štiri mesece, po tem roku pa niso smeli nastopiti iste dolžnosti, dokler ni preteklo leto dni. Izjema sta bila v Kopru le vicedomina komuna, ki sta dolžnost lahko opravljala eno leto. O obeh vicedominih so odločali na začetku leta v mestnem Velikem svetu, en mesec pred koncem njunega službovanja. Tisti izmed njiju, ki je prejel več glasov, je bil potrjen tudi za prihodnje leto, drugi pa ne, temveč so prihodnje leto na njegovo mesto izbrali drugega vicedomina po zgoraj opisanem načinu izbire uradnikov. Vicedomin, ki je ob omenjeni preizkušnji prejel manj glasov ali je uradništvo zavrnil, ni smel biti izbran na to dolžnost v naslednjih dveh letih (STKP, III/17), za zavrnitev pa je moral plačati še kazen v višini 25 liber (STKP, III/2). Leta 1660 pa so določili novo pravilo za izvolitev vicedominov; eden od vicedominov je bil izbran z zlato kroglico vsakega 1. septembra v letu, drugi pa v decembru, mandat jima je trajal eno leto, te funkcije pa nista smela opravljati (*contumaccia*) naslednji dve leti (STKP, 1668, V/154).

V Izoli sta bila po statutu iz leta 1360 vicedomina izvoljena vsako leto na dan 1. maja (STIZ, III/75), prejela sta plačo 15 sol-dov grošev (= 24 liber) (*grossi quindese de denarii grossi Venetiani*) v dveh letnih obrokih (STIZ, III/76), vsako sredo in petek sta morala imeti ves dan odprt urad (STIZ, III/78), leta 1678 pa so jima mandat podaljšali na dve leti (STIZ, 157). Tudi v Piranu je prišlo leta 1527 do spremembe v trajanju uradnikovanja vicedominov, in sicer tako, da je tisti kandidat, ki je prejel več kroglic, bil izvoljen za dobo 18 mesecev, drugi pa samo za eno leto (STPI, 174). Vsekakor gre pri takemu načinu uradovanja za vzdrževanje kontinuitete v izvrševanju vicedominske službe.

⁷⁶ S statutom iz leta 1358 so v Piranu prepovedali članom Velikega sveta opravljati mesarsko obrt, kar je bil nedvomno eden nadaljnjih ukrepov v »zapiranju« tega najvišjega komunskega predstavniškega organa oziroma težnja po izoblikovanju »pravega« mestnega plemstva (prim. STPI, LVI).

Naloge notarjev in vicedominov

Cehovska ureditev ustanove notariata je notarjem nalagala številne skupne naloge in obveznosti. Temeljno načelo je bilo, da so se morali vselej odzvati, ko so bili pozvani (zaprošeni = *rogati*) sestaviti pravni akt (STIZ, III/78), sicer so jih lahko doletele kazni. Tako so koprski in piranski (STPI, 500) mestni statuti določali kazen 25 liber, izolski pa 100 soldov (STIZ, II/18), če se notar, razen če bi bil iz zares opravičljivih razlogov zadržan, ne bi odzval na prošnjo, da zapiše testament. Ista kazen pa bi notarja doletela, če ne bi zbral vseh udeležencev in jim zaupno prebral vsebine zapisanega osnutka (*breve*) testamenta ter se prepričal, ali se vsi z zapisanim strinjajo (STKP, II/49). Poleg tega je bilo eno osnovnih načel notariata tudi, da je notar poznal udeležence pravnega akta.

Sl. 74: Notar v inicialki (S) poglavja o overovitvah dokumentov (STTS, 1350, III/40; BCT, AD).

Statuti so določali kopico primerov, s katerimi so notarjem prepovedovali določeno opravilo. Verjetno je ena zelo starih določb iz koprskih statutow, ki se nanaša na prepoved prodajanja ljudi (kristjanov). Notar si ni smel v nobenem primeru drzniti zapisati listine o prodaji kristjana kristjanu, in če bi to storil, bi moral plačati visoko kazen 100 liber komunu, kar bi v tem primeru doletelo tudi kupca. Če bi bil kupec tujec, bi mu ob vstopu na koprsko ozemlje odvzeli vse imetje, ki bi ga imel s seboj ali v komunu, ter bi bil za vedno pregnan iz koprskega distrikta, notar, ki bi tako listino zapisal, pa bi bil poleg plačila kazni še izgnan (STKP, I/16).

Najhujša kazen je seveda notarje doletela, če so dokumente ponarejali. Poznamo primer piranskega notarskega

mojstra, ki je bil zaradi ponaredbe ob desno roko (CHART II, št. 71), kar je doletelo vsakega, ki bi katerikoli dokument ponaredil (STPI, II/28). Vendar so kmalu tudi v Piranu sprevideli, da so take kazni le preveč rigorozne, zato so v statutih iz leta 1384 določili, da mora vsakdo, ki bi zapisal lažen ali izmišljen dokument, plačati kazen 50 liber, dokument pa ne bi imel nobene veljave (STPI, 600). Vmesni razvoj humanejšega prava za primere ponaredbe ponazarjajo izolski statuti, ki ločijo dve stopnji v ponarejanju listin; kdor bi poneveril listino v vrednosti pod 50 librami, bi moral plačati kazen 60 liber in nikoli več mu ne bi zaupali, če pa kazni ne bi mogel plačati, bi bil obsojen na izgon, dokler kazni ne bi poravnal. Tistemu, ki bi poneveril listino nad 50 librami, pa bi brez milosti odsekali desno roko in nobene vere ne bi bil več deležen (STIZ, I/85). Koprski statuti teh kazni ne določajo, ni jih moč zaslediti zato, ker je bilo kazensko pravo vsaj od upora Kopra leta 1348 povsem v pristojnosti vsakokratnega beneškega podestata, ki je načeloval v vseh sodnih in vojaških zadevah ter sodil neposredno po zakonih beneškega komuna (STKP, I/2).

Če pa bi nekdo prijavil notarja, češ da je zapisal lažen dokument in bi se izkazalo, da to ni res, bi moral plačati kazen v dvakratni višini vsote, zapisa-
ne v dokumentu (STPI, II/31), medtem ko je na primer za druge lažne ovadbe veljalo, da je prijavitelj plačal le enkratno višino zneska, vsebovane-
ga v zapisu (STPI, II/30). Kasneje so v Piranu sicer znižali kazen za te primere ravno tako na enkratno višino zneska, omenjenega v pravnem aktu, medtem ko so z naslednjo določbo višino kazni prepustili v presojo vsakokratnemu podestatu (STPI, 273).

Sl. 75: Svetnik s knjigo v roki v inicialki (Q) poglavja o poravnavi dolgov (STTS, 1350, III/16; BCT, AD).

Zanimive so še določbe o prepovedi hazardnih iger, ki zadevajo notarje. Medtem ko je bilo v Kopru vsako igranje na srečo prepovedano in bi kršitelje čakala denarna globa, je bilo v Izoli dovoljeno hazardiranje do 5 soldov, v Piranu pa je bila dovoljena le igra *ad tabulas* ali *ad tabellas*. Da so kljub prepovedim tedanji prebivalci radi igrali na srečo, pa dokazuje prepoved notarjem, da bi zapisali dolg iz igre in taka zadolžnica ni veljala (Mihelič, 1992, 103–107).

Notarska praksa, vloga vicedominov

Še preden se je notar lotil zapisovanja listine, je moral, običajno kar na licu mesta sklenitve pogodbe, dogovorjeno najprej v skrajšani obliki zapisati (*abbreviare*) v svoj zvezek ter nato skupaj s pogodbenikoma in pričami prebrati, če se z zapisanim strinjajo (STPI, VIII/29; STIZ, II/98); dodatek k piranskim statutom iz leta 1428 dobesedno navaja vzroke, zakaj mora notar poleg vicedominiranih vpisov imeti še svojo knjigo, in sicer za primer, če bi prišlo do požara ali bi knjige njemu ali v vicedominariji ukradli (STPI, 269–270). S tem določilom so znova uvajali nekdanjo navado zapisovanja izvlečkov v posebne protokole, ki se je sčasoma izgubila, domnevamo pa lahko, da je bil ukrep namenjen tudi dodatnemu zavarovanju pred ponarejanjem, saj se dodatek nanaša na poglavje o ponarejanju notarskih listin (STPI, II/28).

Šele ko je notar udeležencem pravnega akta prebral skrajšano vsebino in so se z njo strinjali, je lahko zahteval izplačilo polovice zneska, določenega po tarifi za posamezen pravni akt, drugo polovico pa je prejel, ko je pogodbeniku ali pogodbenikoma listino v uradni obliki izdal (STPI, VIII/29; STIZ, II/98); tedaj je v Piranu sestava listine ali zadolžnice pod vrednostjo 10 liber veljala 14 denaričev, nad to vsoto pa 1 groš (= 32 denaričev), zapis (*imbreviatura*) testamenta 1 sold (= 12 denaričev), izdaja v javni obliki 8 soldov (STPI, VIII/32), medtem ko je strošek po redakciji statutom iz leta 1332 za kupoprodajne ali druge odtujitvene listine znašal 4 solde, za objavo po komunskem glasniku pa 2 groša (= 5 soldov, 4 denariče), imbreviatura testamentov 20 denaričev in objava po oporočnikovi smrti 3 groše (= 8 soldov; STPI, 597). Če bi

Sl. 76: Motiv Koprna na votivni podobli bratovščine servitov iz leta 1738 (foto: J. Jeraša).

se notarji tega cenika ne držali, bi morali odšteti 100 soldov kazni, ki bi jo razdelili pol komunu in pol naročniku dokumenta, v primeru nenavadno obsežnih ali za visoke vrednosti sestavljenih zasebnih aktov pa je v primeru spora podestat določil višino plačila (STPI, 599). Ko so leta 1428 v Piranu znova uvedli obvezo o vodenju notarskih knjig, so določili tarifo za *imbreviaturu* listine v višini 1 groša (STPI, 598).

V Kopru so še določali, da mora notar tudi tako listino pred pogodbenikoma še pred objavo prebrati, in če se le-ta z zapisanim tedaj ne bi strinjala ter bi se pri podestatu pritožila, da želita kako spremembo, bi jo notar vnesel, ko bi listino prepisal, vendar bi tak akt zaračunal po dvojni tarifi. Navedeno pa ni veljalo v primeru sprememb zapisa testamenta ali kodicila (STKP, III/20).

Pri zapisovanju osnovnih podatkov protokola so morali biti notarji pozorni zlasti na to, da niso okrajševali leta, indikcije, dneva in kraja sklepanja pravnega dogodka (STPI, VIII/30) kakor tudi ne vsote pogodbenega denarja ter drugih števil (STKP, III/19), in sicer pod kaznijo 40 soldov v Piranu in Izoli (STIZ, II/100) ter celo 10 liber v Kopru, ki so jo bili dolžni izplačati komunu. Ravno tako niso smeli zapisovati teksta listine med vrsticama, saj bi tako lahko prihajalo do raznih dodajanj. Slednje določilo vsebujejo le statuti Izole in Pirana,

ki so nastali v 14. stoletju, ko se je uveljavilo pisanje na svečanih pergamentnih listinah, ki so imele s svinčnim pisalom potegnjene vodoravne črte, medtem ko koprski statuti iz 15. stoletja te določbe ne vsebujejo več.

V primerjavi z drugimi deželami, kjer so poznali ustanovo notariata, pa so v severozahodni Istri za sestavljanje pravnih aktov veljala še posebna določila za vicedomine.

Dolžnosti vicedominov, ki so v glavnem navedene v statutih istrskih mest v poglavjih drugih uradov – ta pristop pogrešamo pri dosedanjih sicer skromnih obravnavanjih tega problema (Pahor, 1958b; Bloise, 1982; Iona, 1988; Antoni, 1989; 1991) – še natančneje opredeljujejo delovanje tega urada.

Če vicedomini svojih dolžnosti niso redno opravljali, so bili podvrženi še drugim denarnim kaznim, lahko pa tudi izgubi službe. Tako sta na primer izolska vicedomina morala plačati kazen 20 soldov, če sta koga brez dovoljenja podestata spustila v vicedominarijo, ravno toliko vsakodnevno, če sta brez podestatovega dovoljenja zapustila komunsko ozemlje, v Piranu 10 soldov kazni, če nista v roku 30 (v Kopru 60) dni vicedominirala pravnega akta, v Kopru pa 25 liber, če nista pravočasno obvestila cerkvenega skrbnika o cerkvi dodeljenem premoženju.

Zanimivo se za vicedomine ne pojavlja nikakršna zapisana kazen v primeru poneverbe, kot je to veljalo za notarje. Ob tem se zastavlja vprašanje, ali so vicedominom tako zaupali ali si zakonodajalci niso

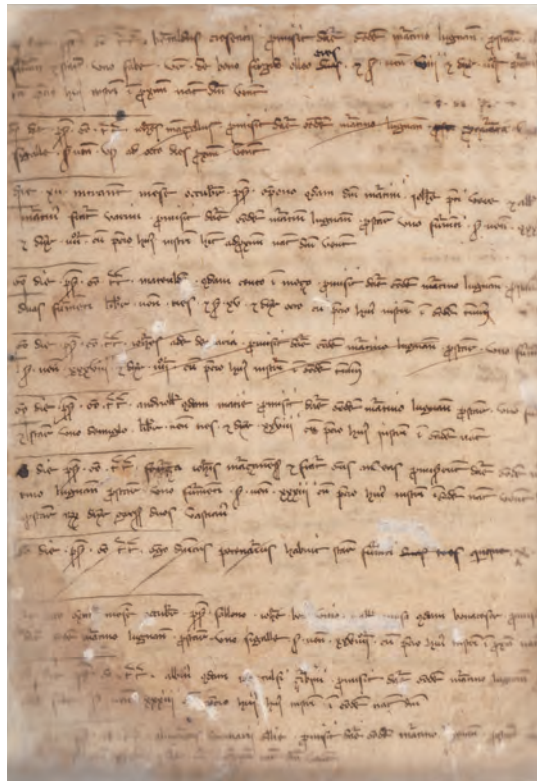
Sl. 77: Inicialka (I) k poglavju o kancelarjih (STTS, 1350, I/9; BCT, AD).

upali priznati te možnosti? Po drugi strani pa se nam zdi, da poneverba vsaj teoretično zaradi načina hrambe ni bila možna, saj je drugi primerk imbreviature pravnega akta, ki je bil identičen zapisu v vicedominske knjige, hranil notar in bi tako morala biti vsaka sprememba zabeležena v obeh knjigah.

Vicedomina sta morala biti v Koprju v svojem uradu vsak dan od jutra do poldneva ter od treh popoldne do večera in še dlje, če je bilo to potrebno, tako da sta bila vedno na voljo za morebitno sestavljanje pravnih aktov. Urad sta smela zapustiti le, če je imel eden izmed njiju nujen popravek pri sodniški pregradi (*ad stangam iuris*), z dovoljenjem podestata sta smela po komunskih ali zasebnih poslih iz mesta, vendar zmeraj le eden izmed njiju in samo enkrat v tednu, le za časa trgatve sta lahko manjkala dva dni. Če bi kdo izmed njiju manjkal dlje časa, bi se mu za manjkajoče dni odvzelo od plače, če pa bi zbolel za več kot dva meseca, mu je prenehala dolžnost vicedomina. V primeru pa, da bi se v teh dveh mesecih pojavil v službi dan ali dva ter nato znova manjkal, bi mu za tako prevaro odvzeli službo ter ga zapisali v posebne knjige in še sodili bi mu pred podestatom. Kot pomembna mestna uradnika sta se lahko oziroma sta se morala udeleževati pogrebov pomembnejših mož, za kar sta bila tudi oproščena uradovanja (STKP, III/17) (prim. Pahor, 1958b, 124–127; STIZ, III/77).

Vse pogodbe med Koprčani, med Koprčani in tujci ter med tujci je moral najprej zapisati in potrditi notar; vsi udeleženci pravnega akta so

Sl. 78: SI-PAK PI 9, NK 1, c.
74v – Stran iz najstarejše piranske
notarske knjige, 1281–1287/89.

nato stopili pred vicedomina (ali enega izmed njiju) in vpričo njiju (ali njega) listino prebrati. Če so soglašali z zapisanim, sta morala vicedomina (ali eden izmed njiju) listino potrditi in v svojih registrih zapisati leto, indikcijo, priče, imena dolžnikov in upnikov, količino dolga ter rok izplačila, ki je bil v listini določen. Po zapisu v vicedominske knjige je moral vsaj eden od vicedominov z notarjem vsebino akta »preposlušati« (*auscultare*), tako da je najprej bral vicedomin in notar pregledoval svoj zapis, nato pa obratno, oba vicedomina pa sta morala potrditi, da sta z notarjem dokument preposlušala.⁷⁷ Če se je notar zaradi nepazljivosti pri zapisovanju (*in abbreviatione*) v čem zmotil, tedaj je vicedomin ali oba vpričo sodelujočih pri pravnem aktu z notarjem prezrto ali napačno popravil. Ko je popravek vpisal vicedomin (v vicedominsko knjigo), se je moral ob njem lastnoročno podpisati. Postopek je veljal tudi za kupoprodajne pogodbe, njihove objave, ovržbe, podaritve idr.

Ko so katerikoli pogodbo sestavili zunaj koprskega ozemlja, pa se je le-ta nanašala na enega ali oba od pogodbenikov iz Kopra, so jo morali v roku treh dni po vrnitvi v mesto predložiti vicedominoma, ki sta jo bila dolžna, v primeru, da jo je zapisal zanesljiv notar pred zanesljivimi pričami, na opisan način vicedominirati, sicer sta bila podvržena kazni 25 liber, ki so pripadle komunu. Če bi tako moški kot ženska na smrtni postelji ali v bolezni priznala kako kaznivo dejanje ali dolg pred vicedominom, notarjem in pričami, so morali to priznanje potrditi v vicedominariji, čeprav dokument tedaj ne bi bil overjen in čeprav je bilo takšno priznanje izpovedano pred oporoko ali po njej.

Vsakdo je, ne glede na spol, moral v roku dveh mesecev, potem ko je oddal listino(e) (*instrumentum*) v vicedominiranje, le-te dvigniti, sicer je moral plačati kazen 10 soldov vicedominoma za vsako listino. Vicedomina pa sta morala v omenjenem času listine zapisati in vicedominirati pod prej omenjeno kaznijo.

Vicedomina sta se morala podpisati na vse listine, ne glede na njihov značaj, in sicer se je prvi podpisal tisti, ki je listino sprejel, za njim pa še drugi. Če bi bil kateri izmed njiju odsoten, je s podestatovim

⁷⁷ *Et hijs scriptis unus vicedominorum adminus teneatur cum notario illa auscultare et ambo scribant vicedomini quod auscultauerint cum notario instrumenta ipsa* (STKP, III/17, 137).

dovoljenjem zadoščalo, da se je podpisal samo en vicedomin, vendar z navedbo razloga, zakaj pri pravnem aktu ni sodeloval tudi kolega.

V komunski vicedominariji sta morala hraniti še poseben pergamentni zvezek (*quaternum carte brigamine*) za nepremičnine tujcev, v katerega sta vpisovala ceno kupljenih posesti, imena tujih kupcev in prodajalcev; to pa z namenom, da je komun lahko dobil od tujih kupcev določene dohodke: po običaju 40 soldov od stotih liber (= 2 %) ⁷⁸ prodajne vrednosti.

Drugi pergamentni zvezek sta morala hraniti za vsa volila za dobrodelne ustanove (*ad pias causas*), ki so jih za svoje duše zapustili oporočniki. V ta zvezek, ki ga je kupil koprski komun in sta ga morala hraniti v vicedominariji, je moral notar, ki je sestavil oporoko, čim je bila ta izdana v javni obliki (po smrti oporočnika), zapisati vsa volila za dobrodelne ustanove, in sicer pod kaznijo 100 soldov, o čemer sta morala vicedomina notarja redno opozarjati, sicer ju je zadela že omenjena kazen (STKP, III/17).

Oporoke, inventarje, zamenjave, dote in razdelitve premoženja sta morala vicedomina urejene shraniti v vicedominariji, tako da ne bi mogel notar pozneje karkoli spreminjati.

Že šest let po izdaji statutov je koprski komun sprejel nova določila v zvezi z vodenjem vicedominskih knjig za dobrodelne ustanove. Pri novi loži v Kopru se je 25. aprila 1429 na zvonjenje zvona in klic mestnega klicarja (*ad sonum campane voce preconis*) sestalo 59 mestnih svetnikov ter koprski podestat in kapitan Marco Memo, ki

Sl. 79: Dogovor s stiskom rok (*spalmatione*) v inicialki (A) (STTS, 1350, IV/49; BCT, AD).

⁷⁸ Iz STPI, VII/19 in iz dodatka iz redakcije leta 1384 je razvidno, da so navedbo *soldos quadraginta pro centenario* izražali v odnosu na libro.

je po posvetu z mestnimi sodniki, Andrejem Grisonijem, Bertonijem de Facina, Bastianijem de Tarsia in Ioannisom de Ingaldeo, predlagal svetnikom naslednji sklep, sprejet z veliko večino (z enim proti, in dvema vzdržanima – *non sinceris*):

»Da bi se preprečile nepravilnosti pri razdeljevanju oporočnikove zapuščine, namenjene dobrodelnim ustanovam, ubožnim in cerkvenim ustanovam, določamo, da morata vicedomina, ki bosta ob času izvoljena na dolžnosti, v roku treh mesecev po oporočnikovi smrti zapisati v posebno knjigo vsa volila namenjena tem ustanovam.« Dosledno morata zapisati, koliko in komu je bilo kaj namenjeno, kakor je bila oporočnikova želja, če pa to ni bilo natančno zabeleženo v oporoki, sta morala v omenjenem roku obvestiti priorja hospicija sv. Nazarija v Koprju (priori Hospitalis Sancti Nazarij de Iustinopoli). V primeru, da v omenjenem roku svoje dolžnosti ne bi izpolnila, plačata kazen v višini 2 soldov na libro od vrednosti oporočnikove podelitve tistemu, ki mu je bila namenjena, ravno toliko pa prejmeta za te v roku izvršene zapise (STKP, 1668, V/8).

Kaže torej, da so zapisi volil prešli povsem v roke vicedominov, morda zato, ker so notarji te dolžnosti opravljali nevestno, še verjetneje pa, ker so tudi to občutljivo problematiko želeli spraviti pod okrilje komuna, torej pod nadzor osrednjega mestnega urada. Kakorkoli že, škoda je, da se nam niso ohranile posebne vicedominske knjige za volila dobrodelnim ustanovam, kot jih predpisujejo mestni statuti.

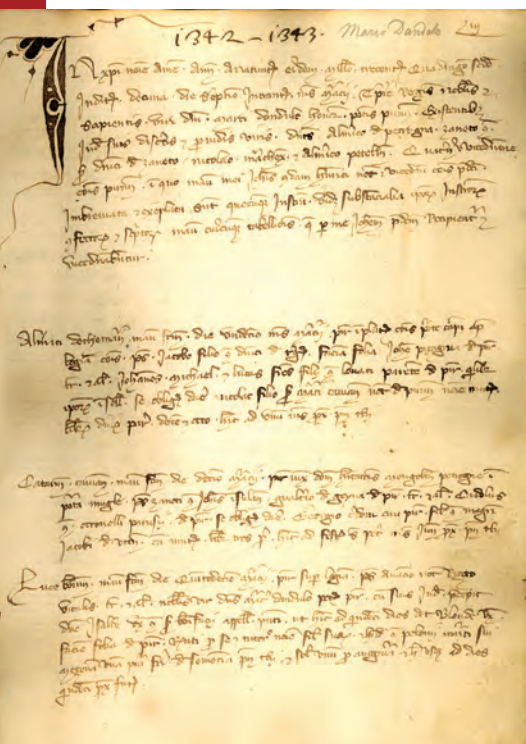
V Izoli sta morala vicedomina v roku 15 dni po oporočnikovi smrti zapisati in predati komornikom cerkve sv. Mavra vsa volila za izolske cerkve, in sicer pod kaznijo 40 soldov. To določilo so predpisali že leta 1338, ko sploh prvič naletimo na omembo vicedominov v Izoli (STIZ, III/80). Čeprav piranski statuti niso določali podobne posebne vicedominske knjige za volila dobrodelnim ustanovam, pa so predpisovali posebne vicedominske knjige za razne vpise, tako posebno knjigo za inventarje sirot, posebno za dote, za podaritve, prodaje, zamenjave, razdelitve ali katerekoli odtujitve nepremičnin ravno tako poseben zvezek, kakor tudi za listine o dolgu in premičninah, in sicer vse v roku 15 dni od sklenitve (STPI, 159–160), vendar se nam naštete knjige niso ohranile, temveč le tako imenovane knjige premičnin in nepremičnin

Sl. 80: Benetke, Rialto, Vittore Carpaccio, *Miracolo della Croce a Rialto*, cca. 1496.

(*Libri mobilia et immobilia*), kar daje slutiti, da so redno vodili le slednje, v katere so razen testamentov, dotalnih pogodb, investitur in inventarjev vpisovali vse naštete imbreviature notarskih aktov.

Za pravno veljavnost poslovnih dogovorov, podpisanih pred notarji, so morali v roku 15 dni pogodbeniki s pričami in notarjem pred oba vicedomina, če pa bi bil eden od njiju odsoten, bi drugi moral napisati razlog odsotnosti. Eden od vicedominov je listino ali notarjev izvleček (*imbreviatura*) še enkrat na glas prebral vsem sodelujočim, jim po potrebi vsebino tudi pojasnil, in jo, če so se z njo strinjali, prepisal v svoj prav za to namenjeni zvezek (STKP, III/17; STIZ, III/78; STPI, 151). Še prej pa sta vicedomina (ali eden od njiju) za vsako pogodbo o prodaji, darovanju, dolgu zaradi trgovine, prepuščanju pravic za kakšno

Sl. 81: SI-PAK PI 9, VK 10, c. 1 – Vicedominska knjiga Johanesa, sina pokojnega Henrica, Pinan, 1342–1344.

posest ali pridobitev premičnine ali nepremičnine morala priseči, da izraža omenjena pogodba resnično stanje in da ni izmišljena ali ponarejena. Stran-ki sta morali še priseči, da ni nobena druge stranke goljufala ali zlorabila. Če sta vicedomina ugotovila, da je bila pogodba v kateremkoli delu izmišlje-na ali če bi se stranke ali ena od njih branile priseči, sta bila dolžna pogod-bo zavrtniti in je nista smela vicedomi-nirati (STPI, 154, 166).

114
115
116

Pri sklepanju notarskih aktov so morali notarji in vicedomini po določilih statutih večkrat zahtevati od udeležencev, da podajo prisege na sklenjene pravne akte, kar je bilo namenjeno predvsem preprečitvi fiktivnih ali dvojnih pogodb, ki so se sklepale zlasti za dolžniške listi-ne, pa tudi za kupoprodajne pogodbe, ko so pogodbeniki morali priseči, da je dogovorjena cena resnična. Kazni za kriva pričevanja so bile namreč razme-roma visoke; kdor je krivo pričal, je moral odšteti kazen komunu v višini 25 liber, če pa tega denarja ni imel, so mu v Piranu odrezali desno nosni-co. Vsakogar, ki je krivo pričal, so oznanili na stopnici za krivoprisežnike ter ga zapisali v knjigo krivoprisežnikov, tako da je tak človek ostal za vedno zaznamovan in nikoli več mu niso zaupali. Kazen je v vsakem primeru moral poravnati, sicer so krivoprisežnika izgnali, dokler je ni poravnal. Omenjene kazni so doletele tudi vsakogar, ki bi nagovarjal h krivoprisežništvu (STPI, II/29).

Če v omenjenem roku 15 dni udeleženci ne bi predočili listine vicedo-minoma, je ta brez podestatovega dovoljenja ne bi bila več dolžna spre-jeti. »In če bi kdo za prevaro kreditorja odšel z ozemlja Izole«, pravi za ta

poses ali pridobitev premičnine ali nepremičnine morala priseči, da izraža omenjena pogodba resnično stanje in da ni izmišljena ali ponarejena. Stran-ki sta morali še priseči, da ni nobena druge stranke goljufala ali zlorabila. Če sta vicedomina ugotovila, da je bila pogodba v kateremkoli delu izmišlje-na ali če bi se stranke ali ena od njih branile priseči, sta bila dolžna pogod-bo zavrtniti in je nista smela vicedomi-nirati (STPI, 154, 166).

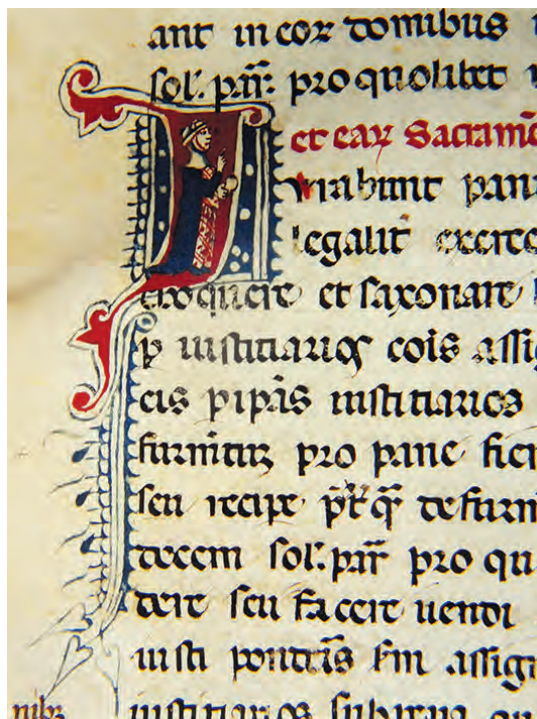
Pri sklepanju notarskih aktov so morali notarji in vicedomini po določilih statutih večkrat zahtevati od udeležencev, da podajo prisege na sklenjene pravne akte, kar je bilo namenjeno predvsem preprečitvi fiktivnih ali dvojnih pogodb, ki so se sklepale zlasti za dolžniške listi-ne, pa tudi za kupoprodajne pogodbe, ko so pogodbeniki morali priseči, da je dogovorjena cena resnična. Kazni za kriva pričevanja so bile namreč razme-roma visoke; kdor je krivo pričal, je moral odšteti kazen komunu v višini 25 liber, če pa tega denarja ni imel, so mu v Piranu odrezali desno nosni-co. Vsakogar, ki je krivo pričal, so oznanili na stopnici za krivoprisežnike ter ga zapisali v knjigo krivoprisežnikov, tako da je tak človek ostal za vedno zaznamovan in nikoli več mu niso zaupali. Kazen je v vsakem primeru moral poravnati, sicer so krivoprisežnika izgnali, dokler je ni poravnal. Omenjene kazni so doletele tudi vsakogar, ki bi nagovarjal h krivoprisežništvu (STPI, II/29).

Če v omenjenem roku 15 dni udeleženci ne bi predočili listine vicedo-minoma, je ta brez podestatovega dovoljenja ne bi bila več dolžna spre-jeti. »In če bi kdo za prevaro kreditorja odšel z ozemlja Izole«, pravi za ta

primer izolski statut (STIZ, II/99), »ali bi tu ostal in se ne odzval na dvakratno ali trikratno pozivanje, lahko kreditor s podestatom da listino v vicedominiranje«. V tem primeru je podestat sklical notarja, ki je listino zapisal, in priče ter po zaslišanju in zagotovitvi o verodostojnosti sklenjenega storil, kot se mu je po pravnih normah zdelo potrebno. Kdor bi se izmikal postopku vicedominiranja, pa bi bil kaznovan s 40 soldi, ki so pripadli komunu.

Piranski statuti so sicer v primeru, da se ena od strank ne bi odzvala povabilu druge, da že sklenjeno pogodbo legalizirajo še pri vicedominih, določali kazen 40 soldov za odsotnega, vicedomin pa je z vednostjo podestata lahko omenjeno listino potrdil. Dodatki k poglavju o vicedominih iz naslednjih redakcij piranskih statotov iz leta 1358 in 1384 pa kažejo na naslednji razvoj prava za te primere. Če bi ena od strank nenadoma odpotovala in se v omenjenem roku ne bi vrnila, bi jo po piranskih določbah doletela višja kazen 3 liber (= 60 soldov). Toda za take primere so v Piranu določali, da si je odsotni lahko imenoval pooblaščenca (*procuratorem*), to je pravnega zastopnika, ki je imel pravico zastopati stranko pri legalizaciji pogodbe. Prokura⁷⁹ je morala biti izdana ali z notarsko listino ali s potrdilom podestatovega kancelarja; vsebovala je ime stranke in prokuratorja, v njej pa je moralo biti jasno povedano, kakšne vsebine je dokument, namenjen v vicedominiranje. V prokuri je moral biti označen točen datum in ime notarja, ki je dokument za vicedominiranje napisal (STPI, 161).

Sl. 82: Prisega kruharice v inicialki (I) (STTS, 1350, II/77; BCT, AD).

⁷⁹ *Prokura* – jur. nekdanje pooblastilo za opravljanje določenih pravnih poslov v zvezi s poslovanjem podjetja; dati, preklicati prokuro (posamična, skupna prokura) (FRAN, 2024).

Notarski zapisi

Pogodbe

Istrski srednjeveški statuti so poznali več vrst privatnih pravnih aktov, ki so jih sestavljali notarji. To so bile zlasti razne pogodbe za premičnine in nepremičnine, testamenti oziroma »poslednje želje«, listine o sklepanju zakonskih zvez, podeljevanju fevdov, dodeljevanju dote, inventarji za skrbništva mladoletnih sirot idr.

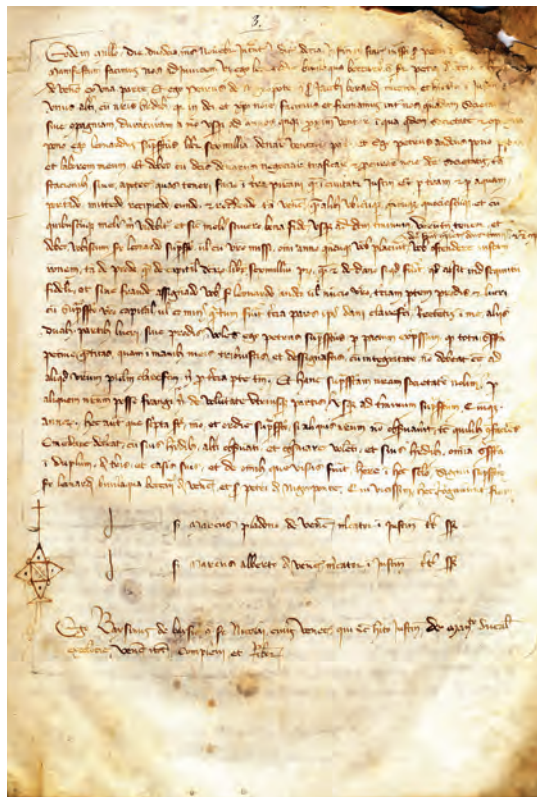
Posebno pogodbe so kot dandanes predstavljale raznovrstno paleto primerov odtujitev dobrin, zlasti nepremičnin. Morda bo najbolje, če prisluhnemo tedanjemu pojmovanju oziroma razvrščanju pogodb. Koprčan Giovanni Tazio v omenjenem delu o dolžnostih podestato-vih kancelarjev loči imenovane od neimenovanih pogodb. Prve so: nakupne, prodajne, najemne, zakupne, posojilne, naložbene, zadolžniške, zastavne oziroma poroštvene in pogodbe o oblikovanju družb. Druge so razni priložnostni dogovori o zamenjavah dobrin, obljube za določena opravila ipd. Pogodba je zato zelo razširjen pojem, ki ga lahko apliciramo na razne dogovore. Sestavljena je iz treh bistvenih delov: oseb, stvari in obligacij (Tazio, 1573, 15).

Po koprskih in izolskih statutih pa so bile obligacije lahko pisne ali ustne oziroma pogodbe s stiskom roke (*spalmatione*). Izolski statuti so priznavali enakovredno veljavo obema vrstama obligacije (STIZ, II/71), koprski pa so v zadevajočem poglavju (STKP, II/38) prisojali veljavnost pogodbi le, če je bila izpričana z listino. »Če pa bi vendarle kdo s stiskom rok (*spalmaverit*) sklenil kakršnokoli kupčijo«, nadaljuje zakonodajalec, »naj bodisi kupec ali prodajalec, ki ne bi hotel izvršiti dogovorjene kupčije, plača kazen v znesku 100 soldov, katere polovica pripada komunu, druga polovica pa stranki, ki se je držala dogovora. Ko se omenjena kazen plača, kupčija nima veljave.« Ker je znano, da je bilo izolsko pravo tesno povezano s koprskim, Margetič domneva, da izolska določba pomeni predhodno obdobje koprskega prava, obdobje, v katerem je bil stisk roke osrednji izraz koprskega prava in širše tudi istrskega, saj se podoben običaj omenja še v drugih

istrskih komunih (Margetić, 1993, XXI sq.). Koprski statut namreč že omejuje vrednost te odredbe ne le zato, ker obstaja možnost, da se pogodba sklene z notarsko listino, temveč tudi zato, ker stranki lahko odstopita od ustne pogodbe s plačilom globe.

Omenjeno poglavje torej že preudicira nadaljnji razvoj pravnih pogodb, in čeprav so ob pisnih kot še dandanes ostale v vsakdanjem življenju v navadi tudi ustne pogodbe, so imele prve, če so bile sklenjene pred notarji in tako potrjene, večjo pravno veljavo kot druge. To nam nazorno priča poglavje o razdelitvah, ki najprej razčlenjuje postopek pravnega razreševanja v primerih nesporazumov, nato pa pravi, da odslej veljajo vse pogodbe o razdelitvah posesti tako zunaj kot znotraj koprskega mesta, če so sklenjene pred (dvema do tremi) preverjenimi in zapriseženimi pričami. Kdor bi se tega dogovora ne želel držati, bi moral plačati 5 liber kazni⁸⁰ in nihče te razdelitve ne bi smel priznati. Toda oba pogodbenika sta morala v roku 15 dni sestaviti listino o tem pravnem dogodku ter jo dati vicedominirati, sicer bi ju doletela ista kazen (STKP, II/30). Ravno tako ne bi veljala nobena pogodba o oblikovanju živinorejske družbe (*so-cida*), tako med meščani kot med tujci, če ne bi bila sklenjena z javno listino (*publicum instrumentum*), odreja koprski statut (STKP, II/79).

Sl. 83: SI-PAK 6, Spisi, a.e. 67 – Notarski znak in podpis koprskega notarja Baysinusa de Baysio.

⁸⁰ 1 libra = 20 soldov, torej 5 liber = 100 soldov. Za razmerja med različnimi denarnimi enotami v času Beneške republike gl. razpredelnico v Mihelič (1985, 28).

Navedeni primeri jasno kažejo, kakšno vlogo so sestavljavci statutov namenili notarski listini. Obenem pa so še z drugimi postavami utrdili položaj in pomen notarja kot sestavljavca listin ter privatno listino kot pravni akt.

V svojem delovanju so notarji morali biti karseda ažurni. V Kopru so morali v roku 15 dni od sklenitve pogodbe izstaviti pogodbenikom listino v uradni obliki (STKP, III/20), v Izoli v 12 dneh (STIZ, II/98), v Piranu najprej v roku enega meseca (STPI, VIII/29), po redakciji iz leta 1384 pa ravno tako v 15 dneh, sicer so bili podvrženi kazni 20 soldov komunu za vsak neizvršen primer, v Piranu po omenjeni redakciji pa so zvišali kazen celo na 100 soldov (STPI, 599). Tudi naročnik se je moral držati tega roka in listino v tem času pri notarju dvigniti ter ga izplačati.

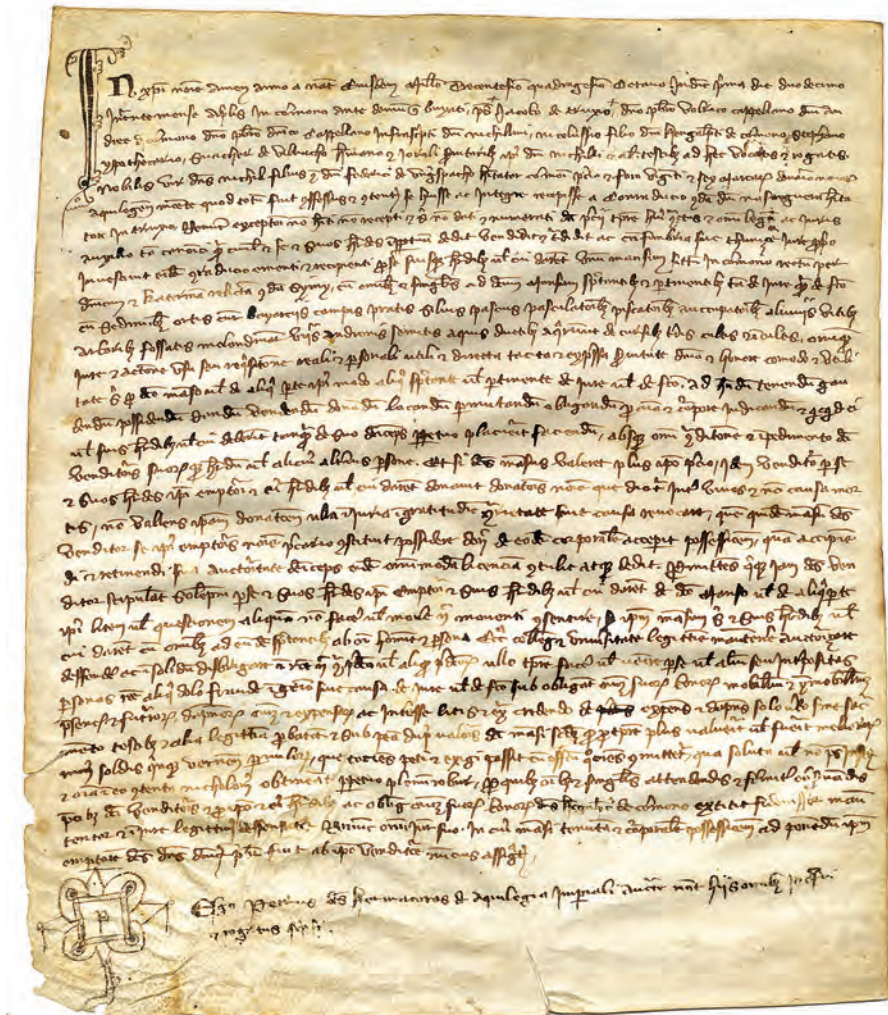
Odtujitve nepremičnin

Za posamezne pogodbe, zlasti za nakup ali prodajo nepremičnin, pa je bil poleg vicedominiranja določen za verodostojnost sklenjenega še dodaten postopek. V istrskem pravu se je namreč uveljavila svobodna zasebna pobuda v primerih odtujitve nepremičnin, ki je ščitila le predkupne pravice sorodnikov in njihovo pravico do izpodbijanja kupoprodaje na tej osnovi. V Kopru pa se je ta pravica, po zgledu beneških statutov iz časa vladanja doža Jacopa Tiepola (1242), raztegnila tudi na predkupno pravico sosedov oziroma mejašev ter na tiste, ki kakorkoli posedujejo to nepremičnino (STKP, II/37), medtem ko je v Miljah in Izoli pravica ostala le sorodnikom, v Piranu pa je bila priznana tudi ženinim sorodnikom.⁸¹

Koprski statuti so določali, da mora tisti, ki namerava prodati nepremičnino, o tem obvestiti sorodnike, ki imajo predkupno pravico in lahko, če želijo, to svojo pravico uveljavijo. Kljub temu je moral kupec po sklenitvi kupoprodajne pogodbe sporočiti novico z javnim razglasom. Javni razglasi imajo povsem določeno nalogo olajšati položaj prodajalca in kupcu ter uvesti pravno gotovost v poslovanje z nepremičninami. Tako se tudi v teh določilih jasno odražajo različni pravni vplivi v delovanju

⁸¹ Več o družinskem dedovanju prim. Margetić (1993, XXXVIII–XLVII) in tam navedeno literaturo.

srednjeveških istrskih komunov. Predkupno pravico so namreč uvedli v Bizancu v 10. stoletju, ko so že odredili, da mora prodajalec o svoji nameri predhodno obvestiti imetnika pravice. Javni razglasi pa so veliko kasnejšega datuma in so beneškega izvora.

Sl. 84: SI-PAK 335, a.e. 1 – Krmin, 1348. Notarski znak in podpis: »Ego Petrus dicti Hermacorae de Aquilegia Imperiali auctoritate notarius ... interfui et rogatus scripsi« (prim. Bonin, 2002, 41).

Sl. 85: Piran, konec 16. stoletja, izrez iz slike Domenica Tintoretta, Piranski mestni očetje (Tintorettova dvorana v občinski palači v Piranu; foto: D. Podgornik, 1994).

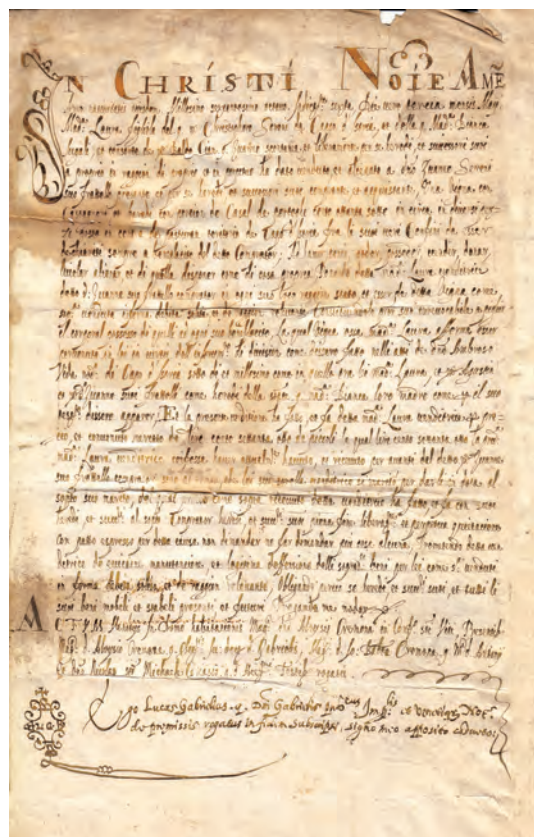
Na tem mestu kaže omeniti še eno značilnost istrskega prava, ki je tudi zakupojemalcu dajala pravico lastništva nad zakupnim imetjem, ki ga poseduje in uživa ter ga lahko celo odtuji, zakupodajalec pa ostaja lastnik zemljišča v smislu pravice do dela proizvodov. Tako lažje razumemo določbo koprskega statuta, ki nalaga vsakomur, ki želi prodati ali odtujiti posest, za katero se plačuje najemnina, jo dati v trajen najem ali le za določen čas (*curucongium*), da mora napraviti kupoprodajno odtujitveno ali najemno listino. Če se prekrši, mora plačati 25 liber kazni, ki gredo pol komunu in pol gospodarju (*dominus*) (STKP, II/28). V Izoli so za podobne primere, ko je bil lastnik zemljišča komun, določali, da se ne smejo sklepati odtujitve ali najemi, ki ne bodo veljale, tudi če bodo objavljene po javnem oglasu ali v kaki drugi javni obliki, če ne bodo te namere najprej vpisane v register komunskih ozemelj, in sicer pod

kaznijo notarju ena tretjina dogovorjene vrednosti posesti, ista kazen pa je doletela tudi prodajalca. Kdor bi prekršek naznanil, bi dobil eno tretjino predvidene kazni, dve tretjini pa komun (STIZ, II/110).

Ne bomo se poglobljali v podrobnosti predkupne pravice,⁸² temveč nas bodo zanimala naloga notarjev in vicedominov pri sklepanju kupoprodajnih pogodb za nepremičnine. Potem ko so po zgoraj opisanem postopku pred notarjem sklenili pogodbo, je bil kupec dolžan v roku petnajstih dni pri stopnicah zvonika (*ad scalas campanillis*) ob nedeljah javno razglasiti omenjeno kupčijo v skladu z običajem, pravi koprski statut (STKP, II/37). Javni razglas je moral biti zapisan v listini pod kaznijo 25 malih liber, ki so pripadli komunu.

Notar, ki bi zapisal listino prodaje ali kake druge odtujitve ali zadolžnice katerekoli nepremičnine, za katero je bil javni razglas nujen, je moral v roku petnajstih dni zapisati javni razglas ter ga potrditi v enem mesecu po objavi. Ob javnem razglasu je moral na listič papirja (*cedula*) natančno zapisati datum z letnico vred, kupca, prodajalca, prodani predmet ali imetje, pogodbo, v kateri je bilo opisano imetje, mejaše s štirih strani, vsakega posebej za njegov del, ter ceno omenjenega

Sl. 86: SI-PAK 335, a.e. 81 – Benetke, 1608. Notarski znak in podpis: »Ego Lucas Gabriolius quondam Domini Gabriielis publicus Imperialis et Venetiarum Notarius de promissis rogatus in fedem subscripsi, signo meo apposito consueto« (prim. Bonin, 2002, 177).

82 Več o predkupni pravici na nepremičnine (prim. Leicht, 1949, 77–86; Margetić, 1993, XXIII; STKP, II/37).

Sl. 87: Mestni glasnik (preco) in piranski svetniki, izrez iz slike Domenica Tintoretta (Tintorettova dvorana v občinski palači v Piranu; foto: D. Podgornik, 1994).

odstraniti zgoraj omenjeni in pritrjeni listič, bi ga doletela kazen 50 malih liber – polovica te vsote bi pripadla komunu, polovica pa tožniku, ki bi govoril resnico; če obtoženi ne bi mogel plačati, bi moral eno nedeljo stati ob sramotilnem stebru.

Tu se kaže še druga značilnost koprškega pravnega sistema, saj so v drugih istrskih mestih na zahtevo kupca objavo izvršene prodaje opravili komunski glasniki (*preco*); to so tako imenovane *cridae*. Razglašanje je potekalo na različne načine: štiri zaporedne nedelje v Trstu, v Vodnjanu so bile dovolj tri, v Umagu dve, v Piranu, Miljah, Izoli, Dvigradu, Buzetu, Oprtalju, Pulju in Rovinju ena (Margetić, 1993, XXXVII).

predmeta ali imetja, kakor je bilo zapisano pri potrditvi razglasa. Ta listič je notar pritrdil ali ga dal pritrčiti v koprski katedralni cerkvi na za to določeno mesto, kjer je moral ostati pritrjen, dokler se javni razglas ni iztekel. Vsako nedeljo v času razglasa je moral notar iti v katedralno cerkev in nadzorovati, ali je omenjeni listič še pritrjen na istem mestu. Če bi bil listič odstranjen, ga je moral v celoti obnoviti pod kaznijo 5 malih liber, ki so pripadle komunu, po volji podestata pa lahko tudi pod višjo ali manjšo kaznijo. Če bi kdo s prevaro ali iz hudobije ali kako drugače odstranil ali dal

Tudi za podaritev ali zamenjavo nepremičnine ali kako drugo vrsto odtujitve so morali dogodek razglasiti kakor prodajo, da je sorodnik ali mejaš (ne glede na spol) lahko po opravljenem razglasu v roku tridesetih dni prednostno pridobil imetje (STKP, II/37); leta 1550 so v Kopru še določili, da je oseba s predkupno pravico lahko vložila pritožbo v roku enega leta od razglasitve prodaje, če je bila medtem iz mesta odsotna, sicer pa ni mogla več ugovarjati prodaji (STKP, 1668, V/10). Če listina ni vsebovala vrednosti podaritve, zamenjave ali odtujitve, sta morala tako nepremičnino oceniti dva zanesljiva moža, ki ju je določil podestat. Tokrat sta morala vicedomina priseči kupcu, prodajalcu, menjalcem ali sploh odtujevalcem ter tistim, ki so odtujitve nepremičnine prejeli, da je vsebina pogodbe resnična in poštena.

Poleg tega ni bilo dovoljeno nobenemu pridobitniku nepremičnine prodati, je dati v zakup ali je kako drugače odtujiti v treh letih po opravljenem razglasu pod kaznijo 25 malih liber, ki so pripadle komunu. Brez tveganja pa je bilo pridobitniku dovoljeno, da je omenjeno nepremičnino dajal v najem za rok treh let ter jo dal za doto, komurkoli bi hotel, ravno tako jo je lahko razdelil v oporoki. Noben tujec, ki je prebival zunaj koprškega distrikta, ni mogel na nikakršen način pridobiti kakega prodanega ali na kak drug način odtujenega imetja, ki se je nahajalo v Kopru ali v njegovem distriktu, s posredovanjem svojega sorodnika ali mejaša, razen če bi želel priti stanovat v Koper ali v njegov distrikt v roku enega leta po opravljenem javnem razglasu, sicer bi bila pridobitev neveljavna (STKP, II/37).

Istrsko pravo pa v zvezi z odtujitvami nepremičnin pozna še eno zanimivo ureditev, ki se navezuje na tedanje pojmovanje načela lastnine in je drugačno od današnjega; lastnina je bila seštevek pravic, pristojnosti v smislu rimskega postklasičnega prava, prava komentatorjev (*glosatorjev*) in pravnih sistemov drugih evropskih regij v srednjem veku. Gre za pravico do priposestevovanja (*usucapio*),⁸³ ki je pripadla kot prava lastnina tistemu, ki je obdeloval ali kakorkoli

83 Več o pravici do priposestevovanja ter sploh o lastniških odnosih v Margetić (1983a, 39–71).

drugiče užival posest (*quiete in laborerio et in gaudimento*; STPI, VI/21) za določen čas, ne da bi ga v tem času kdorkoli omejeval (*sine litis clamore*; STKP, II/21) ter da ni od nje nikomur plačeval dajatve ali zakupnine (*sine redditu et ficto dato alicui*; STPI, VI/21), s čimer bi pravno priznal lastništvo drugega.

V Koprju je bil rok za priposestevanje 10 let, če je šlo to v škodo bivšega koprškega lastnika, in 15 let, če je šlo za tujca, ki je živel v Koprju (STKP, II/21–22). V Izoli je bil ta rok nekoliko drugačen, in sicer 15 in 20 let (STIZ, II/86), medtem ko je v Piranu veljal rok 15 let posedovanja nepremičnine za pridobitev pravice lastništva, kot je bilo določeno tudi v miljskem komunu (STMU 1, IV/12).

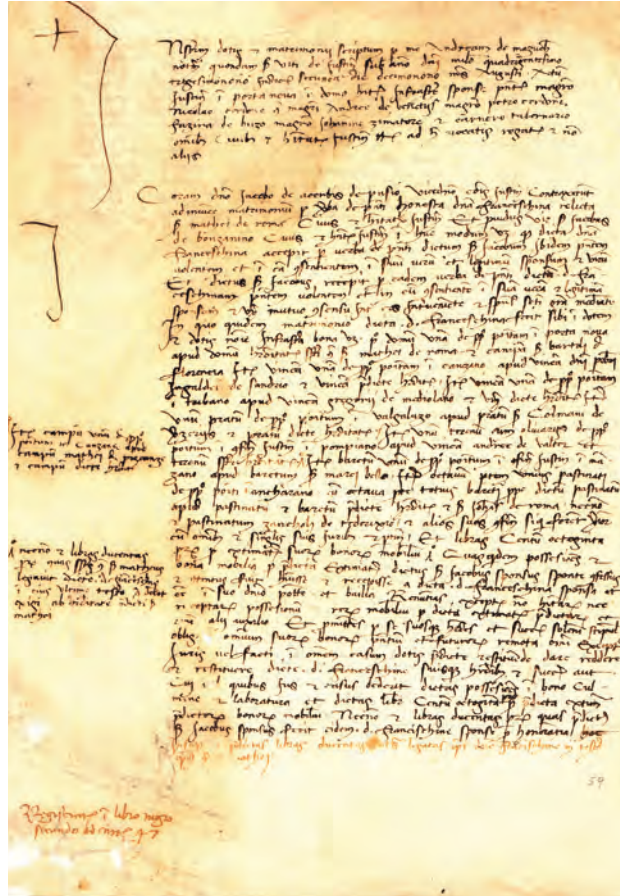
Pravni problemi pa so se pokazali pri uveljavljanju in dokazovanju pravic tako priposestvovalca kot bivšega oziroma legalnega lastnika po preteku navedenih rokov. Koprski statut določa, da sta morali v primeru spora obe strani predložiti dokaze o lastništvu (STKP, II/25). V Trstu je na primer novi lastnik postopek izgubil, če je bivši lahko dokazal, da je bil pred tem on sam lastnik nepremičnine najmanj 15 let in en dan (STTS 2, III/25).

Sl. 88: SI-PAK 6, Spisi, a.e. 66, c. 75 – »Ego Paulus de Peregrinis vicedominus subscripsi et cum dicto notario ascultavi. Ego Rolandus de Almerigogna vicedominus comunis subscripsi«. Overitev koprskih vicedominov na testamentu iz leta 1428, ki ga je napisal koprski notar Antonius de Girollo.

V Kopru je priposestvalec moral priseči, da ni vedel, da gre za tujo lastnino (STKP, II/22), medtem ko takega primera ne zasledimo v Piranu. Zato pa je že leta 1384 v svoji novi redakciji statutih piranski komun, da bi preprečil nepravilnosti pri takem pridobivanju posesti, določil, da mora vsak pridobitelj posesti s svojimi mejaši (*laterani*) po sestavi listine v roku, določenem v kapitulariju vicedominov (15 dni), listino vicedominirati, in sicer pod izredno visoko kaznijo, če verjamemo tekstu statuta, 10 soldov na libro, kar bi bilo 50 odstotkov vrednosti tako pridobljene posesti (STPI, 451). Potrebna je bila torej sestava notarske listine in njena potrditev pri vicedominih, kar je glede na zgoraj povedano veljalo vsekakor tudi v Kopru in Izoli.

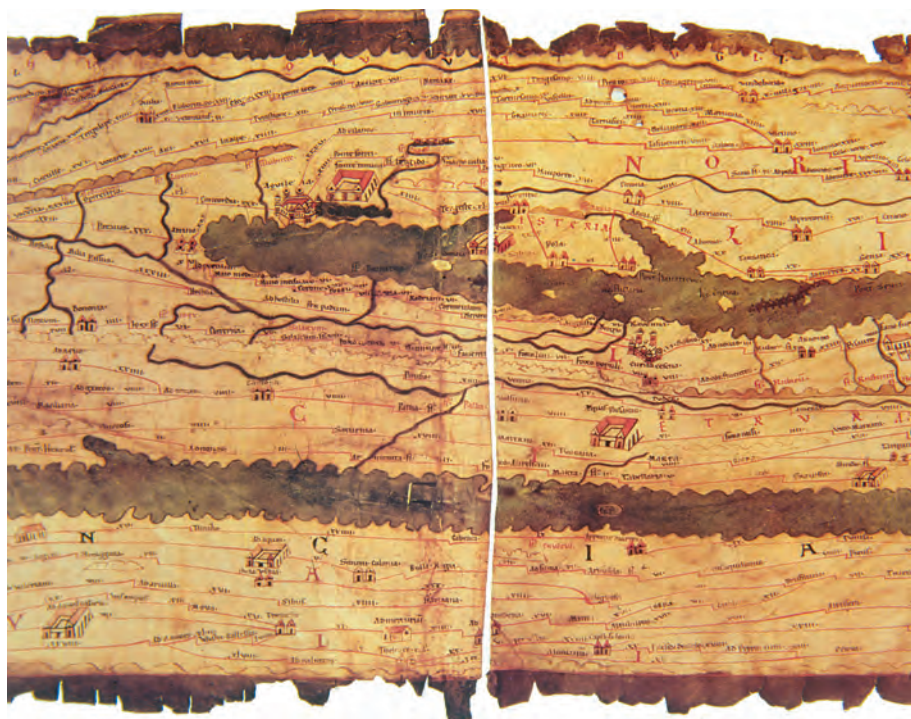
Toda kot se običajno dogaja, so zadeve v praksi potekale drugače, kajti leta 1449 naročajo koprskemu komorniku, da mora od Koprčanov zahtevati, naj mu z listinami dokažejo lastnino hiše, mlina, posesti itd., saj se je dogajalo, da so številni Koprčani, ki so imeli nepremičnine v lasti 25 in več let in so jih brez vsakega dokumenta prodali, zato je nastala velika škoda, zmešnjava in celo škandali. Komornik, tedaj je bil to *nob. sapiens vir* Nicolaus Valeressus (STKP, 1668, V/18, 19), ni smel na svojo

Sl. 89: SI-PAK 6, Spisi, a.e. 66, c. 59 – Dotalna (in poročna) listina iz Kopra, leto 1439.

roko v listinah, ki jih je hranil v svojem uradu (STKP, 1668, V/88), česar koli spreminjati ali dodajati, sicer »bomo ukrepali tako, da bo kazen za vašo neposlušnost zgled za druge« (STKP, 1668, V/19). Toda še leta 1651 si je na pobudo koprskih sindikov, ki so tožili nad splošnim neredom pri pisarniškem poslovanju v Kopru, stanje ogledal istrski inkvizitor Gerolamo Bragadin. Med drugim so tedaj odredili osebam, ki so jih osumili samovoljne prilastitve posesti, rok 1 meseca za predložitev dokazov o posedovanju zasedenih dobrin; če bi se v tem času prostovoljno odselili, bi bili oproščeni sodbe za uzurpacijo, sicer pa bi se jim kazensko sodilo, nepremičnine bi jim bile odvzete skupno s pridelki (STKP, 1668, V/149, 19).

Drugačen je bil odnos do tujcev v mestih, med tujce pa niso sodili le državljani drugih, nebeneških dežel, temveč so bili na primer v Kopru tujci tudi Pirančani ali Izolani, Koprčani pa so bili tujci v

Sl. 90: Istra na t. i. Peuntigerjevi karti (Tabula Peutingeriana), srednjeveški (12./13. stoletje) kopiji rimskega itinerarija iz 3. stoletja (Lago & Rossit, 1981, 11).

Piranu in Izoli ipd. Zanimiv je bil tudi postopek pridobivanja statusa prebivalca ali meščana določenega mesta, torej netujca, saj je za prvega bil potreben rok vsaj enega leta prebivanja v mestu ali okolišu, z obljubo nadaljnje stalne naselitve, za pridobitev drugega statusa pa poleg družbenega ugleda in veljave po navadi vsaj 20 let prebivanja. Vmesni člani so bili še statusi tako imenovani *vicinov*, ki so v zameno za obvezo stalne ali vsaj daljšečasne naselitve prejeli še zemljišča v obdelovanje.⁸⁴

Sl. 91: SI-PAK 335, a.e. 84 – Doževa pergamentna listina s svinčnim pečatom, Benetke 1630 (prim. Bonin, 2002, 182).

Istrska mesta so skrbno pazila, da komunska lastnina ne bi prehajala v tuje roke. Tako noben meščan ali vicin Pirana, celo kdor bi le leto dni prebival v Piranu, ni smel tujcu v primeru, če bi ga ta tožil in tožbo tudi dobil, česarkoli dati, podariti, zastaviti, zadolžiti, sestaviti listino ali zadolžnico ali kakorkoli česa odtujiti pod kaznijo 25 liber oziroma izgona (*viginti quinque librarum denariorum componendarum comuni pro banno*; STPI, VI/13), kar je veljalo tudi za tistega, ki bi tujcu prodal dolg (STPI, VI/14). Zadolžnice so bile namreč ena izmed najpogostejših oblik sklepanj zasebnih pravnih odnosov, kar nam pravzaprav še najbolj dokazujejo najstarejše ohranjene piranske notarske knjige, kjer v večini primerov nastopajo ravno te oblike zasebnih dokumentov (prim. Mihelič, 1984; 1986; 2002b; 2006; 2009b; 2016; 2018).

⁸⁴ Okviren prikaz posameznih faz v pridobivanju statusa »domačina« je na primeru miljskih statotov, ki vsekakor kažejo še na starejše navade (STMU 1, L–LII).

Dolžniške listine

Dolgovi so bili pač tudi nekoč ena od osrednjih oblik medosebnih poslovnih razmerij, kjer so imeli ravno notarski spisi, trgovske knjige, *cyrographi*⁸⁵ ali na splošno lastnoročni zapisi glavno dokazilno vlogo določenega zadolžniškega dogodka. Zadolžnice pravzaprav nakazujejo izredno razgibano trgovsko dejavnost tedanjega prebivalstva in to ne le s trgovskim blagom, temveč tudi s samimi zadolžnicami (*preceptum*) ali dolžniškimi listinami (*instrumentum debiti*) (Gestrin, 1965, 123 sq.). V našem obravnavanju pa so dolžniške listine zanimive zlasti zato, ker so tej obliki sestavljanja pravnih aktov, očitno zaradi pogostnosti in občutljivosti problematike, tako istrski kot beneški zakoniki namenjali veliko pozornosti.

Od drugih pogodbenih oblik so se dolžniške listine razlikovale tudi po tem, da notarji v njih niso smeli za neizpolnjevanje dogovorjenega zapisati višje kazni od ene tretjine dogovorjenega zneska, in sicer v Piranu pod kaznijo 10 liber za vsak tak primer, tako za notarja kot za onega, ki je listino naročil (STPI, 597). Verjetno se je tudi na to pravilo nanašala pogosta določba za notarje, da ne smejo zapisovati izmišljenih, fiktivnih listin (STPI, 273) ali da bi sestavljali dvojne listine, eno uradno in drugo neuradno, kot se je to pogosto dogajalo tudi za razne posojilne pogodbe na obresti (STIZ, I/87; LEGGI, 1683, 131–134), saj vemo, da so bile po kanonskem pravu vsakovrstne obresti, tudi v naturalijah, prepovedane, čeprav so si sčasoma sami komuni začeli izposojati na obresti ter so v svojih mestih od 14. stoletja dalje začeli dajati razne ugodnosti posojevalcem denarja (STKP, II/76), sprva Florentincem, nato pa še Judom (Peršič, 1977; 1984), če seveda pri tem odmislimo nekatere samostanske redove v Evropi, ki so v času najtrše prepovedi posojanja oziroma oderuštva (*feneratio*), kot se je glasila uradna terminologija, denar ali druge dobrine posojali

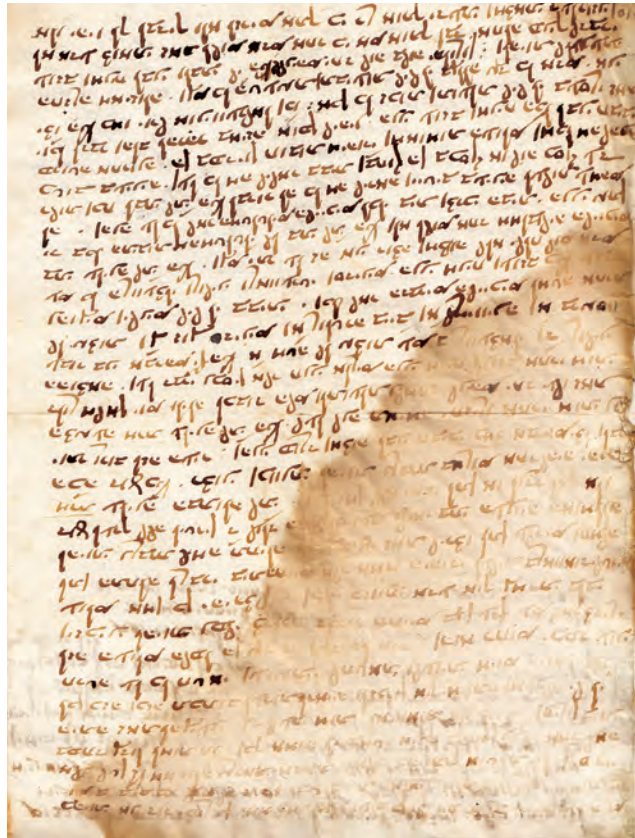
⁸⁵ *Chirographum* ali *cyrographum* se imenuje listina, napisana v dvojniku na istem kosu pergamenta. Ta dva izvoda sta bila ločena z raznimi besedami, črkami ali okraski, ki so jih razrezali ravno, valovito ali zobčasto, tako da je rez šel preko zapisane besede, okraska ali črke. Vsaka od strank je prejela po en izvod. Če je prišlo do spora, so avtentičnost dokazali s spojitvijo obeh originalov in če so se črke ali okraski spajali, je bila avtentičnost nedvoumna. Ti okraski, ki so po navadi imeli kačasti videz, so se imenovali kirografi (Stipišič, 1985, 152).

tudi po visokih obrestih, ki so jih prikrivali tako, da so knjižili večje vsote dolgov (prim. Kulišer, 1959, 429; Darovec, 1991, 73).

V praksi se v zadolžnici uporabljajo varovalna določila za upnika in dolžnika: če se dolžnik ne bo držal dogovora glede roka poravnave, ga bo doletela kazen, ki bo tretjino višja od dolga (*pena tercii pluris dicti debiti*), za vračilo posojila dolžnik večkrat jamči z zlastavo, pogosto s celotnim imetjem (*omnibus suis bonis presentibus et futuris*), dolžnik včasih predstavi poroka, ki se zaveže dolžnika obvarovati škode od dolga (*conservare indepnm dicti debiti*).

Dolg ni bil prenosljiv, tudi če je v zadolžnici pisalo, da je upnik tisti, »v katerega rokah se (zadolžnica) pojavi/nahaja« (*in cuius manu comparuerit*), ampak je moral biti v zapisu imenovan glavni upnik ali je imetnik instrumenta moral imeti darovnico ali zastopstvo glavnega upnika (STKP, II/82). To koprsko določilo sicer nakazuje, da so prepovedovali prenosno zadolžnico oziroma menično poslovanje, kar kaže še na močno srednjeveško mentaliteto. Toda že v 15. stoletju so se zadolžnice lahko že pri izdaji sami na željo kreditorja prenesle na drugega, tako da je dal zadolžnico izdati na ime upnika, ki naj bi mu dolžnik z zadolžnico poravnal dolg. Tako

Sl. 92: SI-PAK 84, a. e. 2, c. 103 – Testament v hebrejščini, ki ga je leta 1598 narekovala Bonola Agnoli, Židinja, po njeni smrti čez 5 mesecev pa ga je izolskemu vicedominu Balseminu Manzuoliju prebral izolski bankir Salamon Luzzato.

so se zadolžnice v tem času kot vsaka druga vrednost svobodno darovale, delile, zastavile ali prodale, torej odtujile z edino izjemo, da niso bile izdane od someščana (Gestrin, 1965, 123–130).

Ena od oblik pravne zaščite dolžnikov in premičnin pa je bila, da nobena listina o dolgu za premičnine ni veljala, če je po 10 letih od sklenitve niso obnovili (STKP, II/65; STIZ, II/76; STPI, V/23), kar je veljalo tudi pri oporokah in dotalnih listinah. Toda za vrednosti pod 50 librami ni bilo treba sestaviti listine, temveč se je dolg lahko sklenil vpricho dveh prič. Če bi kdorkoli tak dolg pred sodiščem negiral in bi se dokazalo, da ga je res sklenil, bi moral odplačati dvojno vrednost dolga. V primeru smrti dolžnika pa je pričanje veljalo le, če ga je priznal podestat, kar je veljalo tako za meščane kot za tujce (STKP, II/12). Torej je tudi v tem primeru pravno veliko bolj veljala listina kot ustna sklenitev dolga, čeprav je bila sklenjena pred pričami.

Ker je bila zakonodaja v tem pogledu še najbolj dodelana v Kopru, si bomo ogledali še druga določila koprskih statotov.

Če so bili upniki nad meščani tujci, ki so sicer prebivali v Kopru, so morali v roku 15 let obnoviti dolžniško listino, če so prebivali zunaj mestnega ozemlja, pa v 20 letih (STKP, II/67). Ravno tako so pravno veljali rokopisi dolžnika, toda ob predložitvi za izterjavo je morala biti sestavljena ali notarska listina ali pa je dokument o tem pravnem dogodku na podlagi pričevanj zapisal kancelar. Če pa bi se po dolžnikovi smrti pojavili njegovi lastnoročni zapisi, bi veljali enakovredno javni listini (STKP, II/63).

Pred pretekom 10 oziroma 15 ali 20 let od sklenitve dolga je moral upnik stopiti do notarja, ki je zapisal dolžniško razmerje, in od njega z dovoljenjem podestata zaprositi za sestavo nove listine, če je želel, da bi dolžniško razmerje še veljalo, seveda v primeru, da mu dolžnik dolga še ni poravnal. Dogajalo se je tudi, da je medtem notar, ki je listino zapisal, umrl ali se iz mesta izselil; tedaj se je moral upnik ali kdorkoli drug, ki bi želel izdajo nove listine, držati naslednjega postopka: najprej je stopil do podestata in mu z avtentičnim dokumentom, notarsko listino ali rokopisom dokazal, da je upravičen do zahteve, kajti sicer ne bi smel stopiti

Sl. 93: Pulj (Lavalée, 1802).

v vicedominarijo, kjer so hranili vicedominirani zapis tega pravnega dogodka. Obenem je moral priseči, da bo v vicedominariji poizvedoval le za listino, ki zadeva njega, in ne za druge zadeve, na kar je moral paziti tudi podestat; če bi se izkazalo, da je podatke uporabil za druge namene, bi moral plačati kazen 25 liber za vsak tak primer (STKP, II/103). Nato je prosilec lahko izbral ali podestatovega kancelarja ali kateregakoli notarja, ki je na podlagi vicedominirane breviature izdelal novo listino namesto odsotnega ali umrlega notarja. Vendar so take breviature v uradni obliki veljale le, če jih je potrdil še podestat (STKP, II/104).

Seveda je lahko upnik zahteval izterjavo dolga še pred rokom obvezne obnovitve dolžniške listine, če sta se tako dogovorila z dolžnikom. Upnik je lahko s pomočjo listine zahteval od podestata začetek tožbe proti dolžniku, tako da mu je predal zadolžnico (STKP, II/84). Nato je komunski klicar (*praeco*) dolžnika ali dolžnike tri dni javno pozival in jih tudi iskal na domu (STKP, II/63). Ko se je dolžnik zglasil pred podestatom, je ta razsodil v skladu z zakoni in običaji.

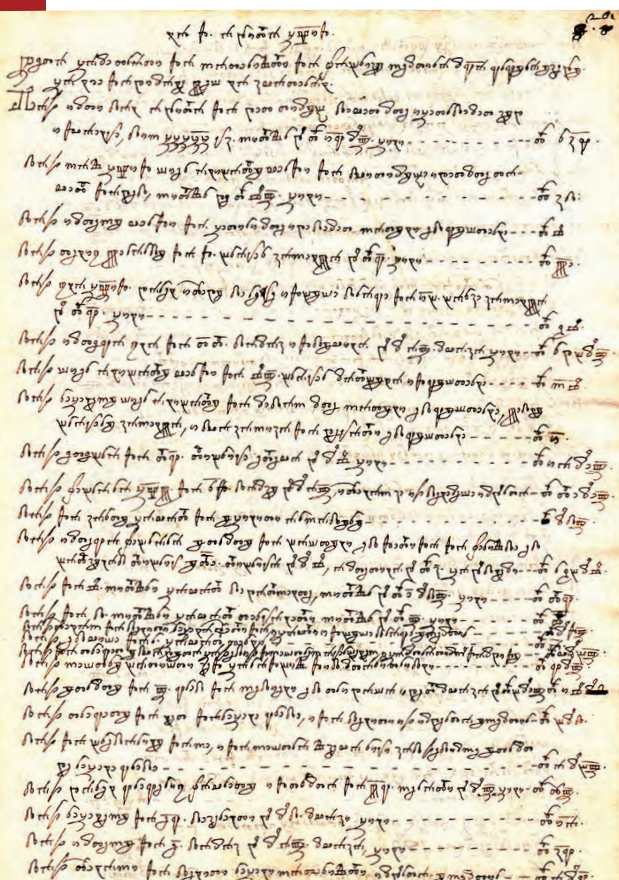
Dolžnik je lahko namesto denarja zastavil svoje premoženje ali nepremičnine, ki so jih dali v oceno komunskim cenilcem (*extimatores*) (STKP, III/14; STIZ, II/83; STPI, I/7), zato da zastavljene dobrine ne bi presegle vrednosti dolga. Tega se očitno niso vselej držali, saj so morali iz beneške metropole večkrat opozarjati svoje načelnike po mestih dominija, naj skrbno bedijo nad početjem upnikov (LEGGI, 1683, 134–136), sicer jih bodo strogo kaznovali.

Dogajalo se je, da so podestati listine upnikov, ki so jim jih zaupali ob vložitvi tožbe, kdajpakdaj izgubljali, kajti sicer ne bi določali, da

lahko podestat v tem primeru zagotovi upniku izdelavo nove veljavne listine. Dokaz o njenem obstoju pa je bilo ponavadi klicarjevo oznanilo *super scalas comunis*, kar pomeni, da so o teh razglasih vodili posebno evidenco.

Če pa bi upnik izgubil dokument, ki ne bi bil predstavljen na sodišču (*porrectum in iure*), mu brez pristanka dolžnika podestat ne bi mogel izdati nove veljavne listine. Šele če bi dolžnik dolg priznal, bi to lahko storil, in dolžniška listina bi od tega dne veljala (STKP, II/84).

Vselej ko je dolžnik dolg povrnil, pa mu je moral upnik izstaviti prečrtano (*cancelata*), torej razveljavljeno dolžniško listino. Če tega ni storil, je moral komunu izplačati kazen v višini 50 liber (STKP, II/88).

Sl. 94: SI-PAK 6, IX. skupina, a.e. 1253 – Inventar v glagolici iz samostana sv. Gregorja v Kopru.

V primeru, da komunski klicarji v času potrebne obnovitve dolžniških listin dolžnikov v mestu niso našli, je podestat svojemu kancelarju, potem ko je klicar dal zagotovilo, da je dolžnika ali dolžnike trikrat pozival, naročil obnovitev listine, ki je imela enako veljavo, kot če bi bil dolžnik navzoč. Obnovljene listine pa je moral kancelar skupaj s starimi listinami predstaviti vicedominoma ali enemu izmed njiju, ki sta jih morala sprejeti, to pomeni vicedominirati (STKP, II/65).

V primeru, da se dolžnik ni odzval na trikratne vsakodnevne pozive na sodišče, je lahko podestat na podlagi zbrane dokumentacije dovolil upniku izterjavo dolga (STKP, II/87). Upnik je moral stopiti do notarja in komunskega kancelarja, ki sta na podlagi dolžniške listine morala določiti glavnega dolžnika in njegovega poroka pod kaznijo 10 liber, če tega ne bi storila. V odsotnosti glavnega dolžnika je bil za dolg odgovoren njegov porok (STKP, II/86). Ta je nato komunskemu cenilskemu uradu zastavil dolžnikove ali svoje premoženje ali nepremičnine, ki so jih tu ocenili ter po potrebi tudi prodali na javni dražbi (STKP, III/14), toda v nobenem primeru niso smeli zarubiti dobrin v višji vrednosti od dolga, sicer bi to moral upnik pod kaznijo vrniti (LEGGI, 1683, 134–136).

Očitno pa so upniki za povračilo dolgov uporabljali še druge metode, saj odlok beneškega nadzornika (*proveditor*) Giulia Contarinija iz leta 1626 prepoveduje navado, ki se je uveljavila v nekaterih krajih Istre, da so v primeru zadolženosti dolžniku zapečatili hišo, tako da je, če je bil v njej, ni mogel zapustiti, če pa ga v tem času ni bilo, ni mogel vstopiti, saj bi ga sicer javno napadli. Njegova lastnina je bila tako prepuščena na milost in nemilost razjarjeni množici, »kar je proti našim načelom«, zagotavlja beneški nadzornik, ter izdaja naslednjo terminacijo: »Nikomur se ne sme na opisani način zapečatiti hiša, pa naj bo še takšen dolžnik, in sicer pod kaznijo rektorju 100 dukatov, kancelarju 6 mesecev zapora in kavaleristu ali tistemu uradniku, ki bi izvrševal njegove dolžnosti, pa 3 neodpustljive udarce z bičem. Komur tako zapečatijo hišo, jo lahko brez skrbi odpečati in ne podleže nobeni kazni« (STKP, 1668, V/148).

Že prej so Benečani morali zakonsko posegati po tem občutljivem pravnem področju, da bi zaščitili dolžnike pred pretiranim nasiljem upnikov, ki je škodovalo tudi splošnemu gospodarskemu razvoju. Tako so leta 1461 prepovedali, da bi za poravnavo dolgov upniki zarubili dolžnikom njihovo delovno orodje in živino, zlasti vole (*animalia bouina*) in konje, leta 1475 pa so prepovedali še rubež dolžnikovih postelj (LEGGI, 1683, 134–136). Svojim načelnikom v Istri pa so prepovedovali obsodbe izгона⁸⁶ zaradi civilnih dolgov, in to pod kaznijo 100 dukatov, ki so jih razdelili na pol koprskemu *Magistratu*⁸⁷ in *Monteju di Pietà*.⁸⁸ Ista kazen je doletela podestatove kancelarje, če bi zapisali tak ukaz, poleg tega pa bi bili še za vedno razrešeni te službe (LEGGI, 1683, 35).

Dolžnike so sicer preganjali tako upniki kot njihovi poroki in podestatovi uslužbenci, vendar jih načeloma ob glavnih komunskih praznikih niso smeli nadlegovati. Koprski statut pa tudi za primer, če bi se dolžniki, ki so jih že sodno preganjali, pojavili ob času praznikov, določa, da so jih smeli privedi pred podestata in če dolžnik ni mogel položiti jamstva, so ga lahko zaprli, dokler ne bi poravnal dolga ali se z upniki sporazumno dogovoril. Čas priprtja pa je bil odvisen še od dobre volje podestata, ki je ukrepal ob takih primerih (STKP, II/64). Zato so Benečani leta 1557 določili, da se upnikov ne sme preganjati teden dni pred božičem in teden po njem, kar je veljalo tudi za velikonočne praznike (LEGGI, 1683, 135).

Zanimivi so bili tudi primeri družinskih dolgov, ki so se navezovali na že omenjeno istrsko dedno pravo. Če bi se mož ali žena pred poroko zadolžila, partner za te dolgove ne bi odgovarjal. Ravno tako pa zakonec ne bi bil obvezan za povračilo dolga, če bi ga storil zakonski partner brez njegovega soglasja, tako da je bil v primeru smrti enega od življenjskih družabnikov drugi dolžan povrniti le dolgove, ki sta jih skupno zbrala in zapisala ali pred pričami izpovedala (STKP, II/69–70).

86 O krutosti obsodbe izгона iz dežele ali sploh z območij Beneške republike ter razpisih nagrad zanje (prim. Bertosa, 1986; 1989).

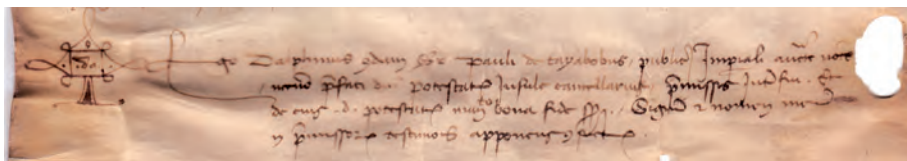
87 Prizivno drugostopenjsko sodišče, ki so ga Benečani ustanovili v Kopru leta 1584 za vso tedanje beneško Istro (prim. Pahor, 1958a).

88 Ustanovljen leta 1550 kot zastavljavnica in posojilnica, vendar sprva s kratkim delovanjem, tako da so ga morali leta 1608 ponovno ustanoviti (STKP, 1668, V/108–111; prim. Darovec, 2004, 91–174).

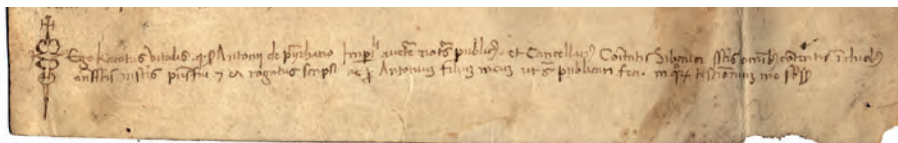
Oporoke

Oporoke so vsekakor eden izmed najbistvenejših elementov zasebnega prava, saj posegajo na področje družinskega premoženjskega razdeljevanja po smrti lastnikov. Klasično rimsko pravo je že poznalo razvejane oblike oporok, toda za časa germanskih vladarjev se je uveljavilo zakonsko nasledstvo, ki je privilegiralo moške potomce, po navadi prvorojence. Šele z 12. stoletjem se znova uveljavijo oporoške v Italiji (Grandi-Varsori, 1981, 148–149) in se seveda zanesejo kot pravna oblika predaje nasledstva tudi v Istro, kjer so bili ti akti še nekako prisotni, če se spomnimo testamenta tržaške nune Maru iz leta 847 (CDI, n. 59).

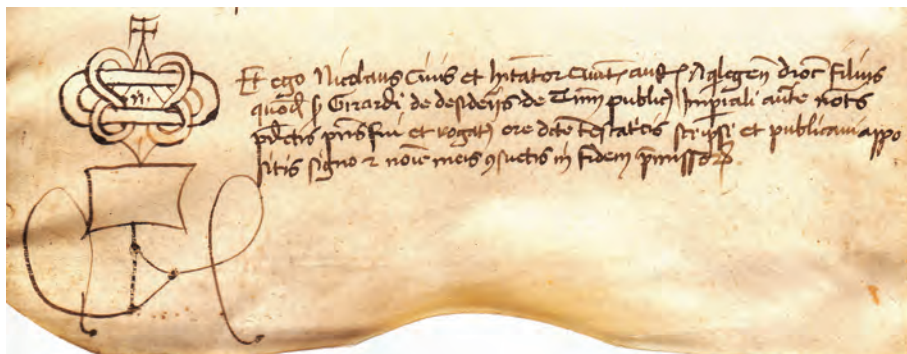
V vmesnem obdobju se je uveljavil običaj, ki ga pravniki imenujejo donacija *pro anima* ali nasledstvo po pogodbi. Ponovna uveljavitev testamenta v 12. in 13. stoletju pa ni imela več vseh značilnosti rimskega testamenta, temveč sta se vzporedno druga ob drugi pojavili zakonska in oporočna oblika, ki sta se v rimskem pravu izključevali. Tako so se tudi pri oporočnem pravnem nasledstvu upoštevali zakonski nasledniki, darilo »za dušo« pa je nadomestil testament; od tedaj so v testamentih poleg zakonskih naslednikov praviloma prisotni še legati, ki skrbijo za razdeljevanje oporočnikovih volil daljnim sorodnikom, hčeram z doto, služkinjam itd., redno pa so prisotne še do-

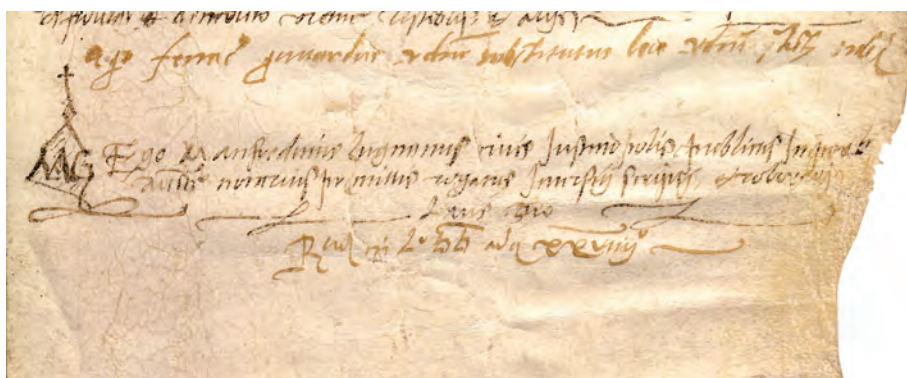
Sl. 95–105: Notarski znaki in podpisi različnih notarjev. SI-PAK 335, a.e. 8 – 1436, februar, 22. Izola.

Sl. 96: SI-PAK 335, a.e. 11 – 1463, julij, 4. Šibenik.

Sl. 97: SI-PAK 335, a.e. 9 – 1446, julij, 20. Čedad.

Sl. 98: SI-PAK 335, a.e. 27 – 1550, april, 9. Koper.

nacije raznim cerkvenim ustanovam, bratovščinam in samostanskim redovom, maše za odrešitev duše in drugi religiozni nagovori.

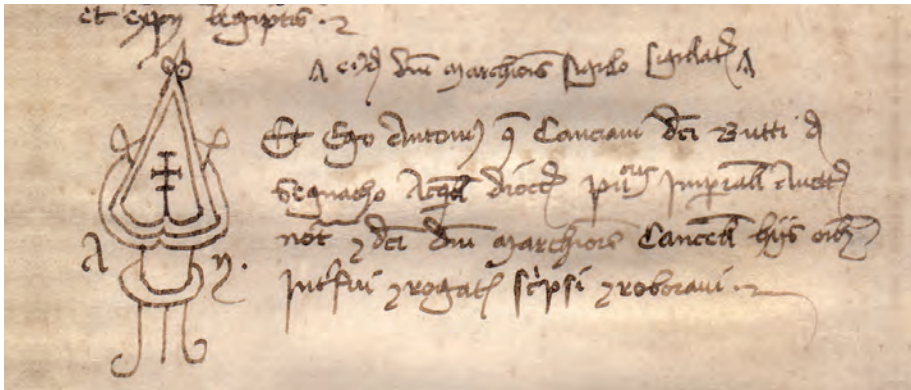
Poznamo v glavnem štiri vrste testamentov: javne, tajne, holografične in ustne.

Javni testament je bil ob svojem času najbolj razširjen. Sestavljen je bil pred notarjem, ki je zapisal, kar je oporočnik izrekel, obenem pa je skrbel, da je bila njegova poslednja volja v skladu z določili lokalnih statutov. Objava je sledila neposredno po zapisu, in sicer v prisotnosti 7 do 3 prič (v Piranu dovolj dve), ki so se v starejših obdobjih pod tekst tudi podpisale, od uveljavitve notariata, v Istri pa še urada vicedominov, je bilo dovolj, če sta se poleg notarja podpisala še vicedomina.

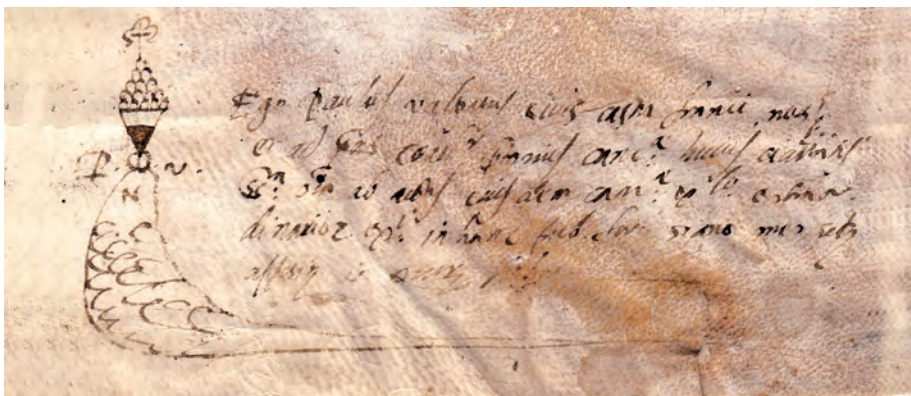
Tajni testament so zapečaten predali notarju ali vicedominoma, ki tako niso poznali njegove vsebine do testatorjeve smrti, ko je notar v navzočnosti prič in naslednikov oporoko objavil.

Holografični testament je tisti, ki ga je oporočnik lastnoročno spisal, v tem primeru pa je bila predvidena prisotnost notarja šele v trenutku objave, to je po oporočnikovi smrti.

Ustni testament je oporočnik izpovedal pred dvema pričama, ki sta ga nato v skrajšani obliki posredovala pismeni osebi, ki ga je zapisala na listič ali *breve*. Priči sta bili garant javne vere oporočnikove zadnje volje (prim. Besta, 1961; Grandi-Varsori, 1981, 150).

Sl. 99: SI-PAK 335, a.e. 2 – 1398, julij, 26. Petrapilosa.

Sl. 100: SI-PAK 335, a.e. 73 – 1592, april, 16. Koper.

Čeprav pravna zgodovina upošteva vse navedene oblike sestavljanja oporok, ki jih zasledimo tudi v severozahodnih istrskih mestih, pa sta bili tu, kot v večini beneških dežel (Ferro, 1781, 258–260), najbolj v navadi javna, ki se v praksi imenuje ustna (*testamentum nuncupativum sine scriptis*), in tako imenovana oporoka *in scriptis*, ki jo je zapisal testator ali druga pismena oseba in so jo pred določenim številom prič izročili notarju. Za slednjo se je uveljavil termin *testamentum secretum* in je po navadi nosil tudi pečat pristojnega urada ali župnije (SI-PAK 84, a.e. 1 in 2; STPI, VII/16).

Poleg testamenta je bil v navadi še kodicil, to je dodatek k testamentu, ki ni smel spreminjati dediča (STKP, II/51), namenjen pa je bil dodatkom ali spremembam nekaterih oporočnikovih želja, izrečenih v oporoki.

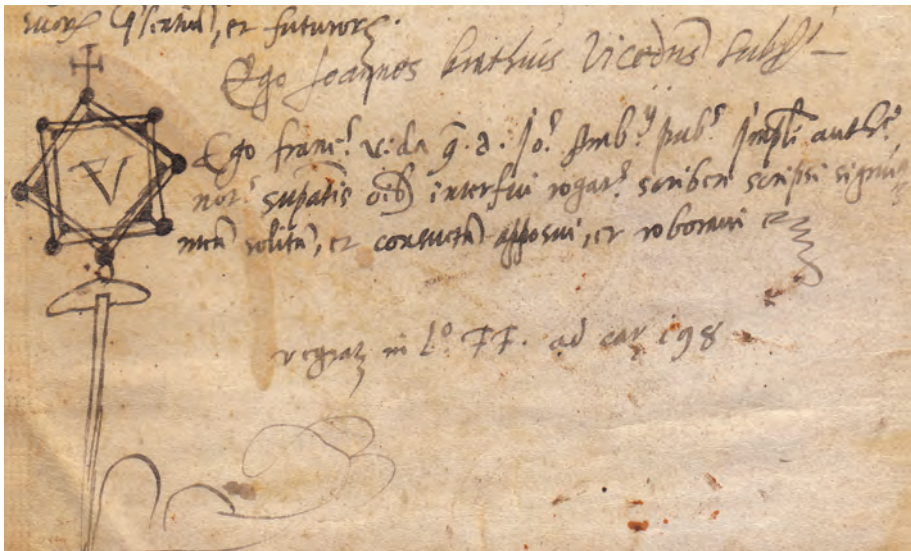
Giovanni Tazio je še naštel osebe, ki niso smele biti oporočniki. Te so:

- mladenič pod 14 leti in mladenka pod 12 leti, saj v teh letih še nista razsodna (zato tudi *testa – mente*);
- sin kljub dovoljenju očeta ne more biti oporočnik, razen za oddvojene dobrine, saj je bilo pravo vezano na očetovo avtoriteto oziroma v Istri tudi na materino;
- razsipnež;
- gluhonemi, razen če ni od rojstva, kajti če je prizadet po nesreči, lahko naroči testament, če zna pisati in brati, ravno tako, če je samo gluh;
- služabniki ne morejo biti oporočniki, ker nimajo lastnine, in v zakonih je jasno določeno, da kdor ni svoboden, tudi ni gospodar svoje volje;⁸⁹
- nune;
- duhovniki;
- obsojenci na smrt, razen z dovoljenjem sodnika;
- heretiki (Tazio, 1573, 20–26).

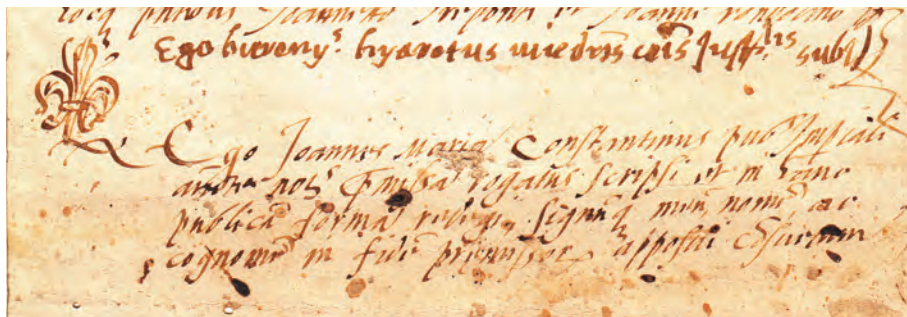
Notarji so morali biti pri sestavljanju testamentov zlasti pozorni, da so bile oporočnikove želje v skladu z zakoni in običaji dežele.

⁸⁹ To ni veljalo za služabnike, katerih testamente najdemo v Benetkah tudi za osebe iz Istre (prim. ASVe. Sezione notarile. Testamenti, a. e. 574, 542).

Zakonsko dedovanje pa je bilo različno po krajih, čeprav se je v večini uveljavilo paternatistično (*patria potestas*), to je očetovsko načelo razdeljevanja lastnine. V Istri pa je bilo dedno pravo pod vplivom germanskega prava dokaj drugačno kot v drugih deželah, saj so dobrine, prinesene v zakon po očetovi ali moževi strani, dedovali sinovi oziroma sorodniki po njegovi strani, po materini oziroma ženini pa sorodniki po njeni strani. Istrska skupnost imetja, kjer si mož in žena delita dobrine kot »brat in sestra« (*ut frater et soror*), kaže vrsto presenetljivih podobnosti z langobardsko *quarto* in frankovsko *tertio*, zlasti pa značilnosti frankovskega prava iz začetka 12. stoletja. Prav tako kaže, da je na zakon po istrsko vplivala tudi tako imenovana *medietas*, ki jo zasledimo v listinah iz 12. stoletja v Ravenni, Padovi itd., se pa vsekakor razlikuje od bizantinskega prava (Margetič, 1983a, 85–99, 279 sq.). To seveda v primeru, da sta zakonca sklenila zakon po »istrsko« (*secundum consuetudinem provincie Histriae*), kot se je imenovala sklenitev zakonske zveze v Istri, oziroma po »miljsko«, »koprsko«, »izolsko«, »piransko« in »umaško«, daje slutiti, da se je ta institut razvil najprej v severozahodni Istri in se

Sl. 101: SI-PAK 335, a.e. 52 – 1570, februar, 24. Koper.

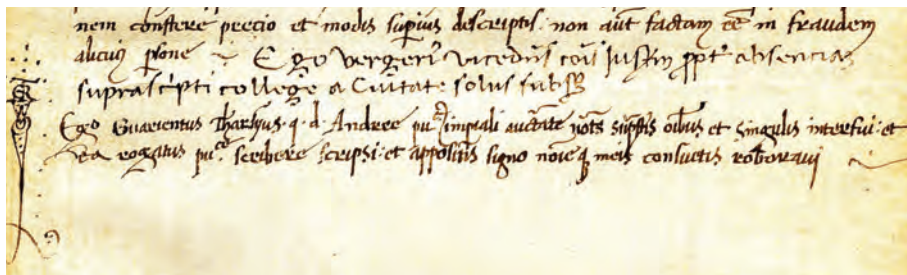
Sl. 102: SI-PAK 335, a.e. 30 – 1551, marec, 22. Koper.

od tu razširil še na njene južne dele (prim. Margetić, 1993, XLII); če bi se pa poročila po drugih običajih, na primer po »beneško«, kot se je nekajkrat dogodilo, sta morala zakonca o tem sestaviti notarsko listino (STIZ, II/2; STPI, VII/11), kajti v tem primeru so dedovali po običaju sklenjene zakonske zveze.

Če je pokojni umrl brez testamenta, so bili vsi otroci po opisanem postopku enakovredni dediči; to pa se je zgodilo tudi v primeru, če oporočnik ali oporočnica v testamentu ob volilu nista zapisala formule *in benedictione et contentu* (STKP, II/52) ali *in contentu et benedictione* (STPI, VII/14), na kar sta jih pri sestavljanju testamenta morala opozoriti tako notar kot vicedomin. S tem je oporočnik v testamentu izločil iz dedovanja samostojnega otroka, tako da mu je zapustil neznatno darilo ali delež, ponavadi zato, ker je takega otroka že prej izplačal ali z doto ali z drugo nepremičnino ali premičnino. Predmet tovrstne zapuščine v Kopru in Piranu ni bil določen, v Trstu in Rovinju pa je ta formulacija pomenila majhno vsoto denarja, medtem ko je v Pulju in Poreču oporočnik moral zapustiti emancipiranemu otroku en mernik pšenice in en mernik ječmena, če ga je hotel izločiti iz dedovanja. Tako je istrsko pravo, v nasprotju z Justinijanovimi uredbami, določenim potomcem odtegnilo pravico do zakonitega deleža (Margetić, 1993, XLIII sq.).

Toda nas bo najbolj zanimal sam potek sestavljanja oporoke in njene objave po testatorjevi smrti. Takole opisuje koprski statut pravila ravnanja pri sprejemanju *tajne* oporoke:

»Da bi ljudem ne bilo nič udobneje, kakor če hočejo prav sami razdeliti svoje dobrine na manjše dele, naj to določijo lastnoročno v poslednji volji, kar odločamo s predpisom: če bo nekdo drug poklical kakega notarja, da bi zaslišal priče kake oporoke in če mu bo oporočnik pokazal kot oporoko kak listič, bodisi da je hranjen v kaki skrinjici ali ne, bodisi da je zapечатen ali ne, za katerega bo oporočnik rekel, da hoče, da je to njegova oporoka, mora omenjeni notar, preden sprejme plačilo, ob navzočnosti enega izmed vicedominov vprašati oporočnika, če je omenjeni listič napisal lastnoročno ali ne; če mu bo oporočnik odgovoril, da je, tedaj naj notar sprejme testament in napiše zgoraj na lističu ali testamentu ime oporočnika, dan predstavitve testamenta ter datum z letnico ob navzočnosti samega oporočnika, vicedomina ter vsaj treh prič, naprošenih od oporočnika, ki jih ravno tako zapiše v testament. Oporoka bo veljavna po oporočnikovi smrti, če bo tako njegovo zadnje naročilo, ki se ga morajo vedno držati in upoštevati. Če pa bo kak oporočnik dejal, da je omenjeni listič napisal lastnoročno, pa se bo pozneje izkazalo, da ni govoril resnice, omenjeni listič ne bo veljal za oporoko. Če bi se po smrti nekoga našlo, da je imel (skrit) nek listič, napisan lastnoročno, kakor da je to njegov testament, in če bi kdo hotel, da se ta listič potrdi kakor breviarij, je treba omenjeni listič predati podestatu, vsaj tri zanesljive priče pa morajo potrditi, da je listič napisal pokojnik, za katerega zahtevajo zapis breviarija. Tri nedelje zapovrstjo se mora pri stopnicah zvonika uradno izklicevati; breviarij se nato potrdi kot oporoka pokojnika; priče ga potrdijo, potem ko so svoje mnenje izrazile vse zgoraj naštete osebe. Kdor bi želel temu zapisu nasprotovati ali ugovarjati, naj bi se v roku tridesetih dni prikazal pred podestatom. Če bi se po opravljenem natančnem zaslišanju pojavili kakšni ugovori in bi podestat ugotovil, da je bil omenjeni breviarij pravilno potrjen in da je resničen, ga ponovno potrdi in breviarij ima veljavo oporoke in zadnje volje pokojnika, razen če bi se po oporočnikovi smrti izkazalo, da je že za časa svojega življenja po pravni poti naredil uradno potrjeni testament, ki takim breviarijem odvzema veljavo. Takšni breviariji morajo biti narejeni v roku treh mesecev po smrti pokojnika, če bi umrl v Kopru ali v njegovem distriktu, če pa bi umrl zunaj mesta, je rok šest mesecev. Po preteku zgoraj omenjenih rokov sami breviariji nimajo nobene veljave.« (STKP, II/50)

Sl. 103: SI-PAK 335, a.e. 16 – 1494, januar, 23. Koper.

V Piranu so morali v teh primerih predstaviti oporočnikovo poslednjo željo vicedominoma v roku 15 dni, če je umrl v Piranu, in v 30 dneh, če je umrl izven mesta (STPI, VII/16).

Drugачe se je postopalo v primeru *javne* oporoke. Ta se je sklenila vpričo zanesljivega notarja, ki jo je po volji oporočnika zapisal na svoj list »v skladu z vse do zdaj ohranjenim običajem« ter ob navzočnosti enega od vicedominov ali zastopnika, ki ga je namesto vicedomina določil podestat, in najmanj treh prič (STKP, II/50). V Izoli je poleg notarja in vicedomina moral biti pri sestavljanju javne oporoke prisoten še sodnik, ki ga je odposlal podestat, če pa je bil k sestavljanju oporoke poklican ponoči, je lahko odšel brez njegovega pooblastila (STIZ, II/15). Prisotne so morale biti še najmanj 4 priče, v primeru vicedominove odsotnosti pa je podestat postopal kot v Kopru, medtem ko sta bili v Piranu dovolj le dve priči, sodnik pa je bil prisoten le po potrebi (STPI, 501–502).

Notar, ki je zapisal takšno oporoko, je bil dolžan pod prisego in pred sprejemom plačila prebrati vsebino oporočniku in vicedominu, v Izoli pa še sodniku; če je bil oporočnik zadovoljen, je notar poklical tri (štiri ali dve) zanesljive priče ter ob navzočnosti oporočnika, vicedomina in omenjenih prič »ter nikogar drugega« v celoti prebral in objavil oporoko. Šele nato je lahko sprejel plačilo, kot je bilo v navadi notarjev.

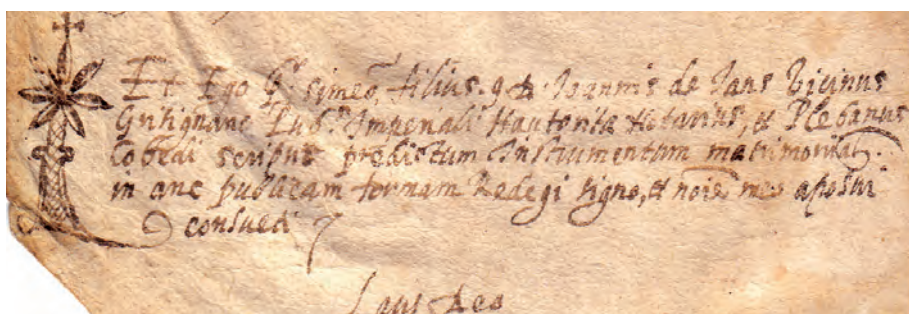
Postopek je nadziral vicedomin, ki je sodeloval pri oporoki. Vsakogar, ki bi hotel sodelovati pri oblikovanju testamenta v nasprotju z opisanim pravilom, pa je lahko kaznoval, kakor se

mu je zdelo prav in kakor se je sam odločil, saj razen omenjenih niso smele biti navzoče druge osebe. Te kazni je moral izterjati podestat od kršiteljev in od tistih, ki niso hoteli ubogati; polovico kazni je razdelil vicedominu in notarju, drugo polovico pa je dodelil komunu.

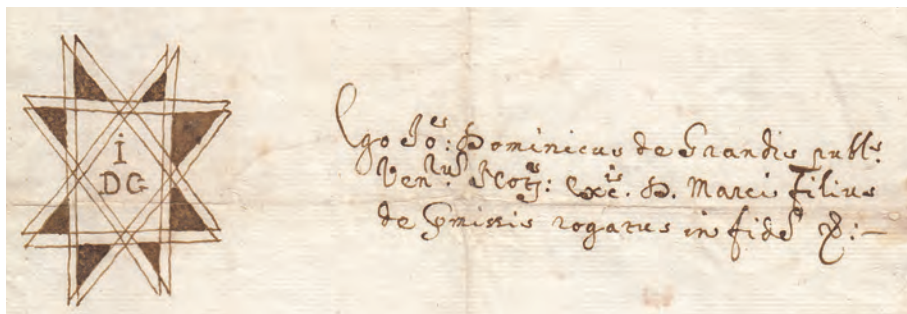
Vicedomin, notar in priče, ki so bile navzoče pri oblikovanju neke oporoke, te pred smrtjo oporočnika niso smeli objaviti niti je komu pokazati. Vse oporoke so v Kopru brez odlašanja oddali in shranili v vicedominariji komuna v posebno skrinjo (*capsa*) z dvema okovoma in tremi ključi; eden izmed sodnikov, ki ga je izbral vicedomin in ki ni smel biti sorodnik koga od njiju, je z železnim pečatom okoval zunanji ključ te skrinje, druga dva podobna ključa notranjega okova pa sta hranila vicedomina, vsak enega (STKP, II/50).

V primeru, da oporoaka ne bi bila napisana in sestavljena na opisani način, ni imela veljave ne pravne moči in ni veljala za oporoako.

Ni bilo dovoljeno, da bi oporoako na oporočnikovo željo vzeli iz te skrinje ter ji karkoli spremenili, popravili, dodali, odvzeli ali kako drugače na novo sestavili in uredili po njegovih željah vse do njegove smrti (STKP, II/50). Če bi se premislil in želel spremeniti legate ali volila, je lahko sestavil kodicil, v katerem pa ni smel spreminjati glavnega dediča (STKP, II/51), če bi se pa sprememba nanašala na slednjega, tedaj bi moral sestaviti novo javno oporoako, kolikorkrat bi hotel, veljala pa je zmeraj zadnja (STPI, VII/15; STIZ, II/18). Kadarkoli so v vicedominarijo prinesli oporoako, se

Sl. 104: SI-PAK 335, a.e. 64 – 1580, november, 28. Dol.

Sl. 105: SI-PAK 335, a.e. 83 – 1630, julij, 29. Benetke.

je moral vicedomin prepričati, če oporočnik že ni imel tu shranjene kake starejše oporoke; v tem primeru so jo po določilu statutow raztrgali, saj je smela ostati le zadnja (STPI, 166). V ohranjeni notarski knjigi pa je tudi primer, ko je notar besedilo testamenta, ki ga je pozneje znova zapisal (Mihelič, 1986, št. 630), z izjemo nekaj vrst prečrtal vrsto za vrsto (Mihelič, 1986, št. 36).

Tako kot so morali v vicedominariji za dotalne listine, inventarje sirot, za razdelitve in spremembe lastništva, hraniti poseben zvezek, so hranili poseben zvezek za zapise prejetih testamentov in kodicilov, v katerega je, kot nam priča dodatek k piranskemu statutu iz leta 1367, podatke zapisal notar, ki je testament ali kodicil sestavil (STPI, 172). Najbrž se na to določbo nanašajo pozneje prepisane in ohranjene piranske knjige popisov testamentov, v katere so po abecednem redu imena vpisovali ločeno oporočnike in oporočnice. Pomembne so bile še letnice sestave prejetih oporok, tako za moške kot ženske oporočnike pa so se nam inventarji ohranili v dveh izvodih (SI-PAK PI, Inventar, št. 22).

Če je kdo izmed Koprčanov napisal oporoko zunaj mesta, bodisi v Istri ali v Furlaniji, v Benetkah ali v vsej trevižanski grofiji (*in tota Marchia Trevisana*) in je tam umrl, so morali oporoko v roku treh mesecev po smrti oporočnika predočiti koprskemu podestatu, če pa še dlje od teh krajev, v roku šestih mesecev, sicer ni veljala. Nato je podestat presodil, zlasti na podlagi zaupanja do notarja, ki jo je sestavil, ali je oporoka veljavna in primerna ali ne (STKP, II/50).

Poseben postopek je veljal, če je bila oporočnica ženska. V Piranu je v tem primeru moral vselej biti sestavljen javni testament v prisotnosti vsaj enega vicedomina ter enega njenega najbližjega moškega sorodnika, dveh ali več prič in s pooblastilom moža, zapisovati pa je moral javni notar. V primeru, da sorodnik ni želel sodelovati pri sestavljanju oporočnične poslednje volje ali ni utegnil priti ali je bil zadržan iz drugih razlogov, je namesto njega podestat določil pooblaščenca (STPI, VII/9, 501–502), po navadi komunskega sodnika (SI-PAK PI, Testamenti).

Sl. 106: Napis pod beneškim levom v Kidričevi ulici v Kopru: »Simbolo di Veneta potenza già infisso sulla facciata del Castel Leone prospiciente la terra ferma. Deposto dai Francesi nel 1805. Sottoratto alla distruzione dal cav. conte Giov. Totto e coservato nella sua famiglia. Qui murato il 20 nov. 1924« (foto: D. Darovec, 2018).

Inventarji

Z oporokami so bili povezani tudi *inventarji*, to so podrobni popisi zapuščine dobrin še neemancipiranim sirotam. Zagotovili naj bi jim, da bi ob dosegu polnoletnosti prejeli pripadajočo dediščino od njenih upraviteljev v neokrnjeni vrednosti. Najobširnejše pravne določbe o inventarjih vsebujejo koprski statuti tudi v primeru skrbništva osirotelih otrok (STKP, II/54–59). Za take so se po koprskih statutih štele dekllice pod 14. in dečki pod 15. letom, ki so jim zato določili skrbnika, toda vse do 20. leta teh dobrin niso smeli samostojno odtujevati, razen če se niso medtem poročili. Čeprav se je za polnoletnega od leta 1423 dalje štel Koprčan pri štirinajstih in Koprčanka pri trinajstih letih, sta se po nasvetu svojih sorodnikov lahko poročila deček s petnajstimi in deklica s trinajstimi leti (STKP, II/57). Pirančani so se očitno šteli za zrelejše od Koprčanov, saj so se dekleta lahko poročila že z dvanajstimi, dečki pa s štitinajstimi leti, za duhovno zrela in odgovorna za svoja dejanja je deklica veljala pri petnajstih, fant pa pri osemnajstih letih, ko sta smela tudi samostojno odtujiti svoje nepremično imetje (Mihelič, 1991, 99).

V primeru materine smrti so statuti določali, da skrbništvo nad otroki prevzame oče, razen če jim mati v oporoki ne bi sama odredila drugega skrbnika, bodisi sorodnika ali nesorodnika (STKP, II/54; STIZ, II/87; STPI, 470–471). Prav tako je bila mati v primeru očetove (moževe) smrti skrbnica svojih otrok, če jim oče v oporoki ne bi določil drugega skrbnika. Vendar so materi zaupali skrbništvo le, dokler bi kot vdova živela spodobno, kajti če bi bila vpričo podestata obtožena greha nevzdržnosti ali če bi bila spoznana, da razmetava dobrine in slabo gospodari, so podelili skrbništvo drugi, primernejši osebi (STKP, II/55).

Če bi otrok ob smrti obeh staršev ostal brez skrbnika, mu ga je določil podestat, in sicer najprimernejšega sorodnika, ki je ponudil zadovoljivo jamstvo za njegovo skrbništvo. Toda če se tudi v tem primeru podestat ne bi mogel odločiti glede skrbništva, je lahko sklical posvet s sodniki (*iudices*), dvema sorodnikoma sirot, enim izmed vicedominov in prokuratorjem koprške katedralne cerkve ter na podlagi razgovora v roku osmih

dni odločil o drugem, primernejšem sorodniku, ki je moral ravno tako ponuditi zadovoljivo varščino, toda lahko v nižjem znesku, kot jo je bil pripravljen prispevati prvi ponudnik. Isto pravilo so uporabili, če so starši še nepolnoletnih otrok umrli brez oporoke (STKP, II/55). Otroci so lahko imeli tudi dva ali več oskrbovalcev, enega za dobrine po očetovi, drugega po materini strani. Če bi do njihove osamosvojitve kateri od skrbnikov umrl, ga je lahko nadomestil drugi skrbnik, razen če ne bi bilo drugače določeno v oporoki ali kodicilu (STKP, II/59).

V roku 30 dni od prevzema skrbništva je skrbnik moral dati zapisati (*abrenuare*) vse dobrine svojih rejencev ter v istem času izdelati pri notarju še dva avtentična popisa oziroma inventarja, od katerih je en vicedominiran izvod predal koprskim frančiškanom (*fratres minores*), drugega pa je zadržal zase (STKP, II/57).

Še preden so sestavili inventar, sta dva rejenceva sorodnika, ki ju je določil podestat, ocenila v denarju premične dobrine rejencev. Tako ocenjene so zapisali v inventar in če se skrbnik ni strinjal z ocenitvijo, sta sorodnika imetje rejenca prodala na dražbi na koprskem mestnem trgu (*in platea communis*), zbrani denar pa so zapisali v inventar. Notar, ki je sestavil ta popis, je moral pod kaznijo 25 liber zabeležiti točen datum sprejema skrbništva, če mu je bil podatek znan, pa še omeniti dan smrti pokojnika, saj je moral skrbnik rejencu, ki se je ekonomsko ali starostno emancipiral, vrniti njegove dobrine v tistem mesecu in tednu, ko je sprejel skrbništvo (STKP, II/58).

Nepremičnine rejencev se niso smele odtujevati niti za vzdrževanje njih samih, razen z dovoljenjem podestata in v prisotnosti dveh njegovih sorodnikov; le v primeru slabega zdravstvenega stanja je po štirinajstem letu rejenc lahko sestavil oporoko po nasvetu svojih sorodnikov, če jih ni imel, pa z dovoljenjem podestata. Rejencu je bilo še deset let po polnoletnosti dovoljeno od skrbnika zahtevati obračun oskrbovanega premoženja, po tem roku pa skrbnik ni bil več dolžan nikomur odgovarjati za to (STKP, II/57).

Po uvodnem obrazcu se listine inventarjev ne razlikujejo mnogo od drugih listin in oporok, le da tu namesto prič nastopata sorodnika, so pa po zunanem videzu nekateri inventarji zlahka razpoznavni, saj protokolu

običajno sledi daljši ali krajši spisek s priloženim cenikom za vsako posamezno dobrino. Razen cenika so inventarji včasih podobni dotalnim listinam, zlasti če gre za večje število doti namenjenih dobrin.

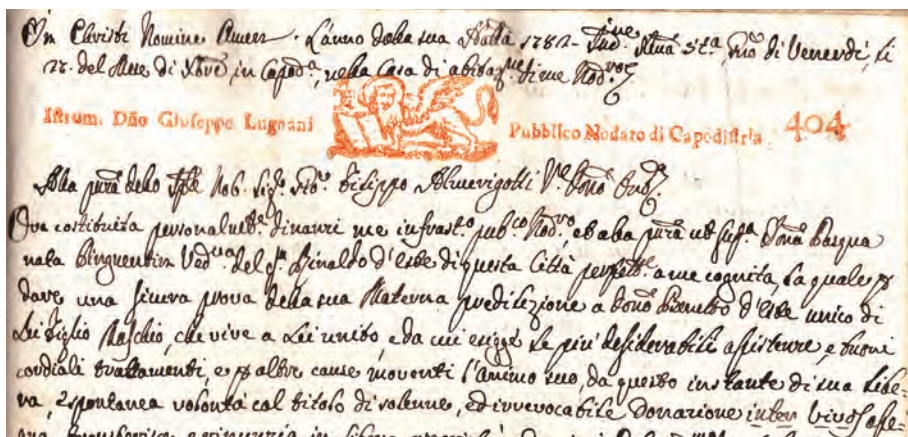
Poročne in dotalne listine

Instrumentum dotis (et matrimonij) je obrazec, ki začinja tovrstne koprške poročne in dotalne listine (SI-PAK 6, Spisi). Tudi pri tej obliki pravnega akta gre za prenos premoženja med (običajno) najožjimi sorodniki, in sicer za žensko potomstvo v primeru možitve; čeprav piranski statut v dodatku iz leta 1532 odločno prepoveduje dajanje dote moškim potomcem (STPI, 488–490), nakazuje, da je bila tudi to praksa.

Institucija dote je nastala zato, da bi se pri dedovanju ohranjal primat moških, torej gospodarjev, obenem pa da se ne bi posest delila na več dedičev, kar bi privedlo do njihovega obubožanja, o čemer bi nam vedeli kaj več povedati zgodovinarji gospodarstva, sociologi ali pravniki ali celo etnologi. Kot vemò, so v srednjeveški Istri, glede na uveljavljeno zakonsko in dedno lastninsko pravo (Margetić, 1983a, 85–99), ženske potomke lahko dedovale enakovredno moškim, čeprav so bili slednji v privilegiranjem položaju. Zato je institucija dote pomenila

Sl. 107: SI-PAK 85, a. e. 348, t. 1 – Testamenti koprškega notarja Giuseppejeje Lugnanija iz leta 1777.

Sl. 108: SI-PAK 85, a.e. 348, t. 404 – Instrumenti koprškega notarja Giuseppeja Lugnanija iz leta 1782.

praviloma izplačilo deleža dediščine. Če sta bili v družini dve ali več hčera brez bratov, je ena med njimi dedovala vse premoženje, če so drugo odslovili z doto in obrazcem *in benedictione et contentu*, kot je to na primer z oporoko storila Justina, vdova ser Nicolaja iz Kopra, leta 1516. Svojo hčerko Coletto, ženo ser Antonija de Coradina je z zgornjim obrazcem in osmimi dukati, od katerih naj bi vsako leto prejela enega, razdedinila z obrazložitvijo, da je že dobila zadovoljivo doto, medtem ko je svojo drugo hčer Marijo, ženo magistra Joannisa Paulija Cordonisa, razglasila za glavno dedinjo, potem ko je njenemu sinu Philipu, torej svojemu vnuku, dodelila hišo v Kopru v četrti Porte nove, v kateri je bival Michael Columbus (SI-PAK 6, Spisi, a.e. 27, c. 1). Ali le zato, ker je Marija imela sina?

Z dotalno ali zakonsko listino (*Instrumentum matrimonij et doctis*) pa sta zakonca določila združitev, torej solastništvo premoženja ter tako premoženjsko uredila zakonsko razmerje. Kot ugotavlja Margetić, vprašanje izvora tega pravnega instituta ni rešljivo enostavno. Vsekakor so tu možni bizantinski, langobardski, frankovski pa tudi slovanski pravni vplivi, toda *medietas*, to je koncesija, s katero ženin odstopi polovico svojega trenutnega in prihodnjega premoženja nevesti, zasledimo že v 12. stoletju v listinah mest Ravenne, Padove, Reggia,

Cremone in zlasti Bologne, saj jo je znani teoretik notariata Rainerius Perusinus v svojem delu *Ars notariae* poimenoval celo *Rogatio donationis propter nuptias secundum usum Bononie*, čeprav gre po mnenju drugih za prebivalstvo, ki je živelo po rimskih (postklasičnih) zakonih (Margetič, 1993, XI–II).

Političnih, gospodarskih in pravnih točk med Romagno, Ravenna in Istro v 12. in 13. stoletju, kot smo že videli, ni bilo malo. Zlasti v severozahodni Istri se je uveljavil pojav solastništva dobrin zakoncev, zato med arhivskim gradivom zasledimo kar nekaj primerov zakonskih in dotalnih listin, v katerih z omenjeno *medietas* ženin prepušča polovico svoje lastnine v zameno za polovico lastnine nevestine dote.

Tak primer nam razkriva tudi *Instrumentum matrimonij et doctis*, ki ga je v Kopru leta 1382 sestavil notar Colautij Bembo v prisotnosti koprskega vicedomina Benedicta Bemba in drugih prič. Tedaj sta se

Sl. 109: Slovanska poroka v zaledju Labina (Tischbein, 1842).

za skupno življenjsko pot odločila Bruni, hči pokojnega ser Vitalisa domačih Brutija, in Antonius, sin tudi pokojnega Jacobija de Johannis Canisa. Potem ko je notar zapisal njuno odločitev o sklenitvi zakonske zveze, v katero je Bruni stopila s svojo doto, tako premično kot nepremično, ki se je nahajala znotraj in zunaj koprskega mesta, je navedel nepremičnine ženina, podeljene v solastništvo. Šlo je za štiri vinograde na Koprskem, ki jih je notar vsakega posebej opisal, s tem, da je navedel tudi vse mejaše. Vsako podelitev in opis pa je začel z obrazcem *Item medietatem unius vinee* Zanimiv je tudi zaključek, kjer pojasnjuje, da je ta sklenitev podaritve v skladu z zakonskimi (*matrimonium*) običaji mesta Kopra, ki se imenuje *sicut frater et soror*, kdor pa bi jo prekršil, bi moral drugi strani izplačati kazen v višini 1.000 liber (SI-PAK 6, Spisi, a.e. 68, c. 26).

Poleg dote pa so dekleta prinašala v zakon tudi hišno opremo *infradomus*. Piranski statuti (STPI, 1384, VII/20) jo konkretno naštevajo: sestavljali so jo postelja s pernato blazino in pernico, odeja, dve rjuhi, klop, sod, vinska kad, kotel, veriga, ponev (Pahor & Šumrada, 1987, 490–491). Redko se omenja tudi *pedes scalarum*, jutrna, ki jo je nevesti namenila ženinova stran.

Cenik notarjev in vicedominov

Iznajdljivi bralec bi se razumljivo takoj vprašal, zakaj niso pogodbeniki raje hodili v druga, sosednja mesta sklepat listine in bi tako prihranili določene stroške, kar bi sčasoma sicer verjetno privedlo do izenačitve notarskih honorarjev, še posebej, ker so vicedominirane listine v drugih mestih veljale tudi v domačih. Toda ker je moral vsako listino, sklenjeno zunaj določenega mesta, potrditi tamkajšnji podestat, tako da jo je v svoje knjige vpisal še njegov ali komunski kancelar, ki sta imela za taka opravila še poseben cenik,⁹⁰ se s temi obveznimi dodatki sklepanje listin v drugih mestih finančno očitno ni izteklo, poleg tega pa je vselej obstajala še »nevarnost«, da podestat take listine ne bi želel potrditi (STKP, II/42).

⁹⁰ Na primer v Kopru so v teh primerih morali odšteti še 6 soldov (STKP, III/8).

Kakorkoli že, najstarejše ohranjene notarske in vicedominske tarife so se nam ohranile za piranski komun. Za zapis *imbreviature* testamenta je po redakciji piranskih statotov iz leta 1307 notar zaračunal 1 sold, za prepis v javno listino pa 8 soldov. Če bi zaračunal več, bi bil podvržen kazni 100 soldov, ki bi jih izplačal polovico komunu, polovico naročniku. Za listine in zadolžnice v vrednosti pod 10 librami je notar prejel 14 denaričev, nad 10 librami pa 1 groš (= 32 denaričev) (STPI, VIII/32).

Redakcija statotov iz leta 1332 določa 20 denaričev (= 1 sold, 8 denaričev) za imbreviaturo oporoke, 3 groše (= 8 soldov) za izdajo v javni obliki po oporočnikovi smrti, sestava dotalne listine pa je naročnika stala 2 groša.⁹¹ Za vsak inventar je notar prejel 3 groše, za zadolžnico do 25 liber 1 sold, nad to vrednostjo pa 1 groš. Za izdajo listine o prodaji, zamenjavi ali kateremkoli drugem načinu odtujitve posesti ter za podobne listine (*instrumenta similia*) je naročnik odštél 4 solde, če pa je bil potreben javni razglas (*criida*), 2 groša (= 5 soldov, 4 denariče) (STPI, 597–598). Redakcija statotov iz leta 1382 je še določila, da za vsako imbreviaturo notar zaračuna 1 groš (STPI, 598), medtem ko je do tedaj razen za testamente veljalo, da mu naročniki izplačajo polovico po ceniku za imbreviaturo, drugo polovico pa, ko sestavi (v 15 dneh od leta 1384, prej 1 mesec; STPI, 599) javno listino (STPI, VIII/29).

Vicedomini so se ponašali s svojim cenikom za sodelovanje oziroma registriranje pravnih dogodkov v svojih knjigah. Po dodatku poglavja o vicedominih k X. knjigi redakcije statotov iz leta 1332 so vicedomini za prisotnost pri sestavljanju oporok in za podpisovanje prejeli 20 denaričev, za vsako listino do 10 liber 2 denariča, nad to vsoto pa 4 denariče (STPI, 156), medtem ko je za imbreviaturo listine v posebno knjigo prejel 12 denaričev (STPI, 154) le tisti vicedomin, ki jo je zapisal, oba pa sta se morala pod listino podpisati (STPI, 173). Eden od vicedominov je moral še sporazumno s podestatovim ali dvornim oziroma mestnim kancelarjem (*cancellario curie*) zapisovati pričevanja o spremembah ali potrditvah lastništva nad določeno posestjo ali nepremičnino, za kar je prejel 6 denaričev (STPI, 156).

⁹¹ Za denarne vrednosti v tem času (prim. Hocquet, 1990, 565–566; Darovec, 2004, 65–79).

Naslednja redakcija statotov iz leta 1358 je določila 4 solde za vsak testament ali kodicil, za inventar 6 soldov, za dotalno listino 2 solda, za vsak zapis o odtujitvi nepremičnin 2 solda, za premičnine 1 sold, kolikor je moral odšteti naročnik tudi za listino o dolgu (STPI, 169). Tokrat so vicedominom določili še tarifo za zapisovanje ocenitev nepremičnin, ki jo je opravil komunski *institiar*,⁹² njihov zaslužek je znašal 1 sold na 100 liber vse do vsote 400 liber ocenjevane nepremičnine, nad to vrednostjo pa ni smel vicedomin zaračunati prek 4 solde (STPI, 173).

Poleg tega, da so vicedomini dobivali vedno več honoriranih zadolžitev, se je v Piranu z leti višal tudi njihov redni dohodek. Tako sta vicedomina prejela leta 1332 vsak 20 liber letnega plačila v dveh polletnih vnaprejšnjih obrokih (STPI, 156), leta 1367 so jima obrok povišali na 32 liber (STPI, 173), v redakciji statotov iz leta 1383 pa so jima dodelili 50 liber, medtem ko prejmeta leta 1593 že 120 liber (STPI, 170).

Precej skromneje lahko sledimo honorarjem izolskih notarjev in vicedominov. Najprej je tu določba (STIZ, II/20), naj notar strankam zaračuna za testamente, inventarje, dotalne ali zakonske in druge listine toliko, kolikor prejme za listine (*instrumentum*). Če pa se s stranko ne bi mogel dogovoriti, pravi taisti statut, naj podestat določi ceno in poskrbi za izplačilo. Koliko je lahko notar zahteval za izdelavo listine, nam izolski statuti ne povedo, iz zelo skromnega preostalega gradiva tega komuna za časa Beneške republike⁹³ pa ravno tako ne moremo razbrati višine njihovih honorarjev.

Malce tvegano si sicer lahko pomagamo s honorarji vicedominov, ki so bili na primer v Piranu v glavnem polovico manjši od notarskih, cenik za vso beneško Istro iz leta 1651, objavljen v peti knjigi koprskih statotov, pa pravzaprav »uzakonja« to razmerje (STKP, 1668, V, 279–280; prim. Tabela 1).

Za vsako imbreviaturo testamenta, dotalne listine, inventarja ali podaritve je izolski vicedomin okoli leta 1360 prejel 12 denaričev, 16 denaričev pa za vicedominiranje avtentičnih notarskih listin; toda posebno

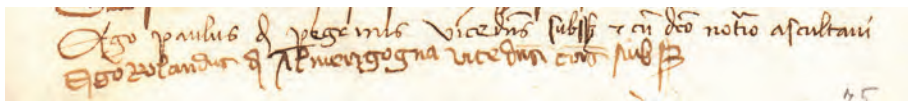
92 V Kopru so bili za ocenitve nepremičnin zadolženi posebni uradniki, t. i. *extimatorji* (cenilci), ki so bili zadolženi še za ocenitve škod, prodajanih premičnin in nepremičnin na dražbah idr., *institiarji* pa so bili le neke vrste tržni inšpektorji, saj so bili zadolženi za redni nadzor nad vsemi proizvajalci in prodajalci prehranskih artiklov (ribiči, peki, mesarji, sadjarji itd.); to nalogo so *institiarji* opravljali tudi v Piranu, vendar kot kaže, so vsaj sprva imeli tu oba urada, *extimario* in *institiario*, združena v enem (STPI, I/7; VI/16), čeprav so ju ločeno imenovali prav tako (prim. STPI, 842, 844).

93 Ohranilo se je 207 oporok (SI-PAK 84) (prim. Bezek, 1977, 29–30).

to, 78., poglavje tretje knjige izolskega statuta, ki poleg opisa vicedomin-
skih dolžnosti prinaša še navedene zneske za njune storitve, je izredno
zmedeno zapisano, kajti v tem primeru si težko pojasnimo, ali sta vice-
domina prejela 12 denaričev samo za notico na listku in nato še 16 za
vicedominiranje, to je vpis pravnega akta v vicedominske knjige v obliki
imbreviature ter podpis obeh vicedominov na avtentično notarsko listi-
no, ali sta prejela (oziroma je prejel) 12 za imbreviaturu in še 4 denariče
za podpis na notarski javni listini, saj v nadaljevanju to poglavje pravi, da
za vsak vicedominirani testament, dotalno listino, inventar in darovnico
prejmeta vicedomina 16 denaričev, kar se pravzaprav ujema s cenikom
piranskih vicedominov iz leta 1332, ko sta slednja prejela 12 denaričev
za vsako imbreviaturu, 2 denariča še za pregled in podpis notarske listine
v vrednosti omenjenega zneska v njej pod 10 librami, za listine nad to
vsoto pa sta prejela 4 denariče.

To nejasnost, ki se nanaša predvsem na pojem vicedominiranja
pravnih aktov, nam ne razjasni niti predpisana tarifa za kupoprodajne,
zadolžniške, najemne in druge odtujitvene listine, kajti vicedominoma
pripada honorar v višini 2 denaričev za listine v vrednosti do 10 liber,
nad to vsoto pa 4 denariče. Toda ker enako razmerje velja tudi za vi-
cedominiranje sodnih spisov in ukazov, ki jih vicedomina nista smela
vpisovati v svoje knjige, lahko celo pomislimo, da v tem času izolski
vicedomini še niso vodili posebne knjige za odtujitve premičnin in ne-
premičnin, temveč le za testamente, dotalne pogodbe in inventarje, saj
se le za slednje omenja zapisovanje *nelli quaderni delli V. Domini* (STIZ,
III/78), zato lahko domnevamo, da so bili še na predbeneški stopnji
delovanja piranskih in koprskih vicedominov.

V tej domnevi nas lahko podkrepijo še druge okoliščine. Čeprav
v Izoli prvič zasledimo omembo vicedominov v letu 1338, ki se na-
vezuje tudi na prvi znani zapis statuta (STIZ, III/80), so še tedaj
očitno zaupali vodenje posebnega komunskega registra za izolske
posesti (STIZ, III/82) komunskemu komorniku (STIZ, II/96). Na
splošno pa je veljala za testamente posebna ureditev, kajti v Trstu so
na primer še pred uradno uvedbo vicedominov kot poskusno fazo v
razvoju komunskega nadzora in jamstva zasebnih aktov že s statuti

Sl. 110: SI-PAK 6, Spisi, a.e. 66, c. 75 – »Ego Paulus de Peregrinis vicedominus subscripsi et cum dicto notario ascultavi. Ego Rolandus de Almerigogna vicedominus comunis subscripsi«.

leta 1315 (1318) ustanovili najprej *duo viri super testamentis*, ki sta bila zadolžena za hranjenje *unum suum specialem quaternum in quo scribantur omnia testamenta que deinceps fient* (STTS 2, IV/7; prim. Antoni, 1989, 327). Končno nam to posebno skrb za testamente izpričuje samo delovanje tržških vicedominov, ki so po letu 1550 doživljali vidno upadanje pristojnosti, kar je bilo zlasti očitno po letu 1732, ko so prenehali voditi vicedominske knjige, zato pa so pri »poslednjih voljah« še vedno ohranjali prejšnjo veljavo vse do ukinitve urada leta 1765 (Antoni, 1989, 333).

Če so izolske vicedomine sestavljavci prvih znanih zapisanih statutov še zavili v tančico skrivnosti, tega ne moremo trditi za uradno verzijo koprskih statutov iz leta 1423. Zato pa tu beležimo občuten porast v ceni vicedominovega dela in s tem verjetno tudi notarjevega. Deloma gre to pripisati večkratnim razvrednotenjem vrednosti denarja od uvedbe zlatega dukata v Beneški republiki leta 1284, ko so se zlasti v 14. stoletju spreminjali uveljavljeni monetarni sistemi, dokler se ni vsaj fiktivno leta 1472 uveljavilo razmerje 1 : 124 med zlatim dukatom in soldom malih denarjev (ali 1 dukat = 6 liber in 4 soldi malih denarjev), toda realna vrednost tega razmerja je bila v škodo libri.⁹⁴ Nekoliko pa gre to veliko razliko v ceni storitve pripisati tudi dejstvu, da je bil Koper osrednje trgovsko in upravno središče tedanje beneške Istre.

Oglejmo si torej tarife koprskih vicedominov po omenjenih statutih. Če je bil eden od njiju prisoten pri sestavljanju oporoke podnevi, je dobil 8, ponoči pa 20 soldov, 4 solde pa za potrditev v vicedominariji,

⁹⁴ Obširno literaturo o tem vprašanju prim. Hocquet (1990, 614–616), vendar je za naše obravnavanje predvsem pomembno razmerje med libro, soldom malih denarjev in denaričem, ki se skozi stoletja ni spreminjalo in je bilo naslednje: 1 libra = 20 soldov = 240 denaričev; ta je bil poleg grošev tudi edini »pravi« denar, ki so ga kovali, medtem ko se je do uvedbe zlatega cekina (zecca = kovnica) leta 1519 v drugem denarju le preračunavalo (Darovec, 2004, 65–90).

potem ko je oporočnik umrl in so notarjev testament prebrali pred pričami v vicedominariji. Če pa je bil testament obširen, potem je določil tarifo podestat. Za dotalne listine sta dobila ravno toliko kot za oporoke, 4 solde sta prejela tudi za vse druge listine, za potrdilo o dolgu pod 100 librami pa le 2 solda.

Tabela 1: Cenik vicedominskih storitev v Piranu, Izoli in Kopru po letih redakcij statutov.

Vrsta listine	Piran		Izola	Koper
	1332	1358	1360	1423
imbreviatura testamenta	12 denaričev		12 denaričev	podnevi 8 soldov ponoči 20 soldov
vicedominiranje	20 denaričev	4 solde	16 denaričev	4 solde
vicedominiranje dotalne listine	12 denaričev	2 solda	16 denaričev	8 soldov
inventar	12 denaričev	6 soldov	16 denaričev	4 solde
listina: do 10 liber nad 10 liber	2 denariča 4 denariče	2 solda	2 denariča 4 denariče	4 solde
zadolžnica: do 10 liber nad 10 liber	2 denariča 4 denariče	1 sold	2 denariča 4 denariče	(do 100 liber) 2 solda (nad 100 liber) 4 solde

Tabela 2 pa nam prikazuje vrednosti zapisanih in overjenih pravnih aktov pred notarji in vicedomini v 17. stoletju. Razlog za razmeroma velik porast cene zapisa pravnega akta v 17. stoletju nedvomno lahko pripišemo inflaciji, ki se sicer ni odražala v razmerjih med denariči, soldi in librami, denarnimi enotami, s katerimi so določali cenike istrskim notarjem in vicedominom za sklepanje pravnih aktov.

Za primerjavo, kolikšen nominalni porast cen so doživljali tudi drugi izdelki v času Beneške republike, bomo poskušali ponazoriti ob enem vselej iskanem potrošnem prehranskem artiklu – mesu. Zavedamo se,

Tabela 2: Cenik za vse notarje v Provinci in za vicedomine ali sodnike, kjer ti posredujejo pri branju oporok, kodencilov in vsakovrstnih listin (1651) (STKP, 1668, V, 279–280).

<i>Vrsta storitve</i>	<i>libre : soldi</i>
za vsako pooblastilo	1 : 4
za listine do vsote 100 liber, vključno z zapisom in prepisom vicedominu	1 : 11 : 15
za listine od vsote 100 liber do 50 ducatov, vključno z zapisom in prepisom vicedominu	2 : 8 1 : 4
za listine do vsote 100 ducatov vicedominu	6 : 4 3 : 2
za listine od vsote 100 do 500 ducatov, vključno z zapisom in prepisom vicedominu	12 : 8 6 : 4
od 500 do 1.000 ducatov vicedominu	18 : 12 9 : 6
za vsak testament notarju vicedominu	1 : 4 : 12
za objavo testamentov do vsote 50 ducatov, vključno z zapisom in prepisom vicedominu	3 : 2 1 : 16
od 50 do 200 ducatov, vključno z zapisom in prepisom vicedominu	6 : 4 3 : 2
od 200 do 500 ducatov, vključno z zapisom in prepisom vicedominu	12 : 8 6 : 4
od 500 do 1.000 ducatov vicedominu	18 : 12 9 : 6
od 1.000 ducatov dalje vicedominu	24 : 16 12 : 8
za vsako notarjevo pisanje brez svečanosti vicedomina	1 : 4

da je sicer vsaka taka primerjava lahko dvorezna, saj so se cene tudi tedaj oblikovale po načelu ponudbe in povpraševanja, kar je bilo pogojeno z različnimi notranjimi in zunanji dejavniki, kot so vojne, bolezni, večji ali manjši obseg trgovine idr., eden od smerokazov konstantne preskrbljenosti s tem artiklom pa so vendarle določila v komunskih statutih, s katerimi so odredili skrb za zadovoljivo založenost z mesom v istrskih mestih (STKP, 1668, V/27, 29). Tako je na primer utežna libra (0,477 kg) govedine v devetdesetih letih 13. stoletja v Piranu veljala 6 denaričev (Mihelič, 1981, 87), medtem ko je za isto količino v začetku 17. stoletja kupec moral odšteti celih 5 soldov (Mihelič, 1991, 95), to je 60 denaričev, kar priča, da se je vrednost denarju v tem obdobju zmanjšala za desetkrat. Končno nam to razmerje v glavnem potrjuje tudi priložena tabela 2, ki pa v nasprotju s prejšnjimi ceniki razdeljuje honorarje sestavljavcem listin in imbreviatur v glavnem po višini zneska, zapisanega v listini ali oporoki.

Vodenje, hranjenje ter urejanje notarskih in vicedominskih knjig

Tesno v povezavi z vodenjem je bilo tudi vprašanje hranjenja notarskih spisov, ki so pravnim dejanjem dajali javno vero in s tem ohranjali avtentični spomin na pravne dogodke. Z nastopom urada vicedominov v nekaterih istrskih mestih se je sicer zmanjšal pomen notarjeve avtoritete, toda po drugi strani je zanjo jamčila še komunska avtoriteta, ki je tako s pomočjo svojih posebnih uradnikov »javne vere« poskrbela za vodenje in hranjenje spisov izvršenih pravnih dejanj v posebnih knjigah izvlečkov. Zato je s čisto praktičnega vidika verjetno prenehala potreba če že ne po vodenju, pa vsaj po trajnem hranjenju notarskih knjig, kajti že tako so bile potrebne overovitve in prepisi poglobitnih podatkov pravnega dogodka s strani komunskih uradnikov, vicedominov, sicer pravni akti niso veljali.

Izhajajoč iz notarske prakse, ko je moral notar najprej vsako pravno dejanje zabeležiti na lističe (*breve*) in nato prepisati v notarske knjige ali že kar na mestu zapisati v knjige, ga prebrati strankam ter šele po tem postopku v določenem roku izdati avtentično listino (STPI, VIII/29;

prim. Pertile, 1902, 301–303), ki je morala biti po obravnavanih istrskih mestnih statutih še vicedominirana v pristojnem komunskem uradu, sledi, da so notarji še vedno vodili svoje knjige. To nam nazorno dokazuje tudi dodatek k piranskim statutom iz leta 1428 (STPI, 269–270), ki očitno razkriva v praksi uveljavljeno nedoslednost v izvrševanju notarske prakse, saj ugotavljajo, da tedaj noben notar ni več vodil svojih protokolov (*quod cum in preterito tempore notarii in Pirano nullum tenuerint protocolum*), v katere bi zapisoval listine, zato naročajo, da bi preprečili možne nesreče ali izgube knjig v vicedominariji (*adueniente casu quem Deus aduertat, quod de vicedominaria aliquod infortunium accideret*), naj notarji, tako kot je bilo poprej v navadi, hranijo eno knjigo, v katero zapisujejo vse dogovore, ne glede na to, da so ti dokumenti že vicedominirani (*debeat ad modum in antea tenere vnum librum, in quo scribere debeat omnia instrumenta que faciet non obstante quod dicta instrumenta sint vicedominata*). Obenem so še določali, da morajo notarji v roku treh dni po smrti oporočnika njegovo oporoško zapisati v svoje knjige, sicer bo notar podvržen visoki kazni 200 liber ter še službo bo izgubil.

Sl. 111: Evangelist Matej pri pisanju evangelija, ko se vzpostavi komunikacija z angelom, ki sporoča božje besede. Ebbonov evangeliar (9. stoletje), Épernay, Francija, Bibl. mun., ms. 0001, c. 018v-019. Wikimedia Commons. Veljal je za zaščitnika notarjev, v sodobnem času tudi bankirjev. Izstopajo atributi notarjev: pero in črnilnik (prim. Darovec, 2014, 486).

Uredba piranskega Velikega sveta iz omenjenega leta je torej znova vzpostavila obvezno vodenje notarskih knjig, kar je bil v Piranu običaj že vsaj od leta 1281 (SI-PAK PI 9, NK), vendar ne za dolgo.

Ob misli na odnos med notarskimi in vicedominskimi knjigami se nam zastavlja vprašanje, ali je bil zgolj slučaj ali pravilo, da so v piranskem arhivu, kjer je starejše arhivsko gradivo najboljše ohranjeno in dostopno od vseh treh slovenskih istrskih mest, ravno okoli leta 1325, ko se začne serija vicedominskih knjig, začeli opuščati sistematično hrambo notarskih knjig?⁹⁵

Navada vodenja in hranjenja notarskih knjig je bila očitno zelo živa še v času redakcije piranskih statotov iz leta 1332, torej sedem let po uvedbi vicedominskih knjig, saj naročajo hranjenje knjig (*inbreviaturae notariorum*) komunskemu komorniku v njegovem uradu, potem ko jih je ta isti prej hranil v komori sv. Jurija, mestnega zaščitnika (STPI, VIII/35). Notarjeve imbreviature so morali v roku treh dni po njegovi smrti in pod kaznijo polovice marke predati podestatu, ki jih je dal pri komunskem komorniku zapečatiti in shraniti, tako da jih nihče brez podestatovega dovoljenja ni smel niti premikati. Prejšnja redakcija statotov (1307) pa je to celo podestatu in njegovim sodnikom prepovedovala. Sklenili so še, da morajo podestata ob prisegi na dolžnosti komunski sodniki vselej opominjati na omenjena določila (STPI, 601), kar kaže, kakšno pozornost so posvečali temu vprašanju.

Sprva so tudi vicedominske knjige hranili v komunski komori (STPI, De Fr., XIII), skupno z notarskimi, kar je postopoma privedlo do podvajanj, ki so jih morda komorniki ali pozneje sami vicedomini poskušali urejati tako, da so dvojnike izločali kot nepotrebne. Posledica tega je verjetno bila, da notarji niso več vodili svojih knjig. Še več, uredba piranskega Velikega sveta iz leta 1429, torej le leto dni po poskusu ponovne uvedbe notarskih knjig, je razveljavila to določbo ter odredila, da so piranske vicedominske knjige, v katere so zapisane vse listine in testamenti, ki so jih sklenili pred notarji, pravi in veljavni notarski protokoli (*Quapropter considerato quod quaterni officii vicedominarie comunis Pirani in*

⁹⁵ Notarske knjige oziroma njihovi fragmenti so ohranjeni za leta od 1281 (1280) do 1320, eno knjigo z zapisi posojil pa najdemo še za leta od 1329 do 1335 (SI-PAK PI, Inventar, n.k. in 24/10).

quibus per vicedominos notatur omnia, et singula instrumenta, et testamenta, scripta per quemlibet notarium, qui quaterni sunt veri, et clari protbocoli ipsorum notariorum.), zato notarjem ni obvezno voditi svojih knjig in kazni, predpisane v prejšnji določbi, se ne upoštevajo (STPI, 271).

Približno v tem času so prenehali hraniti notarske knjige tudi v Kopru, saj so koprške notarske imbreviaturne knjige ohranjene vzporedno z vicedominskimi le za leta od 1380 do 1438 (Majer, 1904, št. 1–22).⁹⁶ Kljub temu nam doslej ni uspelo najti primera identičnega zapisa v notarski in vicedominski knjigi, morda tudi zato, ker so že tedaj izvajali določeno selekcijo istovrstnih spisov, pa so se v določenih primerih ali zaradi pomanjkanja vicedominskih zapisov odločili ohraniti notarske knjige namesto vicedominskih, saj so v prvih vsi pravni zapisi ravno tako podpisani s strani obeh vsakokratno delujočih vicedominov, oziroma zato, ker ni bilo potrebe pa tudi ne zakonske obveze po hranjenju in vodenju posebnih notarskih knjig, vsaj ne od uveljavitve urada vicedominov dalje.

Vsekakor je prenehanje hranjenja notarskih knjig izhajalo iz same prakse vodenja pisarniškega poslovanja v odnosu med notarjem in vicedominom. Kot nas poučijo obravnavani komunski statuti, je vicedomin sestavil imbreviaturo za vpis v svoje knjige na podlagi notarjevega zapisa pravnega dogodka; zlasti izolski statut (STIZ, III/77) nazorno pravi, da ne smejo ne notarji ne vicedomini v vicedominske knjige zapisati listine, ki jo je sestavil notar, temveč sme zapisati vsebino notarjeve imbreviature zadevne listine le vicedomin.

Piranski statut takole nadaljuje z opisom vicedominove dolžnosti pri postopku vicedominature: »Ko vicedomin zapiše *breviaturam* ali oporoko v svojo prav za to namenjeno knjigo, najprej notar prebere vsebino iz knjige, vicedomin pa jo primerja z notarjevo *breviaturam*, nato pa vicedomin vzame knjigo in notar prebere vsebino *breviature*, tako da je testament ali *breviatura* vsakokrat dvakrat preposlušana.«⁹⁷ Podobno navajajo koprski statuti (STKP, III/17).

⁹⁶ Do oblikovanja koprškega kolegija notarjev leta 1598 so za posamezna leta ohranjene še nekatere notarske knjige z vpisi testamentov, inventarjev, dotalnih listin in investitur (Majer, 1904, št. 33, 38a, 57, 58, 59).

⁹⁷ *Quo scripto, vicedominus accipiat breviaturam sine testamentum et notarius legat quaternum et postea vicedominus accipiat quaternum et notarius legat testamentum sine breviaturam, ita quod omne testamentum dupliciter ascultetur* (STPI, 153/4).

Iz navedenega sledi, da je vicedomin po predhodnem ponovnem prebiranju zapisa (*breviature*) strankam in po njihovem strinjanju z zapisanim v svoje knjige prepisal vsebino notarjeve *breviature*, ki pa je bila lahko napisana v notarjevem zvezku ali pa samo na lističu (*breve*). Če namreč pomislimo, da notarji niso več vodili svojih knjig, jih niso verjetno zato, ker je bil prvotni zapis pravnega akta na lističu že dovolj, da sta skupaj z vicedominom in ob prisotnosti strank še enkrat preverila, ali se pogodbeniki z njim strinjajo, nato pa je imel vicedomin na voljo določen čas, da ga prepiše v svojo knjigo.

Podobna praksa se je na primer uveljavila tudi v Bologni, kjer so sprva po zapisu *breviature* v notarsko knjigo pogodbeniki skupaj z notarjem stopili pred notarja urada memorialov, ki je po enakem postopku kot v istrskih mestih vpisal notarjevo *breviature* v svojo knjigo. Po reformi leta 1285 pa je bilo dovolj, če so stranke prišle pred notarja urada memorialov z notarjevo *breviature*, napisano na lističu, ki so jo vpisali v knjigo memorialov. Opisani postopek je vsekakor šel na roko notarjem, saj jim je bila tako prihranjena pot do urada memorialov, kjer so tudi zaradi povečanega prometa že tako imeli veliko gnečo (Tamba, 1987, 279). Toda kljub temu so nekateri notarji še vedno vodili svoje knjige, kar jim je pravzaprav zelo koristilo, zlasti ko so stranke želele zaradi izgube ali iz drugih vzrokov izdelavo nove listine, za katero so morale odšteti določen honorar.

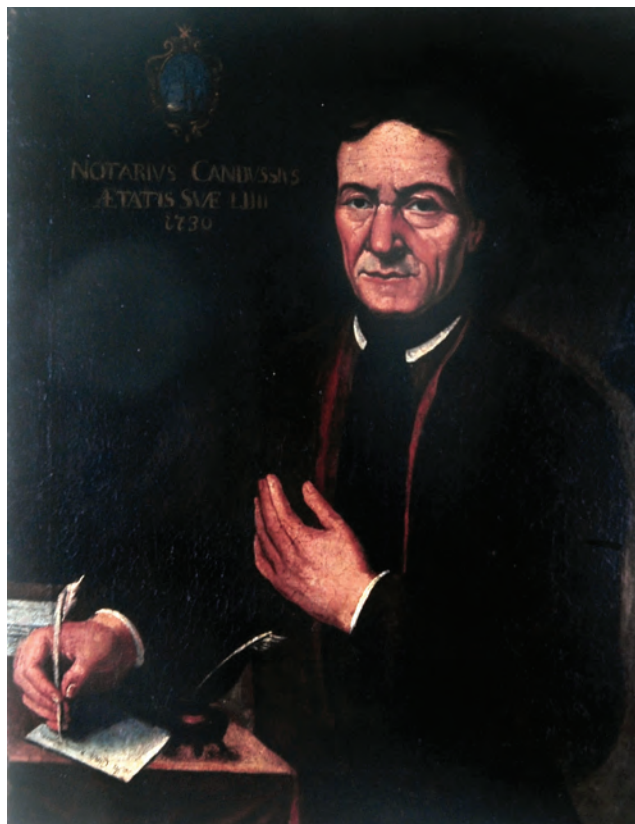
Ker so bili vpisi v notarske in pozneje vicedominske knjige pravno veljavni, velikokrat stranke sploh niso zahtevale izdelave listine, temveč so se ponjo zatekale le iz potrebe po uveljavljanju svojih pravic ali ker je, kot na primer za dolžniške listine, potekel pogodbeni ali s statuti predpisani rok za vračilo posojenega. V tem primeru so koprski statuti določali zglasitev prosilca najprej pri notarju, ki je zapisal določeni pravni akt, šele če je ta umrl ali se iz mesta izselil, je smel z dovoljenjem podestata vicedomin dovoliti prepis zaprosenega akta iz vicedominskih knjig podestatovemu kancelarju ali kakemu drugemu mestnemu notarju (STKP, II/104). Poleg tega so morali skrbno paziti, da so prosilcu prepisali le zaproseni akt in da mu niso dovolili vpogleda v druge zapise v knjigah vicedominarije, ki jih tudi vicedomini niso smeli, pod kaznijo 25 liber, uporabljati za druge namene kot le v primerih poslovodne potrebe (STKP, II/103).

Diskretnost v upravljanju vicedominskih knjig in izdajanju prepisov pravnih aktov kaže na potrebo po vodenju notarskih knjig. Toda niti koprski niti izolski statuti v nobenem poglavju ne določajo obvezne hrambe knjig notarjev po njihovi smrti, kot so to določali piranski statuti (STPI, VIII/35), vendar tudi slednji le še pred dokončno uveljavitvijo urada vicedominov (1307 in 1332), medtem ko v poznejših redakcijah (1358 in 1384) tega člena ni več zaslediti (STPI).

Glede na to, da so nam znani in dostopni izolski in koprski statuti nastali že v dobi polnega razmaha urada vicedominov, ne moremo trditi, da prejšnje določbe niso predpisovale obveznega hranjenja notarskih knjig, in sicer glede na poznejšo prakso pri določenih komunskih uradih. Ker pa so pravno veljale tudi vicedominske imbreviaturne knjige, je postopoma prešla iz navade potreba po hranjenju notarskih knjig, čeprav ne moremo trditi, da teh notarji niso vodili.

Zastavlja se nam še vprašanje, ali so bili ti prepisovalci plačani kot vicedomini ali kot notarji, in če ni to morda praksa, ki se je razvila npr. pri registraturnih uradih v drugih italijanskih krajih, kjer so nameščali posebne notarje za prepisovanje notarskih aktov (prim. Sancassani, 1957). Morda pa nam je ob tej ugotovitvi razumljivejša dokaj

Sl. 112: Notar Candusius v 54. letu starosti (1730). V desni roki drži značilno notarsko pero (penna), pred njim je črnilnik (calamario), notarska investiturna predmeta (PMK; foto: D. Podgornik, 1994).

presenetljiva določba iz koprskega statuta iz leta 1660, ki predpisuje, da morata izbrana vicedomina znati vsaj brati in pisati (STKP, 1668, V/154). Ob tem se nam zastavlja vprašanje, ali so ukinili določbo, da sta vicedomina morala biti po izobrazbi tudi notarja, kot je to veljalo do tedaj? Če je zanj (ali zanj) prepise v vicedominske knjige opravljal posebej nameščeni pisar oziroma notar, je bilo seveda dovolj, da je vicedomin znal vsaj osnove pismenstva.

S kakšno zamudo je v zadevah hranjenja notarskih knjig sledila dogodkom državna oblast, pričajo dekreti inkvizitorja Girolama Bragadina, izdani 31. avgusta 1651 v Kopru. Šele tedaj so namreč v 10. točki zapovedali hranjenje notarskih aktov v posebni omari v koprski vicedominariji, »ki naj jo nemudoma postavijo in nanjo zapišejo: *Armaro de protocollì de nodari mortis*«. Zaukazali so še, da morajo v roku enega meseca po objavi te terminacije sorodniki, izvrševalci oporok, skrbniki sirot in drugi predati omenjenemu uradu vse spise umrlih notarjev, ki bi jih še utegnili imeti doma, in sicer pod kaznijo 25 dukatov, vicedomini pa morajo v istem roku sestaviti inventar notarskih knjig. V naslednji točki so še določili, da mora kolegij notarjev iz svojih vrst vsaki dve leti izvoliti skrbnika za omaro spisov umrlih notarjev (STKP, 1668, V/149).

Tako smo priča ponovni uzakonitvi hranjenja notarskih knjig v istrskih mestih. Navedene določbe se ujemajo z obdobjem prenehanja vodenja vicedominskih knjig v obravnavanih treh mestih, saj jim v Kopru lahko sledimo do leta 1659 (Majer, 1904, št. 137), v Piranu pa do leta 1656 oziroma 1661 (SI-PAK PI, Inventar, VK). Zanimivo se v določbah o uradu vicedominov iz leta 1660 (STKP, 1668, V/154) ne omenja več nikakršno vodenje imbreviaturnih knjig vicedominov, temveč le skrb za vse knjige komunskih uradov, ki so jih morali hraniti v posebnih zabojih in omarah (*scrigni, Armarì*), stroške za to vzdrževanje so pokrivali iz sredstev posebne blagajne (*Cassetta di ragion della Vice Dominaria*), za vsako porabo so morali dobiti potrdilo (*bolletta*) kancelarja sindikata s podpisom podestata, ob prenehanju mandata pa so si morali zagotoviti še spričevalo (*fede*) kancelarja sindikata s podpisom obeh sindikov, da so pravično razpolagali s tem denarjem, sicer niso smeli zasesti nobene druge službe ali dobiti beneficija (*bauer alcun officio, ò beneficio*).

Do 16. stoletja so notarski poklic lahko izvrševali tako kleriki kot laiki, leta 1514 pa so določili, da smejo biti notarji le laiki. Tedaj so še zapovedali, da smejo v Benetkah in okoliških krajih notarji zapisovati listine le v imenu beneške avtoritete (*Veneta auctoritate*), medtem ko so do tedaj to smeli tudi v imenu cesarja ali papeža. Ta odlok je začel veljati leta 1567 še za druge kraje beneškega dominija, noben tako potrjen notar pa ni smel izvrševati svoje dolžnosti v drugem kraju brez pristanka pristojnega mestnega beneškega rektorja (Da Mosto, 1937, 226). Ko so leta 1612 že v tretje zapovedali opisani postopek imenovanja notarjev, kar daje slutiti na nespoštovanje odrejenega, je beneški senat še določil, da smejo biti člani kolegijev le na ta način imenovani ter da morajo notarji, ki določen kraj zapustijo, v tamkajšnjem javnem arhivu pustiti vse svoje tam nastale spise, v javni arhiv pa sodijo tudi spisi umrlih notarjev (STKP, 1668, V/161).

Zaključek

Ohranjene piranske notarske knjige, podobnim žal zaradi požiga arhiva vicedominarije ob napadu Genovežanov na Koper leta 1380 v tem mestu ne moremo slediti, poleg razmeroma zgodnje priučitve novi notariatski praksi izpričujejo tudi razvito gospodarsko, zlasti trgovsko in posojilno dejavnost v severozahodni Istri ter uveljavitev zasebne lastnine, ki je bila predpogoj za razvejano delovanje notariata, kajti temelj notarskih spisov so zasebno-pravni akti. Zato se je zaradi nerazvitosti pravne institucije zasebne lastnine v današnjih zalednih slovenskih krajih in na splošno v srednji Evropi notariat razvijal s precejšnjo zamudo v primerjavi s sredozemskimi trgovskimi mesti, kjer so se v razmeroma svobodnih lastninskih odnosih in pogostih prenosih premoženja oblikovali svojevrstni načini zavarovanja zasebne lastnine, katerih temelj je bila vsekakor tudi ustanova notariata.

Čeprav so Benečani ob osvojitvi severozahodnih istrskih mest sprva dopuščali razmeroma veliko notranjo avtonomijo, ki jo je omejeval le podestat kot neposredni predstavnik beneške oblasti, so

ravno na področju ustanove notariata, ki je po svoji civilno-pravni naravi eden izmed temeljnih pogojev notranje avtonomije vsakokratne podrejene oblasti, začeli z dekreti to avtonomijo postopoma omejevati.

Na pobudo koprskega Velikega sveta je bil namreč leta 1598 ustanovljen kolegij notarjev, ki se je po svojih opredelitvah bistveno razlikoval od podobnih ustanov, nastalih večinoma v Italiji v 13. stoletju. Medtem ko so se v prejšnjih časih v kolegije lahko vključevali vsi preizkušeni in potrjeni notarji, ne glede na njihov stan, je bil odtlej bistveni pogoj sodelovanja status mestnega svetnika, torej pripadnika mestnega patriciata, tako da so le ti smeli izvrševati notarsko dejavnost. Načelo je veljalo še v drugih istrskih mestih, kjer so smeli opravljati notarsko dejavnost le tamkajšnji mestni veljaki, vključeni v koprski kolegij notarjev, kajti ta je postal osrednja istrska notarska organizacija. Tako je tudi na tem področju prišlo do centralizacije oblasti v koprskem mestu, kjer je Serenissima že leta 1584 z ustanovitvijo apelacijskega sodišča in z drugimi upravnimi uradi za beneško Istro vzpostavila središče oblastnega delovanja v deželi.

Medtem ko v času delovanja vicedominov do ustanovitve kolegija notarjev in še nekaj časa po tem niso hranili in urejali notarskih knjig, zlasti knjig umrlih notarjev, kajti vicedominske knjige so prevzele ne le po funkciji, temveč tudi po vsebini, naloge notarskih knjig, predvsem za vse vrste kupoprodajnih aktov, je od prve polovice 17. stoletja dalje hranjenje notarskih spisov prevzel kolegij notarjev. Tudi prejšnjo dolžnost potrjevanja notarjev ob asistenci mestnega podestata, ki so jo opravljali vicedomini v krajih, kjer so ustanovo poznali (v Trstu, Miljah, Kopru, Izoli, Piranu in Pulju), kjer pa ne, so bili za to zadolženi mestni sodniki, je z ustanovitvijo kolegija notarjev ta funkcija prešla nanj. Čeprav so vicedomini ohranili nekatere pomembne dolžnosti, kot je bilo hranjenje vseh spisov državne in mestne oblasti, ki so ostajali v mestu, so verjetno zaradi povečane notarske dejavnosti in splošne pismenosti ob ustanovitvi kolegija notarjev izgubili nekatere prejšnje poglobitve, kot je bilo vodenje in hranjenje vicedominskih knjig, čeprav so s svojim podpisom na vsakokratnem pravnem aktu in s prisotnostjo pri sklepanju oporok še vedno tem dogodkom jamčili pravno veljavo.

KOPRSKO PODEŽELJE V LUČI STATUTOV

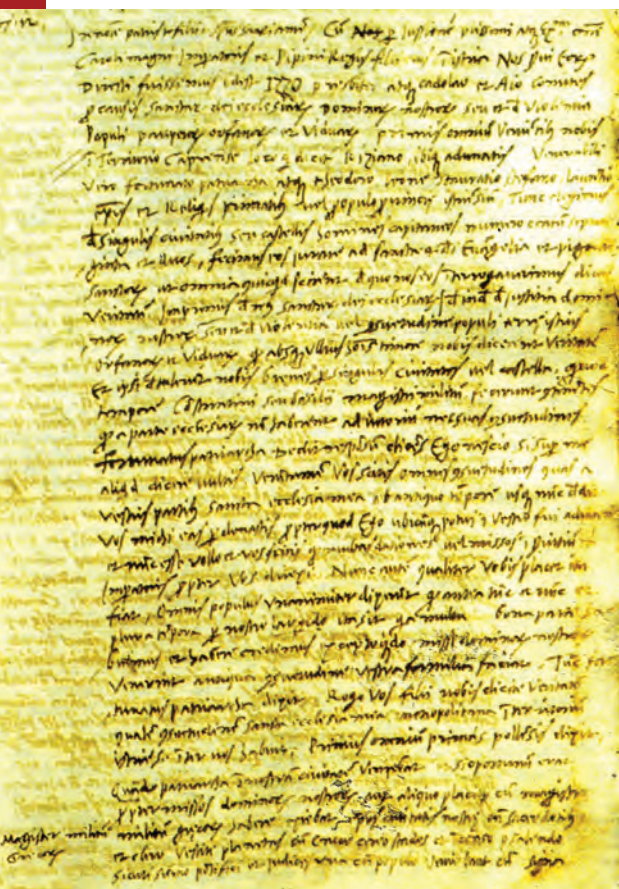
Etnična struktura prebivalcev

Koprski statuti vsebujejo številne podatke o prebivalcih, upravni in družbeni strukturi koprskega podeželja. Zanimivo je, da izpostavljajo slovansko etnično strukturo tamkajšnjih prebivalcev, pri čemer etnonim Slovan uporabljajo kot sinonim za kmete.

Koprsko zaledje je bilo v preteklosti sorazmerno gosto poseljeno, kar dokazujejo številna predzgodovinska gradišča oziroma kaštelirji (Darovec & Oman, 2021). Prvotni prebivalci Istre so bili Histri, ki so jim leta 177 pr. Kr. zavladali Rimljani. Ti so v Istri gospodovali do prodora novih ljudstev in propada zahodnorimskega cesarstva (476). V Istri so sledile ostrogotska, bizantinska in langobardska oblast. Leta 778 je Istra postala del frankovske države, po letu 962 pa Svetega rimskega cesarstva.

Slovane v Istri prvič zasledimo konec 6. stoletja v treh pismih papeža Gregorja I. iz maja 599, v katerih omenja bizantinske boje s Slovani in versko politične razmere na koprskem otoku (*insula Capritana, insula Caprea*) (prim. Bratož, 2001). V naslednjih letih so Slovani plenili po Istri skupaj z Langobardi (602) in celo samostojno (611) ter se spopadali z bizantinsko vojsko in mestnimi milicami. O kaki večji slovanski naselitvi pa nam arheološki in zgodovinski viri tedanjega časa ne poročajo; le skromni arheološki izsledki pričajo, da so bili Slovani v mestnih obrambnih milicah najemni vojaki, predvsem ob Mirni, kjer se je razprostiral obrambni pas koprsko-novigradske škofije, ki je na severozahodu tekel po Kraškem robu (*Monti della Vena*, kakor so gorovje imenovali Benečani) proti Trstu (Margetić, 1983a).

Po frankovski osvojitvi Istre v letih 787/78 se je v skladu s frankovsko politiko, ki je vsa neobdelana in nenaseljena zemljišča

Sl. 113: Listina Rižanskega placita ni pomembna zgolj zaradi vesti o Slovanih, ki jih je vojvoda Janez začel naseljevati na istrska tla, temveč tudi zaradi opisa razvejene bizantinske upravne ureditve v drugi polovici 8. stoletja. Prepis listine iz 15. stoletja brani ASVe, Codice Trevisano, c. 21 (Darovec, 1990, 33).

da je bil nemajhen razlog za frankovski neuspeh v Benetkah tudi trdi fevdalni sistem, ki ga je vojvoda Janez (*Johanes dux*) uvajal

štela za vladarjevo last, kar je imelo za posledico dodeljevanje teritorialnih zemljiških gospoств vladarjevim vazalom, začelo načrtno naseljevanje ali kolonizacija Slovanov in drugih ljudstev v zaledja istrskih mest. Domnevo potrjuje predvsem Rižanski sodni zbor ali *placitum*, ki se je odvijal okoli leta 804 ob reki Rižani, na teritoriju Kopra.⁹⁸ Rižanski zbor je bil v kontekstu tedanjega politično-vojaškega dogajanja sklican ne le zaradi istrskih mest, ki so zahtevala potrditev starih pravic in privilegijev, temveč tudi zaradi potrebe, da bi pomirili nezadovoljstvo istrskega prebivalstva v času odločilnih bojev med obema velesilama za prevlado v Istri in Dalmaciji. Gradeški patriarh Fortunat si je prizadeval za podreditev istrskih škofov in razširitev patriarhata nad celotno beneško laguno. Leta 803 se je podal na cesarski dvor v Aachen in dal cesarju vedeti,

⁹⁸ Razprava s prevodom in italijanščino Petranović & Margetić, 1983–84; Acta Histriae, 1994; Acta Histriae, 2005; Krahwinkel, 2004.

v Istri. Zato so tamkajšnja mesta začela čedalje bolj težiti po izgubljenih svoboščinah in privilegijih, ki so jih uživala pod bizantinsko upravo. Po Fortunatovem mnenju bi bilo za cesarjev ugled nujno, da bi frankovski fevdalni sistem omilili, hkrati pa v Istri sklicali sodni zbor oziroma *placitum* v prisotnosti istrskih škofov in predstavnikov mest ter kastrov in prisluhnili njihovim zahtevam. Cesar Karel Veliki je upošteval Fortunatov nasvet in leta 804 v Istro poslal svoje odposlanca (*missi dominici*). Zbor je potekal ob reki Rižani na koprskem ozemlju (*placitum in territorio Caprense*). O pritožbah mest proti škofom in vojvodi Janezu ter sklepih sodnega zbora pa govori listina rižanskega zbora, ki jo v prepisu hranijo v Državnem arhivu v Benetkah.

Listina omenja Slované, ki jih je vojvoda Janez začel naseljevati na istrska tla, kjer »orjejo naše njive in naše ledine, kosijo naše travnike, pasejo naše pašnike in od njih dajejo davek Janezu«, opisuje pa tudi razvejeno bizantinsko upravno ureditev v drugi polovici 8. stoletja, po kateri so se mesta še vedno ravnala.

Na Kraškem robu, na in pod njim od Ospa pa vsaj do Pietrapelose, Buzeta in Roča je bila zaradi stalne slovanske prisotnosti in bližine langobardske Furlanije kot zadnja predstraža organizirana vojaška mreža kaštelov s sistemom hitrega obveščanja in premičnimi konjenišskimi oddelki, oboroženimi z loki in drugim bojnim orožjem. Za to organizacijo, v katero so za obrambo in pomoč cesarski vojski vključevali vse za boj zmožne prebivalce, so bila

Sl. 114: Karel Veliki na sliki Albrechta Dürerja, 1511–1513. Wikimedia Commons.

zadolžena tudi istrska mesta, še najbolj Koper, ki je bil s Trstom temelj bizantinske obrambe (Kandler, 1847b, 175).

Zakaj so bili v Rižanskem placitu iz leta 804 Slovani omenjeni kot prišleki, nam pojasni trditev o njihovem poganstvu, kajti Istra je bila tedaj že dodobra prepredena z mrežo škofij tako z obalne strani (Trst, Koper, Novigrad, Poreč in Pulj) kot v notranjosti (Pičen), z že bogato cerkveno zgodovino, ki se je izrazila predvsem s t. i. istrsko shizmo »treh kapitljev« iz konca 6. in 7. stoletja, tako da je bila dežela že povsem krščanska. Zato je razumljiva pritožba mestnih veljakov, navajenih avtonomnega vladanja, nad ravnanjem frankovskega vojvode Ivana, ki je Slovanom za nekaj let odstopil celo del cerkvenih dajatev, da jih je pritegnil ter jim olajšal naseljevanje na dotedaj mestna ozemlja. Mestni načelniki so oblastne in lastniške pristojnosti ohranili le še na ozkem mestnem ozemlju, medtem ko so širna zaledna področja postala vladarjeva last. Tu so se naseljevali novi prebivalci, ki so se v večstoletnem procesu stapljali s staroselci.

Sl. 115: Rižanski zbor, Bruno Croatto, 1934 (Patrimonio Culturale FVG), s pomenljivim pripisom za čas nastanka upodobitve: »Et Nos Eos Eiciamus Foras« (In mi jih izženemo), s čimer je avtor mislil na Slovane.

Usoda slovanskih kolonov iz Rižanskega placita nam ni znana. Mogoče so bili odstranjeni in izgnani, mogoče so se pretopili v prevladujočem prebivalstvu, mogoče je pa tudi, da so ostali na pustih zemljiščih, kakor je to predlagal vojvoda Ivan. Ta zemljišča so bila verjetno daleč od mest ob morju, pa tudi daleč od mest v notranjosti, kot Labin, Motovun, Pičen (Pićan) in Buzet, ki o Slovanih niso hotela nič vedeti (Benussi,

Sl. 116: Rižanski zbor je navdihnil kiparja Stojana Batiča (2002), relief v bronu (foto: D. Podgornik, 2004).

1893, 153–166, 571, 692). To deloma dokazujejo izkopavanja v Predloki (Boltin-Tome, 2024).

Postopno širitev Slovanov v Istri nakazuje tudi agrarni razvoj, ki je tekkel močneje pod vplivom staroselcev (istrskih Romanov) oziroma v za Italijo značilnih oblikah agrarnega prava kot najemno razmerje (dediščina antičnega kolonata, libelaričnega zakupa itd.), brez stalne velikosti zemljišča kmečkega gospodarstva in zaradi tega brez ustaljenih velikostnih razmerij med različnimi tipi gospodarstev (Grafenauer, 1988, 370). Prevzem mnogih romanskih krajevnih (Osp, Rožar) in ledinskih (Varda, Bared) imen ter njihova zgolj glasoslovna prireditvev pričajo o oblikah postopnega naseljevanja Slovanov; to velja tudi za množinska stanovniška krajevna imena, iz časa mlajše kolonizacije, kot Bertoki, Bonini, tvorjena povečini s slovenskimi, nekatera pa tudi z neslovenskimi imeni in priimki. Razložen tip naselij je značilen za kasnejšo, gručasti oziroma obcestni tip pa za starejšo kolonizacijo. Vsekakor so izjema po svojem povsem slovanskem poimenovanju slovenska krajevna imena starejšega tipa po živalih in rastlinah (Gabrovica, Hrastovlje, Bezovica, Rakitovec), po položaju in morfoloških oblikah (Podgorje, Podpeč, Dol), po vodi (Črni Kal). Te vasi po tipih (gručastih) selišč, nekdanji svetno in cerkvenoupravni razdelitvi štejejo v področja najstarejše slovanske naselitve Istre.

Milko Kos je ozemlje severne Istre glede na zgodovino srednjeveške slovanske poselitve razdelil tako: 1. rob visokega Krasa in njegovo podnožje v območju velike ceste, ki pelje iz tržaškega zaledja v pokrajino okoli Buzeta; 2. pokrajina med reko Rižano na severu in reko Rokavo oziroma Dragonjo na jugu; 3. obmorski predeli med Miljskim in Piranskim zalivom (Kos, 1950, 64).

Ogrski vpadi v Italijo so od leta 900 dalje močno prizadeli obrambno organizacijo ob severnem Jadranu. To je bil vzrok, da so se morala istrska mesta tesneje opreti na Benetke. Leta 932 se je Koper zavezal, da bo za sklenitev vojaško gospodarskega sodelovanja z Benetkami dožu Petru II. Candianu v času njegovega življenja vsako leto ob trgatvi poklonil 100 amfor najboljšega vina in branil Benečane pred sovražniki. Sporazum je bil sklenjen »so-glasno z vsem našim ljudstvom« (*cum consensu totius populi nostri*) (CDI, n. 70). Listina nam daje vpogled v upravno osebje tedanjega mesta Koper. Med prebivalci so poimensko navedeni: *Audebertus locopositus et Johannes scavinus, Farangarius advocatus totius populi nostri*. Tako izvemo, da so v mestih bizantinsko ureditev tribunov, vikarjev in lociservatorjev nadomestili locopositi kot mestni načelniki, in sicer iz vrst lokalne aristokracije, pomagali pa so jim *scabini* – frankovsko poimenovanje za sodnike ali *indices* – kot se je ta naziv kasneje ponovno uveljavil za prisednike sodišč.

Cerkvena in posvetna posest Kopra

Po sredi 8. stoletja je koprška škofija ostala predvsem zaradi pomanjkanja sredstev brez škofa. Škofove obveznosti so sprva pripadle gradeškemu patriarhu, nato pa tržaškemu škofu. Stolica je bila pridržana koprskemu mestu, vendar je bilo na račun tržaške škofije prikrajšano za podeljena cerkvena posestva. Odtlej lahko sledimo stalnim nasprotjem oziroma konkurenci med mestoma tako v trgovskem kot v upravnem pogledu (in torej ideološkem), kajti Trst se je kot škofijsko mesto naslanjal na nemške vladarje, Koper kot posvetno pa na zgornjeitalska mesta, ki niso pozabila antične

municipalne ureditve ter so jo tako ohranjala do ponovnega vzpona mest konec 12. stoletja (Darovec, 2001).

Podobo ponovnega pridobivanja mestnega ozemlja daje diploma cesarja Konrada II. iz leta 1035, dasi nekateri domnevajo, da je ponarejena (Benussi, 1893, 63 in sl.).⁹⁹ Cesar je v zahvalo za zvestobo, verjetno proti nemirnemu koroškemu vojvodi Adalberonu in proti Benečanom, leta 1035 podelil meščanom mesta Kopra (*homines habitatores civitatis Iustinopolis*) nekatere vasi v zaledju nad Momjanom

(Kos, 1911, št. 92) »ter zemljo poleg Dragonje do morja z vsemi pritikinami« kakor tudi lastnino meščanov, kjerkoli že je. Tako je bila vzpostavljena oblast Kopra do porečja Dragonje in morja ter s tem nad Izolo in Piranom. Zanimiva je še druga točka listine, v kateri cesar potrdi vladanje meščanom po navadah in običajih njihovih prednikov (*legem et rectam consuetudinem qua parentes eorum vixerunt*).

11. in 12. stoletje je obdobje razcveta istrskih obmorskih mest. Koper, ki se 1186 omenja kot samostojen komun, je obvladoval teritorij do ozemelj, potrjenih leta 1035, kar se je verjetno ujemalo z nekdanjim, še iz antike izvirajočim mestnim distriktom. Ožje koprsko ozemlje naj bi obsegalo naslednja današnja naselja: Lazaret, Šmarje, Gažon, Pomjan, Marezige, Sv. Anton (Pridvor), Škofije, Valdoltra, Tinjan in Dekani. Širši zaledni teritorij pa se je raztezal na: Kubed, Hrastovlje, Movraž, Sočergo, Truške, Glem, Boršt, Koštabono, Krkavče, Sv. Peter (*S. Pietro della Mata*) (Kandler, 1846a, 190).

Sl. 117: Osapska jama – grad, okoli 1843. Na osnovi upodobitev krajinskega slikarja Giuseppeja Riegerja (1802–1883) izdelal litograf G. Scheth.

⁹⁹ Trditvi oporeka De Vergottini (1924, 77), ko na primeru študij za zgornjeitalska mesta ugotavlja, da je dokument avtentičen. Temu pritrjuje tudi Margetić (1987a, 121–123).

V tem obdobju so germanski upravitelji¹⁰⁰ poleg vojakov doseljevali iz svojih krajev tudi kmete, ki so zapolnili po raznih vojnah in predvsem kugah (kot npr. v letih 954–958) izpraznjena zemljišča Romanov in/ali romaniziranih staroselcev.

Deli koprskega podeželja so bili skladno s tedanjimi običaji oziroma družbenim redom podeljeni tudi cerkvenim nosilcem oblasti. Tako je leta 1067 npr. kralj Henrik IV. freisinškemu škofu Ellenhardu podelil naslednje vasi, ki so sicer spadale v območje tržaške in koprške škofije: *Cubida* (Kubed), *Lounca* (Loka), *Ozpe* (Osp), *Razari* (Rožar), *Trusco* (Truške), *Steina* (Šterna), *Sancte Petre* (Sv. Peter).¹⁰¹ Zapis imen vasi izdaja nemško glasoslovno prireditev.

Na ozemlje Kopra so spontano ali organizirano prihajali Slovani, sprva na slabo naseljena in izpraznjena območja (prim. Kandler, 1863, 212).¹⁰² Kot kažejo arheološka izkopavanja in pisni dokumenti so se najprej naselili v podnožju utrjenih vojaških postojank na Kraškem robu (Boltin-Tome, 2024).

Koper si je škofa ponovno pridobil šele v 80. letih 12. stoletja (1186), potem ko mu je komun zagotovil dohodke in podelil v posest vasi Lopar, Padno in Brič (*Pilo di Roveredo*) ter Rižanski otok (*Insula Risani – Sermin*) (CDI, n. 172).

Koper je imel zaradi širnega naseljenega zaledja in vse večjega trgovskega primata ugodne razmere za gospodarsko rast ter uveljavljanje vojaškega potenciala, ki je mestu služil za ekspanzionistične posege v Istro. Oglejski patriarh Gregor Montelongo (1251–1269), gvelf po prepričanju in zato nasprotnik nemškega cesarja, je od svojega prihoda na oblast začel povzdigovati vlogo Kopra. Že leta 1251 je za časa podeštata Benečana Andreja Zena razširil koprsko upravo na Buje, Oprtalj, Buzet in Dvigrad (De Franceschi, 1879, 126). Verjetno je po smrti cesarja Konrada IV. (1254) ves obrambni kompleks z vasmí Osp (*Hospiti*),

100 V Kopru v 12. stoletju najdemo naslednja germanska imena med mestnimi veljaki: Adalger, Artuico, Adhuga, Gisla, Hermannus, Almericus, Epus, Mengotius, Randolphus, Litifredus (Schiavuzzi, 1901, 315).

101 MGH, DD H IV. 1., št. 187; CDI, n. 105 (prim. Mihelič, 2011).

102 Izjema je še osrednji del istrskega polotoka v okolici Pazina na območju Pičenske škofije, kjer se leta 1030 omenja *Via Sclava*, kar še ne pomeni, da so bili ob vsem njenem poteku naseljeni Slovani – prej označuje pot, po kateri so Slovani iz visokih kraških prelazov, prihajali v obalna mesta, tu trgovali ter se sčasoma tudi naseljevali (prim. Schiavuzzi, 1901, 316).

Gabrovica (*Gabruizae*), Rožar (*Rosaroli*), Črni Kal (*Cernichal*), Loka (*Lonchis*), Podpeč (*Popechi*), Zazid (*Xaxidis*) in Rakitovec (*Rachitoni*),¹⁰³ prešel pod koprski komun (Kandler, 1848, 227). S pomočjo laične Signorije in s spretno politiko do cesarjev in patriarhov si je Koper četrto stoletja pred beneško zasedbo izoblikoval mestni teritorij, ki se je v glavnem ohranil do propada Republike in okrnjen za nekatere vasi onstran Dragonje v današnji Hrvaški (Kuberton, Sorbar, Šterna, Skorušica in Merišče) še danes oblikuje ozemlje te občine.

S pridobljenim obrambnim pasom, ki je uspešno preprečeval vdore s severovzhoda, s še vidnima stolpoma v Črnem Kalu in Podpeči, jamo – gradom v Ospu, utrdbo v Loki, vasjo Rakitovec, ki je branila dohode iz Čičarije in kjer bi tudi morali iskati obrambni stolp, ne nazadnje še s postojanko v Zanigradu (*Xuonigrat*) ter Zazidom, ki mu že ime nakazuje zidano utrdbo, je Koper lahko začel svoje osvajalne pohode proti jugu. To pa ni bilo več povšeči oglejskim patriarhom kakor tudi ne Benečanom, ki se svojim težnjam v Istri nikakor niso nameravali odreči. Po nekaj manjših spopadih z goriškim grofom in Koprčani v Istri so Benečani leta 1278 odločno napadli Izolo kot koprsko postojanko in nato še sam Koper, ki se je moral februarja 1279 vdati. Benečani so porušili del zahodnega obzidja in postavili mestu svojega načelnika. Zaradi geografske lege Kopra, v vojni usmerjeni predvsem proti Trstu kot glavnemu pomorskemu konkurentu, je bilo v mestu nastanjeno poveljstvo z glavnino »beneške milice«, ki ji je načeloval kapetan – *Capetaneus Istriae*.

Zadnjo tretjino 13. stoletja v Istri torej označujejo nenehni boji za ozemlja in interesne sfere, ki so pobrali mnogo več življenj kot zunanji sovražniki. Istra je bila hudo prizadeta, »zdesetkana, požgana, pusta in

Sl. 118: Fantazijska rekonstrukcija utrdbe v Osapski jami. Očitno gre za risbo s svinčnikom iz začetka 20. stoletja. Neznani avtor (TRAVEN, 2024).

103 Imena vasi v oklepajih so zapisana po STKP, IV/41.

okrutno pokradena« (CDI, n. 410), vanjo so prihajali prebivalci iz bližnjih dežel, Kranjske in Koroške ter Hrvaške,¹⁰⁴ predvsem na ozemlje Kopra, Izole in Pirana, ki so bili v vojnah najbolj izpostavljeni.

Okoli leta 1300 je bil zapisan agrarni zakon za koprsko podeželje. Ni bil le plod beneške navade zapisovanja zatečenih pravnih razmerij na osvojenih ozemljih, ampak je bil namenjen tudi novodošlim, da so se seznanili z navadami in običaji dežele ter se po njih ravnali (STKP, IV/25–35; prim. CDI, n. 479). V njem kmete s koprskega teritorija dosledno označujejo kot Slovane (*Sclauus vel Rusticus, sclauus aut Rusticus*), zato se ni čuditi Kandlerjevi ugotovitvi, da so bili v 14. stoletju Slovani gospodarji koprskega zaledja (Kandler, 1851b, 27).

Koprski agrarni zakon

Koprski teritorij je bil v 13. stoletju za tedanje razmere precej obsežen in velikega pomena za življenje mesta. Večino prebivalstva v zaledju so sestavljali Slovani, slovanske vasi pa so uživale precejšnjo samostojnost. Vsakodnevno življenje je urejala vrsta pravnih norm, ki so zajete v t. i. koprskem agrarnem zakonu, ki se nam je ohranil v četrti knjigi koprskih statotov iz leta 1423, kjer so ta določila tudi zbrana in objavljena od 25. do 35. poglavja (STKP, IV/25–35). Zakon določa, da Slovani oziroma kmetje niso gospodarji zemlje, temveč koprski komun ali posamezni plemenitaši, kar sicer pomeni, da je bilo prej tudi drugače, kar potrjujeta zlasti 25. in 26. poglavje (STKP, IV/25–26).

Pri tem je še zanimivo, da določila izpostavljajo, da želijo »izkoreniniti popačeno navado Slovanov, ki se je zavoljo brezbriznosti gospodov že zdavnaj razpasla v naših krajih«, zato določajo, »da vsakdo, ki se izseli iz vasi in se zateče pod oblast drugega gospoda, izgubi sleherno pravico razpolagati z nepremičninami«, ki v celoti ostajajo v lasti dejanskega gospodarja (STKP, IV/25). Svobodna zamenjava zemlje je dovoljena le sovaščanom oziroma podložnikom istega fevdalnega gospoda, saj nasprotujejo »navadi kmetov, ki so zaradi dolgov kakor tudi

104 Leta 1277 je goriški grof naselil kmete iz Metlike v osrednjo Istro ter kmete Frankopanov s Krka, s katerimi je bil grof v sorodstvenih vezeh (prim. Schiavuzzi, 1901, 318).

svojevoljno tuje vinograde, polja in sploh tujo lastnino kar brez dovoljenja svojega gospoda prodajali, odtujevali in predajali drugim izvenvaškim gospodstvom«, zato odreja, da »noben Slovan oziroma kmet obeh spolov ne more imeti pravice nepremičnino prodati, podariti ali kakorkoli odtujiti komu drugemu razen svojemu sosеду v isti vasi« (STKP, IV/26). Dikcija »obeh spolov« (*utriusque sexus*), ki se v teh določilih nekajkrat uporablja v zvezi z lastnino tako nepremičnin kot premičnin, pa kaže tudi na žensko pravno sposobnost.¹⁰⁵

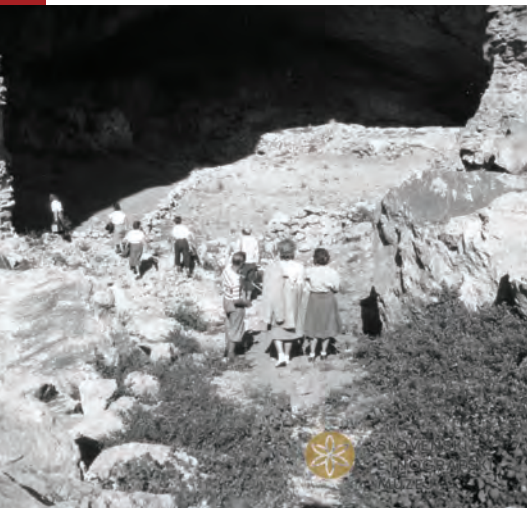
Slovanski kmetje so torej v prejšnjem obdobju uživali pravico lastništva na zemlji, ki je bilo zamišljeno kot neke vrste skupek »pravnic nad predmeti« po vzoru srednjeveškega prava in po uveljavljenem običajnem pravu, s polno pravico odtujevanja, tudi če so zapustili vas. Statuti pa to pravico ukinjajo in določajo nov pravni položaj: če se slovanski kmet izseli, izgubi vsako pravico nad zemljo. Poleg tega tudi kmet, ki ostane v vasi, ne more odtujiti nobene nepremičnine, razen svojemu sosеду, sicer se odtujitev razveljavi, kmet je kaznovan in druga pogodbeno stran izgubi svoj denar. Poleg tega so bili vaščani iz koprskih vasi dolžni vaškemu gospodu opraviti še pet služnosti, in sicer: eno za praznik Marijinega vnebovzetja, drugo za praznik sv. Mihaela, tretjo na dan sv. Martina, četrto za božič in peto na pustni torek.

Nadalje določila odreja še, da se noben kmet, tako komunski kakor posameznih zemljiških gospodov, ne sme podrediti gospodu, ki prebiva izven koprškega komuna, kakor tudi ne sme zapustiti vasi, če ni poravnal vseh obveznosti. Kmetje ne smejo dati svoje živine nikomur, ki prebiva

Sl. 119: Osapski grad, predvojna fototeka SEM, dokumentacija SEM, neznani avtor, nastala pred 1945.

¹⁰⁵ V drugih današnjih slovenskih krajih v tem času pravna sposobnost žene ni bila tako jasno izpričana in se je nanašala precej bolj na premičnine kot pa na nepremičnine (prim. Vilfan, 1961, 256–257). So pa zato imele določeno opravilno sposobnost kosezinje (prim. Vilfan, 1996, 450; o kosezih prim. Oman, 2021).

Sl. 120: Osapski grad ali Jama in etnografi, dokumentacija SEM, avtor M. Matičetov, 1949.

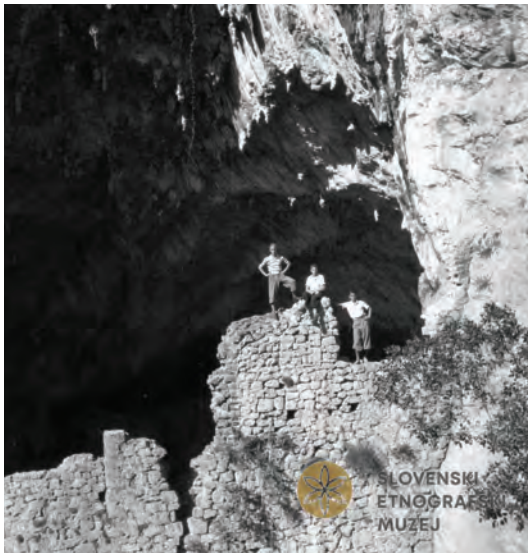
zunaj koprškega distrikta, ne v živinorejsko družbo (*socida*), ne v varovanje in niti na pašo; če pa bi ravnal nasprotno in bi bil pri tem oškodovan, ne sme dobiti od komuna nobene pomoči ali naklonjenosti, temveč mora sam utrpeti škodo. Navedbe kažejo, da se je to dogajalo, verjetno najbolj pogosto v razmerju do bližnjih zalednih posesti, kar se je izkazovalo tudi v pritožbah beneških oblastnikov ob koprskem uporuh leta 1348, ko so Koprčanom očitali povezave s fevdalci iz Svetega rimskega cesarstva, prvenstveno z goriškim grofom, ki je tedaj nastopal tudi kot zaveznik koprskih upornikov (Pahor, 1953a).

Zanimiva so še pravna vprašanja v zvezi z nepremičninami, ki so jih urejali *secundum eorum consuetudinem*, in sicer so o njih odločali vaški gastald (to je vaški župan), skupaj z vaškima (ponavadi dvema) sodnikoma po običajnem pravu. Za vprašanje premičnin so se morali kmetje zglasiti v Kopru in poravnati račune meščanom in prebivalcem mesta, v primeru vseh pritožb prizadetih strank pa je bil odgovoren koprski podestat (STKP, IV/31). Dovoljeni so jim bili njihovi ženitni običaji (*consuetudo matrimonii*), ki so se v podrobnostih razlikovali od vasi do vasi, vendar so morali biti uradno potrjeni in zabeleženi kot splošno pravilo. Ali, kot je izrecno navedeno (STKP, IV/35; Rožac, 1990, 66):

»Ker se navadno mnogokrat pojavljajo tudi nejasnosti glede njihovih – to je kmečkih – poročnih običajev, smo odredili, naj gospod podestat izbere nekaj poštenih mož, ki naj za vse naše vasi, tako za komunske kakor podrejene posameznikom, seveda za vsako vas posebej, raziščejo, kakšne so oziroma kakšne bi želeli, da bi bile navade ob sklepanju zakonskih zvez. Zbrane običaje naj komunski pisar kot večer spomin na dogodek vnese v komunski register in naj dobi za to primerno plačilo«.

Ti običaji naj bi se na splošno zelo razlikovali od koprskega prava oziroma od »poroke po istrskih navadah in običajih »kot brat in sestra« (*ut frater et soror*) na eni strani in beneške poroke na drugi, medtem ko so močno spominjali na tržaško pravo in druga prava, ki so bila pod frankovskim vplivom, verjetno pa so obstajale še druge veje prava (Margetić, 1993, XIV, XXXVIII–XLVII).

Določbe kažejo na različen razvoj v posameznih mestih, saj so se odnosi na območju Kopra oblikovali drugače kot npr. na območju Pirana (velika osebna in stvarna svoboda) in spet drugače v Pulju (največja kontinuiteta z antično-bizantinskim kolonatom). Koprski agrarni zakon pa je izvorno oči-

Sl. 122: Osopski grad ali Jama in člani etnografske ekipe na njem, dokumentacija SEM, avtor M. Matičetov, 1949.

Sl. 121: Osp, jama z ostanki obzidja (T. P., 2021).

tno namenjen prvenstveno kmetom v komunskih vaseh, kajti v drugih poglavjih koprskih statutow so v proizvodnem razmerju na podeželju omenjeni še koloni (*curtezani*) in mlinarji (*molinarij*) (STKP, IV/21), za katere so veljala drugačna pravila.

V to nas prepričuje tudi določba iz 28. poglavja (STKP, IV/28), ki govori o upravnem redu koprskih komunskih vasi. Razširja namreč upravni red, ki ga je po sklepu Velikega in Male-

Sl. 123: Grad Socerb, v ozadju pogled na Miljski zaliv in začetek tržaškega pristanišča (foto: D. Podgornik, 2007).

Sl. 124: Grad Socerb (foto: D. Podgornik, 2007).

ga sveta vpeljal že omenjeni koprski podestat Andrej Zeno (v Kopru je stoloval med letoma 1251 in 1252), tudi na koprške komunske vasi, s čimer so verjetno le zapisali običaje. Prav 28. poglavje nas namreč natančneje usmerja tudi v sam čas nastanka t. i. agrarnega zakona, in sicer zagotovo v čas po letu 1251 in pred letom 1318, ki se omenja v 26. poglavju (STKP, IV/26), vezano na določila koprškega podestata in kapitana Marca Maurocena Canocholo, ko so še z dodatnimi določili iz leta 1325 praktično razlastili slovan-ske kmete v korist meščanov Kopa, ki so tako postali pravi lastniki sicer še vedno jasno razločenih komun-skih vasi (*villae communis*) od vasi po-sameznih meščanov (*villae concivium* oziroma *divisae*).

Z določilom v tem poglavju si-cer še omejujejo obhode vasi (po-biranje dajatev) s strani zakupnikov na največ petkrat na leto in vsako-krat gredo lahko le s šestimi konji. V času teh obiskov so zakupniki oziroma zemljiški gospodje (skupaj z vaškimi gastaldi in sodniki) tudi razsojali, vse izkupičke od poravnav škod in kazni pa so morali razdeliti na dva dela: »polovico naj dobi komun, polovico pa tisti, komur pripadajo«. Ker v nadaljevanju prepovedujejo,

da bi zemljiški gospod smel dobiti kakršenkoli delež od izkupička kazni, izrečenih v breme vaščanov komunskih vasi, se je potrebno vprašati, komu torej pripada tista druga polovica od poravnave škod in kazni? Margetić (1993, XV) sicer domneva, da je v tem delu prišlo do kasnejše nevesče predelave celotnega 28. poglavja, po njegovem najverjetneje leta 1423, ko je izšla zadnja redakcija IV. knjige. Dikcija, da dobi polovico od izkupička kazni tisti, »komur pripadajo«, se deloma razjasni v določilu iz 31. poglavja, in sicer da so za prekrške v zvezi z nepremičninami upravičeni vaški gastald in sodniki, za premičnine pa oškodovani oziroma koprski podestat. Ne gre izključiti možnosti, da je res prišlo do predelave, ker kaže, da je to (dokaj nejasno) določilo povzročalo težave oziroma nedoslednosti v izvajanju. To nenazadnje potrjuje tudi dukal beneškega doža iz leta 1548 (STKP, V/31), ki ugotavlja, da je prihajalo do velikih nepravilnosti pri razdeljevanju te »polovice« kazni v pristojnosti vaških županov in sodnikov, da tega deleža niso namenili za vzdrževanje komunske infrastrukture, predvsem za gradnjo pristanišča, utrditev (Levjega) gradu in čiščenje kanalov pod mostom, ki je vodil v otoški Koper, kot je to bilo določeno z dukalom iz leta 1539, temveč da so med drugimi tudi konestablom (*Contestabili*), vitezom (*Caullieri*) in drugim uradnikom

Sl. 125: Grad Socerb (foto: D. Podgornik, 2007).

Sl. 126: Pogled na grad Socerb in severni Jadran (Valvasor, 1689).

(*altri officiali*), ki so bili ali prijavitelji ali tožniki v različnih primerih, »vključno s tistimi, ki jih prijavijo župani okoliških vasi in sami prizadei. Pod tem izgovorom je bila polovica vseh kazni dodeljena njim, druga polovica pa je bila pogosto razdeljena po njihovi presoji, kar je v

Sl. 127: Grad Socerb (Valvasor, 1689).

nasprotju z izrecno obliko te odredbe« (STKP, V/31). Toda ta odlok priča še o nekem drugem običaju, in sicer, da so vsaj do tega dukala beneškega doža iz leta 1548 očitno bili »upravičenci« do deleža kazni tudi konestabli, vitezi oziroma biriči in drugi uradniki, kot npr. razni prokuratorji ipd.

Glede na to, da iz kasnejših določil izhaja, da so bili konestabli na koprskem podeželju podrejeni koprskemu kapetanu Slovanov, ter glede na njegove zadolžitve, ki jih bomo tudi spoznali v nadaljevanju, lahko sledi, da so bila že ta določila o »upravičenosti« do izkupička od kazni, poleg omembe komunskih prokuratorjev pri razreševanju pravnih sporov (STKP, IV/27), temeljni nastavek za oblikovanje funkcije, ki jo je po koprskem uporuh leta 1348 zasedal častnik z nazivom koprski kapetan Slovanov (*Capitaneus Sclavorum Justinopolis*) (Darovec, 2022b).

Zato lahko upravičeno domnevamo, da so bili obravnavani agrarni zakoni za koprsko podeželje uvrščeni v koprške statute kmalu po osvojitvi ozemlja štirinajstih vasi ob vznožju Kraškega roba od Ospa do Rakitovca v vojni med Koprom in Trstom leta 1254, kjer so se še pod tržaškimi škofi izoblikovala precej fevdalnim odnosom podobna razmerja (prim. STKP, IV/41; Klen, 1961, 317–319). Tudi po letu 1300 so sama mesta začela v kolonatske odnose vnašati fevdalne oblike, kar se

Sl. 128: Ruševine gradu Socerba (Tischbein, 1842).

Sl. 129: Grad Socerb (Scussa, 1863).

Sl. 130: Sv. Socerb (San Servolo),
mučenik (DIOCESI, 2024).

je dogajalo tudi od leta 1279 pod vplivom novih gospodarjev, Benečanov. Ti so mestom na čelu s svojimi podestati dopuščali samoupravo in premnogim zvestim plemičem in meščanom tudi posesti v mestnem zaledju. Vendar so strateško pomembna območja zadržali zase in je tako območje vasi pod Kraškim robom, postalo nekakšna »vojna krajina«, in sicer pod sodno in vojaško pristojnostjo podestata in kapitana Koprca. Navedene »razlastitve« slovenskih kmetov v letih 1318 in 1325 pa nakužejo, da se je tedaj začela rahljati ta obrambno-vojaška pozicija vasi pod Kraškim robom, najverjetneje zaradi upada nevarnosti oziroma zaradi spremenjenih politično-strateških razmerij v deželi, saj je bila oblast sosednjih Habsburžanov tedaj še slabotna, posvetna oblast oglejskih patriarhov v upadanju, moč Beneške republike pa v silnem razmahu.

Benečani so v Istri organizirali centralizirano vojaško upravo. Leta 1301 je bil v Poreču ustanovljen deželni kapetanat, ki so ga leta 1304 prenesli v Sv. Lovrenc Pazenatiški. Kapetan Sv. Lovrenca je bil zadolžen tudi za sodne zadeve na območju od Dragonje do Limskega kanala in občine na tem območju so mu morale prispevati za vojaške potrebe (Benussi, 1887, 3–10). Izjemno vlogo v tej organizaciji je imel koprski podestat in kapitan, ki je bil tako v vojaškem kot sodnem pogledu odgovoren za ozemlje do porečja Dragonje, in Koprčani so plačevali le za obrambo svojega ozemlja. Posebno vlogo je imelo območje Brega, saj je bila v Rožarju stacionirana konjeniška posadka, ki je bila pod poveljstvom

Sl. 131: Notranjost svete jame sv. Socerba (VISITKOPER, 2024).

deželnega kapetana v Sv. Lovrencu (SMi, 1887, 279). Na podeželju beneške Istre, ki se je v letih 1331–1332 razširila v notranjost dežele, ter na Bale, Rovinj in Pulj, je bila konjeniška posadka še v Balah. Leta 1342 so zaradi »neizurjenosti in nesposobnosti konjenikov na našem istrskem podeželju« sklenili obe posadki reorganizirati. Ukrepi so bili nedvomno posledica slabe obrambe pred četami goriškega grofa (SMi, 1887, 270) in oglejskega patriarha, ki so prodirale pri Grožnjanu, Bujah in iz smeri Novega grada na Krasu (Podgrad) ter pustošile predvsem koprsko ozemlje. Zato so posadko 40 konjenikov s konestablom Ivanom del Monte, ki je prejemal 18 dukatov na mesec z nalogo vzdrževanja enega težko oboroženega konjenika s pomožnim konjem s 5 dukati plače na mesec ter trobentača ravno tako na konju s 4 malimi librami plače na mesec, premestili iz Rožarja v Sv. Lovrenc, kjer so se pridružili 20 strelcem (SMi, 1887, 282–283). Zanimiva je še odredba, da so bili odtlej v konjeniški posadki lahko prisotni le po en Istran, en Italijan ter največ dva Nemca (*Theuthonico*),

Sl. 132: Topografska risba Kraškega roba z vrisano in obarvano mejno črto med beneškimi in notranjeavstrijskimi deželami od 1516 do 1797. V ospredju vasi s kašteli: Osp, Socerb, Klanec, Črni Kal, Loka, Rožar, Tinjan (ASVe, DRI, f. 19, c. 1).

medtem ko je bilo za konestabla vseeno, iz katere dežele je bil. Ker se je konjeniška posadka iz Rožarja umaknila, je dobil koprski podestat nalogo, da po svojih najboljših močeh in izkušnjah organizira obrambo kraja (SMi, 1887, 290–291). Tako je dobil koprski načelnik tudi v vojaškem pogledu nadzor nad beneškimi posestvi »vojne krajine« v koprskem zaledju.

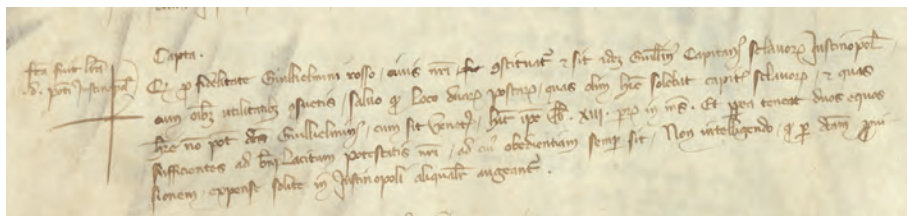
Koprski kapetan Slovanov

V tem obdobju Benečani niso radi novačili vojakov med domačini. V ukazu beneškega senata z dne 4. julija 1342 (SMi, 1887, 289), pa tudi v kasnejših (prim. SMi) je celo zapisana zahteva, da v vojaških posadkah ne sme biti več ne konestabel ne vojak Istran ali Furlan. Če so v beneških vojaških posadkah omejevali število Istranov, Italijanov, Nemcev in Furlanov, med katerimi etnijami so torej Benečani novačili vojake? Poleg Albancev in Grkov vsekakor prihajajo v poštev Slovani.

To domnevo potrjuje izredno veliko število Dalmatincev med mornarji v Kopru: Andrej Schiavo kot kapetan istrske obale v Poreču leta 1308 (Lettere, 1933, 1308. 20. 9.), Simon Sclavo kot konjeniški konestabel v Kopru v 60. letih 14. stoletja (SMi, 1889, npr. 20. 9. 1361), ter dejstvo, da so šele po koprskem uporu leta 1348 Benečani uvedli prepoved najemanja Slovanov za vojaško službo (Pahor, 1953a, 45); to daje slutiti, da so tudi ti sodelovali v uporu, ki je bil usmerjen predvsem proti beneškemu pomorskemu monopolu. Pri tem so imeli Koprčani podporo med fevdalci v Cesarstvu, predvsem pri goriškem grofu in habsburškem vojvodi, ki so se nedvomno naslanjali na svoje ljudi med okoliškimi kmeti in posebno med svojimi baroni. Verjetno pa je svoje odigralo tudi nezadovoljstvo slovanskih kmetov nad razlastitvami oziroma nad razvrednotenjem njihove vloge mejašev na Kraškem robu, ki je vselej v takih primerih v zgodovini prinašala poseben status in privilegij.

In prav v tej povezavi lahko iščemo posebno vlogo v vojaški organizaciji koprskega komuna, ki jo je predstavljal koprski kapetan Slovanov (*Capitaneus Sclavorum Justinopolis*).¹⁰⁶ V času po koprskem uporu leta 1348 ga namreč prvič zasledimo v dokumentih, ko to

106 *Capitaneus Sclavorum Justinopolis* se v tekstih slovenskih in hrvaških zgodovinopiscev različno prevaja, in sicer kot »kapitan« ali »kapetan«, pa tudi »poglarar« in »glavar«, kot ga je označil Vilfan (1954); »kapitan« bi prišel v poštev, če bi imel poveljniške dolžnosti tudi v pomorskih formacijah, kot jih je očitno imel koprski »podestat in kapitan« (*Podestà e Capitano*), zato je za slednjega upravičena uporaba termina »kapitan«, vendar pa tovrstnih zadolžitev *Capitaneus Sclavorum Justinopolis* ni imel; tako sta ustrezni poimenovanji »kapetan« ali slovensko »glavar«, zato sta v pričujočem prispevku uporabljena ta dva izraza.

Sl. 133: Benetke, 29. marca 1349. Beneški senat imenuje kapetana Slovanov v Kopru. Imenovan je *Guillielminus Rosso* (ASVé, Senato misti, f. XXV, c. 6).

mesto zasede Benečan Viljem (Guglielmino) Rosso (SMi, 1888, 29. 3. 1349). Uredbo beneškega senata, da funkcijo zasede Benečan, lahko razumemo tudi kot posledico slovanske udeležbe pri koprskem uporu, sam tekst pa nakazuje, da je funkcija tedaj že obstajala, saj iz besedila tega sklepa z dne 31. marca 1349 sledi, da je bila funkcija sama že precej starejša, le da dotlej ni bila zaupana Benečanu, marveč očitno kakemu Koprčanu (Vilfan, 1954, 24). Prepis odloka:

Capta.

Quod pro fidelitate Guillielmini Rosso civis nostri constituatur et sit idem Guillielminus capitaneus Sclauorum Justinopolis cum omnibus utilitatibus consuetis, salvo quod loco duarum postarum quas olim hic solebat capitaneus Sclauorum, et quas habere non potest dictus Guillielminus, cum sit Venetus, habeat ipse libras XIII parvorum in mense. Et propterea teneat duos equos sufficientes ad beneplacitum potestatis nostri, ad cuius obedientiam semper sit. Non intelligendo quod per dictam provisionem expense solite in Justinopoli aliquantulum augeantur.

Ob levem robu od iste roke:

Facta fuit littera

D. potestati Justinopolis.

Deset dni prej so bodočega kapetana Slovanov zadolžili, da mora izgnati iz mesta tiste osebe, ki so se mu zdele najnevarnejše, za druge represivne ukrepe zoper uporno mesto pa mu je bil na voljo deželni kapetan iz Sv. Lovrenca. Z nastopom dolžnosti kapetana Slovanov je bila Viljemu Rossu odrejena plača 13 liber, s tem, da mu pripadajo vse običajne ugodnosti (*cum omnibus utilitatibus consuetis*), le da mu kot beneškemu državljanu ni bilo treba vzdrževati še dveh spremljevalcev, saj naj bi mu zadoščala dva podestatova konjenika; ta dva spremljevalca sta se verjetno nanašala na v kasnejših dokumentih omenjana

sergente in tambura di Capitano di Schiavi (Relazioni, 1890, 98, 405), to je na praviloma težko oboroženega konjenika in trobentača, že skoraj običajna spremljevalca tovrstnih častnikov v obravnavanem obdobju (SMi, 1887, 14. 3. 1342).

Upravne dolžnosti kapetana Slovanov

Na tem mestu se zastavlja vprašanje, kako je sploh nastala ta vsaj po imenu edinstvena funkcija, ki v naslovu nosi Slovane, torej določeno izkazovanje etnične pripadnosti podrejenih nosilcu te funkcije. Pa tudi same zadolžitve so dokaj specifične, čeprav lahko v določenih pogledih službo kapetana Slovanov primerjamo tako z beneško vojaško funkcijo nižjega častnika konestabla oziroma podestatovega vojaškega spremljevalca (*socius*) kot s funkcijo valptov (staronemški naziv *waltpoto*; prim. GDZS, 1980, 168), ki so nastopali v vlogi davčnih izterjevalcev na fevdalnih posestvih zemljiških gospodov in na cerkvenih posestvih v Cesarstvu, v neposredni bližini npr. pri tržaških škofih (Klen, 1961, 317–326). Zato lahko upravičeno domnevamo, da se je ta funkcija prenesla v koprski komun ravno z osvojitvijo obrambnega pasu od Ospa do Rakitovca sredi 13. stoletja, ko je bila za to območje zadolžena ustanova valpta in je to ozemlje spadalo pod tržaško škofijo (Klen, 1961, 298, 316–317).

Danilo Klen v svoji študiji o valptu v Istri ugotavlja, da so to funkcijo v slovenskih in sosednjih deželah zelo zgodaj iz germanske pravne prakse uvedli nemški fevdalci na svojih posestvih, nato pa so jo prevzeli tudi domači fevdalci. Tako v obdobju od 14. do 19. stoletja zasledi valpte ne le v Zagorju in Međimurju, temveč še na posestvih Frankopanov v liburnijskem delu Istre, pa tudi v Kastvu, Veprincu, na posestvih grofov Goriških, na območju Buzeta oziroma rašporskega Krasa, na tržaškem Krasu in na posestvih tržaškega škofa kot posvetnega fevdalca ter seveda na Koprskem. Če se je ta funkcija sprva razvila v posebno vrsto pooblaščenega zastopnika zemljiškega gospoda

v gospodarskih in sodnih zadevah za območja izven centra fevdalne oblasti, se je zlasti na beneškem območju razširila tudi na področje vojaških zadev (Klen, 1961, 297–305). Pristojnosti so zato zahtevale stalen kontakt s podeželani ter poznavanje ne le gospodarskih odnosov, vaških meja in pravnih običajev, temveč tudi jezika vaščanov, ki je bil v navedenih istrskih krajih slovanški. Viri pa kažejo, da se je prav na beneškem ozemlju tovrstna funkcija najdlje obdržala, saj so jo Benečani prevzeli od prejšnjih fevdalnih gospodov ter ji očitno tekom razvoja dodali še nekatere lastne specifikke.

Tako ne kaže spregledati dejstva, da je imel koprski kapetan Slovanov tudi določene upravne pristojnosti; vsekakor je bila zgled oblikovanju te funkcije tudi v beneškem prostoru uveljavljena funkcija t. i. prokuratorjev, nekakšnih upravnikov premoženja, ki jih zasledimo v skoraj vseh istrskih mestnih statutih, kar nenazadnje potrjuje že omemba prokuratorjev iz koprskega agrarnega zakona, ki sodelujejo tudi v reševanju pravnih sporov (STKP, IV/27), pa tudi beneški dukan iz leta 1670, ki nekajkrat v tekstu kapetana Slovanov izenačuje s prokuratorjem.¹⁰⁷

Kapetanove sodne pristojnosti nedvomno izhajajo tudi iz enega izmed osrednjih tradicionalnih koprskih praznikov: Rižanskega sejma oziroma sejma Sv. Marije ob izviru Rižane (*in capite Risiani*), ki je bil vsaj že v 14. in naslednjih stoletjih dne 15. avgusta, na praznik Marijinega vnebovzeta. O njegovi posebni vlogi priča zlasti knjiga koprskih kapetanov Slovanov (KKS), iz katere je razvidno, da je bil to osrednji koprski podeželski praznik, na katerem je glavno vlogo vselej odigral kapetan Slovanov. O njegovih sodnih pristojnostih na tem dogodku ter o tehtnosti trditve, da je njegova funkcija vključevala tudi siceršnje značilnosti vojaške funkcije podstatovega družabnika (*socius*), pa potrjujejo navedbe iz koprskih statutov iz leta 1423, ki so, kot že navedeno, vključevale tudi določbe iz starejših časov, kar dosledno potrjuje že prvi stavek zadevnega

107 Urad kapetana Slovanov, torej prokuratorja kmečkega prebivalstva koprskega ozemlja (*L'Officio di Capitano de Schiani, cioè Procurator della Contadinanza di questo Territorio*) (Darovec, 2001, 115).

člena statotov: Skladno s starimi običaji (*secundum antiquas consuetudines*) (STKP, III/51). Kapetan Slovanov je torej poleg navedenega združeval tudi dolžnosti (pred)beneškega podeželskega upravnika (*procurator*) iz STKP, IV/27 in dukala iz 1670 s podestatovim mestnim vojaškim spremljevalcem (*socius*), kar priča njegova vloga pri koprskih vaških sejmih.

Ob tej priložnosti naj bi, sledeč pisanju Miroslava Pahorja, v Koper, kjer je bil stalni sedež kapetana Slovanov, vkorakala oborožena četa, ki je prišla po podestatovega najbližjega sodelavca – kapetana Slovanov. Ta je stopil med vojake in z njimi vred odkorakal iz mesta. Na čelu spreveda je bila razvita kapetanova zastava, ki je vihrala ves čas sejma; tačas se je na straži menjavala častna kmečka četa (Pahor, 1953b, 6–7). Skrbela je za kapetana in določila tudi čas sojenja, kajti te dneve je glavar s svojima sodnikoma (*cum duobus Iudicibus*) in pisarjem (*cancellario*) sodil. Vlogo in pomen kapetana Slovanov ob rižanskem sejmu potrjuje tudi knjiga koprskih kapetanov Slovanov.

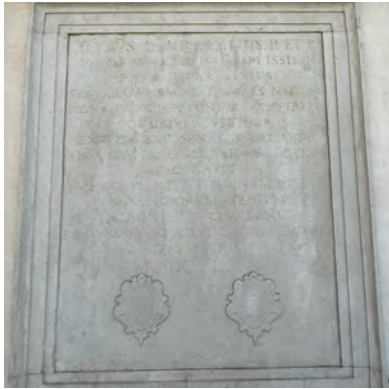
Funkcija kapetana Slovanov na nekdanjih posestih tržaške škofije, ki so v cerkvenem pogledu še vedno spadale pod to škofijo, tako v župnijah v Ospu, Loki in Buzetu (v okviru slednje je bil Rakitovec), se je kasneje v vojaškem, deloma sodnem in upravnem pogledu očitno prenesla na vseh 44 do 45 vasi koprškega teritorija.¹⁰⁸ Vendar je imel kapetan v komunskih (oziroma državnih; prim. Klen, 1961, 318) vaseh pod Kraškim robom nalogo izključnega beneškega davčnega izterjevalca, saj je tedanji glavar Slovanov Zentillin Tarello od podestata in kapitana Kopra Leonarda Bemba leta 1388 dobil nalogo, »da zaradi sprememb med prebivalstvom opravi popis in ponovno regulira dajatve, ki so se pobirale nad vsako mero in so za kmete bile hudo breme«. Obenem so mu pod kaznijo 25 liber »pre-povedali zahtevati usluge zase in za svoje spremljevalce v 14 vaseh,

108 Podobno so Benečani tudi v Rašporskem kapetanatu razširili delovanje valpta na kraje, ki izvorno niso pripadali leta 1402 od grofov Goriških kupljenemu rašporskemu gospostvu, na Hum in Roč, ki so ju leta 1412 odvzeli oglejskim patriarhom, ter po vojni Kambrejske lige (1508–1516) še na Sovinjak, Vrh in Draguč; naštetni so poleg krajev rašporskega gospostva, Slum, Brest, Dane, Kropinjak, Praproče, Klenovščak, Trstenik, Podgače, Brgudac, Lanišče, Račja vas in Rašpor tvorili t. i. Rašporski kapetanat, ki je po požigu rašporskega gradu leta 1511 imel svoj sedež v Buzetu (Klen, 1961, 305–315).

ki so bile v državni lasti« (SMi, 1889, 30. 6. 1388). Tedaj so še določili, da zaradi zlorab v izterjevanju dajatev iz 44 vasi tega distrikta, ki so koprskemu podestatu in kapitanu prispevale krmo (*175 staja di biada da cavallî*), lahko 14 državnih vasi na lastno željo namesto prejšnjih regalij v piščancih, jajcih, lesu idr. v vrednosti 1.024 liber prispevajo letno 2.048 liber (SMi, 1889, 10. 1. 1387 m.v.).

Sprva dosmrtna funkcija kapetana Slovanov se je z razvojem dogodkov povsem zbirokratizirala, zlasti potem ko je beneški dož leta 1670 proti plačilu 6.000 starov (ok. 377 ton) soli v državno blagajno ter vsakoletnemu prispevku 100 liber (52 litrov) olja beneški cerkvi Marije od zdravja, dovolil koprskim plemičem vsakoletno izbiro kapetana Slovanov.¹⁰⁹ V tem duku se kapetan Slovanov enači z nazivom *Procurator della Contadinanza*, kar sovпада z določbo iz agrarnega zakona, kjer s tem nazivom označujejo podeželske upravnike (STKP, IV/27). Ta je poleg dohodka iz koprške fiskalne komore – ki je leta 1584 znašal 1.240 liber, medtem ko je koprski podestat in kapitan prejel le 795 liber (Relazioni, 1890, 404–405) – prejemal še razne regalije podeželskega prebivalstva, zato si lahko predstavljamo ugodnosti, ki jih je ta položaj nudil še vse v dobo po propadu Beneške republike (prim. Filipović, 1967). O pomembnosti te funkcije v Kopru nenazadnje priča povzetek odloka beneškega senata iz leta 1670, ki je vklesan v kamnitem napisu ob glavnem vhodu v nekdanje prostore mestnega Velikega sveta v prvem nadstropju Pretorske palače, na desni strani osrednjega koprškega podestata in kapitana Nicolòja Donata, ki je 1584 ustanovil v Kopru apelacijsko sodišče za vso beneško Istro in kvarnerske otoke, nato pa postal tudi beneški dož.

109 Prim. STKP, 1668, dodatek iz let 1669/70. Celotna dokumentacija v zvezi s prošnjo koprškega mestnega sveta za vsakoletno izbiro kapetana Slovanov iz vrst koprškega plemstva je priložena tiskani verziji koprškega statuta iz leta 1668, ki jo hranijo v Pokrajinskem muzeju v Kopru, ni pa priložena verziji, ki jo hranijo v Pokrajinskem arhivu v Kopru. Slednja je bila tudi osnova za izdajo transkripcije prvih štirih knjig in reprinta pete knjige statuta, ki sta ga leta 1993 izdala Pokrajinski arhiv Koper in Center za zgodovinske raziskave iz Rovinja (STKP), zato je temu prispevku priložen še prevod te dokumentacije, medtem ko je bil prepis že objavljen (Darovec, 2001, 111–120). Kapetan Slovanov je svečano prisegel umestitev z obredno gesto položitev roke na rektorjevo (*immixtio manuum*) (prim. str. 368 in Darovec, 2014, 482–483). Prepis knjige kapetana Slovanov je prav tako že objavljen (Darovec, 2024), kakor tudi prevod v slovenščino (Darovec, 2022b). Za mere prim. Darovec (2004).

Sl. 134a in 134b: Odlok beneškega senata iz leta 1670 o pravici koprskega mestnega sveta za vsakoletno izvolitev kapetana Slovanov izmed svojih članov. Koper, Pretorska palača (foto: D. Darovec, 2023). Prepis v prevodu glasi:

PETRVSLAVRETANVSP·ET·P·

Nerazdeljiv sin Prezvzišenega
senatorja Pavla.

Dobil je ime in značaj Presvetlega prednika,
ponaša se z dobroto, vredno Vladarja.
Po sklepu žlahtnega beneškega Senata
je počastil koprski Svet
z letno izvolitvijo Kapetana Slovanov.

S tem razglasom
je čudovito zaključil
vrsto dobrih del.

Za časa gospodov sindikov Raimonda Fina in Carla Vergerija
1670.

Vojaške dolžnosti kapetana Slovanov

Kapetan Slovanov je imel tudi ključno vlogo pri poveljevanju in organizaciji kmečke vojske na koprskem ozemlju. Organizacijo kmečke ali črne vojske oziroma černide (*cernida*), ki je bila v obdobju osmanskih vpadov tudi temelj obrambe v Istri, lahko zasledimo že v odnosih s Habsburžani. Vedno agresivni do svojih sosedov, še posebno po dokončnem prevzemu svetorimskega prestola (1438/52), so Habsburžani nadaljevali z običajno metodo postopnih, večkratnih napadov s plenjenji in izčrpanjem

proizvodnega dela prebivalstva beneške Istre. Tako je Serenissima že z odlokom z dne 27. julija 1375 dovolila beneškim Istranom, v dogovoru z njihovim rektorjem, na svojo roko povračilo škode, prizadejane od vsakodnevnih vdorov in ropanj patriarhovitih podložnikov, zasledovanje ali ropanje njihovih posestev in tistih, ki so jim dajali zatočišče (SMi, 1889, 11. 5. 1375), očitno skladno s tedanjim običajem fajde (Darovec, 2018b). Naslednje leto so bili zaradi nenehnih vojn Benečani prisiljeni imenovati tri nadzornike (*provveditori*) »za okrepitev, dobro varstvo in ohranitev naših ozemelj in krajev v Istri« (Benussi, 1887, 16). Nato so nesoglasja med Benetkami in Habsburžani za dobra štiri desetletja stopila v ozadje zaradi pojava skupnega sovražnika, Osmanov.

Kopenska bramba Istre in še posebej koprskega ozemlja je slonela poleg neokretnih milic in najemniške vojske (lahko oboroženih konjenikov – stratiotov, rekrutiranih med Grki, Albanci in Dalmatinci, ki so pa morali služiti tudi drugim delom raztegnjenega beneškega ozemlja) predvsem na kmečki vojski. Ta je (1584) štela od 2.300 do 2.400 mož, pod poveljstvom šestih kapetanov: na ozemlju Labina in Plomina s 300 možmi, Vodnjana in Pulja s 400, v Motovunu je bilo ravno tako 400 vojakov kmetov kot v Buzetu pod poveljstvom kapetana Rašporja. Še dva poveljnika, vsak s po 400 možmi, sta bila na ozemlju Kopra, in sicer kapetan markizata Pietrapelose ter kapetan Slovanov Anton Sereni, ki je poveljeval vojski na koprskem komunskem ozemlju (Relazioni, 1890, 403–404).

V njihovem zaledju so bile manjše obzidane utrdbe, ki so jih domačini pa tudi beneške oblasti imenovali kašteli, in so omejevale komunsko ozemlje. Gre za oblike taborov kot so jih poznali v času osmanskih vpadov tudi na drugem slovenskem ozemlju, kjer so imeli shranjeno orožje in kamor so se ljudje pred sovražnimi napadi zatekali z živino in potrebnimi živili (Relazioni, 1890, 428–430).

Beneški revizor Vid Moresini tako leta 1560 ugotavlja, da je na ozemlju Kopra šest tisoč »duš« in 12 kaštelov, ki so vsi nedaleč od meje: Osp (*Hospo*), Tinjan (*Antignano*), Rožar (*Rosaruolo*), Loka (*Lonche*), Podpeč (*Poppecchio*) Movraž (*Valmorasa*), Hrastovlje (*Cristavia*), Kubed (*Covedo*), Gradin (*Gradina*), Glem (*Gemme*), Koštabona (*Costabona*) in

Sl. 135: Meja med Beneško republiko in Svetim rimskim cesarstvom na območju Socerba, Ospa, Prebenega, Gabrovica in Kastelca (ASVe, Proveditori alla Camera dei Confini, b. 234, c. 6).

Šmarje (Monte), le Zanigrad (Sanigrado) in Bezovica (Besovizza) se ne omenjata več kot obzidana kraja (Relazioni, 1890, 70–72). Naštete utrdbe imajo že zaradi svoje geostrateške pozicije na terenu nedvomno še starejše korenine, skrb zanje pa je bila očitno vsaj od 14. do 18. stoletja prepuščena predvsem koprskemu kapetanu Slovanov (KKS, 19), katerega vlogo v vojni Kambrejske lige (1508–1516) je zelo nazorno opisal Sergij Vilfan (Vilfan, 1954; prim. Darovec, 1990, 36–38).

Vojna s Kambrejsko ligo (1508–1516), vloga kapetana Slovanov, črna vojska

V tej vojni, poimenovani po tajnem sporazumu sklenjenem v mestu Cambrai, ki je sledila premirju z Osmani, so zopet prišle na dan stare habsburške težnje po prevladi na Jadranskem morju, torej uničenju Beneške republike. Vendar je vojna cesarja Maksimilijana, ki je na svojo stran proti Beneški republiki sprva uspel

pridobiti skoraj vse tedanje evropske velesile na čelu s Francijo in Španijo, povzročila mnoge socialne nemire v Svetem rimskem cesarstvu in tudi slovenski kmečki upor leta 1515 je bil posledica neizmernih izčrpanj ter prepovedi trgovine z obmorskimi istrskimi mesti, ki je tako plemičem kot podložnikom pomenila nepogrešljiv vir dohodkov za preživetje.

V dokumentu iz leta 1508, ko je Marko de Vegia (s Krka), poveljnik koprskih černid, uspešno pripomogel k zavzetju Trsta, prvič zasledimo omenjeno ustanovo černid (CDI, n. 1316). Tej organizaciji lahko sledimo vsaj od bizantinskih časov dalje, le da je odtelej ta način rekrutacije postal obvezen člen beneške vojaške organizacije in sta se v letih do

Sl. 136: Petrus Zanchi, kapetan topničarjev v Kopru, podobno opravljen je bil po opisih kapetana Slovanov (PMK; foto: D. Podgornik, 1994).

propada Beneške republike število in pomen njenih vrst povečevala. Podobno je bilo tudi na drugem današnjem slovenskem ozemlju (prim. Vilfan, 1996, 309).

Pričakovali bi, da bo na čelu kmečke vojske v koprskem distriktu kapetan Slovanov, še posebno, ker je bil v statutih iz leta 1423, ko je bil na to dolžnost izbran Nicolo Petronio in je bila funkcija potrjena z doževim dukalom, določen za upravljalca kmetov po vaseh (Pogatschnig, 1912). Do leta 1485 je bil kapetan Slovanov Ivan Ingaldeo, ki je ob neki priložnosti prijel šest »Turkov«, jih skupaj s sinom Paskvalom pripeljal pred doža in za to požel priznanje. Paskvala so zaradi očetovih in njegovih lastnih zaslug na položaju konestabla izvolili za naslednika na položaju kapetana (Stancovich, 1829, 287).¹¹⁰ V času omenjene vojne je vodil črno vojsko na ozemlju Kopra. Potem ko so cesarjeve čete leta 1510 zavzele Novi grad in Rašpor, se je vojna vihra približala koprskim vasem. V tej situaciji je nastopil kapetan Slovanov Paskval Ingaldeo. O njem in njegovih četah poroča Marin Sanuto (beneški potopisec v letih 1496–1533). Njegov prvi nastop ni bil ravno uspešen. Damjan Tarsia, nekdanji kaštelan v Novem gradu (Podgrad), se je 28. marca pritoževal nad kapetanom Slovanov, »ki vodi kmete« (*qual è al governo di villani*), da se je pred napadom vojvode Erika Braunschweiga umaknil v črnokalski breg in zbežal, ne da bi se sovražniku postavil po robu, tako da so cesarske čete nemoteno vdrle v Osapsko dolino. Kakšna je bila izvežbanost glavarjevih čet, nam pove dva dni starejše poročilo stratiotskega proveditorja, ki je šel iz Črnega Kala s 50 konjeniki in 200 kmeti v napad na neki grad pri Postojni, da bi ga iznenada naskočil in zavzel, pa ni uspel, ker da so bili njegovi kmetje preglasni (Vilfan, 1954, 26).

110 Doslej znani koprski kapetani Slovanov so bili: Viljem Rosso (1349), Marino Longo (1354), Raynerius (1355), Zentilin Tarello (1388), Henricus de Petrogna (okoli 1400), Nicolo Petrogna (omenjen 1433 in 1446), Andrea de Tarsia (ki mu je bil potrjen izbor 1451), Ivan Ingaldeo (omenja se 1466, 1470, 1478 in 1485), Paskval Ingaldeo (umrl 1525), Santo Gavardo (1525–1550), Anton Sereni (1570–1585), Ivan Manzoli (1585–1588), Santo Gavardo (1590–1593), Jakob Brutti (izbran 1593, omenjen 1598 in 1617), Ivan Franc Gavardo (izbran 1618). Kapetani Slovanov po letu 1670 so bili po prenosu pristojnosti izbire na koprski Veliki svet voljeni vsako leto izključno med Koprčani (prim. Klen, 1961, 320), tako tudi še pod prvo avstrijsko oblastjo v Istri 1797–1805, ko je bil za kapetana Slovanov izvoljen Francesco Almerigotti (La Provincia, 1887, 15).

Približno v istem času je bil kapetan Slovanov kot izvedenec za utrjevanje gradov po pooblastilu koprskega podestata član komisije, ki je pregledala tedaj še beneško utrdbo Mokovo. Pazil je tudi na prelaze, zlasti na Črni Kal, in konec junija poročal tudi iz Roča. V začetku julija 1510 sta se Krištof Frankopan in Pes Marko, kakor so imenovali krvoločnega Uskoka, s 300 konjeniki in 500 pešci utaborila nad Črnim Kalom. Benečani so proti njim postavili med Podpečjo in Črnim Kalom 400 pešcev, izmed katerih jih je bilo 30 iz Umaga in Novigrada (*Cittanova*), ostali pa so bili očitno domači kmetje. Del teh čet so hrvaški konjeniki (vsega 30) s fingiranim napadom in begom zvalili v zasedo; zajetih je bilo 68 beneških kmetov, pet jih je padlo, trije pa so bili ranjeni.

V začetku oktobra 1511, ko je preteklo leto minilo brez resnejših bojov, so se pred sovražno premočjo kar po vrsti predale vse beneške utrdbe, ki so na vzhodni meji varovale koprsko ozemlje: Mokovo, Socerb, Draga, Osp, Črni Kal, Podpeč in drugi kraji ob Kraškem robu, zlasti Kubed. Zalet so zaustavile šele Milje, ko so dobile močne okrepiteve. Po odhodu cesarskih čet so Benečani skušali zopet zavzeti izgubljene kraje. V nekem takem napadu pri Ospu je nastopil kapetan Slovanov Paskval Ingaldeo na čelu 10 konjenikov in pešcev. Prav ta glavar je nekoliko pozneje v doževem imenu sprejel povratek vasi Osp v okrilje Beneške republike. Kapetan Slovanov naj bi v imenu Benečanov sprejel tudi predajo Socerba. Toda ta predaja je bila le zvijača, in padel je v zasedo ter imel velike izgube. Benečanom je uspelo zavzeti še nekaj manjših utrdb (Kubed, Podpeč, ki jih nasprotnik morda niti ni branil), in s tem so bili boji v tem sektorju v bistvu končani.

Da nastopi teh čet običajno niso bili uspešni, nas ne more presenetiti, kajti tudi vojskovanje je bilo poklic, ki je zahteval znanje, vaje in opremo. Tudi kranjski kmet ni bil nič boljši vojak. Ko je bil v začetku vojne Trst v škripcih, je njegov poveljnik Rauber izvedel, da pride na pomoč črna vojska iz Kranjske. Nič čudnega, če je obupano izjavil: »Imel bom može za obdelavo zemlje, ne pa za borbo proti prvovrstnim vojakom« (Vilfan, 1954, 29). Tako so se slovanske kmečke čete borile na eni in na drugi strani. Narodnostni čut tedaj ni bil

kaj prida razvit, tako da so predvsem strah pred kaznijo, strah pred sovražnim pustošenjem, običaji in nekoliko upanje na plen držali ene na strani Avstrije, druge na strani Benetk.

V tretji fazi vojne, ki se je začela spomladi 1513, ni bilo posebnih dogodkov na Koprskem razen nekega napada na koprške mline iz tržaške

Sl. 137a in 137b: Beneška vojaška oprava dalmatinskih in istrskih pripadnikov kmečke vojske (černid) v 18. stoletju (ASVe, Senato Militare, f. 149).

smeri. Razmeroma kmalu je prišlo do novega premirja. V času premirja je črnokalski župan skušal na lastno pest sprejeti predajo črnokalskega tabora (*castello*) Benetkam, a so ga Avstrijci prijeli, mu iztaknili oči in ga slepega izpustili. Benečani so mu zato podelili dosmrtno rento.

S sklenitvijo definitivnega premirja 18. januarja 1516 so se končali spopadi ob meji, še dolgo potem pa so trajala pogajanja za zeleno mizo ob določanju mej med avstrijskimi in beneškimi posestmi.

V tej vojni je imel koprski kapetan Slovanov nedvomno pomembno vlogo pri vodenju in rekrutaciji kmečkih vojakov, vendar ne moremo z gotovostjo trditi, da je to počel tudi v mirnodobnem času, kajti šele po letu 1560 je postal kapetan Slovanov Antonio Sereni odgovoren za poveljstvo in izurjenost černid, čeprav je nedvomno ves čas med podeželani opravljal rekrutacijske preglede. Po letu 1593 pa sta v opisu dolžnosti tedanjega kapetana Slovanov Jakoba Bruttija poudarjeni zgolj zaščitna in oskrbniška funkcija za podeželsko prebivalstvo (*Relazioni*, 1891, 107), potem ko so leto poprej 500 mož kmečke vojske iz koprške občine, ki so bili prej pod poveljstvom kapetana Slovanov, podelili kapetanu Avgustu Callegariju (*Relazioni*, 1890, 433), v naslednjih letih pa Bernardu Borisiju (*Relazioni*, 1891, 102). Vendar je bila to verjetno prej izjema kot pravilo, saj knjiga kapetanov Slovanov že na prvih straneh poudari njegovo vlogo tako v poveljevanju černidam kot obmejnimi utrdbam.

Za černide so prišli v poštev za boj sposobni moški od 18. do 40. leta starosti; po vaseh še dandanes krožijo zgodbe o izmikanju tej dolžnosti, npr. tako, da so ob prihodu koprškega podestata ali kapetana Slovanov v vas beneški podložniki prebežali na habsburško ozemlje; to so na drugi strani počeli tudi cesarjevi podložniki, ki so bežali na ozemlje sv. Marka.¹¹¹ Na habsburškem ozemlju so bili namreč poleg kaštelana in vojaške posadke na gradu Socerbu še financarji v Kastelcu, Černotičah, v Črnem Kalu pa je bila prava mejaška postojanka.¹¹²

111 Pričevanje A. K. iz Socerba, I. F. iz Črnotič, A. R. iz Rakitovca in J. R. iz Podpečí; zapis pri Darku Darovcu.

112 Pričevanje S. B. iz Črnega Kala; zapis pri Darku Darovcu.

Častnikom černid so z dekretom iz leta 1710 (Relazioni, 1892, 180) zagotovili redne prejemke kot podobnim častnikom na Beneškem, čeprav jih že konec 16. stoletja zasledimo na plačilnih seznamih koprskega komuna. Tedaj so poleg kapetana Slovanov, sergenteja in tambura kapetana Slovanov, na plačilnem spisku še trije do štirje vaški konestabli in štirje stotniki (*capi de cento*), na naslednjem spisku iz leta 1584 pa je osem stotnikov; četverico iz t. i. kapetanata černid Pietrapelose, kjer je bil drugi občinski center kmečke vojske v drugi polovici 16. stoletja, ki so ga kasneje premestili v Oprtalj in nato Buje, so očitno plačevali iz koprške blagajne. Trije konestabli so bili v 16. stoletju razporejeni na Tinjanu, v Ospu in Kubedu (Relazioni, 1890, 72), nato v Ospu, Hrastovljah in Kubedu, končno pa še v Rožarju in Podpeči, kjer je že v 15. stoletju imel sedež konestabel Luka Mužec; iz te funkcije izvirajoči priimek Kontestabile se je ohranil v vasi v naslednjih stoletjih, danes pa ga najdemo še v sosednjem Zazidu. Kubejski konestabel jih je razporejal na dolžnosti in jim razdeljeval plačilo; vsi trije so bili najprej odgovorni koprskemu kapetanu Slovanov (KKS, 1).

Kmete vojake so uporabljali predvsem v defenzivne namene in le ob posebnih priložnostih tudi za ofenzivne sunke na kratke razdalje. Njihova koristna uporabnost se je pokazala zlasti v vojni Kambrejske lige, ko so v Istri kot stranskem bojišču prevladovali manjši pohodi na plen, ki so merili predvsem na medsebojno plenjenje čred govedi in drobnice. Pri takih pohodih je imela poglavitno ofenzivno vlogo lahka konjenica – na cesarjevi strani hrvaški huzarji, na beneški pa albansko-grški stratioti, oboji najemniki. Njihove akcije so včasih podpirali pešaki. Kljub današnjemu vtisu o strnjenosti trdnjavijskih posadk ob Kraškem robu, so bile za tedanje vojskovanje zelo redke, vrh tega pa so štejele le po pol ali kvečjemu po dva ducata mož; zato so bile brez moči proti takim nenadnim napadom lahke konjenice, ki so trdnjavo običajno obšle. Treba je bilo postaviti obrambo na samem kraju napada, in to je bilo mogoče le z domačini – kmeti, ki so bili tega vajeni še iz časa raznih plenilskih pohodov in osmanskih vdorov.

Knjiga kapetanov Slovanov

Knjiga kapetanov Slovanov obsega vsega 28 strani s kartonasnim ovitkom, dvakrat upognjena, podolgovatega formata v merilu 11,2 x 32 cm, z ovitkom iz kartona, napisana v kurzivni humanistiki v tedanji italijanščini, je razmeroma dobro ohranjena, tako da se razen nekaj malenkosti lahko razbere celotno besedilo, ki je le mestoma nečitljivo (ASVe, AC, 1174).

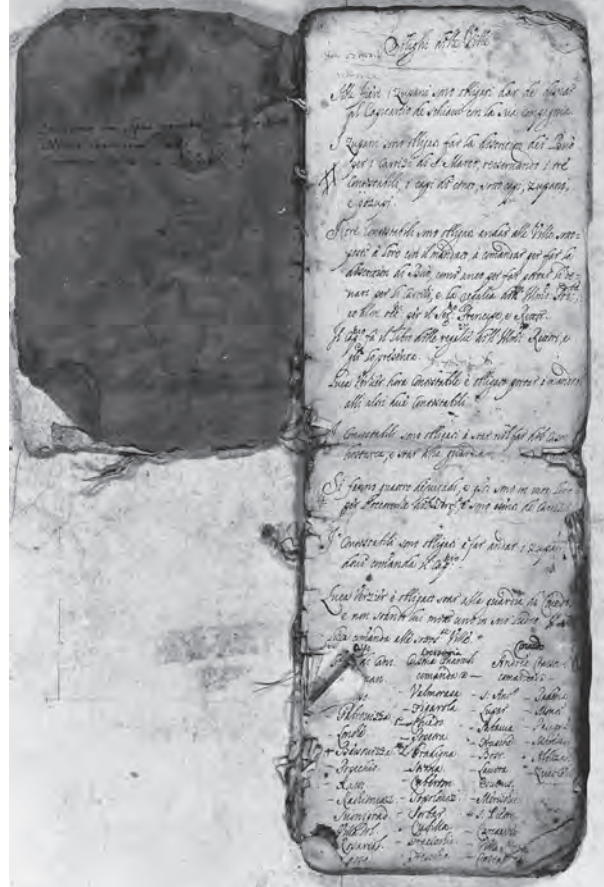
Knjiga vsebuje nekatere določbe, zlasti v zvezi s pobiranjem dajatev, pa tudi splošne določbe o pristojnostih kapetana Slovanov, in sicer od leta 1587 do 1724. Iz nje razberemo, da so znašale obveznosti 42 koprskih vasi 2.605 liber in 8 soldov,¹¹³ od tega do koprskega podestata in kapitana 419 liber in 8 soldov, do kapetana Slovanov pa dobrih 544 liber letno, poleg tega pa so morali vaščani prispevati posebne dajatve še v času sejma na Rižani (15. avgusta), ob pustu, za veliko noč, za martinovo, nekatere tudi za božič ter za dovoljenje za lov. Dalje so morali prispevati še za les za koprski most, za mestnega zvonarja ter za mestno uro, ob dnevih posameznih vaških praznikov pa so morali vaški župani poleg zbranih posebnih dajatev še pogostiti kapetana Slovanov in njegovo spremstvo. Dobrih 515 liber so znašale obveznosti vasi do fiskalne (deželne) komore, v primerjavi z naštetimi obveznostmi pa so bile precej skromnejše dajatve za koprskega podestata in kapitana, ki so jih bili dolžni zbrati in mu jih predati vaški župani. Skratka, obveznosti koprskih vasi do njihovega glavarja, ki je nosil ime po etničnem značaju koprskega podeželja, kot se je slikovito izrazil tudi koprski podestat in kapitan Zuan Antonio Bon leta 1589 (*anzi per esser tutto quel territorio habitato da persone schiave, et non da altri, perciò ha preso tal denominazione di Capitano de Schiavi*; Relazioni, 1890, 426), so bile zavidanja vredne, še posebno, če vzamemo v obzir tedanja številna pričevanja o revnosti teh vasi, kot jo je

113 Za primerjavo je zelo zanimiv članek s prepisom pritožbe koprskih kmetov avstrijski oblasti zaradi previsokih dajatev iz leta 1799. Torej dve leti po propadu Beneške republike so regalije kapetanu Slovanov, ki je tudi še sodil po kratkem postopku v sporih podeželanov koprskega teritorija v višini do 25 liber, znašale letno od vasi 27 kokoši, 288 jajc, 8,5 sičev (1 sič = 10,74 l) agreste, voz drv, tri mehke sire, v gotovini pa od vasi Dekani 6 liber in 4 solde za sejmsko dovoljenje. Obveznosti do kapetana Slovanov so tedaj znašale 144 liber in 10 soldov, medtem ko so vse obveznosti vasi znašale 4.580 liber in 5 soldov (Filipovič, 1967, 265; prim. Vilfan, 1961, 216).

izrazil tudi imenovani podestat (Relazioni, 1890, 425).

Prihodki so se stekali tudi od nekaj rent, medtem ko so vasi poleg prispevkov za fiskalno komoro pod postavko »podestarija in dajatve v denarju« (Podesteria et de Pregbi¹¹⁴), ki so v 18. stoletju znašale 200 dukatov (SM, 31. 8. 1713), komunu odvajale tudi redne letne dajatve v lesu za vzdrževanje koprskega mostu. Te so se že od 16. stoletja dalje spremenile v denarne dajatve in so leta 1691 znašale 92 liber in 2 solda (Majer, 1926, 20, 277), prav tako pa so se v glavnem v denarne dajatve spremenile tudi obveznosti do kapetana Slovanov, ki so mu jih vasi morale prispevati tako za praznik Marijinega vnebovzjetja, za veliko noč, martinovo, ob božiču in pustu, poleg tega pa še za sejem ob Rižani, kot ga še v 18. stoletju imenujejo, čeprav ga niso več prirejali na tem kraju, temveč v središču mesta. Vsaka vas je bila dolžna prispevati kapetanu Slovanov še ob svojem vaškem sejmu, poseben prispevek v dajatvah kokoši, v vinu in denarju pa je kapetan Slovanov pobiral še za koprskega podestata, kot sledi iz priloženega listka na koncu knjige kapetanov Slovanov (KKS, 28).

Sl. 138: Prva stran knjige kapetana Slovanov (ASVe, AC, 1174, c. 1).

114 Prim. Boerio, 1856: *pregiare, stimar; prezjar*, torej cenitev dajatev v naturi, ki so jih v določenih zgodovinskih obdobjih, zlasti od 14. stoletja dalje pretvarjali v denarne dajatve. Dac je naveden že v spisku dohodkov fiskalne komore za 16. stoletje.

*Sl. 139: Kapetan Slovanov je bil zadolžen tudi za zbiranje dajatev za les, potreben za obnovo in vzdrževanje mostu, ki je vodil iz zaledja v koprsko mesto in na katerem je stal Levji grad, obrambna postojanka in mitnica mesta Koper (ASVe, *Provveditori alle fortezze*, b. 82, dis. 85).*

Koprske vasi so torej plačevale v glavnem dajatve v denarju za vino, kokoši, jajca, les, krmo za konje, seno in slamo, skoraj vsaka vas pa je prispevala še dajatev v kislu oziroma soku nezrelega grozdja, ki se v viru navaja kot *agresta*.

Koprsko podeželje in kužne bolezni

V sklopu vojaških in upravnih zadolžitvev koprskega kapetana Slovanov velja izpostaviti tudi njegovo vlogo v časih raznih epidemij, zlasti kuge, ki je razsajala v Istri od srede 14. do prve polovice 17. stoletja s povprečnimi presledki desetih let (!) (prim. Schiavuzzi, 1889). Beneška oblast je bila na podlagi izkušenj zelo dosledna pri vzpostavljanju preventivnih ter kurativnih ukrepov. Poleg pristanišč, kjer so vsepovsod izvajali strog nadzor, je s pomočjo lokalnih oblasti vzpostavila vzdolž meje vrsto zdravstvenih postojank za higiensko-zdravstveno kontrolo.

Kronisti že v 17. stoletju (Giacomo Filippo Tommasini, Prospero Petronio) ugotavljajo, da je od vojn, lakote in kug opustošeno zemljišče prehajalo v močvirje, kjer so nastajale ugodne razmere za množitev mrčesa, ki je prenašal malarijo. Vzrokov za izbruh bolezni je bilo seveda več. Najprej vojne, ki so uničevale letine; in obratno, kugam so sledile vojne, kot npr. upora v Kopru leta 1338 in 1348. Ena slaba letina se že še prenese. Dve slabi letini, in cene ponorijo, pride lakota, ki nikoli ne pride sama: prej ali slej odpre vrata epidemijam, ki se seveda

Sl. 140: Karta meje med Beneško republiko in notranjeavstrijskimi deželami z vrisano mejo in izpisanimi vojaškimi ter zdravstvenimi postojankami s posadkami iz leta 1713 (Lago & Rossit, 1981, 211).

vrtiljo tudi po svojih notah. Kuga, »večglava hidra«, »čuden kameleon« tako različnih oblik, da so jo sodobniki mimogrede zamenjali z drugimi boleznimi, je bila velika in pošastna morilka.

Ta bolezen je bila vsaj dvojna: na eni strani pljučna (črna) kuga, nova oblika zla, ki plane v zgodovino s pandemijo leta 1348 v Evropi in je bila posledica virusa, ki so ga prenašale podganje bolhe; na drugi strani bezgavčna kuga, ki je starejša (žleze v dimljah otečejo in se vnamejo). Obe sta bili v Evropi prisotni že vsaj od 8. stoletja (Braudel, 1988, 73 sl.), v Istri pa se po ohranjenih dokumentih omejnja epidemija kuge že leta 192, nato pa se do 17. stoletja ponovi še 62-krat (Schiavuzzi, 1892).

Benetke so kot enega glavnih centrov srednjeveške trgovine kuge še pogosteje napadale kot Istro, kamor epidemija ni prihajala le po morskih poteh, ampak nemalokrat še iz Kranjske in Furlanije ter Hrvaške po kopnih poteh. V Benetkah sicer že leta 1348 zasledimo institucijo *Commissione di tre Savi* iz katere se

je leta 1485 razvila mnogo bolj znana in uveljavljena *Magistrato alla Sanità pubblica* z uradniki *Provveditori alla Sanità*, ki so skrbeli za preventivne in kurativne ukrepe v primerih epidemij (Schiavuzzi, 1888, 425 sl.). Še prej je leta 1293 senat postavil v mestu zdravnika; Koper to institucijo premore že leta 1310, ko je v mestu deloval mojster zdravnik Benvenuto (Lettere, 1933, 2. 5. 1310). V 14. stoletju imamo v Kopru že cel spisek zdravnikov (Schiavuzzi, 1889, 410), in slavni zdravnik Santorio Santorio (1561–1636) samo potrjuje tradicijo koprskih zdravnikov. Zdravniki so z mesti sklepali pogodbe o svojem delovanju; sprva niso smeli imeti komunskih funkcij.

Razmeroma zgodaj je Koper dobil ustanovo *Provveditori alla Sanità* (zdravstveni nadzorniki); že leta 1578, po uničujoči epidemiji leta 1554/5 (ta je prebivalstvo zredčila s

Sl. 141: Slika izvirnega bakroreza za tisk Naldinijevega cerkvenega krajepisa iz leta 1700, s podobo (koprskega) škofa in zemljevidom pripadajočega ozemlja (foto: D. Podgornik, 2000).

5000 na 3500 oseb), so ob treh postavljenih zdravstvenih nadzornikih Petru Vergeriju, Joanesu Victorinu in Camilu Almerigotu, imenovali še tri za koprsko podeželje: Josipa Verono, Joanesa Paula Zarottija in Hieronima Gavarda (Vatova, 1885, 114). Prvi je bil oglednik pri razprtijah za mejo med Kastelcem in Gabrovico ter Podpečjo in Podgorjem. Drugi je bil iz slavne plemiške družine zdravnikov, ki pa se niso vedno najboljše izkazali, kajti ob kugi leta 1554 je mestni zdravnik Leander Zarottius z izgovorom odšel v Benetke, češ da s sklenitvijo pogodbe z mestom ni bil zadolžen za »giandusso«, kakor so kugo tedaj imenovali (*mal della giandussa*) (Schiavuzzi, 1892, 370).

Podestati v Kopru so že leta 1465 dobili dovoljenje, da se v primeru kuge zatečejo v zdrave kraje mestnega teritorija, kar pomeni, da bolezen vsaj tedaj podeželja še ni napadala v takih razsežnostih. Sicer so se ob prvi napovedi bolezni bogatejši, če so le mogli, na vrat na nos odpravili v svoje hiše na podeželju. Vsak je mislil le nase: »Zaradi te bolezni smo bolj kruti do sočloveka, kakor če bi bili psi«, je zapisal Samuel Pepys leta 1665 (Braudel, 1988, 91–92). Vselej so bili prizadeti predvsem nižji sloji prebivalstva, manj kot leto dni stari otroci in bolj ženske kot moški.

Če primerjamo stanje v tedanjih evropskih mestih v času epidemij, odkrivamo zabarikadirane hiše, prepovedane ulice, po katerih je krožila le služba za preskrbo ali tu in tam kakšen duhovnik ali pogosteje neusmiljena straža; nič več ni bilo poslov, nič več ni bilo verskih obredov. Najpogostejši ukrepi, ki se jih je bilo treba držati, so bili: »ne govoriti s sumljivim človekom, kadar piha veter od nje-ga proti vam; zažigati dišave zaradi razkuževanja; prati ali še boljše

Sl. 142: Vaški stražar iz Barbane (Tischbein, 1842).

Sl. 143: Kubeđ. Na skalni gmoti zrasla nasebina, utrdba, grad, ki je sprejel tudi do 200 konjenikov. Sedež koprške podeželske obrambe (foto: D. Podgornik, 2007).

zažigati oblačila ali perilo osumljenih; predvsem moliti in naposled okrečiti policijo» (Braudel, 1988, 94).

Zastoj bolezni v 18. stoletju so prinesle spremenjene zunanje razmere, zlasti zamenjava lesenih hiš s kamnitimi po velikih mestnih požarih v 16., 17. in 18. stoletju, povečana čistoča notranjščin in ljudi, odstranitev majhnih domačih živali iz stanovanj in odstranjevanje vsega tistega, kar je povzročalo, da so se množile bolhe. Domačim živalim morajo biti odrejeni posebni zaprti prostori – hlevi (Braudel, 1988, 94). Tako razumemo določbo v koprskih statutih, ki v imenu javne higijene prepoveduje bivanje svinj in koz v mestu na prostem zunaj staj in hiš.

Benečani so že leta 1656 izdali zakon o ukrepih zoper kugo za ves Jadran. Novigrajski statuti vsebujejo določbe o vsakotedenskem čiščenju smeti izpred hiš in dvotedensko odvažanje iztrebkov iz mesta, statuti Trsta, Milj, Kopra, Izole in Pirana pa

vsebujejo različne odloke o odstranjevanju odpadkov z javnih površin, o čiščenju vodnjakov, o zakopavanju odpadkov v jame, v Trstu so smeti odmetavali v morje (Mihelič, 1994, 175). V primeru epidemij je prišlo do zapiranja mej, zdravstvenih zapor, dezinfekcij, zažigov hiš in okuženih itd. V ta sklop spadajo še posebna pokopališča za okužene, kot npr. v Kopru in Bujah.

Že leta 1505 je koprski podestat in kapetan Pietro Loredan pisal mitničarju v Lokev, naj Kranjcem pove, da če se bodo namenili v Trst, kjer razsaja kuga, jih ne bodo spustili v beneška mesta (Marsich, 1878, 1505. 17. 5.). Ravno tako je tržaški mestni svet leta 1525 prepovedal svojim prebivalcem izhod iz mesta, ker je na Krasu in v Mlinu na Rižani izbruhnila kuga (Marsich, 1878, 1525. 24. 9.). Koprski podestat in kapetan se je leta 1601 pohvalil, da je s pomočjo učinkovitih ukrepov providurja Giustiniana preprečil razširitev kuge, ki je razsajala na Tržaškem, a še naslednje leto je proveditor v Istri Marc'Antonio pritiskal na kapetana Socerba, naj že požge okužene hiše v Kozini in 16 vaseh pod Devinom, Švarcenegom in Rifenbergom, češ da so, dasiravno so oddaljene, še vedno potencialne prenašalke okužbe (Dispacci, 1907, 65–66).

Sl. 144: Kuba. Značilni petokraki kubejski stolp (foto: D. Podgornik, 2007).

Sl. 145: Kubed, stolp, detajl (foto: D. Darovec, 2020).

V 17. stoletju ima že vsako istrsko mesto vsaj po enega zdravnika – kirurga in zdravstvenega nadzornika. Nad temi je bil deželni zdravstveni nadzornik (*Provveditore di Sanità in Istria*), ki je poleg drugih ustanov in funkcionarjev v deželi – od deželnega kapetana, ustanove za priseljence,¹¹⁵ deželnega nadzornika za sol, deželne komore za meje, deželnega nadzornika za žito itd. – skupno z vedno bolj uveljavljajočo se higiensko ideologijo, odigral opazno vlogo pri centralističnih teženjah absolutističnih družbenih silnic.

Za ljudi na podeželju je bila vsaka zdravniška usluga, kaj šele zdravilo, predraga in si je niso mogli privoščiti. Tako so se še naprej zatekali k raznim oblikam premagovanja bolezenskih težav, nad katerimi se je zgražal že novigrajski škof Tommasini. Mednje je sodilo zatekanje k ljudjem, ki so jim pripisovali nadnaravne sposobnosti, zeliščnim napitkom in magičnim obredom s primesmi krščanskega verovanja. Med temi so vsekakor izstopali t. i. »zgrehi«, »zauroke« in »ometanje«.

¹¹⁵ *Provveditori sopra beni inculti*, ustanova iz leta 1566 (Da Mosto, 1937, 168), v Istri najprej s centrom v Pulju, 1596. pa se zadeve priseljencev prenesejo na rašporskega kapetana, le za ozemlje Pulja ostane sedež še v tem mestu, kakor je bil za koprsko v tem pogledu pristojen koprski podestat in kapetan.

Zauroke (zagovori) so pomagale ljudem in živalim proti vsem boleznim, ki so jih prenašali uroki oziroma zli duhovi. Potekal je neka-ko takole: Zauročar oziroma pogosteje zauročarka se je na začetku obreda prekrižala in zmolila tri očenaše in tri zdrave Marije. Nato je vzela oglje iz peči in zamrmrala: »Na čast vseh svecov in vseh svetnikov, ki so pomočniki od tega slabega«. Oglje je stresla v posodo z vodo in zašepetala magične besede: »Ki je mene slabo storu, Bog mu povrni; od moškega, od ženske, od kržišča (križišče vetrov, kjer se zbirajo »štrige«), od arje (zraka), naj bo od mladega, naj bo od starega, naj bo od ledih stan, naj bo od ženske, naj bo od moškega, od mrtvega zraka, od vzhoda do zahoda«. Posodo z ogljem je izročila »stranki«. Ta je morala bolnika (človeka ali žival) najprej z vodo trikrat prekrižati po čelu in trikrat s posodo obkrožiti njegovo glavo ter zmetati koščke oglja na ogenj, nato vodo zliti na »kanjole« (tečajji vrat) in spregovoriti: »Da bi se mi vrtu kuk’r kanjoli, tisti, ki je naredu slabo«. Ali pa je morala zliti vodo kolikor mogoče dlje z izrekom: »Z n’ča si pršu in v n’č hodi, ki je mene slabo storu, Bog ti povrni«. Če je pomagalo, je pomagalo, sicer je šla bolezen svojo pot.

Beneška oblast je bila mnogo bolj realna in dosledna pri vzpostavljanju preventivnih ter kurativnih ukrepov. Poleg pristanišč, kjer so vsepovsod izvajali strog nadzor, je s pomočjo lokalnih oblasti vzpostavila

Sl. 146: Kubed, stolp z delom ohranjenega obzidja (foto: D. Darovec, 2020).

vzdolž meje vrsto zdravstvenih postojank za higiensko-zdravstveno kontrolo. Zdravstveni nadzorniki so bili odgovorni za pravočasne ukrepe, posebno ob pojavih kužnih bolezni v sosednjih deželah; ukazali so zapreti prehode na mejah, postavili *rastele* (poseben prostor, namenjen kontroli potnikovega zdravja), pregradili poti, razporedili vojaške linije, oborožili černide, določili oborožene ladje za nenehno kroženje po morju. Kmečki vojaki ob beneški meji so stražili v za to namenjenih *casellib*, ki so jih imenovali tudi *caselli di Sanità*. Kdor ni imel predpisanega zdravstvenega dovoljenja, ni smel prestopiti meje (La Provincia, 1884, 22, 1712. 1. 2. – Relazione Francesco Malipiero). Županom ali podžupanom po vaseh so poslali okrožnice; prebrali so jih vaški klicarji, z natančnimi navodili za ravnanje: prepovedali so sestajanje in dajanje zatočišča tujcem ter skupno pašo s pastirji iz Cesarstva; kazni za kršilce so bile stroge in so vključevale odvzem črede in celo smrtno kazen (La Provincia, 1884, 22, 1715. 8. 11. – Relazione Provveditore sopra la sanità Bartolo Gradenigo).

Sl. 147: Cerkev sv. Florjana, Kubed (foto: D. Darovec, 2020).

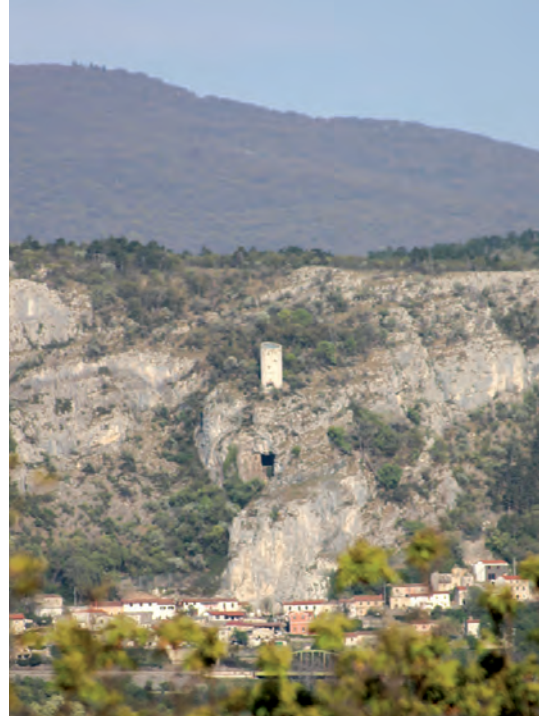
Iz pisma beneškega zdravstvenega nadzornika v Furlaniji županu neke vasi z dne 22. septembra 1679 izve-
mo, kako so delovale te obmejne enote: »Da nobena tuja oseba, ki bi želela iz avstrijske strani prestopiti mejo, ne more tega storiti, ne da bi se javila v pristojnem rastelu z prepustnicami, sicer jo komuni lahko zaustavijo najprej z udarcem kladiva po zvonu, nato

pa streljajo nanjo s katerimkoli razpoložljivim strelnim orožjem, če bi hotela vstopiti na naša ozemlja, v vasi in druge kraje» (Venezia e la Peste, 1979, 193).

Rasteli so bili ponavadi okoli 40 korakov od meje postavljeni iz različnih materialov – od zgolj lesenih pregrad do visokega zidovja; včasih so bile to tudi prave zapreke; postavili so jih na primernih krajih, ki jih v kraški pokrajini ob meji v Istri ni manjkalo; vaške utrdbe so postale centri razvejene zdravstveno-vojaško-politično organizirane zapore meje. Še posebno po letu 1632 so tudi v Istri začeli pospešeno utrjevati mejo, ko je kuga zelo prizadela predvsem mesto Koper, kjer je od približno 5.000 prebivalcev preživel le slabih 2.000. Ta utrdbena dela še najbolje ponazarja mapa mejne li-

nije med Benetkami in Notranjo Avstrijo v Istri, ki jo je po izbruhu kuge v sosednjih deželah leta 1713 narisal Pietro Grimani, deželni zdravstveni nadzornik (Lago & Rossit, 1981, 211). Na njej najdemo številne casele in rastele ob meji od Žavelj pri Miljah do Plomina na vzhodni obali Istre. Od Žavelj do Ospa so bili postavljeni trije caseli in en rastel s skupaj osem stalno za stražo zadolženimi vojaki černid, v Mačkovljah pa sta bila še dva rastela s štirimi kmečkimi vojaki. Župnija v Ospu je bila zavarovana z dvema vojakoma in enim rastelom, vas pa z dvema rasteloma, štirimi vojaki černid, z enim častnikom najemnikov (*oltramarino*), vojakom najemnikov, častnikom konjenice in tremi konjeniki. V Gabrovici so bili tudi dva rastela, štirje vojaki kmeti, dva najemnika in trije konjeniki. Dalje je

Sl. 148: Pogled s Kubeda na podpeški stolp in jamo grad (foto: D. Darovec, 2020).

Sl. 149: Kured z južne strani, lepo vidni ostanki srednjeveškega obzidja (foto: D. Podgornik, 2007).

Beneška republika v Rožarju postavila tri rastele, s častnikoma čer-
nid in najemnikov, šestimi vojaki čer-
nid, petimi najemniki in tremi
konjeniki; na hribu je bil še caselo z dvema najemnikoma in dvema
kmetoma, na Sv. Hermagorju pa še en caselo. Nadalje je bil rastelel
pri župni cerkvi v Loki z dvema kmečkima vojakoma, najemnim ča-
stnikom in vojakom. V Loki sta bila dva rastela, kakor v Bezovici. V
obeh vaseh so bili po štirje kmetje vojaki in dva najemnika, v Loki pa
še častnik najemnikov. V Podpeči sta bila dva rastela s štirimi kmečki-
mi vojaki, enim častnikom najemnikov in tremi najemniki; poleg tega
pa je v vasi imel sedež častnik čer-
nid – konestabel (Lago & Rossit,
1981, 211).¹¹⁶ Na beneški strani meje je bil še caselo v Prapročah na
Krasu (*Casello sopra il Carso detto Prapocchie*),¹¹⁷ in v bližini vasi še eden,
vsak s po dvema kmečkima vojakoma. Dalje so bili še trije rasteli v
Zazidu kakor tudi v Rakitovcu; tu pa je imel sedež naslednji častnik
čer-
nid s 6 vojaki in 3 najemniki (Lago & Rossit, 1981, 211). Poleg teh

¹¹⁶ Pod seznamom caselov in rastelov, ki jih je skupaj 93, je podpisan Maggiore Pietro Belgramoni.

¹¹⁷ Prapročane še danes okoličani imenujejo Kraševci. Pričevanje J. R.; zapis pri Darku Darovcu.

so bili caseli še na Rižani ob prehodih pri mlinih (CPT, 1892, 478). Pri tem je seveda imel vselej pomembno vlogo tudi kapetan Slovanov, ki je načeloval kmečki vojski in skrbel za vaške utrdbe, kot je razvidno tudi iz knjige kapetanov Slovanov (KKS, 19).

Vaška samouprava na podeželju

Pestrost srednjeveške družbe se kaže tudi v lastninskih oziroma upravljavskih odnosih, saj so bile posamezne vasi večkrat razdeljene med več posvetnimi in cerkvenimi gospodarji. Slednji so na svoje posesti za razne usluge oziroma za redno izterjavo obveznosti umeščali še mestne plemiče. Vendar so si vaški komuni kaj kmalu po zgledu mestnih začeli samostojno urejati organizacijo dela in življenja.

Sl. 150: Hrastovlje. Cerkev sv. Trojice z ostanki srednjeveškega obzidja. V ozadju pogled na Kraški rob s stolpom v Podpeči, pod njim v spodmolu Šrkljevica ostanki obzidja Zanigrada (foto: D. Darovec, 2021).

Vasi v Bregu kažejo nekatere skupne poteze. Razvile so se iz obrambno-strateško razvrščenih posameznih kmečkih poslopij na obronkih vrhov in strmih prehodih v dolino, tako da so se posamezna poslopja strnila v celoto. Tak razvoj vasi ponazarja tudi pripoved Andreja Bucaja o nastanku Zanigrada:

»Pod Štrkljevico, skalnim previsom na vzhodu današnje vasi, je od nek-daj v Bigiču, kot pravimo, živel Bigič. Kmalu se mu je pridružil Furlan iz Furlanije. Nista se najbolje razumela. Odnosi so se med njima nekoliko uredili, ko se je Pod kamno steno, na križišču poti za Zazid, Podpeč in Zanigrad, naselil Olenik iz Koroške. Vsi trije so morali za grofa zidati grad v Štrkljevici, ki so ga v turški vojni porušili, potem ko so iz njega v obrambi zivali vrelo olje. Nato so pregnali grofa, ki je zbežal v Koper, postali gospodarji v vasi in si sezidali vsak svojo cerkvico. Te cerkvice so bile posvečene sv. Marku, sv. Luciji in sv. Štefanu; ta še danes stoji. To se je zgodilo pred 700 leti, mi je pravil nono. Komaj so se nekoliko utrdili, že so prišli novi trije: Rožnik, Bucaj in Markončič, ki je prišel iz Hrastovelj na 'rubo' (se je priženil) gor. Ti so poselili današnje območje vasi in se tako razmnožili, da je bilo 10 števil v vasi in so se morali prvi trije pred njimi umakniti. Tako so ti ostali, dokler jih niso nekaj pobili Nemci, po vojni pa so se raztepli po svetu in sem po materini smrti ostal sam.«¹¹⁸

Prav tako velja za Podpeč, kamor naj bi prebivalce iz prej nižje ležeče vasi (Višnji dol) privedla pod pečino sled vode, ki jo je odkrila koza; voda je bila temeljnega pomena za nastanek vsakršne naselbine. Ravno tako so Črnokalci nekdanj prebivali nižje od današnje vasi, v predelu Morišča ali Merišča, kakor se imenuje tudi kraj, kjer je bila nekoč vas Bezovica, pod današnjo istoimensko vasjo.

Zgodbe moramo z zgodovinskega gledišča jemati s pridržkom, vendar nakazujejo nekaj bistvenih postavk v razvoju vasi v Bregu. Še po bizantinski tradiciji so na strateško pomembna območja, ki so bila nemalokrat poseljena že v predrimski dobi, naseljevali posamezne kmete – vojake. Ti so se sčasoma združili na primernejših območjih v naselja,

118 Pričevanje A. B. iz Zanigrada, zapis pri Darku Darovcu.

Sl. 151: Vhod v obzidje cerkve sv. Trojice v Hrastovljah. Pinterest.

Sl. 152: Mrtvaški ples: freska iz konca 15. stoletja iz šole mojstra Ivana iz Kastva v cerkvi sv. Trojice v Hrastovljah (foto: M. Božič, 2021).

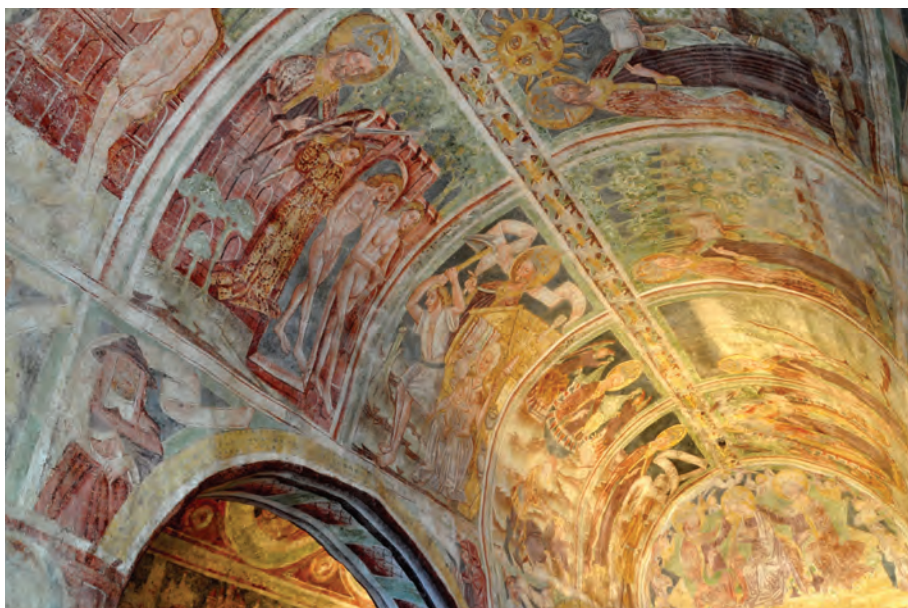
Sl. 153: Notranjost cerkve sv. Trojice v Hrastovljah s poslikanimi stenami z zgodbami iz biblije in vsakdanjega življenja, konec 15. stoletja (foto: M. Božič, 2021).

ki so že v času oglejskih patriarhov vsaj v začetku 13. stoletja dobila vojaške načelnike, ki so se imenovali gastaldi kakor v mestih in trgih (CDI, n. 206). Ime gastalda za župana se je v vaseh koprskega distrikta ohranilo vse v 18. stoletje, kot nam pričajo napisi, npr. nad vhodnimi vrati cerkvice sv. Križa v Rakitovcu iz leta 1520 ter sv. Martina v Zazidu iz leta 1697. Redkeje kot v drugih predelih istrskega polotoka se je v teh krajih v dokumentih ohranil za vaškega župana naziv merige, ki sicer izvira iz predkomunalne dobe in označuje poveljnika mestnega rajona (*capocontrada*) (Benussi, 1893, 89). Ravno Merišči v Črnem Kalu in Bezovici pa potrjujeta uporabo tega naziva v severozahodni Istri tudi za oznako vaške skupnosti – županije (*meriga* – merišče).

Gastaldom sta v sodnih zadevah pomagala običajno dva vaška sodnika, kot izhaja iz koprskih statutov. Ker so bili vaški komuni podrejeni ali občini ali zasebnim gospodom (po STKP: *divisi*), so bili za prvo določeni še posebni upravniki, prokuratorji za podeželje, kot

Sl. 154: Hrastovska cerkev pod Kraškim robom (foto: D. Darovec, 2021).

Sl. 155: Freske na stropu cerkve sv. Trojice v Hrastovljah. Wikimedia Commons.

se je imenoval tudi kapetan Slovanov, ter biriči (*birro – barroerius*) (STKP, IV/41; V/97, 201), tudi za vasi zasebnikov (*divisi*); biričev je bilo na ozemlju Kopra leta 1379 17 po številu. Eden izmed njih je bil njihov poveljnik, plačeval jih je pa koprski komun (Benussi, 1887, 49). Nad vsemi je imel najvišjo sodno in vojaško oblast koprski podestat in kapetan, dohodke pa so prejeli od trgovine in prometa s soljo; ravno tako so bile vaške obveznosti pomemben vir dohodka.

Županom, ki so sicer v svoji skupnosti imeli neomejeno moč odločanja in nadzorovanja, je preostalo le t. i. nižje sodstvo v primeru manjših preteopov ali kraj, čeprav so praviloma sami razreševali tudi strožje prekrške. Vendar sta v vasi v sodnih zadevah imela odločilni glas vaška sodnika, kolikor ni bilo v navadi, da je o pravici odločalo še nedoletno dekle, ki naj bi s svojo preprostostjo in nedolžnostjo znalo pravično soditi (Kandler, 1851b, 26).

Sl. 156: Črni Kal, ostanki gradu na steni s še vidnim obzidjem v jami pod gradom, predvojna fototeka SEM, dokumentacija SEM, neznani avtor, nastala pred 1945.

V vaškem komunu, kjer so sprva verjetno imeli skupne njive, pašnike in gozdove, kar nakazuje prepoved skupne paše v koprskem agrarnem zakonu, niso bili vsi člani enakega stanu. Privilegirani so bili družinski poglavarji, ki so tudi sestavljali komun in imeli edini pravico voliti in biti izvoljeni za župana. Ko so volili župana, so izmed sebe izbrali pet do deset zaupnih mož, ljudi, ki so imeli v vasi največji ugled. Iz za prst debele jesenove palice so izdelali »škontrine«, 3 do 5 cm dolge, napol razklane paličice, na katerih so bile rimske

številke. Izdelali so toliko škontrinov, kolikor je bilo zaupnih mož. Stresli so jih v klobuk in se dogovorili, katero številko kdo ima. Kdor je izvlekel svojo, je smel predlagati župana, drugi so ga potrdili. Župan praviloma ni imel mandata. Le vsako leto so ga na dan vaškega patrona potrdili. Funkcijo je izgubil, če je huje kršil vaška pravila. V tem primeru je do naslednjih volitev prevzel funkcijo požup – podžupan (Ogrin, 1989, 97; Vilfan, 1972). Župani niso skrbeli zgolj za pravočasen potek poljskih opravil po ustaljenih navadah temveč tudi za popravila na vaških objektih, kot so bile oljarna – torklja, kal, ter za popravila poti in cest.

Vasi so imele še vardjane, to je nekakšne stražarje – čuvaje. Delili so se na vaške in poljske vardjane, skrbeli pa so za varnost vasi, preprečevali kraje in nadzorovali poljska opravila. Posebno vlogo sta v vaškem komunu imela še mežnar in cerkveni starešina, ki sta odgovarjala tako župniku kot županu.

Sl. 157: Črni Kal, ostanki gradu na steni (foto: D. Podgornik, 1990).

Gospodarjenje na koprskem podeželju

Donosna kultura, ki so jo gojili v koprskem zaledju, so bile oljke, uspešno je napredovalo vinogradništvo, gozdov pa je bilo tam malo, zato so koprski statuti skrbno nadzirali njihovo izrabo. Predpisovali so ciklično sečnjo delov komunskih gozdov, katerih fond je bil razdeljen na šest delov. Od teh je bil letno v uporabi eden, nato pa je bil ta del gozda za pet let zaščiten, za sečnjo pa je bil na razpolago naslednji del gozdne površine. Osem gozdnih stražarjev (*octo custodes*

Sl. 158: Črni Kal, ostanki gradu povezani z mostom (foto: D. Darovec, 2006).

siluarum) za koprsko ozemlje je skrbelo za izvajanje teh ukrepov (STKP, IV/21). V gozdovih je bilo dovoljeno nabiranje listja in zelenja za živino, vendar šele v avgustu, zaradi nege mladih gozdov pa so prepovedali pašo koz in svinj, ki so jih lastniki lahko imeli le v hlevih (*stie*).

V skladu z zdravstvenimi ukrepi so na Koprskem smeli prodajati olje šele, ko se je dodobra usedlo, po dnevu sv. Luke 18. oktobra naslednjega leta, žito pa so dovolili žeti šele po dnevu sv. Petra (29. junij). Leta 1581, ko je koprsko podeželje štelo 6.577 ljudi, je koprski podestat in kapetan po nalogu istrskega proveditorja naštel na tem ozemlju 153.288 oljk, iz katerih plodov so pridelali vsako leto 3.000 orn (po 65 litrov) olja, ki so ga takole razdelili: za potrebe mesta in ozemlja so porabili približno 1.000 orn, 500 orn olja je odšlo v nadvojvodske kraje, preostanek pa so razpečali v Furlanijo. Na podeželju Kopra so torej proizvedli

skoraj petino olja v beneški Istri, kajti čez dve leti je koprski načelnik Alessandro Zorzi poročal o pridelku 16.000 orn olja v Istri.

Žito je bilo v življenju prebivalcev obmorskih občin zelo pomembno, vendar ga sami niso pridelali dovolj. Zato ga je bilo prepovedano izvažati, razen v Benetke in na beneško ozemlje. Mestni komuni so skrbeli za nabavo žita oziroma za to, da bi bilo prebivalstvo z njim vsaj v minimalni meri oskrbljeno. Že v prvi četrtini 13. stoletja je npr. koprška občina naročila podestatu, naj priskrbi žito za potrebe mesta (Kos & Kos, 1928, 213). Pozneje je omenjen tudi poseben urad *collegium bladorum* in v obmorskih mestih so vsaj v 14. stoletju nastala žitna skladišča ter posebni uradi z uradniki, ki so zanja skrbeli (*fontbeca comunis, fontico, fontega, fondaco*;

fontecarius, fontecaro). Posebno nalogo so imeli ti uradi v časih pomanjkanja, vedno pa so morali skrbeti za revnejše prebivalstvo. Za posojanje denarja po ugodnih obrestih je od srede 16. stoletja v mestu delovala ustanova *Monte di pieta'* (Darovec, 2004, 91–174).

Podeželsko prebivalstvo se je le malo hranilo z žitom, ampak več s sirkom (*sorgo turco*), bobom (*la faua*), fižolom (*fasuoli*) in rižem (*risi*). Žitarice so v obmorskih mestih mleli v lastnih mlinih, ki so bili ob vodah na mestnem ozemlju; zlasti številni so bili na koprskem območju, kjer je bilo ob koncu 16. stoletja samo ob Rižani 20 mlinov (Olmo, 1885, 154). Mlini se že zgodaj omenjajo in so bili posamezni tudi last koprskega kapitlja.

Vloga mlinov v gospodarstvu obmorskih mest ni bila majhna. V Kopru in v Piranu so bili med lastniki tudi člani patricijskih rodbin, kot npr. Del Castro, Petronio, Del Bello, Tacco, Barbabianca. V začetku 19. stoletja so bili na starih lokacijah samo od izvira Rižane do Štefanjskega potoka štirje mlini, in sicer prva dva v lasti družine Tacco, tretji Žigantejev, četrti pa Sicadov (prim. Titl, 1988). Nekateri med lastniki so imeli tudi barke za prevoz žita v mline. V času zapor meje, zaradi nasilstev liberajterjev in zaradi visokih davkov na sol iz beneških mest so z barkami ali kako drugače pritovorili sol do

Sl. 159: Črni Kal, konservirani ostanki gradu z možnostjo turističnega dostopa in kot plezališče (foto: D. Darovec, 2021).

Sl. 160: Sv. Sergij (San Sergio), mučenik in zavetnik tržaške škofije (DIOCESI, 2024).

mlinov, kjer so jo s Kranjci zamenjali za žito.

Lastniki mlinov oziroma njihovi mlinarji so za mletje pobirali posebno pristojbino v naturi ali v denarju. V Piranu so jo označevali kot *dazja per moliniza* ali *molitriža*. V Kopru je statut določal, da smejo rižanski mlinarji vzeti od vsakega stara žita po dve meri (*sbata*). Meščani so namesto tega lahko mletje plačali tudi v denarju in sicer po 4 solde za star. Mletje je bilo pod občinskim nadzorstvom. Domačini so imeli po določitih statuta pri mletju prednost pred tujci. Prav tako so morali mlinarji žito od meric in moko prodajati le domačinom; za vsako prodajo tujcu so bili kaznovani z 10 librami; polovico je dobila občina, polovico prijavitelj. Statuti so še določali, kdaj smejo mlini obratovati: ob posebej naštetih 52 praznikih je bilo mletje prepovedano, enako konec tedna od sobote zvečer po sončnem zahodu do nedelje zvečer ob istem času (STKP, I/3–4).

V Kopru podestat ni določal kruhu samo cene, temveč tudi težo. Kruh so praviloma pekle podeželanke, ki jih statut imenuje *pancogole* ali *fornare*. Uredbe so določale še način vzdrževanja

Sl. 161: Na črnokalskem gradu v 360° pogledu: Pogled na Koprski in Miljski zaliv (foto: D. Babič, 2021).

peči; za izvajanje teh ukrepov je bil ustanovljen poseben urad (*ufficio della pancogolaria*) (STKP, I/45). Z dekretom z dne 11. 3. 1530 je dož Girolamo Priuli ukazal stalno oskrbo Kopra z mesom. Mesarji so morali prodajati najprej boljše kose mesa, šele nato slabše. Prepovedano pa je bilo prodajati meso bolnih živali, in živali, ki so jih zadele nesreče, npr. če so jih raztrgali volkovi, ki jih tedaj v deželi ni manjkalo. V statutu so te živali imenovali *mortesine* (STKP, III/40).

Prebivalci so se preživljali še z divjačino in perutnino, saj so bili gozdovi polni zajcev, divjih svinj, jelenjadi in srnjadi, fazanov ter ptic vseh vrst. Vendar jih v Kopru niso smeli prodajati pred deveto uro popoldne (STKP, I/35). Prepovedano je bilo tudi preprodajati sir. Očitno je bila že pred stoletji navada mešati mleko z vodo, kajti koprski statuti tega početja ne dovoljujejo (STKP, I/30). Vino, ki ga je bilo praviloma vedno v izobilju, so smeli prodajati šele naslednje leto na dan sv. Marije 15. avgusta (STKP, III/21), grozdje pa so lahko začeli trgati (*bendima*) šele s podstatovim dovoljenjem (STKP, I/31). Zelo priljubljeno kuhano vino, ki so ga z dodatkom medu in kanele uporabljali kot zdravilo proti prehladu,

Sl. 162: Cerkvni zvonik sv. Cecilije v Loki (foto: D. Podgornik, 2007).

pa sploh niso smeli prodajati in so ga lahko kuhali le za lastno uporabo. Ravno tako niso smeli v gostilnah dajati vina otrokom (STKP, IV/34). Koprski škof Naldini vino iz okolice Podpeči imenuje kraljevsko vino. Veliko so ga brez carin ali z zelo nizkimi carinskimi dajatvami izvozili na ladjah v Benetke iz pristanišč v Kopru, Izoli in Piranu.

Kmetje na koprskem teritoriju, ki zaradi kamnitosti omogoča le skromen pridelek žitaric, so se preživljali v glavnem z živinorejo in majhno količino vina, ki so ga pridelali; tako opisuje razmere na koprskem podeželju podestat in kapetan leta 1601, čeprav se nekaj let prej njegov kolega navdušuje ob pogledu na cvetoče trte in oljke. Leta 1598 se koprski načelnik zgraža nad podeželani in njihovo obsedenostjo z neko nizko trto, ki jo imenujejo *postenadi*, namesto da bi sejali žitarice.

V živinoreji je prevladovala ovčereja. Najstarejša pričevanja o rabi volnenega in lanenega blaga izvirajo iz začetka 14. stoletja. Po podatkih listine iz Hrastovelj, ki je pomembna tudi za zgodovino noše, so

okoli leta 1300 Čubejci napadli Hrastovce in jih domala izropali. Med ukradenimi predmeti se poleg oblačil omenja tudi doma izdelano blago. Nekemu hrastovskemu kmetu so namreč vzeli 20 laktov, tj. 13,80 metrov lanene in volnene tkanine. Uporabili so jo za krojenje moških in ženskih oblačil podobnih srajcam. V istem viru sta potrjena tudi pridelovanje konoplje in prevladujoče gojenje drobnice, predvsem ovac (Kos, 1964, 104–105). Na približno dve stoletji mlajši upodobitvi iz leta 1490 v hrastovski cerkvi sv. Trojice delovno opravljene kmetje in Adam po

vsej verjetnosti nosijo takšne, iz doma izdelanega nebarvanega platna in konoplje krojene srajce (prim. Sl. 155). V Valvasorjevi Slavi Vojvodine Kranjske marsikaj izvemo iz natančnega opisa predvsem ženske noše: posebno v Bregu so namreč krojili ženska in tudi moška oblačila iz grobega sukna in ženska pokrivala iz platna, obrobe na ženskih suknjih pa iz kožuhovine. Ljudje so si pomagali še z različnimi drugimi dejavnostmi.

Na največjem delu plodne zemlje je prevladoval kolonat, vendar je bila odvisnost kolonov od lastnikov zemlje precej različna. Na ozemlju občine Koper je bila močno uveljavljena t. i. *mezzadria* (spolovina), a ob njej je bil razširjen tudi zakup zemljišča.

Vasi na beneški strani današnje krajevne skupnosti Črni Kal so povrh tega po koprskem uporuh 1348 ponovno prišle neposredno pod Benetke, ki so jih upravljale prek svojega podestata v Kopru. Zato kmete iz teh vasi (razen Hrastovcev) v odnosu do Serenissime imenujejo *sui rustici*. Le postopoma so koprski plemiči posamezne predele odkupili od Benetk, kot je npr. družina Tacco kupila Plaso nad Loko, kar je lepo razvidno iz načrta ozemlja vasi Loke (prim. Sl. 176a).

Sl. 163: Podpeč jama - grad, okoli 1843. Na osnovi upodobitev krajinskega slikarja Giuseppeja Riegerja (1802–1883) izdelal litograf G. Scheth.

Sl. 164: Podpeč, 1908, neznani avtor (KRASKIROB, 2024).

Sl. 165: Podpeč, stolp in jama grad (foto: D. Darovec, 2020).

Že nekajkrat omenjenih štirinajst vasi najdemo v statutu iz opisa poti v zaledju: »K mostu na Rižani prihajajo ljudje po poteh iz vasi Rakitovec (*Villae Rachitoni*), Dol (*Villae Dolis*), Zazid (*Villae Xaxidis*), Zanigrad (*Villae Xuonigradi*), Podpeč (*Villae Popechi*), Bezovica (*Villae Bexuizae*); iz vasi Loka (*Villae Lonchi*), Črni Kal (*Villae Cernicalis*); iz vasi Gabrovica (*Villae Gabruizae*), Osp (*Villae Hospi*), Zased (*Villae Xaxae*); in iz Rožarja (*Villae Raxarollì*), Breze (*Villae Brezæ*) in Tinjana (*Villae Antignani*), ki jih bomo morali v doglednem času popraviti«. To dodajajo sestavljalci statuta ter v nadaljevanju poglavja naštevajo še druge poti med vasmi koprskega teritorija (STKP, III/23).

Vasi Dol in Tinjan sta spadali pod koprsko škofijo, vse druge pa pod tržaško. Na Tinjanu so sicer že leta 1211 koprski škofi odstopili desetino koprski družini – grofom Verzijem (De Totto, 1940, 68).

Dol v okviru koprške škofije je sicer že leta 1421 od škofov dobila družina Tarsia (Marsich, 1887, 1421. 4. 9.), istega leta pa tudi Vergeriji desetine v Hrastovljah (Marsich, 1887, 1421. 24. 7.), ki so poleg koprski škofiji pripadale še nemški družini Neuenhauser. Slednji so posest leta 1580 prodali Leandro Zarottiju (napis nad portalom obzidja cerkvice sv. Trojice), članu znane koprške plemiške družine, ki jo je obdržala še v naslednjem stoletju; član te družine Joanes Paulus Zarotti pa je leta 1578 postal zdravstveni nadzornik za koprsko podeželje. Iz tega centralnega podeželskega kraja je lahko odlično opravljal zaupane mu naloge v zvezi z zdravstvenimi ukrepi.

Posebna obveznost na deželi je bila tudi t. i. *carratada*, ki je posameznikom in vsem določala število volovskih vpreg za prevoz lesa od kraja sečnje do vkrališča na morski obali. Kot kontestabli, stotniki (*capì di cento*), namestniki (*sotto capi*) in podžupani so bili tudi župani oproščeni te obveze s tem, da so nadzirali izvajanje te dolžnosti. Kakor je bila ta obveza breme, tako da so nekateri kmetje vole celo prodajali, so lastniki vprege lahko tudi zaslužili, saj so porabnikom za oranje ipd. zaračunali. Zato je razumljivo ogorčenje rašporskega kapetana Pietra Antonia Querinija leta 1763, ko ugotavlja, da je dežela žalostna in zapuščena zaradi epidemije goveje kuge, ki je tedaj razsajala v Istri (Relazioni, 1897, 233).

Sl. 166: Podpeč, stolp
(foto: D. Babič, 2021).

Sl. 167: Podpeč, stolp 360°
(foto: D. Babič, 2021).

Poleg tega so kmetje morali občini in duhovščini plačevati desetine (*decime*), štiridesetine (*quartese*), travarino (*herbatico*) in druge dajatve (*grauexze*).

Koprskva vpetost v prometne tokove, turška nevarnost

Od druge polovice 14. stoletja je z naklonjeno podporo Benetk Koper za daljši čas postal najvažnejše mesto za trgovino z zaledjem. Z gradnjo nove poti v letu 1361, ki je šla po dolini Rižane proti Črnemu Kalu in Klanecu in sploh z večjo skrbjo za ceste, z ustvarjanjem boljših razmer za trgovce in trgovino (kot npr. z graditvijo velikega gostišča in milejšo mitninsko politiko, ki je šla v olajševanju celo tako daleč, da je povsem oproščala

mitnino za določene vrste blaga – olje, vino, sol – vsem, ki so pripeljali žito, moko in druga živila v Koper) so Benečani pritegovali trgovino v svoje favorizirano mesto. Še posebej pomembni ukrepi so se nanašali na trgovino s soljo, ki so jo poleg neovirane proizvodnje v koprskih solinah (kar ni veljalo za piranske) celo dovažali od drugod. Benečani so se namreč dobro zavedali, da prav s soljo lahko v veliki meri pritegnejo tovarnike iz notranjosti, ki potem niso imeli vzroka iti drugam. Koper je za take primere še posebej določal nižje cene soli za vse tiste, ki bi pritovorili žito v mesto (SMi, 1408. 19. 6.).

Posledice te politike so se kmalu pokazale. Že leta 1364 nam vir govori o povečanem prometu v Kopru po novozgrajeni poti; a tudi pozneje se pot ob Rižani označuje kot važna za trgovino iz zaledja v Koper. Beneški dož Francesco Foscari je npr. leta 1430 izrecno dejal, da po njej prihajajo *mussolati* ali *Cranzi* – kakor so tovarnike prihajajoče v obalna mesta s konji, osli in tudi mulami, označevali beneški viri – in ustvarjajo blaginjo mestu (CDI, n. 1016).

Sl. 168: Podpeč, stolp s SV smeri (foto: D. Babič, 2021).

Sl. 169: Podpeč, jama grad (foto: D. Darovec, 2021).

V zvezi s tem prometom je verjetno nastala nova mitninska postaja v Klancu, ki se prvič omenja v drugi polovici 14. stoletja in se pridruži ob poti v beneška istrska mesta že nekaj desetletij prej postavljeni mitnici v Kačicah. V drugem desetletju 15. stoletja so si Koprčani začeli celo lastiti monopolne pravice v trgovini z žitom ter so določali cene žitu in zahtevali njegovo prisilno prodajo, da ne bi šlo v druga mesta.

Koprski tekmeč za trgovino iz zaledja je bil Trst, ki je sistematično oviral promet v beneška mesta. Pomembna strateška točka za prevlado je bil Socerb. Benečani so v njem postavili stalno vojaško posadko s kaporalom in kaštelanom na čelu. V njej je bil verjetno najbolj znani koprski plemič iz Skadra Ducaino, ki je leta 1478 z albanskimi priseljenci iz okolice Skadra tudi naselil po njem imenovano vas Dekani (Petronio, 1968, 250). Sploh so se po prvih vojnah s Turki na Balkanu albanski prebivalci z beneških posesti preseljevali v Istro ter tu sestavljali pomemben vojaški in iz njega izvirajoči plemiški sloj, kot npr. Antonio Lugnani – Albanese imenovan, kaštelan Pietrapelose (Marsich, 1878, 1423. 25. 6.) v 20. letih 15. stoletja, ali pa družina

Sl. 170: Podpeč, jama grad v notranjosti 360° (foto: D. Babič, 2021).

Brutti, ki je med drugim imela posest nad Podpečjo. Te družine pa ne gre zamenjevati z družino Brattijev, ki so imeli posesti v Ospu, Gabrovici in pod Socerbom. Del posesti Brattijev je po letu 1535 prešlo v last nečakov tržaškega škofa Bonoma (Marsich, 1878, 1593. 13. 5.), potem ko so na t. i. tridentinskem miru (1535) odločali o meji med Benečani in Habsburžani v Istri ter se je na tem zboru začrtana meja le z neznatnimi spremembami obdržala do propada Beneške republike.

Turška nevarnost je od konca šestdesetih let 15. stoletja za dobra štiri desetletja nekoliko umirila nesoglasja med Benečani in Habsburžani ter tudi med Kopro in Trstom, kar spričo turških čet v zaledju tega zaliva in še dalje v Furlaniji ni moglo biti brez posledic za razvoj trgovine. Poti do obmorskih mest so bile zaradi turških vpadov zelo pogosto zaprte in neprehodne, mesta pa so morala tedaj precej sredstev porabiti za obrambne ukrepe (zidava piranskega obzidja, obrambne postojanke ob robu koprskega ozemlja). Beneške milice so v svojih utrjenih postojankah čakale na sovražnika, ki je že dodobra oplnil podeželje ter odpeljal za delo potrebne ljudi v sužnost. Zato se je bilo potrebno oprijeti nove oziroma tradicionalne kmečko –

vojaške organizacije v obrambi pred Turki. Prebivalci so se o bližajočem sovražniku obveščali z dimnimi ter zvočnimi signali, za kar jim je dajala hribovita Istra odlične možnosti. Že ob prvem turškem bližanju deželi leta 1469 je bilo na ozemlju Kopra 70 mož pripravnih za orožje in obrambo (SM, 1469. 27. 3.).

Benečani so imeli izredno uspešno razpredeno obveščevalno službo tako na turškem dvoru, od koder je celo sam angleški kralj želel dobiti beneška poročila, kakor tudi v Italiji, kajti kljub izgonu beneškega baila (Gardina, 1981) iz Istambula je želel sultan Bajazid II., da mu kakor dotlej dož pošilja novice iz Italije (Žontar, 1973, 18–19).

Sl. 171: Zanigrad, ostanki obzidja gradu v spodmolu Škrljevica (foto: D. Darovec, 1989).

Sl. 172: Zanigrad, napis na prekladi vhoda v zvonik: HOC OPUS FECIT COMVNITAS SVONIGRADI ET SASIDI SUB ANNO DOMINI 1521 (foto: D. Darovec, 2020).

Sl. 173: Zanimgrad, zvonik in cerkev sv. Štefana (foto: D. Darovec, 2020).

vem gradu, na Socerbu, Mokovu in Zagrađu (nem. *Carstberg*, it. *Montecarso*) nekolikanj odbijal nenadne turške vdore, vendar so bili pri obrambi Kopra, ki se mu Turki nikoli niso neposredno približali,

V sklopu takih in podobnih nalog je nastal tudi zapis glavnih poti možnih turških vdorov v Istro, ki jih je v svojem poročilu beneškemu dožu leta 1475 podal neznani avtor:

»Iz Bosne prihajajo po poti preko Vinodola na Reko, Kastav in na Rašpor, od koder lahko prodirajo na levo v zaledje Pazina, proti Učki, Lupoglavu, Kozljaku, Labinu, Plominu, Svetvinčentu in nato v vse kraje med Puljem, Rovinjem in Porečem; po drugi poti v Motovun, Buzet, Pietrapeloso, Roč, Grožnjan in vse do Novigrada pod pristaniščem Mirne in od tod na Umag, Piran, Izolo. Na desno gredo lahko do Podpeči, Črnega Kala in utrdbe Socerb nad Dolino in vzdolž obale plenijo Koper, Milje, Trst vse do trdnjave nad mestom, pet milj od Devina«. (Cusin, 1934, 154)

Priznati moramo obveščevalčevo natančno poznavanje poti in krajev Istre.

Koprski komun je v času prvih turških vdorov v letih 1470–1501 že z obrambo v gradovih v No-

nedvomno izrednega pomena kašteli – vaške utrdbe (tabori) v Bregu. V zaledju teh mestnih utrd in posesti so se ob komunski meji razvrstili nekateri še vedno obrambnim namenom služeči kašteli. Po izgubi Mokova, Socerba in Novigrada na Krasu ter vasi Črni Kal z utrjenim kaštelom vrh Kraškega roba, so ponovno prišle do veljave utrdbe v naravnem obzidju ali pod njim, le Zanigrad se v drugi polovici 16. stoletja kot utrjen kraj ne omenja več. Te kmečke utrdbe, ponavadi z enim ali več od vasi plačanih vojakov, ki so med njimi nabirali tudi za orožje zmožne može in fante, so praviloma ležali vrh vzpetin s širnim razgledom, od koder so lahko s svetlobnimi (kresovi) in zvočnimi (topovi) signali brž opozorili sosednja naselja o premikih sovražnika (prim. Simoniti, 1980; Voje, 1976).

Sl. 174: Zanigrad. Freske v cerkvi Sv. Štefana. Wikimedia Commons.

Sl. 175: Zanigrad. Sv. Jurij upodobljen na freski v cerkvi Sv. Štefana (foto: D. Darovec, 2021).

Sl. 176a: Territorio di Lonche. Ozemlje med Loko in Bezovico na risbi iz leta 1811 (AST, DFAR, c. 333).

Po številu 13 vasi koprskega distrikta je že leta 1477 beneški dož Vendramin pri koprskem podestatu in kapetanu Baldasaru Trevisanu opustil davščin kot nagrado za hitro in uspešno oborožitev ter popravilo utrdb pred možnimi turškimi napadi (Marsich, 1877, 1477. 18. 12.), kar je bilo verjetno v skladu s skupnimi beneško-habsburškimi prizadevanji za obrambo pred Turki, saj je tega leta proveditor v Istri Fantin Marcelo dobil nalogo, da s koprskim podestatom in rašporskim kapetanom, kaštelani in mejnimi cesarskimi naselji preučijo možnosti obrambe proti skupnemu sovražniku (*comune inimico*) (Lettere, 1933, 1477. 8. 11.). Uredba se nanaša

na 14 vasi v Bregu, kajti v 16. stoletju so poleg vaških utrdb v Šmarju, Koštaboni, Glemu, Gradinu, Movražu, Kubedu in Hrastovljah, ki stojijo na občinskem ozemlju od Dragonje do Rižane, na ozemlju Kopra omenjeni še kašteli v Podpeči, Loki, Rožarju, Tinjanu in Ospu (Relazioni, 1890, 71–72); grad v Zanigradu je bil v času turške vojne porušen, za Zazid in Zased že ime vasi nakazuje utrjeno postojanko, v Bezovici pa je še v 17. stoletju omenjen kaštel (Relazioni, 1891, 301), ki ga potrjuje karta loškega komuna iz leta 1811.

Sl. 176b: Territorio di Lonche. Izrez iz risbe iz leta 1811, na kateri sta jasno izpisani lokaciji gradu nad Loko in gradu nad Bezovico (AST, DFAP, c. 333).

Grad v Črnem Kalu, ki je odlično nadziral »cesarsko cesto« iz doline Rižane čez Trpce mimo Soligrada in Prešnice v Klanec ter od tod na Kranjsko, je po beneško avstrijski vojni v letih 1508–1516 pripadal socerbskemu gospostvu in bil z okrajem leta 1521 neposredno priključen Kranjski.

Beneško-avstrijski »konfini«

Na »avstrijski« strani mejne črte, ki je tekla od mitnice v Žavljah do Podgorja in naprej v kraški del Istre ter v okolico Pazina, ali natančneje: manjši del vasi Mačkovlje, vasi Prebeneg, Socerb, Kastelec, Črni Kal in Črnotiče, so priznavali avstrijskega vladarja; kraji na »beneški« strani črte pa so bile vasi: Osp, Gabrovica, Rožar, Loka, Bezovica, Podpeč, Zazid in Rakitovec, kot zadnja vas koprskega ozemlja že globoko v Istri na meji med Brkini, Čičarijo in Krasom. Beneški dokumenti večkrat omenjajo obhode po spornih zemljiščih (*differentie*), ko so iskali *zlamenja od termeni i kunfini*, zelo redki pa so sporazumi z dajanjem *rote* in »zaveze«, s katerima se stranki v sporu zaklinjata, da se bosta dogovora držali (Bertoša, 1985, 134–5).

Kmetje še danes poznajo t. i. »muše«, to je tudi do 20 in več metrov dolg, meter visok in dva do tri metre širok kup kameinja, ki so ga beneški ali habsburški podložniki nametali ob meji za zaznamovanje mejnih posesti. Predel nad današnjim kamnolomom Tivnik ob istoimeni cesti, kjer so se še leta 1750 prepirali Gabrovčani in Črnokalci za posest, imenujejo »Na mušolah«. Tudi med Ospom in Socerbom so še vidne muše, kakor na Kojniku, na meji med nekdanjim avstrijskim Podgorjem in beneško Podpečjo. Toponimi ob meji med drugim kažejo zanimivo prepletanje romanskega in slovanskega jezika, morda pa še celo dediščino predrimskega obdobja Histrov.

Negotove in političnopravno nedefinirane beneško-avstrijske »konfine« so z obeh strani branili predvsem istrski kmetje, ki so služili v bojnih četah – černidah ali so se spontano od primera do primera organizirali v rokovnjaške skupine, da bi se oboroženi z arkebuzami, mušketami, noži, sekirami, vilami in kosami branili pred uzurpacijami svojega območja ter se ogorčeno borili za vsako ped zemlje, za vsak hrast, izvir vode, kal in šop trave; eni drugim so odvzemali zemljišča, uničevali letino, kradli govedo in ovce. Vendar še v začetku 18. stoletja uradnik za mejna vprašanja Andrea Fini opozarja koprskega podestata in kapetana, kako postopno izginjajo

dokazi o meji: stare listine so propadle, mejniki izginili ali bili nasilno odstranjeni, a »s smrtjo onih vaščanov, ki jim je bil znan potek meje, pokopljejo spomin, ki ga nima kdo več hraniti«. Tako se je boj za meje praviloma odvijal kar na terenu samem.

Meja se je začela pri reki Glinščici, ki so jo Tržacani želeli na vsak način pregraditi, jo usmeriti na beneško zemljišče ter potem zavzeti prostor med starim in novim koritom. Beneški podložniki so s pomočjo soldatske onemogočali take zamisli, poroča Krištof Tarsia leta 1750 (Bertoša, 1985, 132). Od Glinščice je meja potekala po sredi vasi Mačkovlje, tako da so prebivalci na južni strani ceste priznavali beneško, na nasprotni strani pa avstrijsko oblast. Med njimi ni prihajalo do nasprotij.

Meja med beneškim Ospom in avstrijskim Prebenegom se je začela Pr' Trombina, kar pomeni s hlodi narejen prehod čez reko. Bršanjevce so mejni kraj pri Ospu, sledi jim Varda, to je »straža«, ravno tako zelo pogosto ime, ki ga premore skoraj vsaka vas. Na tromeji s Socerbom in Prebenegom se je meja povzpela na Hrib, nato na Bršljanko in Kolonje, steni v obliki dveh kolonj (portalov), višje pa so že socerbske stene. Nato je meja med nekdanjimi beneško-avstrijskimi posestvi potekala po Krasu;

Sl. 177: Meja med Beneško republiko in Vojvodino Kranjsko, izrez od Miljskega zaliva po Kraškem robu do Rakitovca, 18. stoletje (ASTs, DFAP, c. 327).

v lasti Ospa so v podnožju Krasa Solince, pogost toponim, kjer so ovcam dajali sol, da so se boljše pasle. Ob nekdanji meji se dalje razprostirajo še Vačje (ovčje) staje in Olovske staje, kjer so napajali živino.¹¹⁹

Na beneški, torej praproški strani se proti Črnotičam razprostirajo Rebar, Podgrublje (grublje pravijo tudi mušam, sicer je to naziv za gomi-lo kamenja, ponavadi zapuščenih zaselkov), Na konfinu, Pod robom, Pr' Štefanci, Pr' dola. Na Debelem hribu je meja v pravem kotu naglo zavila proti jugovzhodu do Pr' table, Na gorice, Nad šrbino in do Jezera, ki je že Podpeško, Nadjezer pa Podgorski.¹²⁰

Dalje je beneška meja potekala proti vzhodu na Pregen, vrh Kojnika (domaćini pravijo Konjak) in na Kosmačič (oba nad 800 m) ter na že zazidski Lipnik in rakitovski Kavčič, kjer vasi že mejijo z nekdanj avstrijskim Podgorjem, Jelovicami in Vodiciami.¹²¹

Petračca je že na tromeji med Kastelcem, Črnim Kalom in Gabrovico; dalje je meja zavila na jug po Mušlah ob cesti Tivnik proti Črnemu Kalu, kjer se je Pr' pilu (toponim označuje razpelo, Kristusa, ki je običajno postavljeno na križiščih poti) odcepila steza, ki je po Bregu vodila do slikovitega črnokalskega gradu na skali, visoki okoli 30 metrov ter povsem ločeni od okolja, s katerim ga je povezoval 4 metre dolg dvižni most. V podnožju gradu je bila v Bregu v jami Frtici (*fortezza* = trdnjava) utrdba podobne zasnove kot utrdba v jami nad Podpečjo. Še pred zadnjo vojno je bilo lepo vidno zidovje s strelnimi linami, ki je zapiralo jamski vhod in spominjalo na rimske utrdbe. Lepo oblikovano zidno opeko so takoj po vojni uporabili za gramoz pri gradnji ceste.

Pil je v zaledju obmejne Končine, Motounc nasproti gabrovskega Škalerjevca pa že sega do Križišča med Rožarjem in Gabrovico. Sprva poteka črnokalska meja po Podbrdu na Čelobrdo in zavije po sredi vrha Strnice. Z rožarske strani so se beneške posesti ob meji razprostirale od Križišča do potoka Rovne; od njegovega izvira si sledijo Komiščica, Krniške njive, Senožeti in Reber, ki meji s črnokalskimi oziroma že kortinskimi Slugi pod Strnico. S Kortinami se je avstrijska posest zajedala globoko proti Rižani, tako da so ob njenem desnem bregu do Štefanjskega

119 Pričevanje O. S. T. iz Ospa; zapis pri Darku Darovcu.

120 Pričevanje J. R. iz Praproč; zapis pri Darku Darovcu.

121 Pričevanje J. R. Š. iz Podpeč; zapis pri Darku Darovcu.

potoka, meje z beneško Loko, bili avstrijski Koreliči, Štrohli, Šali, Navali in Kovači. Nedaleč od tega potoka je Štranga, kot domačini imenujejo most čez Rižano (Mostičje), kjer mejita že Loka in Kubed; kraj spominja na zaporo prehoda ali rastel, kot so Benečani imenovali obmejne postojanske za preprečevanje prenosa kužnih bolezni.

Na habsburški strani se je razprostiralo socerbsko gospostvo. Leta 1578 sta v Socerbu omenjena mitničar in nov davek na vino. Zaradi

Sl. 178: Izrez iz geografske karte Istre, ki jo je izdelal Pietro Coppo, 1525 (hrani: PMSMP).

Nel retroterra di Trieste e Capodistria, sino ai Monti della Vena che dividono la Parte della Cragna con territori Veneziani: ... cernotical/ v., ospo/ v., c. s. seruo, cernic/al. v., popech/cor., crastoia/ v. lonca/ v., bisuizza/ v., rosarol/ v., couedo/ v., Figarol/ v., muras/ v., cubiliza/ v., ... RASPO, rachitoa. v., PINGVENTO, piera pelosa, ... socirgo/ v., castel bona, s. pietro de/la mata/ v., montel/ v., geme. v. ... (prim. Lago & Rossit, 1981, 36).

osredotočenja kmečke neposredne trgovine iz zaledja prek Črnega Kala so Tržačani leta 1563 vas opustošili. Kljub temu je socerbski kaštelan ob poti postavljajl zasede, da bi onemogočil trgovski promet Kranjcev (*Cranzi*) s karavanami konj, oslov in najpogosteje mul (*mussolati*) ali na človeških plečih (*spalanti*). Tem prizadevanjem se je npr. leta 1612 priključil tudi socerbski *flegar* (oskrbnik) Marko dell' Argento, ki je s 50 kmeti iz Črnega Kala zaprl cesto pri Gabrovici, da bi onemogočil karavansko trgovino s Kopro (Bertoša, 1985).

Razprtije s podložniki socerbskega gospostva so se začele pri prebeneškem Largovcu, ker so kmetje tako iz Ospa kot iz Prebenega prehajali mejo s svojimi četami. V podnožju gradu je istoimena vas mejila z Ospom na predelu, imenovanem Svinjce, ter po Spodnjem Krasu do posesti vasi Kastelca; tu so od mejne parcele z Ospom, do Blagarice, Baredov, Vale, Na rotondi in Kostelšće staje ali Brstenika, kot se imenuje še sporna cesta, tudi v naslednjih stoletjih potekali nenehni boji. Okoli leta 1637 so Kastelci postavili na skupnih pašnikih dračje v znamenje mejnika, vendar so ga na pritožbe Gabrovčanov odstranili (CPT, 1891, 201). Beneški senat pa je leta 1683 svojim podložnikom prepovedal uporabo vode pri izviru Brstenik (Bresovak), ker da je že četrta milje v posesti grofa Petazza s Socerba (CPT, 1891, 202).

Zatem so ob meji že gabrovske Komiščice (čest toponim iz komuna, komunsko, srenjsko) in na gabrovskem Krasu Mušovlje ter Griža. Pod črnokalskim Tivnikom se je meja spustila na Škalerjevec do Matagunca, kjer je bila pri Križišču tromeja med nekdanjima beneškima Gabrovico in Rožarjem ter avstrijskim Črnim Kalom.¹²²

Josip Verona opisuje razprtije zaradi pašnika in gozda med socerbskim Kastelcem in koprsko Gabrovico, zaradi katerih sta se na Krasu nad Ospom 20. oktobra 1584 ob 12. uri sestala koprski podestat in kapetan Giovanni Malipiero ter Vitto Norimberch, cesarski orator. Običajno so vse vasi pod Kraškim robom (*Venna*) imele pašnike na Krasu, tako tudi Osp in Gabrovica, kajti naselja v podnožju so nastala zaradi močnih vetrov, ki vladajo v tej deželi, nam pojasnjuje Verona. Tako je meja Ospa in Gabrovice z

122 Pričevanje Z. I. iz Kopra; zapis pri Darku Darovcu.

vasjo Socerbom, Kastelcem in dalje Črnim Kalom že od pogodbe v Wormsu leta 1521 potekala po dveh cestah imenovanih Brstenik (*Brestenich*), ki vodita od Kastelca na Črnotiče in Tivnik (*Thimnich*), od Trpcev prek Črnega Kala v Koper. Vendar je leta 1562 kaštelan Socerba Petaz naenkrat privlekel na dan listino iz leta 1545, po kateri naj bi Giovanni Paulo Bratti, koprski plemič, podelil sporni pašnik Nikolaju Božiču (*Bosich*) iz vasi Kastelec pod Socerbom. Benečani so domnevali, da je bil dokument ponarejen, kajti že leta 1562, ko so se razprtije pričele, pašnik, ki je segal globoko prek ceste na ozemlje Gabrovice, ni pripadal nikomur od Božičevih sorodnikov. Tudi ko so istega leta odšli na teren s štirimi pričami – domačini, od tega sta bila dve iz nadvojvodskih dežel – so potrdili mejo po cesti do izvira (*fontane*) Brstenik. Pri kamnu z vklesanim križem (Beli kamen?) je zavila po cesti, imenovani Tivnik. Pod to cesto je bila že gabrovska Griža, v lasti Purgarjev. Kljub

Sl. 179: Starci. Ostanke dveh srednjeveških stolpov z obzidjem v bližini vasi Gradin (foto: D. Darovec, 2007).

*Sl. 180: Starci. Bolje ohranjeni stolp
(foto: D. Darovec, 2007).*

je volov na Kojniku (*in monte Gelovizza detto Conik*), ko se je na cesarski strani neki Silik potegoval za svoje terene. »Benečani« iz Gabrovice pa so uničili celotno letino nekemu Gruzechu iz Kastelca, češ da je sadil na njihovi zemlji (CPT, 1891, 358). Poleg tega so Gabrovčani večkrat zahajali v črnokalske vinograde (Vilfan, 1954, 28). Pogosti boji za »konfine« so bili na meji med beneškimi Prapročami, ki so se leta 1462 kot samostojen komun ločile od Podpeči, in nadvojvodskimi Črnotičami. Tako je že koprski podestat in kapetan, poznejši dož Nicolo Donado, leta 1580 obsodil trojico iz Črnotič zaradi kršenja meje (CPT, 1891, 358).

temu pa je graščak še vedno svojevoljno premikal mejo in celo dva Gabrovčana dal zapreti na grad Socerb, tako da so morali posredovati pri samem dunajskem dvoru za njuno izpustitev (ASVe, ASCC, 1588). Ukrepe socerbskega graščaka lažje razumemo v luči še vedno napetega boja za pritegnitev trgovine v obalna mesta, ko so tudi kranjski deželni stanovi podpirali kmečko trgovino, ki je obvladovala zlasti neposredno trgovino z žitom v zameno za sol, medtem ko so zemljiški gospodje v veliki meri posegali v prehodno trgovino z agrarnimi proizvodi.

Na meji so se vrstili konflikti, cesarski so si prilaščali koprsko ozemlje, premikali »konfine«, uničili svet nekemu Zacottiju in odvzeli dva konja dvema koprskima prebivalcema. Koprčan Brutti se je leta 1584 vmešal v neki spor med Podpečani in cesarskimi iz Socerba zaradi kra-

Sl. 181: Pičurska jama nad stolpoma Starci, kamor so se lahko zatekli vaščani pred vdori sovražnikov. Na sliki usposobljeni jamski vodnik Franci Malečkar, ki opozarja, da jama še ni ustrezno zavarovana (foto: D. Darovec, 2021).

Da se niso prepirali za posesti samo različnim državam pripadajoči podložniki, priča t. i. vprašanje »pascolov« med Hrastovljami in Dolom, ki ga je 29. junija 1679 razrešil tedanji koprski kapetan Slovanov Elio Belgramoni (Marsich, 1887, 1679. 29. 6.) kakor tudi spor med Gabrovico in Rožarjem, ki se je ohranil v ljudskem spominu. Pravdanje so seveda morali plačati, in Rožarci so se odločili, da bodo sodniku (gre za kapetana Slovanov) dali velik bakren kotel olja, Gabrovčani pa so se odločili za velikega prašiča. Ko so Rožarci po razsodbi prišli na sodnijo potarnat, zakaj je sporno ozemlje dodelila Gabrovčanom, se je izgovorila, da ko so slednji pripeljali prašiča, je ta prevrnil kotel z oljem, in jim je tako ostala samo svinja.¹²³ V teh dveh vasesh so imeli posesti koprski plemiči Manzoni, na kate-re je spominjal zaselek Manzinovec, današnji Cepki (De Totto, 1940, 73).

¹²³ Pričevanje B. S. iz Stepanov; zapis pri Darko Darovecu.

Precej nestrpnosti je bilo med Rožarci in Črnokalci zaradi njive in gozda Ivačevca (*Inacevaž*) na levem bregu Rižane. Spomladi leta 1662 je 25 kmetov iz Črnega Kala, v trenutku ko je Jakob Oblak iz Rožarja oral na Ivačevcu, vdrlo na beneško stran, češ da je posest njihova. Oblaku so vzeli oba vola in plačati je moral odškodnino za lastitev zemljišča, kot običajno pol orne vina (1 orna = 65 litrov). Vendar se Oblak ni dal in pritožil se je županu, ta pa kapetanu Slovanov, ki je posredoval pri koprskem podestatu Morosiniju. Slednji je ugotovil, da je bilo zemljišče od nekdej koprsko, vendar je s pomočjo notarskih zapisov odkril, da je še Ottavio Pola iz Kopra 18. maja 1659 dal Simonu Cahu (*Zach*), županu Črnega Kala, in Luki Bažcu (*Bassež*), podžupanu (*Pozuppo*) iste vasi za 13 liber in 10 soldov za leto dni v zakup. Že zadnjega maja 1659 pa je Ottavio Pola Ivačevca prodal sporno ozemlje Carlu del Tacco, Koprčanu, ki so mu tedaj zapovedali, naj v bodoče ne daje zemljišča v zakup tujim podložnikom in naj se pogodba z njimi razveljavi, kar so tudi storili. Ker pa niso izplačali odkupnine, so Črnokalci Oblaku septembra 1662 uničili ves pridelek ter v naslednjih letih še dalje sekali v gozdu (CPT, 1891, 200, 397–399).

Sl. 182: Glem, pogled na obnovljeni srednjeveški stolp – grad, v ozadju del starega mestnega jedra Kopra s Koprskim zalivom. Wikimedia Commons.

Po Štefanjskem potoku je meja med državama zavila na sever pod Kovšce do Stene, kjer je že tromeja s Črnotičami. Ločani imenujejo predele ob Štefanjskem potoku Ravne, Fara, Škofinjevec, Babe in Bučnik; Jeglica pa že meji s Črnotičami, s katerimi Ločani mejijo še na Loškemkrasu in na Plasi.¹²⁴ Nad Plaso se razprostira Kras, ki ga med seboj delijo Loka, Bezovica, Praproče in Črnotiče. Slednje so bile avstrijske; meja je pri Podlisični zavila na Nadgradišče, kjer je na Gradišču slikovita cerkvena sv. Marije Snežne, kamor so vsako leto 5. avgusta dopoldne romali iz bližnjih vasi. Na mestu, kjer sta leta 1665 sezidala cerkev domačina Tomaž Škorja in Krše Gobina (kar je razvidno iz napisa nad portalom), je stala še starejša in je v času osmanskih vojn služila za tabor.¹²⁵ Od Zagradišča je meja potekala točno ob že praproških Pobčevijah do Debelega hriba na tromeji s Podgorjem.

Sporna je bila tudi ves čas cesta, ki je ob Štefanjskem potoku po ozemlju Črnega Kala zavila proti Loki in nato dalje pod Bregom po beneškem ozemlju mimo Podpeči proti Buzetu ali Čičariji. Potekala je dobro četrtino po habsburškem ozemlju, zato so liberajterji,¹²⁶ najemniški vojaki s sedežem v gradu Socerb, ki so tovarnikom odvzemali konje in blago ter nanje streljali z arkebuzami, nekajkrat odvzeli beneškemu podložniku vino in sol, ki so jo le-ti tovorili v svoje vasi na meji v za to posebej namenjena solna skladišča (*magazzini al confine*) (SR, 1902, 1642. 12. 3.), da bi jo tem lažje prodali Kranjcem. Vaščani

Sl. 183: Glem, ostanki gradu leta 1989 (foto: D. Darovec, 1989).

124 Pričevanje I. S. iz Loke; zapis pri Darko Darovcu.

125 Pričevanje J. F. iz Črnotičev; zapis pri Darko Darovcu.

126 Liberajter je beneška izkrivljenka nemškega častniškega čina Überreiter (nadkonjenik).

Podpeči, ki so s soslednjimi avstrijskimi podložniki delili skupno loko na sami meji, so živeli v stalnem strahu, da jim ne bi odvzeli pravice uporabe tega naravnega rezervata za pašo in napajanje živine. Tako so se poskušali v letih 1567/68 iz Podgorja kraljevi podložniki vtihotapiti z živalmi ter s postavitvijo nove meje pridobiti obširen kos zemljišča v škodo Podpečanov (CPT, 1891, 357).

Dogodek so Podpečani oznanili koprskemu kapetanu Slovanov, obenem pa se je pojavilo vprašanje pripadnosti zaselka Brežec. Ponovno so formirali komisije in leta 1571, ko se je koprski podestat odpravil skupno s socerbskim kapetanom na ogled meje in zaslišanje prič, so prvemu svetovali, naj ogled poteka v prijateljskem vzdušju (Lettere, 1934, 72). Vseh devet prič (Matej Gerbac in Bene Gerbac iz Rakitovca, Helias Zulian sin pokojnega Clementisa iz Rakitovca, Gregor Giacogna iz iste vasi, Gregor Resez (Rožac?), prav tako iz Rakitovca, Štefan Flanvia iz Podpeči in Luka Vilič iz Podgorja, gospod Franciscus Corin iz Buzeta in gospod Jacobus Maior iz Loke) je potrdilo, da je bil Brežec pred 50 in več leti, kolikor so pomnili, v lasti Ivana Contestabila iz Podpeči. Jacobus Maior je še dodal, da se še spominja, kako je pred več kot 50 leti v imenu Jakoba Muž-

ca prepisal Brežec na meji med Podpečjo in Zazidom Ivanu Contestablu, in da mora o tem obstajati dokument pri rašporskem kapetanu (ASVe, ASCC, 1588), ki so ga tudi našli (iz leta 1489) (CPT, 1891, 357).

Iz Doline prek Socerba, Kastelca, Črnotič, nad Prapročami Pr' tabli, neka-ko 100 m višje od današnje ceste pa je potekala stara cesta, ki je iz Trsta vodila

Sl. 184: Glem, obnovljen stolp in začetje cerkve blažene Device Marije (foto: D. Darovec, 2021).

na Podgorje in dalje prek Čičarije na Reko. Po njej so domačini z volovskimi vpregami vozili les v Trst, večkrat pa so predvsem za v Koper uporabljali cesto, ki je iz Čičarije vodila prek Dan, Bresta in Rakitovca na Zazid, Podpeč in v dolino Rižane po poti, ki v glavnem še danes teče po nekdanji stezi. Okoli Loke, Bezovice in Podpeči so zaradi ugodne sredozemske klime pridelovali oljke, sadje in zelenjavo. Pridelke so ženske nosile redno v Koper in Trst, pa tudi v Čičarijo, kjer so prebivalce teh vasi imenovali »solatarji«. ¹²⁷

Trgovski tokovi

Beneški viri večkrat poudarjajo, da so kljub stalnim razprtijam za posesti podložniki ob obeh straneh meje vneto trgovali med seboj. Kranjski tovarniki so vsaj od 13. stoletja dalje za potrebe mesta Kopra dovažali dragoceno žito, odvažali pa predvsem sol. Benečani so šli celo tako daleč, da so dovažali sol na mejo. Tako beneški senat proveditorju za sol v Istri Surianu v začetku leta 1631 naroča, naj vendar že potroši nekaj denarja iz svoje blagajne in poskrbi za prevoz soli na Kranjcem ustrezne kraje (SR, 1902, 1630. 2. 1. m.v.). Čez nekaj dni so providurju dovolili, da lahko, tako kot je to počel že njegov predhodnik Olmo, prepelje sol na mejo in naj se nikaar ne pogaja z agenti socerbskega graščaka Petazza, ki za njihove potrebe nimajo razumevanja (SR, 1902, 1630. 14. 1. m.v.).

Beneški providur v Istri leta 1629 opisuje trgovsko razgibano dejavnost pri proizvodnji soli, njenem hranjenju v mestu in prevažanju na podeželje. Poroča, da jim je ob neki priložnosti uspelo prepeljati 200 modijev soli (1 modij = 13 starjev) ¹²⁸ v neko skladišče na zelo nevarnem kraju ob koprski meji. Obenem je pohvalil domačine, ki ob obilnih letinah predelujejo sol, shranjeno na podeželju (*in campagna*), v lepo belo zrnato sol in jo prodajajo Kranjcem po višji ceni, kot velja na trgu. Pri pollegalni trgovini so torej dejavno sodelovali tudi beneški načelniki v Istri, ki so večkrat poudarjali, da s tovrstno menjavo preprečujejo tihotapstvo, poleg tega pa da v času epidemij »nadomeščajo« običajno trgovinsko menjavo.

¹²⁷ Pričevanje A. C. iz Bezovice; zapis pri Darku Darovcu.

¹²⁸ V 16. stoletju je veljala menjava 1 solni star (= okoli 60 litrov) za 1 pšenični star (= okoli 75 litrov) (prim. Gestrin, 1965; Mihelič, 1989; Darovec, 2004).

Sl. 185: Šmarje so tudi premogle vaško utrjeno postojanko – grad. Pogled na župnijsko cerkev sv. Jurija s stolpom (foto: D. Darovec, 2021).

Za promet iz zaledja v beneška istrska mesta so bile poleg poti čez pivško-brkinsko območje, predvsem po skritih, za tihotapstvo izrednih poteh čez Čičarijo, vendarle važnejše poti čez Klanec, dalje skozi Dolino in končno, predvsem v 16. stoletju, tudi čez Trst. Pot proti beneškim mestom čez Klanec se je ločila od »tržaške« pri Divači ter je šla čez Kačiče. Od mitnice v Klancu, ki je bila nekaj časa podrejena tudi tržaškemu mitničarju, so vodile v istrska beneška mesta različne poti, ki so jim tri glavne smeri kazala podolja rek: Glinščice s povirjem blizu Klanca in izlivom pri Žavljah, Osapske Reke, ki izvira pri Gabrovici in se izliva v Miljski zaliv, ter Rižane, ki je v celoti tekla po koprskem ozemlju. Prva pot je vodila v Dolino; po njej se je promet v veliki meri usmerjal proti beneškim istrskim mestom, a deloma vendar tudi proti Trstu. Ob njej je bila najpomembnejša mitnica v Mokovu, ki pa je izgubila na pomenu po beneško-avstrijski vojni; zatem se je promet začel usmerjati po obveznih poteh v Klanec in Trst; pot skozi Klanec

je že leta 1536 omenjena kot poglobitna pot proti istrskim beneškim mestom. Tako je pridobila na pomenu pot, ki se je od Klanca proti Kopru usmerila na Kraški rob in se pri Prešnici mimo Trpcev in Soligrada spustila na Črni kal ter proti Rižani. Vendar starejša pot ni šla po Rižanski dolini, ampak je prek Loke in Bezovice (ob zgornji Rižani je bil most, ki ga viri označujejo kot zgornji), lahko pa tudi skozi Podpeč, Zanigrad in Dol (Relazioni, 1890, 441–2) vodila na Kubed. S Kubeda je zavila proti Kopru čez Sv. Anton (Pridvor) in Pobege, kamor se je, nekoliko naprej, od druge polovice 14. stoletja stekala tudi pot po desnem bregu Rižane, ki jo je prečkala pri »spodnjem mostu«, potem ko se je priključila poti iz Doline. Od tod je šla do Škocjana, kjer je bilo pri mostu čez Badaševico križišče poti v Koper, Šmarje ter proti Izoli. Ob teh poteh se mitnice ne omenjajo, a tudi v beneških istrskih mestih imamo o njih le redke vesti. Vsekakor so mitnine sprva pripadale mejnemu grofu, torej oglejskemu patriarhu, a v Kopru že v 13. stoletju deloma tudi tamkajšnjemu škofu.

Sl. 186: Pogled na vas Koštabono (Castel Bonae), kjer je bil srednjeveški grad (foto: D. Podgornik, 2007).

Ko so morala ta mesta dokončno priznati beneško oblast, so vsi dohodki mitnin pripadali njej. Mestnim komunom so Benečani pustili le posamezne dace, kot je bil npr. leta 1380 dac za meso, ki so ga plačevale vasi v koprskem distriktu (STKP, 1668, V/13, 137). Le sem in tja so mitnine, ki so jih dajali praviloma v zakup, odstopali mestom, npr. za popravilo mestnega obzidja, cest, пристanišč ipd., kot npr. leta 1380 (La Provincia, 1880, 107) ali pa v primeru velikih pomanjkaj (Marsich, 1877, 1386. 20. 10.).

Ob teh poteh so nemalokrat vdirali na beneško ozemlje liberajterji, najemniki z gradu Socerb, ter jemali tovornikom sol in drugo tihotapsko blago (vino, olje). Med njimi je bilo več izgnanih (*banditi*) oseb, ki so jim bile odvzete vse pravice (*civiliter mortui*) in ki so bili pripravljeni pri svojih nasiljih tvegati življenje. Med njimi so bili tudi muslimani iz turških dežel in marsikateri izmed senjskih Uskokov. Leta 1662 so cesarskim podložnikom iz Dan liberajterji iz Klanca na poti med Podpečjo in Zanigradom zaplenili sol, ki so jo kupili v Kopru in jo tovorili beneškim podložnikom v vasi rašporskega kapetanata (CPT, 1891, 202).

Sl. 187: Koštabona, cerkev sv. Andreja na pokopališču (foto: D. Podgornik, 2007).

To so počeli, da se ne bi prazni vračali iz mesta, kamor so peljali les iz Čičarije. Mnogokrat so neupravičeno odvezemali kmetom na mitnicah že plačano blago. Toda tudi kmetje niso molče trpeli njihovih zverinstev in so npr. leta 1610 z njimi obračunali. Pripeljali so jih na trg v Postojno in do golega slekli, ko so opazili, da so obrezani (Vilfan, 1963, 4).¹²⁹

Ob regularnem trgovanju je dobivalo vse širše razsežnosti tihotapstvo in so se z njim v zadnjih stoletjih Beneške republike poleg kmetov ukvarjali tudi meščani. Mesta so potrebovala žito, platno, proizvode iz železa ipd., zaledje pa predvsem sol, ki je bila npr. leta 1609 šestkrat dražja v Trstu kot v beneških mestih (Premrou, 1931, 1609. 10. 8.).

To kontinuirano izmenjavo proizvodov odlično ponazarja slovenska literarna povest iz leta 1858 o Martinu Krpanu, ki je tovoril – tihotapil sol, kresilno gobo in bruse. Pisatelj Fran Levstik je želel v njej izoblikovati izvirnega junaka vzpostavljajoče se slovenske narodne skupnosti, kaže na nekaj stoletno delovanje in izmenjavanje vsakovrstnih dobrin slovenskega prebivalstva (prim. Darovec, 2021). Krpan je imel vse značilnosti zvitega trgovca (Benečana), prekaljenega vojaka – kmeta in močnega Slovenca. Krpanovo bivališče v Vrhu pri Sv. Trojici lahko postavimo v skoraj vsako slovensko pokrajino,

Sl. 188: Detajl nagrobnega spomenika na pokopališču v Koštaboni (foto: D. Podgornik, 2007).

¹²⁹ Vabljava je domneva, da je bil liberajter tudi Brdavs, nasprotnik Martina Krpana. Morda je bil Brdavs prej tisti Turek iz konca 15. in začetka 16. stoletja, ki je napadal Dunaj z več strani, najprej čez Istro in Furlanijo, in je Slovenec – kmet (Krpan) kot zadnji stražar mesto branil; lipa pa je organizirana obramba s tabori, v katero je Turek neuspešno zasekal. Tabori so pravočasno zavarovali prebivalstvo pred sovražnim napadom, tako da je odpadlo presenečenje, turško najmočnejše orožje; nazaj grede pa je Turke razjarjena kmečka vojska praviloma če že ne pobila, pa nagnala v beg in pobrala plen.

Sl. 189: Koštabona, cerkev sv. Elia, vhod v cerkev krasi portal nad katerim je zanimiva kamnita plastika iz 18. stoletja z Bogom očetom na sredini, ki ga obdajajo angeli (foto: D. Podgornik, 2007).

kot npr. v Hrastovlje, kjer je znamenita cerkvica sv. Trojice s freskami in protiturškimi taborskimi obzidjem, nad vasjo pa se razprostira Vrh, kjer so še vidni ostanki stare cerkvice sv. Marka in prvotnega naselja, ki je verjetno navedeno tudi v zapisu Milka Kosa za leto okoli 1300 (Kos, 1964).

Na Krpana spominjajo tudi pripovedke med ljudmi v Bregu. M. C. iz Bezovice mi je pripovedoval: »Še moj nono mi je pravil, da je Martin Krpan »kontrabandiral« sol iz Sečovelj, šel po skrivnih poteh mimo Kort nad Izolo in po našem kolovozu, ki gre v Kobo, naprej prek Čičarije na Kranjsko. In bil je tako močan, da so se ga vsi bali. Nekoč pa se je na našem kolovozu, ravno kjer se pot zoži, tako podelal, da je moral iti cel komun čistiti.¹³⁰ Nona V. iz Rakitovca je pripovedovala, kako je Martin Krpan na poti čez Čičarijo večkrat pod »guro« prespal. Nekega

¹³⁰ Pričevanje M. C. iz Bezovice; zapis pri Darku Darovcu.

dne, ko se je ravno udobno zleknil, ga je napadel trop možakarjev. Ni se dosti zmenil zanje, le pomenljivo si je dejal: »Kaj me te muhe ople-tajo« in z enim samim zamahom stresel nepridiprave s sebe.¹³¹

Uskoška vojna (1615–1617) in obrambne postojanke

Ob vseh razprtijah – zaradi meje, zaradi dolgotrajnih in ostrih sporov glede uvoza in izvoza nekaterih artiklov (predvsem soli), zaradi prizadevanj Tržačanov za izgradnjo solin pri Žavljah in Koprčanov, da jih uničijo, zaradi statusa trgovcev, ki so prihajali na sejme, zaradi politike carinjenja, tranzitnega prevoza, zapiranja meje idr. – so temeljna nasprotja med poglavitnima evropskima silama na Balkanu nastajala zaradi rivalstva za svobodno plovbo na Jadranu.

Po drugi polovici 16. stoletja so se Benečani zaradi prenosa svetovne trgovine na zahodne obale Evrope in izčrpavajočih vojn s Turki ter Habsburžani pogrezali v čedalje hujšo krizo. To se je kazalo ne le v vedno večji moči Habsburžanov in uspehih Tržačanov v pritegovanju trgovine iz zaledja v svoje mesto, ampak tudi in predvsem v trgovini z beneškimi istrskimi mesti.

Na Jadranu so Benečane v njihovi trgovini z daljnimi deželami ogrožani Uskoki, odlični pomorščaki, ki so iz Senja večkrat na svojo roko predvsem pa po nalogu Habsburžanov gusarili po Jadranskem morju. Bili so izvrstni vojaki in so služili v najemniških vojskah, predvsem Frankopanov. Socerbski graščak Petazzo, gospod Socerba, Švarcenega in Novega grada jih je zelo rad najemal za vojake oziroma liberajterje.

Tako se koprski podestat in kapetan Hieronimo Contarini leta 1601 pritožuje nad njim, da je Uskokom dal zatočišče ter jih vzel v službo, potem ko so pustošili po beneških krajih. Ravno tako se pritožuje nad družino Šiškovičev (*Siscovich*), ki imajo v lasti Lupoglav, utrjen kraj, kjer je ženska poglavarka družine s svojimi sinovi nudila zatočišče Uskokom, ko so plenili po krajih *Serenissime* (Relazioni, 1891, 118). Koprski podestati so opozarjali senat na bližajočo se

131 Pričevanje I. R. iz Rakitovca; zapis pri Darku Darovcu.

nevarnost ter na nujnost obrambnih ukrepov na koprskem podeželju, saj so koprski vohuni npr. že leta 1612 našteli v kaštelih okoli Trsta 1.500 vojakov. Tako so začeli ponovno obnavljati utrdbe, ki so jih po turških vdorih zmeraj bolj zanemarjali. Leta 1606, ko je bilo na koprskem ozemlju 5.155 prebivalcev, v mestu pa 3.905, koprski podestat in kapetan našteje samo še devet krajev, ki imajo status kaštela (v 16. stoletju 12): Tinjan, Rožar, Osp, Loka, Podpeč, Hrastovlje, Movraž, Kubed in Glem; v vseh je bilo orožje, ki so ga čistili vaščani in shranjevali v posebnih za to namenjenih prostorih.

Zelo dobra je bila utrdba v Ospu, postavljena v jami v živi skali, dolga kakih 100 korakov (po 1,73 m; Herkov, 1971, 99) in široka 80, z obilico vode, ki je izvirala iz lukenj v gori in odtekala po sredi jame. Na vhodu je bil zid, ki je zapiral vhod v jamo. Kraj je bil zastražen s tremi topovi (*falconetti*), tremi arkebuzami na nožicah (*arcobusoni di cavaletto*), trinajstimi spicardami (vrsta strelnega orožja podobna katapultu), tremi jermeni (*codette*) in štirimi sulicami (*arme d'bastia*). Stalno je bil na straži en vojak; ščitil je vas, živila, vino in olje, ki so jih prebivalci shranjevali v utrdbi. V primeru nevarnosti so se v jamo lahko zatekli vsi vaščani z živino vred. Tudi Podpeč ima naravno jamo v skali nad vasjo; notri je bilo dovolj tekoče vode ter je služila podobnim namenom kot jama v Ospu. Varoval jo je stražar. Ozka pot, ki je vodila do nje, je omogočala prehod samo posameznemu človeku. Nad jamo pa je stolp, s katerega so nadzirali ves okoliš. V prvi utrdbi sta bili dve mosketi (*moscettoni*), v stolpu pa so imeli dva bronasta topa (*falconetti di bronzo*), pet spicard, pet kodet, trinajst arkebuz in šest sulic (Relazioni, 1891, 140).

Še bolj je poudaril potrebo po zaščiti koprskega ozemlja pred Uskoki koprski podestat in kapetan Ivan Minotto leta 1613, ko je primerjal vlogo Kopra v obrambi Istre z vlogo beneške Palma Nove v zaščiti Furlanije (Relazioni, 1891, 282). Benečani so namreč Palma Novo zgradili (leta 1593) predvsem kot protiutež avstrijski Gradiški v Furlaniji. Tako so dogodki kar silili v vojno imenovano po Gradiški in na katero so že dalj časa opozarjali na obeh straneh.

Benvenuto Petazzo, ki je v začetku 17. stoletja namestil uskoške posadke na lastne stroške v gradu Socerb ter v vasi Podgorje, je bil tudi

Sl. 190: Movraž (Valmorrassa) z vpisano lego srednjeveškega gradu (Castello), levo spodaj lega gradinskega srednjeveškega gradu (Castello di Gradigna), zgoraj gradu (Castello) v Hrastovljah, tik ob meji s Kranjsko Brežec (Baritina) z nakazanimi potmi do Podgorja oziroma Jelovic. Jožefinska vojaška karta, 1763–1787 (1804) (Rajšp & Trpin, 1997, XX, 15).

največji posestnik solin v Žavljah. Benečani so bili stalno proti njihovi graditvi in so jih večkrat porušili, kot npr. leta 1578 v akciji, v kateri je veliko vlogo odigral kapetan Slovanov Anton Sereni s svojo vojsko (SSec, 1890).

Od leta 1614 je Beneška republika postopno povečevala število obo-roženih ladij v Kopru in Miljah, naslednje leto jim je dodala še bojno galejo *Armanizze* z albanskimi mornarji, ki so z Debelega rtiča napadali barke, natovorjene s soljo iz žaveljskih solin. Kljub temu je v začetku oktobra 1615 Tržačanom uspelo prepeljati sol iz Žavelj na ladjah, ki so

Sl. 191: Rakitovec (foto: D. Darovec, 2010).

jih vlekli ob obali. Delavce, ki so vlekli ladje, je ščitilo okoli 200 nemških mušketirjev iz tržaške trdnjave.

Še prej so Benečani vdirali na avstrijsko ozemlje in opustošili Podgorje, beneški proveditor Benedetto da Lesze pa je pustošil po Črnem Kalu, Črnotičah in Trpcih. Obenem je poskušal zavzeti tudi grad Socerb, vendar so branilci njegovo vojsko zasuli s topovskim ognjem ter jo prisilili k umiku; nato je prišlo do odločilne bitke.

Beneški vojaki ter ljudstvo iz Milj in bližnjih vasi so 24. novembra 1615 vdrli prek reke Glinščice ter začeli uničevati tržaške in Petazzove soline v Žavljah. Čeprav številnejši, so beneški plačanci in črnide doživeli težek poraz v spopadu z avstrijsko vojsko, sestavljeno iz hrvaških in nemških čet na čelu z bratoma Nikolo in Vukom Frankopanom. Spopad se ni končal samo s pregonom Benedetta da Lesze in njegove vojske, temveč se je spremenil v pravi bojni pohod na območje celotne beneške Istre.

V prvem naletu je avstrijska vojska z Uskoki in kmeti požgala beneške vasi Osp, Gabrovico in Loko, nato še Podpeč, Bezovico in Mačkoblje, na avstrijski strani pa sta jo skupila Črni Kal in Črnotiče; v

naslednjem obdobju je avstrijska vojska požgala Zazid, Rožar, Smokvico, Rakitovec, Movraž, Gračišče, Sočergo in Črnico na koprskem ozemlju. Takole opisuje papežev inkvizitor v Istri Gregorio de Cagli uskoški napad na župno cerkev v Loki:

»Četa nadvojvodovih vojakov je brez usmiljenja izropala in požgala nekatere beneške vasi, ki mejijo z nadvojvodskimi deželami; preden so prišli v vas, imenovano Loka (*Lonche*), pod tržaško škofijsko oblastjo in civilno pod sv. Markom, da bi jo požgali, kar so tudi storili, so se znašli pred farno cerkvijo, poimenovano po sv. Janezu, oddaljeno od Loke približno pol milje. Ker je bila zaklenjena, so porušili vrata in vdrli. Ko so vstopili, so pričeli vse uničevati: podrli so oltarje, onečastili svete podobe, staknili desno oko detetu na podobi Prevzvišene device, ukradli kelihe, patene, posode s svetim oljem; da bi bilo njihovo divjanje popolno, so vrgli po tleh še tabernakelj s svetimi predmeti. Dejanje mi je prijavil župnik Pre' Martin Luber iz omenjene vasi Loke. Povprašal sem ga po imenih storilcev. Rekel je, da jih ni prepoznal, cerkovnikova žena pa je povedala, ker je bila doma iz Črnega Kala, nadvojvodske vasi, da je bil vodja vojakov neki Tržačan, po imenu Francol.¹³² Pre Martin tega uničevanja ni videl, vendar je potem, ko so požgali Loko, odšel s svojim kaplanom Pre Nikolajem Budakovičem, Simonom Starcem, Hieronimom Tronejem, Jakobom Maierjem in drugimi v cerkev ter jo našel v stanju, kot sem opisal. ... To se je zgodilo 27. novembra 1615«. (Bertoša, 1979, 247)

Prva faza vojne, od konca novembra 1615 do sredine 1616, je bila za Istrane, posebno za vaška gospodarstva, najtežja. Benečani so z najemniškimi posadkami v Koprju, Miljah, Buzetu, Dekanih, Tinjanu, Rožarju, Kubedu, Hrastovljah, Roču, Humu in drugod (skupaj 131 utrdb) ter z razporeditvijo kmetov v obrambo obmejnih točk nadvojvodske in uskoške čete ustavili, vendar so slednje vdirale na beneško območje ne le iz postojank po Istri (Vele in Male Mune, Lupoglav, Lindar, Vranje, Beram, Pazin ...), ampak predvsem s Socerba in iz Črnega Kala.

¹³² Daniel Francol, po rodu iz Trsta, senjski kapetan, ki je sodeloval tudi pri porazu beneške vojske v Žavljah. Torej je bilo črnokalkino pričevanje točno (Bertoša, 1979, 246–247).

Proveditor Loredano opisuje tednji Socerb kot »vohun in svetla točka sovražnikom naših krajev in naše dejavnosti, trden tržaški okop« (*spia et lanterna per l'inimico delli nostri paesi ed delle nostre attioni, fermo antemurale di Trieste*). V vaseh so, tako pravijo poročila, ostali samo še *buomini da facione*, možje za boj, ki so večkrat odbijali Uskoke in druge napadalce z avstrijske strani. Proveditor Loredano je to tem lažje dosegel, ko je z uradnim razglasom obljubil, da bodo kmetje lahko obdržali ves plen, naropan na sovražnem ozemlju (Bertoša, 1975a, 255–256).

Po zavzetju Tinjana marca 1616 se je položaj beneških najemnikov znatno okreplil in so že vdirali na roparske pohode po nadvojvodskih krajih. Tako so drug drugega izčrpavali; Benečani so oktobra 1616 poskušali porušiti soline v Žavljah, zato je spomladi 1617 baron Petazzo izvedel napad na rašporski (s sedežem v Buzetu) kapetanat, vendar so bili oboji neuspešni. Šele ko so Benečani najeli nove plačance, Nizozemce – kalviniste, na veliko ogorčenje katoliških dežel, čeravno se je izkazalo, da so bili ti najemniki zbrani z vseh vetrov Francije, Švice, Italije, med njimi pa so bili tudi Nemci, ki so zbežali iz svojih vrst, so spet udarili proti Avstrijcem v Furlaniji in Istri. V Furlaniji je šele vojska grofa Alberta Wallensteina zaustavila propad – padec Gradiške.

Mirovni pogovori so se začeli v Madridu in se zaključili v Parizu 6. septembra 1617. Pa vendar so beneški najemniki ostali v utrdbah vzdolž meje še do konca leta 1618 ter je istočasno koprski podestat Anzolo Gabriel podelil orožje prebivalcem vasi Loka, Bezovica in Rožar, ki so tako postale oziroma ostale »predzid Istre« (*antemurale della Provincia*), kot jih je označil proveditor Loredan (Bertoša, 1975b, 64).

Istrsko podeželje – destinacija priseljencev, verske razmere

Poleg vojn so tudi razne bolezni, predvsem kuge in malarije, naravne nesreče od potresov do zmrzali in napadov kobilic ter drugega mrčesa, desetkali prebivalstvo beneške Istre, da se je moralo popolnjevati s priseljenci iz drugih krajev Italije, predvsem pa z Balkana, od koder so ljudje bežali tudi pred Turki. Tako beležimo od zadnje četrtine 14. stoletja naprej prizadevanja beneških oblasti za organizirano

kolonizacijo depopulariziranih območij, podobno pa so od 16. stoletja dalje počeli tudi v habsburškem delu Istre.

Priseljence so vabili iz Furlanije, Karnije, Dalmacije, Albanije in grških otokov. Očitno so se najboljše »obnesli« ravno Balkanci, tako da so Dalmatinci, Morlaki, Albanci, Črnogorci in Grki v glavnem poselili območje osrednje in južne Istre od srede 15. stoletja pa do srede 17. stoletja, ko se ta razmeroma množična kolonizacija polagoma ustavi (prim. Schiavuzzi, 1901; Bertoša, 1985; De Franceschi, 1879, 357; Erceg, 1980, 229).

Sl. 192: Cerkev sv. Marije pri izviru reke Rižane, kjer naj bi se odvijal Rižanski placit okoli leta 804 (foto: D. Darovec, 2021).

Potem ko so sredi 16. stoletja na koprsko ozemlje naselili 180 družin Morlakov (Bertoša, 1972, 43; Kandler, 1851a, 125), torej okoli 1.000 novih prebivalcev, ki so predstavljali kar 20 odstotkov tedanjega podeželskega življa, organizirane kolonizacije na območju današnje slovenske Istre v dokumentih ne zaznamo več v tolikšni meri, kar daje slutiti, da se je tamkajšnje prebivalstvo v zadostni meri reproduciralo, kolikor

ni bilo novih dotokov s severa. Tudi sicer je to območje veljalo za bolj zdravo kot druga v Istri, saj je npr. v drugi polovici 14. stoletja Petrarca vabil Boccaccia v Koper, češ da je tu odličen zrak in naj se že odpravi iz zadušljivega beneškega podnebja (Schiavuzzi, 1889, 405).

Severovzhodna Istra je bila prostor migracijskih tokov doseljevanja prebivalcev iz slovenskih dežel, kakor tudi odseljevanja vanje, predvsem zaradi obveze služenja v černidah, ki so beneške podložnike zmeraj bolj obremenjevale, ker so kmete pošiljali v daljne beneške dežele, v Dalmacijo, Albanijo, na Kreto, kjer so opravljali težka utrdbeno dela, bili galjoti na ladjah in podobno. Četudi Benečani in Avstrijci niso imeli mednarodne pogodbe o vračilu pobeglih, so si jih izmenjavali, če so jih le ujeli. Beneški podložniki so se v avstrijskih deželah zaradi znanja jezika kar dobro znašli, zašli pa so v težave, ko je bilo treba prepevati, kajti niso poznali kranjskih ljudskih pesmi (Kandler, 1847a, 307).

Tako se je na podeželju severozahodne Istre ob že prej naseljenem romanskem življu ohranil slovanski element; na skupno slovansko kulturo opozarjajo še mnogi glagolski napisi na koprskem ozemlju ter samostan minoritov frančiškanov III. reda – glagoljašev v Kopru, od 1467. leta do ukinitve leta 1806 (Štefanič, 1956).

Glagolica in slovansko bogoslužje sta v dobi ponovnega vzpona v času protestantizma naletela na ugoden odziv ne le med starim slovanskim istrskim prebivalstvom in vojaki, ampak še zlasti med slovanskimi priseljenci, tako na beneški kot avstrijski strani. Čeprav so bili nekateri pravoslavne vere ali celo muslimanske, so se kaj kmalu asimilirali v prevladujočo katoliško sredino.

Sl. 193: Pogled na Rožar, okoli cerkve sv. Jurija je še vidno obzidje, kjer naj bi stal srednjeveški stolp – grad (foto: D. Podgornik, 2007).

Glagolica je najstarejša slovanska pisava, ki sta jo slovanskemu bogoslužju prilagodila njena sestavljalca, bizantinska misijonarja sv. Ciril in Metod (9. stoletje). Po njuni smrti se je glagolica (ki izvira iz glagola glagolati = govoriti) iz Moravskega prenesla na balkanske dežele, predvsem v Dalmacijo in na otok Krk. Konec 11. in v 12. stoletju jo zasledimo v odročnih krajih Istre, v Humu in Roču. Po svoji renesansi v 13. stoletju pod vplivom čeških vladarjev pa se je ponovno s še večjim zagonom razširila po naših krajih v Dalmaciji in Istri; leta 1483 so v glagolici tudi že natisnili prvo knjigo, ki je nastala predvsem po zaslugi istrskih župnikov ali popov, plovonov, žekanov, kakor so se imenovali.

Benečani so spoštovali domači jezik Istranov in glagolice niso preganjali. Tako beneški dož Foscari 3. oktobra 1450 svojemu namestniku za Istro ukazuje, naj spoštuje običaje, navade in pravice slovanskih prebivalcev koprškega okraja, ki so si izbrali za svojega načelnika in poglavarja Luko Muzca iz Podpeči (Rutar, 1896, 156). Luka je kakor njegov stanovski tovariš kapetan Slovanov Paskvale Ingaldeo v hrastovski cerkvi leta 1518, omenjen v župni cerkvi na napisu v glagolici leta 1461, ki se glasi (Fučić, 1982, 289):

.Č.U.M.A.

VA VRIME POČTOVANOGA OCA I G(OSPO)D(I)NA G(OSPO)D(I)NA
 ANT(O)NA GOPA BISK(U)PA I KN(E)ZA TRŽ(A)ČKOGA I
 G(OSPO)D(I)NA PRE MIH(E)LA PLOVANA TE CR(I)KVE I PRE PA
 VLA NEGA VIKARINA I KONEŠTABLA L(U)KEŽA S POTPE
 ČA I TONCA BRIDNA I PROČ(I)H DEŽELAN S TOI FARE MOIS'
 TRI EKŠE I BENKO IS S(U)Č(E)RGE EZUS' VS(I)M P(O)MAGAI
 AIMI'
 ŠTEF(A)N¹³³

Nekateri višji dušni pastirji pa so bolj nezaupljivo gledali na glagolico in jo večkrat poskušali omejevati. Tako je koprski škof leta 1565 ostro prepovedal krkvškemu župniku Pre Mihaelu brati sv. mašo v slovanskem jeziku, leta 1691 pa je koprski škof vsem župnikom zapovedal, da morajo matične knjige pisati v italijanskem jeziku.

133 Glagolski napisi so še v Hrastovljah, Črnem Kalu in Zanigradu (Fučić, 1982).

Vendar se že njegov naslednik, Pavel Naldini, na več mestih svoje *Corografije* (1700) navdušuje nad vizijo italijansko slovanskega bratstva v koprski cerkvi: »Srečna ti cerkev koprška, ki v božji službi zbiraš vernike tako različnih narodnosti. Kot imajo Italijani svoje duhovnike, ki jim delijo sv. zakramente in mašujejo v latinskem jeziku, a poučujejo jih v italijanščini, tako imajo tudi Slovani dušne pastirje, ki jim tako zapovedi, maše kot zakramente podajajo v slovanskem jeziku« (Naldini, 1700, 474). Jakob Manzini in Inocent Gavardo, koprška sodna odposlanca, leta 1788 izjavljata: »... da spoštovani očetje III. reda sv. Frančiška, imenovani glagoljaši (*gregoriti*), zelo hvalno in predano skrbijo za dušno službo tako teh koprskih Slovanov kakor onih narodne vojske ... in za bolne v državnih temnicah; vse preveč so potrebni in koristni kot dušni pastirji zaradi staroslovanščine« (Ivančić, 1910, 148). In še leta 1785 je dal koprski škof Avguštin Brutti natisniti slovenski katekizem *Dottrina Cristiana*.

Eden najbolj znanih koprskih škofov Peter Pavel Vergerij, roj. 1498 v Kopru, dvakrat papežev nuncij v Nemčiji, in nato prvobranitelj protestantizma, je med drugim skrbel tudi za izdajanje slovenskih in hrvaških knjig. S Štefanom Konzulom, roj. 1531 v Buzetu, in Matijem Vlačičem – Frankovičem (*Flaccius Illyricus*) iz Labina, rojenim 1540, je v dobi porajanja narodnih knjižnih jezikov mnogo pripomogel pri obdelavi in povzdigovanju glagolske književnosti po Istri in v hrvaškem Primorju, tako da je glagolica za protestantizma doživela ponovni, a tudi zadnji vzpon.

Protestantsko gibanje je zajelo tudi podeželje Brega. S protireformatorskega pohoda kardinala Avgusta Valierja po tržaški škofiji leta 1580 so se nam ohranili zanimivi podatki za župniji v Ospu in Loki. Vizitator je 8. februarja 1580 obiskal župnijo v Loki, ki je posvečena sv. Janezu Krstniku, in posesti tamkajšnje podružnice ženskega samostana sv. Benedikta iz Trsta. Župnika so volile redovnice, tržaški škof pa ga je le potrdil. Druge župniji pripadajoče cerkve so bile: cerkev sv. Nikolaja z enim zvonikom; cerkev sv. Apolonije v vasi Bezovica (*Bagovizža*); cerkev sv. Cecilije; cerkev sv. Helene v Podpeči (*Popeh*) z obzidanim in urejenim pokopališčem; cerkev sv. Lucije v Zanigradu (*Negrad*); v isti vasi cerkev sv. Štefana, s krogin-krog obzidanim in urejenim pokopališčem; cerkev sv. Martina v Zazidu (*Asalid*); cerkev sv. Jurija v Rožarju (*Rosaro*); cerkev sv. Jakoba v isti vasi

z obzidanim pokopališčem; ravno tako v Rožarju cerkev sv. Sebastijana in cerkev sv. Gregorja. Vizitator je naročil, naj popravijo cerkev sv. Marije pri izviru Rižane, v kateri so imeli vsak svoj oltar župniki iz Loke, Kubeda in Bezovice; v njej sta bili dve bratovščini sv. Marije; starejša iz Bezovice, mlajša iz Kubeda (Tacchella & Tacchella, 1974, 132 sl.).

Valier je razsodil tudi spor med župnijama in škofijama (koprsko in tržaško) zaradi te cerkve, kjer naj bi se bila prikazovala Marija (Naldini, 1700, 369), in najbrž zaradi dohodkov od semnja, ki so ga tam prirejali na dan vnebohoda 15. avgusta. Dohodek župnije je bil v žitu in vinu. Župniku Ivanu Mikoleviću, ki je izhajal iz krkške škofije, je pomagal kaplan Tomaž Zorković iz poreške škofije. Naslednji dan se je Valier napotil v Osp. Poročal je: Cerkev je posvečena sv. Petru, župnika pa vsako leto potrjujejo vaščani. Kot v Loki mašujejo v ilirskem (slovanskem) jeziku, a v Loki samo ob praznikih. Župnik je že devet let Marko Dragonić iz Sovinjaka, dohodek župne cerkve pa znaša 70 dukatov. Župna cerkev, v kateri sta poleg glavnega oltarja sv. Petra še oltarja sv. Štefana in sv. Marije, je na samotnem kraju in zelo preprosta, obzidano pokopališče pa je zaraščeno z gostim trnjem. Župnija je razdeljena na tri vasi: v Ospu je cerkev sv. Tomaža, v Gabrovici je cerkev sv. Nikolaja s pokopališčem; tretja cerkev je v vasi Mačkovlje (*Mascovia*) posvečena sv. Rufu in sv. Martinu. Še dve podeželski cerkvici sta v župniji: sv. Luke in sv. Klimenta. V župniji je 300 prebivalcev.

Sl. 194: Zlata fibula iz Čenturja, kjer so v tridesetih do petdesetih letih 20. stoletja našli kar štiri lonce rimskih novcev in drugega nakita iz začetka 4. stoletja (kopijo hrani: PMK, 2024; prim. Jeločnik, 1973).

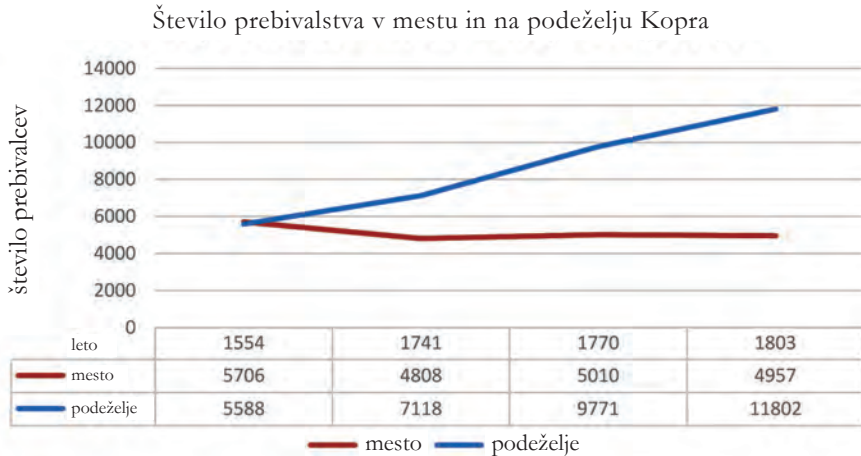
Vizitatorja pa ni zanimalo, v kakšnem jeziku se opravljajo obredi, v kateri pisavi župniki pišejo in ali so pravoverni, temveč se je osredotočil na najlažje očitne pojave: na priležnice. Tako je moral loški župnik Ivan Mikolevič, ki je bil na tej dolžnosti že 19 let, priznati vizitatorjevemu sodniku Francescu Tintu v Kopru, da je živel s priležnico (*concubina*) Bernardino, staro približno 40 let, vdovo iz Milj, s katero je imel dva otroka, 4–5 let stare punčke pa, kljub temu, da se je rodila v njegovi hiši, ni hotel priznati za svojo. Priležnico je pred 5 leti odgnal iz hiše v Rožar. Tudi njegov kaplan je imel 30-letno priležnico Heleno, s katero je imel 9-mesečno hčerko. Ker je bila ženska prepirljiva, tečna, rada je pila in se kregala z župnikovo konkubino, jo je odgnal v Loko. Nazadnje je sodniku celo zatrdil, da ko jo je spoznal, ni bila nedolžna in tudi ne poročena, temveč nepoštena in je imela mnogo moških v življenju. Župnik iz Ospa je imel kar dve konkubini, eno za drugo, in je z obema imel po več otrok. Zato so ga pregnali iz vasi in škofije za 5 let, medtem ko je prvi župnik dobil mesec dni zapora in 4 mesece suspenzije, njegovemu kaplanu pa je bila izrečena dosmrtna prepoved dušnega pastirstva (Tacchella & Tacchella, 1974).

Koprskih glagoljašev – minoritov pa v času protestantizma in protireformacije niso mogli preganjati in nadzorovati, kajti njihov red je bil pod zaščito civilne oblasti, torej beneškega doža (Štefanič, 1956, 205).

Oglejski cerkveni zbor je še leta 1595 dovolil, da smejo po Istri poleg latinskega uporabljati tudi slovanski obred. Leta 1623 koprski škof Jeronim Rusca poroča papeževemu nunciju v Benetkah, »da na deželi zunaj mesta biva slovanski narod s slovanskimi duhovniki, ki v domačem jeziku sv. mašo bero, kar se trpi, da se ustreže 'divjaštvu' takih ljudi, ki bi drugače ne vzdrževali duhovnikov, a so vendar dobri in pošteni kristjani« (Rutar, 1896, 161).

V zadnjem stoletju beneške vladavine se je število prebivalstva na koprskem podeželju v primerjavi z mestom precej povečalo. Medtem ko je bilo v 16. in 17. stoletju število prebivalcev v mestu in na podeželju približno enako (okoli 5.000 prebivalcev), se je število prebivalcev v koprskih vaseh od druge polovice 18. stoletja več kot podvojilo, kot kažejo podatki iz spodnje tabele in grafikona.

Tabela 3 z grafikonom: Gibanje števila prebivalstva v mestu in na podeželju Kopra (prim. Darovec, 2004, 46–62).

Koprskе vasi

Koprski statuti iz leta 1423 naštevajo tudi 45 vasi (*villa*) koprskega podeželja (STKP, IV/41). Dve med njimi sta v statutih navedeni kot dvor oziroma kurija (*curia*), ena pa kot *vicus*, toda tudi v teh primerih gre za koprskе vasi kot avtonomne vaške skupnosti na čelu z izvoljenim županom in dvema sodnikoma, ki so bili po običaju in zakonu odgovorni za upravljanje z določenim vaškim teritorijem. V tem času so se meje posameznih vaških teritorijev že dodobra izoblikovale, kot kažejo tudi nekateri obravnavani primeri razmejevanj med posameznimi mestnimi, trškimi in vaškimi skupnostmi.

Obravnavano statutarno poglavje (STKP, IV/41) določa višino povračila (potnih) stroškov za davčne izterjevalce, oziroma biriča (*baroerius*) in njegovega spremljevalca konestabla (*comestabilis*), ko prideta v posamezno vas pobirati dolžne dajatve. Razpon je znašal od 8 (Dekani, Šmarje) do 14 soldov (Rakitovec, Šterna), za vsako pot pa je birič moral konestablu odstopiti 3 solde, preostanek je bil njegov. Lahko predvidevamo, da je koprskega biriča pogosto spremljal lokalni konestabel,

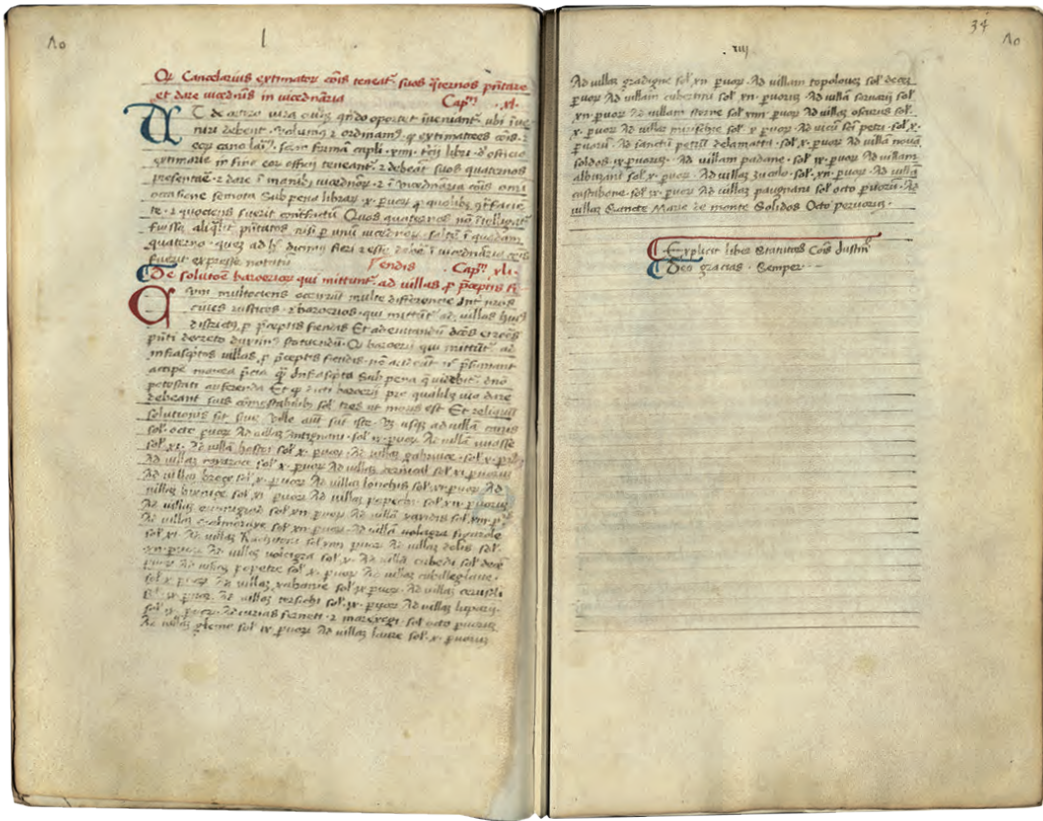

Sl. 195: Izrez iz karte Istre Giovannija Valle iz 1792, ponatis iz 1805, z navedbo večine koprskih vasi po statutih (Digitalna zbirka NSK_Zg).

višina tega prispevka za posamezne vasi pa je bila verjetno opredeljena na podlagi oddaljenosti od Kopra, kar potrujeta že kraja z najnižjim in najvišjim prispevkom, pa tudi po gospodarski moči.

Razlog za sprejem tega statutarnega določila, kot je pojasnjeno v tem poglavju koprskih statutov, je bil v tem, da so se pojavljala številna nesoglasja med koprskimi meščani, kmeti in biriči glede pobiranja dajatev, »... in da bi se izognili omenjenim napakam, smo s tem sklepom odločili, da ...«¹³⁴ biriči ne smejo in ne morejo zahtevati višjih plačil, kot so določena v statutu. O drugih tovrstnih sporih, ko so se v drugi polovici 14. stoletja dajatve pobirale nad vsako mero, kar je na kratko opisano že na straneh 253 in 254 o vlogi kapetana Slovanov glede reguliranja dajatev. Verjetno je tudi obravnavani statutarni odlok iz tega ali celo starejšega obdobja, saj je že po dikciji poglavja jasno, da je bil sprejet ločeno od statutov in vanje vnesen kasneje.

134 [...] & ad evitandum dictos errores presenti decreto duximus statuendum quod [...] (STKP, IV/41).

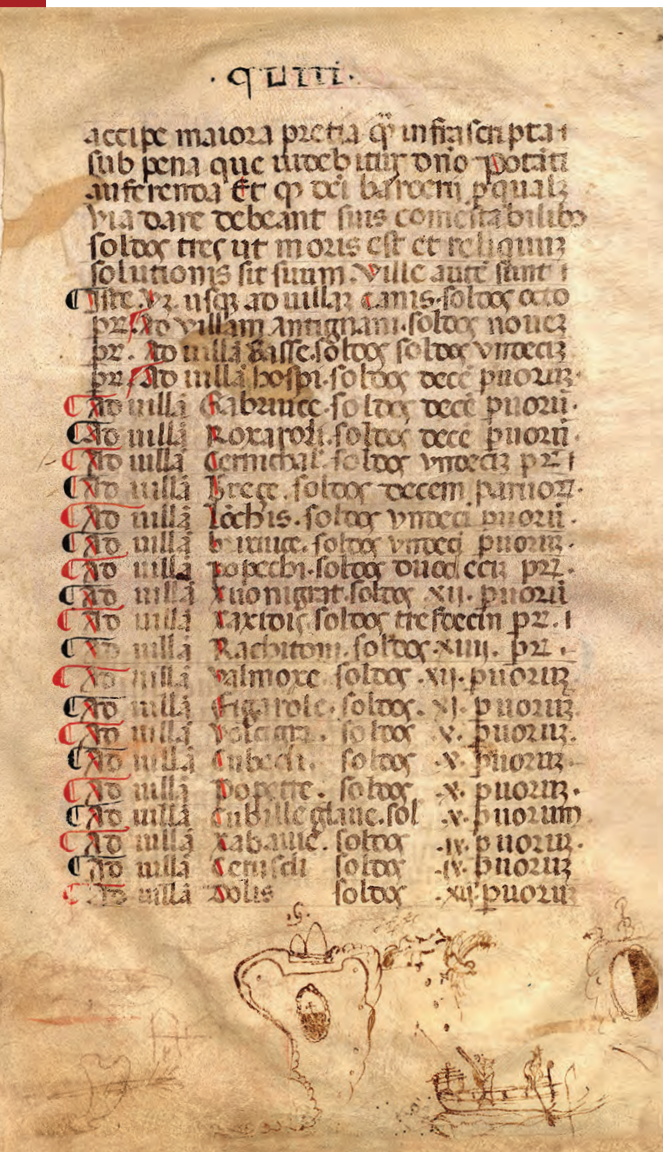
Sl. 196: Spisek 45 koprskih vasi po reškem kodeksu (HR-DARI, STKP, IV/41, c. 70).

To poglavje koprskih statotov pa je pomembno zlasti, ker vsebuje doslej najstarejši znani spisek vseh tedanjih koprskih vasi, ki glede na našo razpravo lahko sega v drugo polovico 13. stoletja. Tovrstni seznami krajev so praviloma sledili poteku poti, zato je tudi lažje ugotoviti identičnost krajev, toda pogosto se v takih spiskih namenoma ali ne prikradejo odstopanja. Tako morda na prvi pogled kaže tudi spisek koprskih vasi v tem poglavju statotov, toda s poglobljeno primerjavo med reškim in beneškim kodeksom ter tiskanimi koprskimi statuti iz leta 1668 lahko ugotovimo, da je v tem spisku opredeljenih pet glavnih relacij, ki so jih tedaj zmogli opraviti

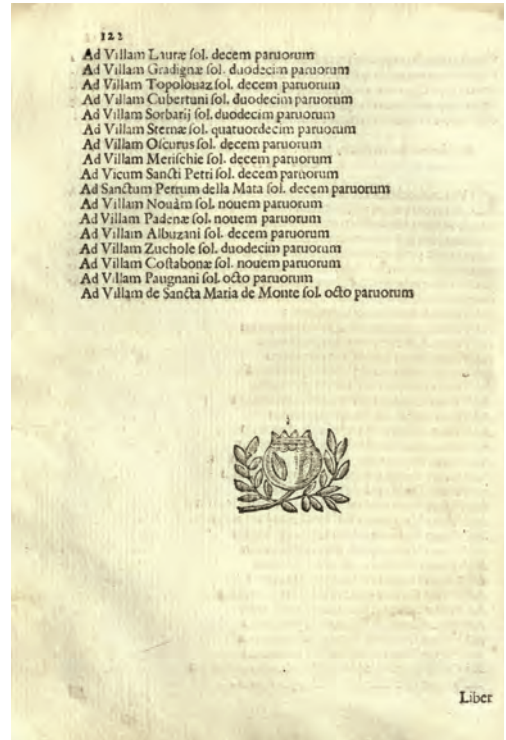
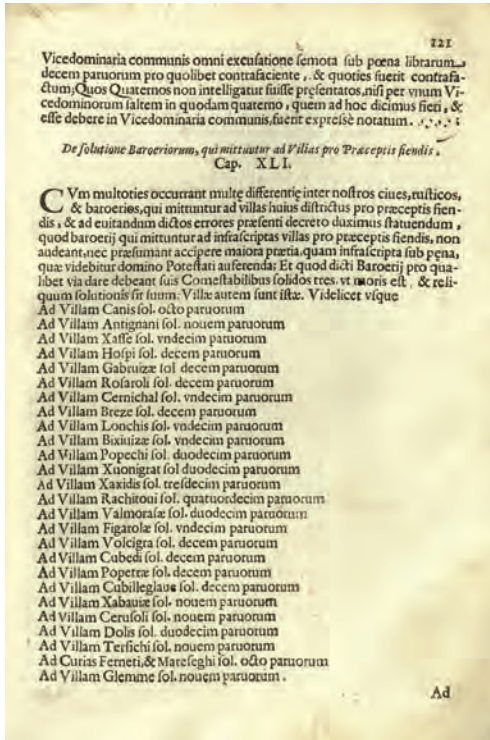
v enem dnevu ježe, in sicer prva od Dekanov do Brežca, druga od Loke do Smokvice, tretja od Rakitovca do Laborja, četrta od Gra-

dina do Čuklje, in peta od Koštabone prek Pomjana do Šmarij (prim. Tabela 4). Ta ugotovitev nam bo pomagala tudi pri razjasnitvi odprtih vprašanj o lege posameznih vasi.

Pomenljivo pa je v beneškem kodeksu (ASVe, AC, 106a, c. 148r) drugačen vrstni red koprskih vasi kot v reškem (HR-DARI, STKP, c. 70), poleg tega beneškemu manjka vidno iztrgan zadnji folij statutov s spiskom, saj je v njem naštetih le (prvih) 23 vasi od 45, ki si sledijo po naslednjem vrstnem redu: *villa Canis*, *villa Antignani*, *villa Sasse*, *villa Hospi*, *villa Gabruice*, *villa Roxaroli*, *villa Cernichal*, *villa Breçe*, *villa Lonchis*, *villa Bixnice*, *villa Popechi*, *villa Xuonigrat*, *villa Xaxidis*, *villa Rachitoni*, *villa Valmoxe*, *villa Figarole*, *villa Volcigra*, *villa Cubedi*, *villa Popetre*, *villa Cubilleglau*, *villa Xabanue*, *villa Ceruoli*, *villa Dolis*.

Sl. 197: Spisek 23 koprskih vasi po beneškem kodeksu (ASVe, AC, 106a, c. 148v).

Sl. 198: Spisek 44 koprskih vasi po tiskanih statutih (STKP, 1668).

Vrstni red teh 23 koprskih vasi v beneškem kodeksu, ki se razlikuje od reškega, je identičen s tiskanimi statuti (STKP, 1668), kar potrjuje prakso, da je bilo prepisanih več kodeksov koprskih statutov, ki so se med seboj v niansah lahko tudi razlikovali. Tako se s svojstveno tančico skrivnosti prav v zvezi s tem poglavjem postavlja vprašanje, katera verzija prepisa je služila za tiskane koprške statute leta 1668. Primerjava vrstnega reda vasi med obema ohranjenima kodeksoma namreč na nekaterih mestih, zlasti glede vasi Rakitovec in Dol, daje prednost beneškemu kodeksu, vendar je v tem – kot rečeno – naštetih le 23 od 45 vasi po reškem kodeksu, oziroma 44 vasi po seznamu tiskanih statutov (STKP, 1668), kjer je očitno izpuščen Lopar.

Lahko zaključimo, da je bila za tisk uporabljena verzija beneškega kodeksa, toda manj je verjetno, da je bil prav ohranjeni osnova za tiskanega.

Tabela 4: Sezname koprskih vasi po statutih in knjigi kapetanov Slovanov.

št.	poti	STKP (DARI)	STKP (ASVe/1668)	KKS, 1603-1724	Današnja imena vasi
1	I.	<i>Villa Canis</i>	<i>Villa Canis</i>	<i>Villa de (di) Cani</i>	Dekani
2		<i>villa Antignani</i>	<i>villa Antignani</i>	<i>Antignan</i>	Tinjan
3		<i>villa Uuasse</i>	<i>villa Sasse/Xasse</i>	<i>Xassa</i>	Zased (izginula)
4		<i>villa Hospi</i>	<i>villa Hospi</i>	<i>Ospo</i>	Osp
5		<i>villa Gabruice</i>	<i>villa Gabruice/Gabruizæ</i>	<i>Gabrovizza</i>	Gabrovica
6		<i>villa Roxaroce</i>	<i>villa Roxaroli/Rosaroli</i>	<i>Rosariol</i>	Rožar
7		<i>villa Cernical</i>	<i>villa Cernichal</i>	/	Črni Kal
8		<i>villa Breçe</i>	<i>villa Breçe/Breze</i>	/	Brežec (pri Podgorju)
9	II.	<i>villa Lonchis</i>	<i>villa Lonchis</i>	<i>Lonche</i>	Loka
10		<i>villa Bixniçe</i>	<i>villa Bixnice/Bixiuizæ</i>	<i>Bessovizza</i>	Bezovica
11		<i>villa Popechi</i>	<i>villa Popechi</i>	<i>Popechio</i>	Podpeč
12		<i>villa Cuonigrad</i>	<i>villa Xuonigrat</i>	<i>Suonigrad</i>	Zanigrad
13		<i>villa Xaxidis</i>	<i>villa Xaxidis</i>	<i>Xassi</i>	Zazid
14		<i>villa Valmoraxe</i>	<i>villa Valmoxe/Valmorase</i>	<i>Valmorasa</i>	Movraž
15		<i>villa Figarole</i>	<i>villa Figarole</i>	<i>Figarola</i>	Smokvica
16	III.	<i>villa Rachitoui</i>	<i>villa Rachitoui</i>	<i>Rachitovaz</i>	Rakitovec
17		<i>villa Dolis</i>	<i>villa Dolis</i>	<i>villa Dol</i>	Dol
18		<i>villa Uolcigra</i>	<i>villa Volcigra</i>	<i>Gracischie</i>	Volčjigrad/Gračišče
19		<i>villa Cubedi</i>	<i>villa Cubedi</i>	<i>Covedo</i>	Kubed
20		<i>villa Popetre</i>	<i>villa Popetre</i>	<i>Popetra</i>	Popetre
21		<i>villa Cubille-glaue</i>	<i>villa Cubilleglaue</i>	<i>Cubilla</i>	Kobjeglava/Poletiči
22		<i>villa Xabanie</i>	<i>villa Xabaue</i>	<i>Sabavia</i>	Zabavlje
23		<i>villa Cerusoli</i>	<i>villa Cerusoli</i>	<i>Trusche</i>	Truške

št.	poti	STKP (DARI)	STKP (ASVe/1668)	KKS, 1603-1724	Današnja imena vasi
24		<i>villa Tersichi</i>	<i>villa /Tersichi</i>	<i>Trsecha</i>	Trsek
25		<i>villa Luparij</i>	/	<i>Lupar</i>	Lopar
26		<i>curia Ferneti</i>	<i>curia /Ferneti</i>	<i>S. Antonio</i>	Sv. Anton
27		<i>curia Marexegi</i>	<i>curia /Mareseghi</i>	<i>Maresego</i>	Marezige
28		<i>villa Gleme</i>	<i>villa /Glemme</i>	/	Glem
29		<i>villa Laure</i>	<i>villa /Laure</i>	<i>Laurea</i>	Labor
30	IV.	<i>villa Gradigne</i>	<i>villa /Gradigne</i>	<i>Gradigna</i>	Gradin
31		<i>villa Topolouez</i>	<i>villa /Topolouaz</i>	<i>Topolovaz</i>	Topolovec
32		<i>villa Cubertini</i>	<i>villa /Cubertuni</i>	<i>Cuberton</i>	Kuberton
33		<i>villa Soruarij</i>	<i>villa /Sorbarij</i>	<i>Sorbar</i>	Sorbar
34		<i>villa Sterne</i>	<i>villa /Sterne</i>	<i>Sterna</i>	Šterna
35		<i>villa Ocorus</i>	<i>villa /Ocorus</i>	<i>Ocurus</i>	Skorušica
36		<i>villa Mirischie</i>	<i>villa /Merischie</i>	<i>Merischie</i>	Merišče
37		<i>vicus Sancti Petri</i>	<i>vicus Sancti Petri</i>	<i>Carcause</i>	Krkavče
38		<i>Sanctus Petrus delamatta</i>	<i>/Sanctus Petrus della Mata</i>	<i>S. Pietro</i>	Sv. Peter
39		<i>Villa noua</i>	<i>Villa /nouà</i>	<i>Villa nuova</i>	Nova vas
40		<i>villa Padane</i>	<i>villa /Padene</i>	<i>Padena</i>	Padna
41		<i>villa Albuzani</i>	<i>villa /Albuzani</i>	<i>Albuzano</i>	Albucan/ Slami
42		<i>villa Zuccolo</i>	<i>villa /Zuchole</i>	<i>Zucole</i>	Čuklja/Dragonja
43	V.	<i>villa Costabone</i>	<i>villa /Costabonæ</i>	<i>Costabona</i>	Koštabona
44		<i>villa Paugnani</i>	<i>villa /Paugnani</i>	<i>Paugnan</i>	Pomjan
45		<i>villa Sancte Marie de Monte</i>	<i>villa /de Sancta Maria de Monte</i>	<i>Monte</i>	Šmarje
46				<i>Bost</i>	Boršt
47				<i>Crestogia</i>	Hrastovlje

Bistvena razlika v dveh ohranjenih verzijah koprskih statotov se torej kaže pri navedbi vasi Rakitovec in Dol: medtem ko je v reškem kodeksu Rakitovec naveden po Zazidu, Movražu in Smokvici ter pred Dolom, Gračiščem in Kubedom, je v beneškem kodeksu Rakitovec za Zazidom in pred Movražem. V beneškem kodeksu je Rakitovec na prvi pogled geografsko in po poteku določenih poti morda bolj smiselno povezan z Zazidom in Movražem, toda Dol, kot 23. vas po beneškem kodeksu, je v spisku geografsko popolnoma nepovezan, saj je naveden za Kubedom, Popetrami, Kobjeglavo, Zabavljami in Truškami, in – tu pa moramo slediti tiskani verziji statotov (STKP, 1668) – pred Trsekom. Po Trseku spiska v reškem kodeksu in tiskanih statutih sledita enakemu vrstnemu redu, z izjemo, kot že rečeno, da tiskani izpusti vas Lopar.

V opredelitvi petih glavnih poti po reškem kodeksu brez težav najdemo povezave med posameznimi vasmi, saj ima Rakitovec neposredno povezavo po poti do Dola, od tu vodi (danes dokaj zapuščena) pot do Volčjigrada (Gračišča) in dalje do Kubeda ter naslednjih navedenih vasi, medtem ko je v beneškem kodeksu in v tiskanem poglavju statotov Dol odrezan od vseh povezav. S tem se je tudi porušila oziroma zameglila zasnova spiska poti po reškem kodeksu.

Lahko ugotovimo, da je verzija prepisa koprskih statotov v reškem kodeksu – vsaj v tem zadnjem poglavju, izjemno pomembnem za zgodovino koprskega podeželja – bolj dosledna. Ta ugotovitev nam je omogočila identificirati pet cestnih povezav med vasmi koprskega podeželja, toda do tega smo se lahko dokopali šele s preučitvijo beneškega kodeksa, ki je bil do leta 2017 nedostopen, kot je opisano v drugem poglavju.

Oglejmo si še primerjavo naštetih naselij po koprskih statutih s spiski v knjigi koprskih kapetanov Slovanov (prim. Darovec, 2022b, priloga). Knjiga kapetanov Slovanov je bila prav tako kot zadnje poglavje koprskih statotov namenjena predvsem regulaciji dajatev koprskih vasi. Ob primerjavi z vasmi, naštetimi v statutih in v knjigi koprskih kapetanov Slovanov, lahko najprej ugotovimo, da treh med njimi v slednji ni več (Črni Kal, Brežec in Glem), sta pa dve novi (Hrastovlje in Boršt).

Črni Kal je po opisani vojni s Kambrejsko ligo (1508–1516), oziroma uradno po Tridentinskem miru 1535, pripadel habsburški Kranjski oziroma Notranji Avstriji, Koper pa je pridobil Hrastovlje, tedaj še svojstveno enklavo podgrajskih gospodov (Neuenhauser) sredi koprskega ozemlja.

Tako Glem kot Boršt sta v obravnavanem obdobju v zgodovinskih virih večkrat omenjeni vasi, zasledimo ju sedem do osemkrat tudi na zemljepisnih kartah od 16. do 18. stoletja, s tem, da je vas Glem navedena že na karti Pietra Coppa iz leta 1525 (prim. Sl. 178), Boršt pa se na teh zemljevidih pojavi prvič šele leta 1700. Očitno sta bili vasi tako kot še danes zelo povezani, sta si blizu, praktično na isti planoti, imata tudi skupno pokopališče s cerkvico sv. Nazarija, edino v Sloveniji posvečeno temu svetniku. Zato je verjetno, da sta v različnih obdobjih najprej ena nato druga prevzemali obveznost skupnih dajatev za koprski komun, morda tudi glede na pomen in velikost vasi v posameznem obdobju, kar bi lahko sklepali tudi na podlagi dejstva, da kar šest kart v drugi polovici 18. stoletja navaja Glem le še kot stolp oziroma grad (*Torre di Geme, Cast. Geme*), medtem ko je Boršt naveden kot vas (prim. Sl. 195; Lago & Rossit, 1981, 292, 303).

Za večino vasi lahko brez težav ugotovimo, katere so in kako se danes imenujejo, nekaj med njimi pa je zavutih v tančico skrivnosti. Tri so praktično izginile, za nekatere pa se še vedno postavlja vprašanje, katere naj bi bile. V prvo skupino spadajo vasi (*villa*) *Unasse* (*Sasse/Xassa*), *Albužan* in *Zuccolo*, v drugo pa dvor (*curia*) *Ferneti*, *vicus Sancti Petri* ter vasi (*villa*) *Uolcigra*, *Cubilleglaua* in *Breče* (prim. Žerjal, 2019). Današnji koprski vasi, Pregara in Sočerga, pa sta bili v okviru

Sl. 199: Izrez iz Atlasa Slovenije (1985, 195) z vasi Podpeč, Brežec pri Podgorju, Zazid, Zanigrad, Dol, Hrastovlje.

Sl. 200: Kal pod Kraškimi robom med Zazidom in Rakitovcem (foto: D. Darovec, 2021).

markizata Petrapilose, katerega gospodje so bili po 1440 koprski markizi Gravisiji (prim. Darovec, 2007).

Če bi zgolj sledili seznamu koprskih vasi po obravnavanem poglavju (STKP, IV/41) bi vas Breče, ki je ni več v spisku vasi v knjigi kapetanov Slovanov, uvrstili med Črni Kal in Loko. Pod Črnim Kalom proti Loki so kar tri arheološka najdišča, ki izpričujejo prazgodovinsko in oziroma antično in srednjeveško poselitev (Katinara (Strmec), Stranice in Podstaje; prim. RKD). Toda nobeno najdišče ne izpričuje večje srednjeveške naselbine, tudi nobenega toponima, ki bi spominjal na *Breče* ni v bližini. Če pa upoštevamo, da se je prva opredeljena pot izterjevalcev od Dekanov do Tinjana, Zaseda, Ospa, Gabrovice, Rožarja in Črnega Kala končala v Brežcu in druga nadaljevala v Loki, čemur pritrjuje tudi nadaljnji potek poti proti Bezovici, Podpeči, Zanigradu, Zazidu, lahko s precejšnjo gotovostjo ugotovimo, da gre za Brežec pri Podgorju, kot se danes imenuje zaselek brez stalnih prebivalcev,

čepprav bi zgodovinsko gledano bolj odgovarjalo poimenovanje Brežec pri Podpeči, saj spada v to katastrsko občino; nekoč je na beneški strani mejil s habsburškim Podgorjem ter imel pomembno strateško vlogo pri nadzoru sestopov s Kraškega roba v Istro. Verjetno je prav zato Jakob Mužec, podpeški konestabel, kot je bilo že omenjeno na strani 310, leta 1489 prepisal Brežec Ivanu Contestabilu iz Podpeči, ki je bil sodeč po imenu prav tako (podeželski) vojaški poveljnik. Morda je to bil razlog, da vasi ni več na spisku dajatev koprskemu kapetanu Slovanov in da je po izpričanih sporih o pripadnosti te vasi po vojni s Kambrejsko ligo obveznosti Brežca prevzela vas Podpeč. Pomenljivo pa je, da je tako na franciscejskem katastru (1818–1828)¹³⁵ kot na italijanski karti iz leta 1930 Brežec naveden kot *Contestabile*, na franciscejskem pa je na dveh mestih jasno izpisan lokalni toponim *Brezas* (prim. Sl. 201 in 202).

Vas sicer na tem mestu najdemo tudi na starejših kartah: iz 18. stoletja sta nam na razpolago dve, in sicer precej natančna karta beneško-avstrijske meje, razen v primeru Brežca, ki je nenavadno naveden kot *Ianipersteck* (prim. Sl. 177), na t. i. Jožefinski vojaški

Sl. 201: Brezas in Contestabile na Franciscejskem katastru (RKD, Brežec).

Sl. 202: Brežec kot Contestabile na karti iz okoli 1930 (RKD, Brežec).

¹³⁵ Franciscejski kataster je bil v davčne namene sestavljen seznam zemljišč z mapami in opisi. V habsburških dednih deželah se je uveljavil 1818–1828.

karti pa kot *Baritina* (prim. Sl. 190). Da je bil Brežec pomembna postojanka ob meji nenazadnje priča najdišče beneških srebrnikov iz druge polovice 13. stoletja.

Sl. 203: Subozidna kažeta v Čenturski dolini v bližini zakladne najdbe rimskih novcev (foto: D. Darovec, 2021).

naveden za Tinjanom in pred Ospom, zato o legi ne moremo dvomiti. Še več, njegovo lokacijo izpričujeta dve karti o obmejnih sporih iz druge polovice 18. stoletja, kjer je zapisan kot *Sazet* (prim. Sl. 177 in 204), oziroma *Xaxat* (prim. Sl. 135), na slednji pa je celo pod črko »M« zapisano, da je propadel (*M. Situazion di Xaxat villa veneta ora tutta distrutta*). Domačini vedo povedati, da so prebivalci naselje, kjer so še vidni ostanki, zapustili zaradi obilice strupenih gadov.¹³⁶ Arheološko najdišče Zasedski potok izpričuje poselitev od pozne bronaste, železne in rimske dobe vse v srednji vek: »izstopajo rimskodobne najdbe (temelji stavbe s hipokavsti, vodovodnimi cevmi in mozaiki, posamezni odlomki lončenine in gradbenega materiala)« (RKD).

Kot zanimivost Kraškega roba omenimo, da je bil v bližnji Bezovici v poljski kažeti najden lonec beneških zlatnikov (prim. RKD, Brežec; Bezovica, Murišče). Le še največja zakladna najdba rimskih novcev na Slovenskem iz začetka 4. stoletja v Čenturju (prim. Sl. 194) presega ti dve najdbi novcev.

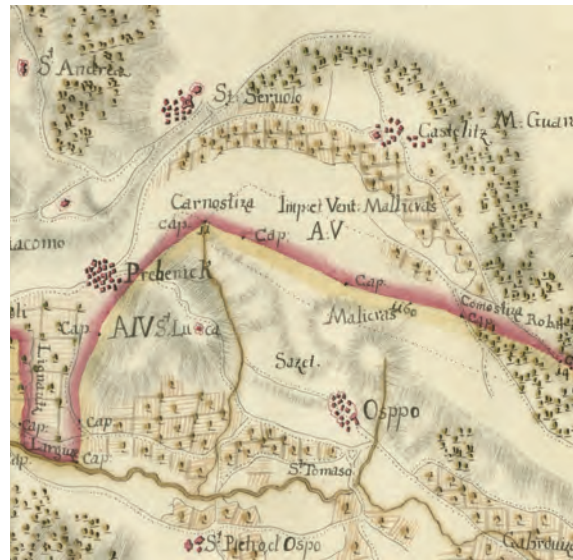
Ko smo razrešili vprašanje vasi Brežec, ki bi z uvrstitvijo med Črnim Kalom in Loko lahko veljala za izginulo, se velja posvetiti zares izginuli koprski vasi Zasedu, zahodno od Ospa. Zased, v obravnavanih verzijah koprskih statotov zapisan kot *Uuasse, Sassa, Xassa, Xaxa*, v knjigi kapetanov Slovanov *Xassa*, je v vseh seznamih naveden

¹³⁶ Pričevanje E. V. iz Ospa; zapis pri Darku Darovcu.

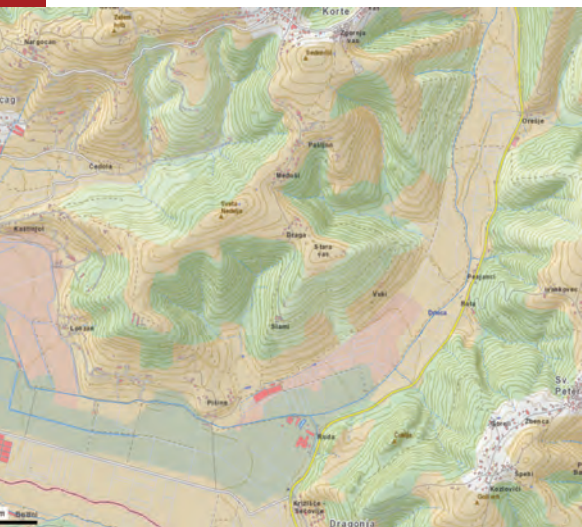
Za praktično izginuli vasi veljata tudi Albuzan (*Albuzano*) in Zucolle (*Zuccolo*) na jugozahodu nekdanjega koprskega komuna. Glede na obravnavane sezname koprskih vasi sta si bili sosednji vasi v plodni dolini Drnice, pritoku reke Dragonje, ki ju je tudi razmejeval.

Toponim Albucan se prvič omenja v listini iz leta 1165 in označuje hrib. Opatinja samostana sv. Marije pri Ogleju je dovolila prebivalcem Izole, da se tisti, ki »zaradi strahu pred sovražniki« to želijo, naselijo *in loco, qui dicitur Monte Albuciano*. Zagotoviti so morali, da bodo opatinja in njeni fevdniki od novih naseljenecv uživali enake obveznosti kot prej v Izoli (Kos, 1915, št. 478; Härtel, 2005, št. 12; Kramar, 2003, 41). Slabo desetletje kasneje, septembra 1173 je oglejski patriarh Ulrik II. podelil opatu belinjskega samostana in njegovi cerkvi kmečki dvor (*curia*) pri Piranu v Istri skupaj s pritiklinami. Meja podeljene posesti je potekala od vrha hriba Seča do *Albuzanum*, od tam v dolino do vodotoka Nožed in od tod do morja. Na drugi strani pa se je meja spuščala od *Albuzanum* do vodotoka v dolini Sečovlje in nato do morja (Kos, 1915, št. 536; CDI, n. 153; CHART I, št. 2).

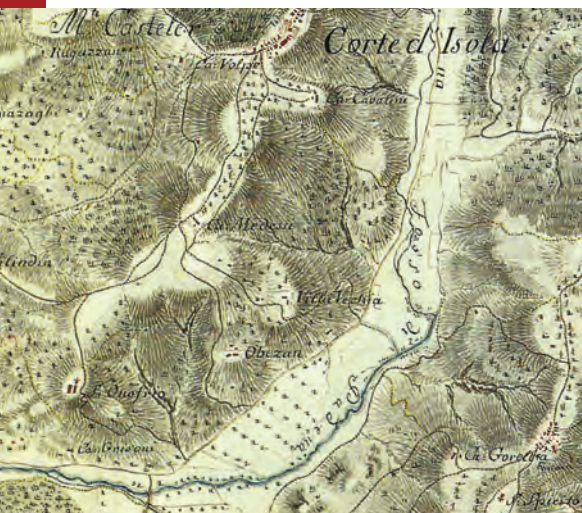
Nekaj let kasneje je prišlo zaradi fare v Sečovljah, njenih desetih in pritiklin ter posestev v *Albuzanu* in Izoli do spora med koprskimi in tržaškimi kanoniki, razsodba 10. septembra 1177 pa je ugodila slednjim (Kos, 1915, št. 601; CDI, n. 161). Kraj omenja tudi zapis iz julija 1202, v katerem je v Kopru koprski dekan Peter skupaj s kanoniki in drugimi duhovniki podelil Izolanu in njegovi ženi štiridesetino dohodkov kanonikov v Izoli za

Sl. 204: Sazet v ospredju izreza iz mejne karte iz srede 18. stoletja (ASTs, DFAP, 327).

Sl. 205: Dolina Drnice na sodobni geomorfološki karti (Atlas okolja, 2024).

Sl. 206: Obezau, Villa Vecchia, Medosi in S. Onofrio na Jožefinski vojaški karti (Rajšp & Trpin, 1997, XIX, 15).

dajatev v vinu. Kadar bi vsako drugo leto skupaj z drugimi Izolani delala in sejala *aput Albuzanum*, pa bi dolgovala še dajatev v žitu (Kos, 1915, št. 25; CDI, n. 193).

V drugi polovici 12. stoletja se kot neposredni prebivalci in uporabniki posesti na hribu Albucan omenjajo izolski naseljenci. Izolani so pri Albucanu pridelovali žito, ki je služilo za poravnavo obveznosti posameznikov do koprskih kanonikov. Posest pri Piranu, ki je mejila na Albucan, je kot zemljiški gospod užival oglejski patriarh, prepustil pa jo je belinjskemu samostanu in njegovi cerkvi. Tudi fara v Sečovljah je v Albucanu uživala posest, zaradi katere so se sprli koprski in tržaški kanoniki, pri čemer so prvi »potegnili kratko«.

Mestne skupnosti so po sredi 12. stoletja oblikovale svojo upravo, razvijale so samoupravo v sodstvu, gospodarstvu, upravljanju podeželja itd. Mestom pripadajoča ozemlja so se ustalila, sosednja mesta so formalizirala medsebojne meje, pogosto s pomočjo tujih razsodnikov.

Albuçanum se je nahajal na meji koprškega, piranskega in izolskega ozemlja, kar omenjata dva dokumenta o razmejitvah: 20. maja 1212,¹³⁷ za časa oglejskega patriarha Wolfgerja, ter 29. avgusta 1321¹³⁸ po posredovanju Benetk. Ledinska imena ter vodni tokovi in izviri ter poti si v opisu poteka prve razmejitve sledijo takole: Valeta, Mogoron, na piranski strani, ravnica Marčané, izvir žive vode, vodotok, kanal Loret, hrib Šared, Settore, presušen (?) studenec, *çucolum de medio de Albuçano* (vrh sredi Albucana), ravnica Čedola, ravnica Griveno, ravnica Kaštinjol, izvir v dolini Drnice, ki se po novem imenuje *fontana de Mengusso*, voda, ki teče po dolini Drnice, studenec *Antonia*. V drugem primeru je razmejitev sledila toponimom: vodotok Čedola, Kaštinjol, na izolski strani izvir *Pedeglosa* (?), *Albuçanum a capite superiori super montem per supra çucholum Albuçani* (Albucan od zgornjega konca na hrib prek vrha vzpetine Albucan), jarek, presušen (?) studenec, vodotok ob dnu hriba, izvir proti Izoli.

Zgovoren zapis o tem kraju je iz 31. oktobra 1305.¹³⁹ Piranski podestat Badoarius Badoario je tedaj s štirimi sodniki v prisotnosti prič ob soglasju velikega in malega sveta izročil petim okoličanom iz Gradišča (? *de Gradiciis*), Sečovelj in Kaštinjola

»*villo Badoarie* v piranskem distriktu *in loco, qui dicitur Albuçi* z ornim, pašnim, gozdnim in dolinastim zemljiščem *in Carso* blizu omenjenega kraja od hrasta na ravnici kolovoza Fontanige, do hrasta blizu staje pokojnega Valexija de Venerio, od tod do označenega cera (vrste hrasta) in dalje do označenega hrasta, nato do označenega cera, in naprej do drugega označenega cera, ki je bil na začetku majhne doline in potem dalje do meje med Piranom in Bujami in od tod proti omenjeni *villa Badoarie* do meje med Piranom in Kaštelom«.

Pet odličnih mož je ob obodu zidú načrtovane naselbine določilo osemnajst hiš; vsaki so bile ob zidu dodeljene štiri pertike (piranska

137 SI-PAK PI 9.1, 1212. 20. 5., Sečovelje (kopija iz 1296); CHART I, št. 69.

138 SI-PAK PI 9.1, 1321. 29. 8., San Basso; CHART II, št. 43.

139 SI-PAK PI 9.1, 1305. 31. 10.; CHART II, št. 15; Mihelič, 2009c.

je merila 1,92 m) v širino (7,65 m) in tri (5,74 m) v dolžino in proti trgu tri pertike v širino. Pot med sosednjimi hišami naj bi merila štiri čevlje (1,39 m). Od zunanjega oboda obzidja omenjenega kraja so določili štiriindvajset vrtov: za vsakega na spodnjem koncu šest pertik (11,47 m) širine, na zgornjem delu ob obzidju pa pet (9,56 m). Vsak vrt naj bi po dolžini meril dvanajst pertik (22,92 m). Naselbina je glede na širino vrtov ob obzidju in na drugi strani stala na vzpetini, vrtovi pa so se raztezali po pobočju navzdol. Če bi ležali v ravnici, se njihove zunanje stranice ne bi stikale.

Vso dolino pod omenjeno *villo Badoarie* poleg kaštela proti vzhodu so nato namenili za vrtove vseh, ki so ali bi prišli v ta kraj živeti, tako da bi vsak od njih imel svoj del skupaj z drugimi. Tri orale (po 18,4 ara) so nato odmerili prvemu od izvajalcev kolonizacije: zgoraj za vsak oral štirinajst (26,77 m) in po dolžini šestintrideset pertik (68,84 m), začeniši od doline sredi kaštela (*per medium castellum*) navzdol pod stezo proti Umagu. Potem so dodeljevali vsakemu kolonistu po tri orale v smeri proti zahodu. Vsak od njih naj bi do prvega naslednjega aprila zasadil 50 oljk in 50 drugih sadnih dreves. Kdor bi izbral (parcelo za) kočo, naj bi dobil vrt in polje, ki sta bila dodeljena tisti koči. V treh letih naj bi vsak naseljenec nasadil tri motike (po 2,9 ara) vinograda. – Nova naselbina, katere ime se ni ohranilo, naj bi bila v kraju *Albuçi*. Zelo verjetno gre za skrajšano obliko toponima *Albuçanum*.¹⁴⁰

S tem krajem je povezana tudi srhljiva zgodba. V sodnih aktih SI-PAK PI se leta 1367 omenja *Albuçanum* kot kraj, kjer je prišlo do kraje živine.¹⁴¹ Trije živinski tatovi so bili obsojeni na smrt z obešenjem na običajnem kraju pravice (*locus iusticie consuetus*). Dva od tatov sta uspela pobegniti, tako da je kazen doletela le enega. Odpeljali so ga na kraj pravice po imenu Mali Albucan (*ad locum iusticie, ubi dicitur al Labucio minor*), kjer je bil izvršen delikt. Obsojen je bil, da ga bodo tam obesili. Izvedba kazni je sledila 5. julija, dan po razglasitvi sodbe.

140 V SI-PAK PI je o njem še dosti neraziskanega gradiva: SI-PAK PI 9, Confini – meje, 1281–1769.

141 SI-PAK PI 9, Libri forbanitorum 1, 1302–1568, sešitek 1, list 16–17, sodobna oznaka strani 30–32, 4. 7. 1367. Kraj je enkrat označen kot *villa*, drugič kot *cortile* (dvor). Očitno gre za naselbino v agrarnem okolju; prim. Mihelič, 2002a, 158.

Dobrega pol stoletja kasneje (1423) je Albucan omenjen v koprskih statutih kot ena koprskih vasi (*villa*), ki dolgujejo dajatve koprskemu komunu. Birič je za potnino do tja prejel 10 soldov. V tiskanih statutih leta 1668 (STKP, V/137) pa je Albucan naštet tudi med kraji, ki naj bi vsakih šest mesecev v marcu in avgustu plačevali za urarja (*Horologgier*). V ta namen je dolgoval 2 libri in 8 soldov.

Kam umestiti ta zanimivi kraj, ki ga koprski statuti omenjajo kot svojo vas (*villa*)? O potencialni legi Albucana je pisala že domačinka Nada Morato (1989), da je to staro ime za pobočje, »ki ima svoje vznožje na desni strani Drnice na Bočanu in vrh na Kašlerju« (Kaštelirju pri Kortah), na jugu pa prehaja v obsežen plato med Staro vasjo in Krogom. »Ker je obrnjeno proti jugovzhodu in odprto, se nanj lepo razlije jutranje sonce – zora (*albus*)« (Morato, 1989, 287). *Albucianum* naj bi bila antična naselbina na delu, kjer se je ohranilo ledinsko ime Bočan. Druga lokacija, ki jo omenja Moratova, pa je *Orbižžano*, *Obižžan*, *Villavecchia* (Stara vas), ki naj bi jo uničila kuga v 14. in 17. stoletju.

Kraj je nedvomno obsegal vzpetino z utrdbo, ki je obetala zaščito, in za območje okrog nje. Izolani so se leta 1165 želeli zateči v njeno okrilje. Nekaj podatkov iz zgoraj predstavljene listine iz leta 1305 posredno napeljuje k širši okvirni ubikaciji naselja. Omenjajo se bližnje lokacije: *in Carso*, kot so včasih imenovali območje Savudrije, kolonizacijski pobudniki, so prihajali iz bližnjih krajev: iz Gradišča (? *Gradicii*), Sečovelj in Kaštinjola. Ozemlje, kjer bi gospodarili novi naseljenci, naj bi segalo do ravnice pri kolovozu Fontanige ter do mej med Piranom in Bujami in Piranom in Kaštelom. Kolonistom dodeljena orna zemljišča naj bi se razprostirala pod stezo, ki je vodila v smeri Umaga, pasti pa so smeli *in Carso*, v zaledju Savudrije.

Več podatkov za sklepanje nudijo stari zemljevidi. Po jožefinskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja (Rajšp & Trpin, 1997, XIX, 15) smemo kraj *Albuči* oziroma *Albučanum* najverjetneje identificirati z nekdanjim naseljem *Obezan* v bližini kraja Stara vas, *Villavecchia* južno od Medošev in vzhodno od Krog-a oziroma Sv. Onofrija, na mestu kjer sodobni zemljevidi umeščajo naselje Slami. *Villa Vecchia*, Stara vas, ki je locirana na jožefinski karti med Medošmi in *Obezanom*

(prim. Sl. 206), pa je na istem mestu zabeležena še na vsaj štirih kartah iz druge polovice 18. stoletja (prim. Sl. 195; Lago & Rossit, 1981, 334). V franciscejskem katastru je Albucan oziroma *Obizan*, *Obizano* naveden na treh mestih južno od Kort oziroma Medošev, oziroma še četrtič kot *sotto Obiezan*, vsi na desnem bregu Drnice. Pod toponimom Slami je *Obizan* označen kot ime naselja, druge tri navedbe so lokalni toponimi oziroma ledinska imena (prim. Sl. 207). Avstrijski specialni krajevni repertorij za Avstrijsko-Ilirsko primorje enači lokacijo imen *Obizano*, Stara vas in Villavecchia (Spezialortsrepertorium, 38).

Pač pa nekatere kasnejše avstrijske specialke locirajo *Albuzan* južno od Sv. Onofrija, na mestu zaselka Lonzan. Da Albucan ni bil identičen z Lonzanom je razvidno iz opisa poteka meje iz druge polovice 16. stoletja v dolini Sečovlje, v *contrata Lonzani*, kjer je meja proti vzhodu v dolžini 13 pertik (25 m) sledila javni poti, proti jugu v dolžini 142 pertik (273 m)

Sl. 207: Obizan in Zuccole na franciscejski karti (RKD).

blizu kanala, ki je to ozemlje razmejeval od komunskega gozda, na zahodu ob zemljišču gospoda Almerica de Castis, sina gospoda Pretha, v dolžini 120 pertik (230 m) spremljala javno pot, kjer je mejila z mejnim območjem vasi Albucan na koprskem ozemlju (*confinantibus confinibus ville Albužžani territorii Iustinopolio*) (SI-PAK PI 9, Confini – meje, 4, c. 24). Meja je očitno tekla po javni poti med piranskim delom kontrade Lonzan in koprskim Albucanom. Listina iz leta 1432 pa nam pove, da je bil tedaj župan (*gastaldus*) koprskega Albucana Gregor iz Buzeta (*Gregorius de Pinguento*), ter da je Kristoforus Sereno, meščan in prebivalec Kopra, dobil pravico razpolaganja s prihodki vasi in z desetino (Bonin, 2002, 53).

Moratova domneva, da je Albucan obsegal območje več zaselkov od Bočana nad Medoši (stari naziv Občanci) na vzhodu do cerkve sv. Onofrija na Krogu na zahodu (Morato, 1989, 287), oziroma vse do Kaštinjola nad Sečovljami, kot med drugim izpričuje dokument iz družinskega arhiva Grisonijev, ki so imeli na tem območju svoje posesti: »[...] *villae de Castagnolo siue Albužžani* [...]« (SI-PAK 300, 39).

Območje je bilo naseljeno od pradavnine, o tem pričajo nekatere arheološke najdbe. Arheološka izkopavanja so na tem območju zajela utrjeni vzpetini blizu Kort: Kaštelir in Staro vas (Boltin-Tome, 1958–59; 1967; 1968; Sakara Sučević, 2004; 2008) z več zanimivimi podatki postreže tudi RKD. Albucanu najbolj podobno ime se je danes ohranilo na ledini Bočan¹⁴² vzhodno od Medošev, kjer so še opazne grublje večjega naselbinskega kompleksa ter mnogo antičnega opečnega materiala na površini iz zgodnje rimske dobe. Če sledimo temu razvejanemu albucanskem hribovju številnih naseljenih ledin na pobočjih posameznih vzpetin, nas ne more presenetiti naslednje arheološko najdišče večjih kompleksov grubelj z ostanki antične in zgodnesrednjeveške materialne kulture južno od Medošev, na njivah ob opuščnem zaselku Stara vas, kar potrjuje, da je tu vsaj v 18. stoletju stala razmeroma velika vas. Zanimivo je na karti iz leta okoli 1930 na mestu Stare vasi zapisan *Obižano*.

Arheološko najdišče Grubelce pri Dragonji, ki obsega spodnji del pobočja ob desnem bregu Drnice pod zaselkom Slami dokazuje ohranjene temelje obsežne rimske vile iz zgodnje rimske dobe. Verjetno ne bomo

142 Tudi izolski zaselek Gočan in piranski Nargočan zahodno od Kort spominjata na Običan oziroma Albucan.

Sl. 208: Krog, cerkev sv. Onofrija z njegovo upodobitvijo in napisom: S. Onofrio prott. di Villa Franca (foto: D. Darovec, 2024).

ja« (RKD, Sv. Onofrij). Na cerkvi sv. Onofrija je še danes viden napis: *S. Onofrio protettore di Villa franca* (prim. Sl. 208): potrjeno je leta 1580 spadala *in villa de Albuzano* (Lavrič, 1986, 108). Kot *Villa franca*, svobodna vas, se območje Albucana omenja tudi v nekaterih drugih srednjeveških dokumentih (Morato, 1989, 287).

Kot kažejo zgodovinski podatki, je bilo območje vasi Albucan z navedenimi zaselki, kljub številnim krizam, epidemijam kuge in malarije, toda z dotokom novega prebivalstva vse do konca 18. stoletja dobro stoječa vas. Moratova navaja, da je po izročilu bila »veliko mesto,¹⁴³ saj se je v njej poročilo 14 parov naenkrat« (Morato, 1989, 287).

Glede Albucana lahko zaključimo, da se je v določenem zgodovinskem obdobju tako imenovalo širše območje razvejane planote s

veliko zgrešili, če domnevamo, da je prav ta *villa rustica* v podnožju vzhodnih albucanskih hribov omogočila podlago za oblikovanje vaške skupnosti Albucana, ki se je na zahod raztezala vse do piranskih Sečovelj.

Na Coppovi karti iz leta 1525 so na območju albucanskih hribov od severa proti jugu navedeni naslednji kraji: *corte .v.*, *castelier*, *malio.v.*, *s. onofrio.v.* in *castrele go.v.* (prim. Sl. 178). Dodatek »*v.*« k imenu pomeni vas. Položaj cerkve sv. Onofrija na vrhu dominantne vzpetine Krog, severno od ceste Sečovlje – Dragonja izpričuje območje kontinuirane poselitve od železne dobe: »gradišče, rimskodobna utrdba, v srednjem veku prosta vas (*villa franca*) oziroma kolonski zaselek z grajskim poslopjem in od druge polovice 18. stoletja z benediktinskim samostanom s cerkvijo sv. Onofrija«

143 Pravilneje bi bilo: velik kraj, saj ni šlo za naselbino mestnega tipa.

številnimi slemenji, kot jih kažejo pričujoče karte, na katerih so se še v pred antičnih obdobjih oblikovala posamezna naselja. Srednjeveško obdobje je med drugim na tem območju privedlo do upravno-administrativnih teritorialnih razmejitev mestnih (Koper) oziroma trških (Piran, Izola) skupnosti, katerim so pripadale tudi posamezne vasi. Toda glede na dejstvo, da je v virih od leta 1423 vas Albucan vselej navedena kot koprška vas in upoštevajoč upravno-administrativne spremembe po padcu Beneške republike oziroma po francoski zasedbi Istre v začetku 19. stoletja, ko se je najprej izolska občina 1807 razširila na račun Kopra za vasi Sv. Peter, Padna in Albucan, v avstrijskem obdobju (1815–1918) pa se je piranska občina razširila na območje nekdanjih koprških vasi, Albucana, Zuccol, Sv. Petra, Nove vasi in Padne (prim. Marin, 1991, 141–147) in če sledimo vaškim mejam, lahko ugotovimo, da so tako Medoški kot Stara vas vselej bili v okviru izolskega komuna, meja med koprskim in piranskim pa je bila na Sečovljah, zato je tudi glede na starejše karte, arheološka izkopavanja in upravne razmejitve izvirno lokacijo koprške vasi Albucan in njenega teritorija možno umestiti južno od izolskih Medošev, na območje današnjega naselja Slami, ki je danes že v piranski

Sl. 209: Zuccole in druge koprške vasi na izrezu iz karte Istria olim Japidia (1571–1638). Wikimedia Commons.

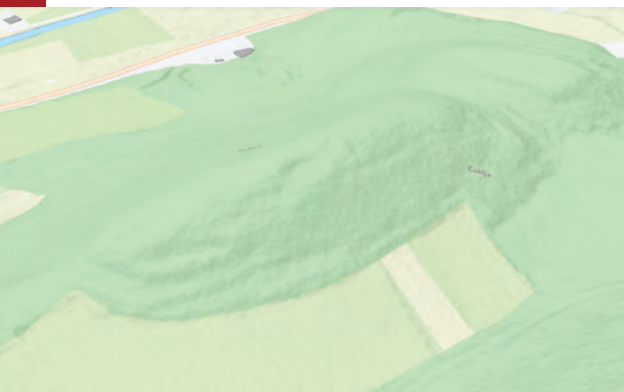
Sl. 210: Zuccole med izpostavljenimi koprskimi vasi na karti Vojvodine Kranjske s Slovensko marko in Istro (1714). Wikimedia Commons.

občini, od tu na zahod do Kaštinjola, Kroga (sv. Onofrij) oziroma na njegovo podnožje Lonzan in na jugu na celotno dolino ob desnem bregu pritoka Drnice pod izolsko Staro vasjo do meje s tedanjo koprsko in današnjo piransko Novo vasjo in Padno, torej na jugovzhodno območje današnje k. o. Sečovlje severno od Drnice.

Na nasprotnem, južnem levem bregu plodne doline pritoka Drnice se je očitno razprostirala vas Zuccole. Čeprav so Zuccole omenjene že v dokumentu iz leta 1102 (Kos, 1920, 3), kar desetkrat so navedene na starih kartah, in sicer od 1620 pa vse do 1799, in to praviloma med redkimi drugimi navedenimi kraji, kar izpričuje njihov pomen (prim. Sl. 209; Sl. 210; Lago & Rossit, 1981, 335), nam ohranjeni viri zaenkrat ne dajejo tolikšnega gradiva za analizo, kot velja to za Albucan. Manj verjetno je, da bi ime kraja izhajalo iz *zucca*, buča, bučka, saj so te prišle v Evropo šele po odkritju Amerik, *zucco* v beneškem dialektu pomeni tudi žito brez klasja, torej prosasto žito (proso, sirek), ki je bilo svojčas v Istri zelo razširjeno, še bolj pa je verjetno, da ime kraja morda izhaja iz »Kukka«, italškega geonima, ki pomeni zaobljeno vzpetino ali okronano goro, ki se uporablja tudi kot obredni kraj. Toponim Kuk in njegove izpeljanke (Kukava, Kukeč, Kukelj, Kukla, Kuklarji, Kukova špica ipd.) je razmeroma pogost tudi na Slovenskem, saj je v Atlasu Slovenije (1985, 328) navedenih več kot dvajset poimenovanj hribov

oziroma gora s tem imenom, prednjači Kuk z dvanajstimi.

O pogostosti poimenovanj vrhov s tem imenom oziroma oznako priča obravnavani dokument o razmejitvi pri Albucanu (*çucolum de medio de Albuçano* = vrh sredi Albuçana). Zanimivo je na franciscejski karti zapisano ledinsko ime *Zucoli* med Medoši in arheološkim najdiščem Bocan, toda vsi v mejah izolskih Kort.

Sl. 211: Čuklja. Topografska karta Slovenije, sloji (RKD).

Natančno lokacijo vasi *Zuccole* zasledimo šele v franciscejskem katastru kot toponim *Zuccole* (prim. Sl. 207), točno na mestu, kjer danes nanj spominja 135 m n. v. visok hrib Čuklja, ki po svoji geomorfološki podobi izkazuje idealno mesto za prazgodovinsko gradišče oziroma kaštelir, kot se je v mednarodni znanstveni sferi uveljavilo poimenovanje za značilni tip prazgodovinskih gradišč v Istri in na Krasu v obdobju bronaste in železne dobe, ki so jih krasila masivna suhozidna obzidja na značilnih vrhovih (prim. Sl. 211).

Sl. 212: Kuk na Čuklji, okoli katerega je ohranjeno polkrožno masivno obzidje, ki spominja na gradišče in obredni prostor (foto: D. Darovec, 2024).

V železni dobi so se tovrstna naselja z obzidji postopoma oblikovala tudi v nižinah. Za slednje na terenu najdemo toponime, kot so Griža, Debela Griža ipd., medtem ko so, zanimivo, ohranjeni toponimi kot Kaštelir, Kašler, Kaštinjol, Kastelec ipd., večinoma v bližini morja, so razna Gradišča, Gračišča, Gradini, Gradci ipd.

značilna poimenovanja lokacij v notranjosti istrskega polotoka, kjer so nekoč stale prazgodovinske naselbine.

Žal zaenkrat nimamo poročil o arheoloških raziskavah na hribu Čuklja, ki bi potrdile ali ovrgle domnevo, da je bilo na Čuklji prazgodovinsko gradišče oziroma kaštelir, dejstvo pa je, da se je v podnožju Čuklje razvilo naselje, ki ga danes poznamo kot vas Dragonja. O poselitvah tega območja že v rimski dobi pričajo na bližnjem polju najdbe ožgane gline zahodno od vasi, in sicer na njivskih površinah tik ob cesti Dragonja-Sečovlje na arheološkem območju Baldovo (RKD, Baldovo). Predvidevamo lahko, da so se podobno kot iz prazgodovinskega Kašlerja v rimski dobi tudi s Čuklje prebivalci preselili v izbrane nižinske kraje plodne doline reke Dragonje in njenih pritokov ter tako ohranili poimenovanje zaselkov Zuccole na levem in Albcana na desnem bregu Drnice.

Sl. 213: Cobilla pod Popetrami in druge koprške vasi na Jožefinski vojaški karti: Zabavlje, Trsek, Truške, Boršt, kaštel Glem, Pomjan, Labor, Topolovec in Gradina (Rajšp & Trpin, 1997, XIX, 15).

V zvezi z gradišči predstavljata izziv koprski Volčji grad in Kobjeglava. Zanimivo je, da sta se s temi imeni ohranili dve vasi na Krasu v bližini Komna. Za obe je značilno, da sta se oblikovali v bližini starodavnega gradišča, Volčji Grad pri Debeli griži in Kobjeglava pri gradišču Gradina, obe nižje ležeči gradišči (prim. RKD) iz pozne bronaste oziroma železne dobe. Zgodovinski viri, seznam koprskih vasi po statutih in zlasti razne karte (prim. Lago & Rossit, 1981, 303) nas v pogledu Volčjigrada pripeljejo do koprskega Gračišča, kjer je v bližini današnje vasi arheološko najdišče Griža iz pozne bronaste in železne dobe, nad vasjo pa verjetno še starejše gradišče Lačna, ki kaže kontinuirano poselitev v bronasti in železni dobi (prim. RKD). Prisotnost človeških skupnosti na tem območju še iz časa paleolitika potrjujejo odkritja fosilnih ostankov neandertalca in prve sledi paleolitske jamske slikarske umetnosti na Slovenskem v t. i. partizanski jami v bližini Gračišča (prim. Jamnik et al., 2015).

Glede koprške Kobjeglave, ki verjetno skupaj z Volčjigradom ponazarja podobno kot na Krasu zgodnjo slovansko kolonizacijo, so nam na voljo nekatere zgodovinske karte (prim. Lago & Rossit, 1981, 299), ki vas *Cubilo* ali *Cubilzo*, kot je navedena že na Coppovi karti

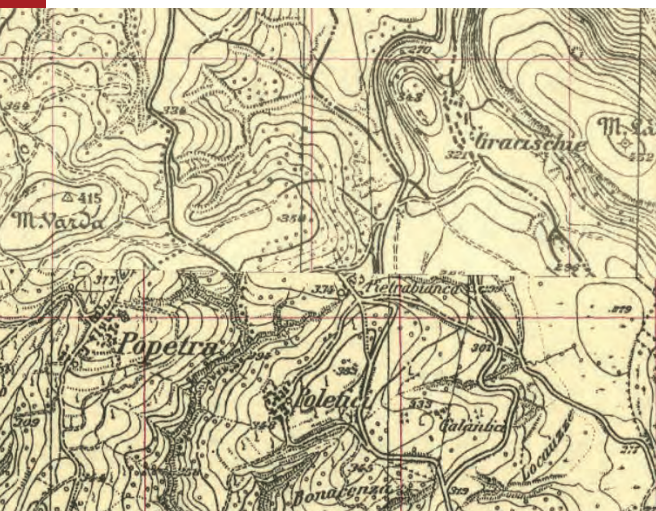
Sl. 214: Poletiči na franciscejskem katastru (RKD).

iz 1525 (prim. Sl. 178), umešča med Popetre in Gračišče. Toda šele na natančni Jožefinski vojaški karti iz druge polovice 18. stoletja *Cobillo* najdemo jasno zarisano jugovzhodno od Popeter (prim. Sl. 213), točno na mestu, kjer so na franciscejski karti Poletiči (prim. Sl. 214). Slednja nam postrže še s podatkom, da so se Poletiči raztezali tudi severovzhodno od Popeter na mestu, kjer se je ohranilo ledinsko ime Beli Kamen oziroma Pietrabanca (prim. Sl. 215). *Villam Petre Albe* sta med drugimi kraji v istrski grofiji grof Ulrik in njegova soproga Adelaida že leta 1102 podelila oglejski cerkvi sv. Marije Device in sv. Mohorja (FIM, 3: doc. 1102_DW; prim. Kos, 1920, 2–3; Banić, 2017): severno od Poletičev so na arheološkem območju, ki obsega ledino Beli Kamen, pred leti našli antični napisni kamen in potencialno rimsko grobišče (prim. RKD, Beli kamen). O vsaj že antični poselitvi tega območja priča tudi bližnje arheološko najdišče Hrib.

Glede kurije *Ferneti* in *vicus Sancti Petri* se lahko med drugim naslonimo na krajepis koprškega škofa Pavla Naldinija iz leta 1700. Omembi vasi *vicus Sancti Petri* je v drugem kontekstu na strani 67 že posvečena

pozornost, toda Naldinijev opis tedanje četrte primeštne dekanije, imenovane Krkavče, vas opisuje tako (Naldini, 2001, 302):

»Krkavče so zelo star kaštel med Kopro in Novigradom ali pa, še bliže, med Izolo in Bujami. Grič, ki obvladuje širno dolino, je precej strm in prepaden, saj ima tako na straneh kot na slemenu strma pobočja, na čelu, kjer je dostop neoviran, pa ga je človek z

Sl. 215: Poletiči in Pietrabanca (Beli kamen) na karti iz 1930 (RKD).

delom svojih rok zavaroval s ščitom visokega obzidja. Tega je z leti sicer že načel zob časa, tako da zdaj razpada in se spreminja v ruševine, za vedno pa bo ostal kot slavni spomin na vse zaustavljene sovražnikove vdore. Petronio piše, da je oglejski patriarh Wolfger v času svoje vladavine nad Istro kot mejno grofijo okrog leta 1210 zapupal nadzor nad krkavškim kaštelom koprskemu plemiču Gavardu Gavardiju, in sicer ne toliko zaradi tega, da bi nagradil hrabrost pogumnega vojskovodje, ki se je izkazal v bitki proti bavarskemu vojvodi Ludviku, temveč bolj zato, da bi v obrambo svoje oblasti zagotovil ustrezno varnost nad strateško pomembnim krajem.

Leta 1450, dalje pravi Petronio, pa je Beneška republika, pod katere modro in mogočno oblastjo je Istra že dobila zavetje, ta kaštel in utrdbo Sv. Petra, ki je v neposredni soseščini Krkavč, velikodušno podarila Bonu iz plemiške družine Vittorijevih, in sicer zaradi zmagovitih junaških dejanj ...».

Sl. 216: Marezige, cerkev sv. Križa (foto: D. Darovec, 2021).

Ad curias ferneti et marexegi so po koprskem statutarnem odloku (STKP, IV/41) dobili biriči plačilo 8 malih soldov za pobiranje letnih dajatev. Zakaj sta le ti dve vasi označeni kot kurija in ne vas, pojasni Naldini (2001, 280):

Sl. 217: Cerkev sv. Antona v Sv. Antonu
(foto: D. Darovec, 2024).

»Opisov vasi, ki sta si po naravnih bogastvih podobni, ne smemo uvrstiti v dve različni poglavji. Taki sta vasi Marezige in Sv. Anton, ki obe ležita na slemenih dveh hribov in se po prijetnosti okolja, plodnosti zemlje in zdravem zraku le malo oziroma sploh ne razlikujeta med seboj. Od mesta sta oddaljeni vsaka dobrih pet milj in vsaka s svoje vzpetine gledata nanj in na dobršen del morja. Podobni sta si celo po nenačrtni razporeditvi hiš, saj so te, ki jih vsaka premore okrog petdeset, razsejane po pobočjih gričev. Kljub temu da so jima kasneje prisodili splošnejšo oznako vas, se lahko pohvalita z oznako dvor ali kurija, imeni, ki izhajata iz zborovanj, ki jih koloni skličejo v primeru običajnih skupnih potreb«. ¹⁴⁴

Na nekdanje poimenovanje Sv. Antona verjetno še vedno spominja zaselek Farančan med Čezarji in Sv. Antonom. Toda pri tej obravnavi kaže

¹⁴⁴ Novigrajski škof Tommasini, ki je slabega pol stoletja pred Naldinijem napisal knjigo zgodovinskih komentarjev o Istri, v kateri sledi podobnemu konceptu krajepisa z geografsko-zgodovinsko-religioznimi komentarji o posameznih istrskih krajih, pri dvoru Marezige (*Corte di Maresego*) zapiše, da so kot vsi drugi dvori oziroma kurije škofijska posest, ki jo škof daje v najem (Tommasini, 1837, 347).

izpostaviti Naldinijevo razpravljanje o pojmu kurije na primeru izolskih Kort, ki jasno izpričuje nekdanjo svojstveno avtonomijo in legitimacijo lokalne (vaške) skupnosti pri skupnem odločanju (Naldini, 2001, 316):

»Nismo še povedali, da je kraj lahko dobil ime tudi po zborovanjih, ki so jih Kortežani vpeljali s prebivalci sosednjih vasi, da bi razpravljali o skupnih zadevah; tak je tudi natančen pomen besede kurija ali korte oziroma dvor.« K temu škof Naldini še dodaja, da se izolski podestat »še zdaj vsako leto v začetku maja odpravi na shod svojih kurialov, da bi prisostvoval neposrednim volitvam njihovega novega glavarja, ki ga v slovanskem jeziku imenujejo župan«.

Naldinijevo izpostavljanje lokalnih legitimnih deliberativnih praks v posameznih vaških skupnostih, s svojimi izvoljenimi župani in sodniki, kot so za vse vasi izpričani tudi po koprskih statutih, slikovito ponazarja nekdanje družbene odnose na koprskem podeželju.

Epilog

Začetek 18. stoletja je kljub oddaljenosti španskih secesijskih vojn izredno odmeval tudi v Istri, kjer so med kmeti ponovno novačili za vojake, predvsem pa zaradi dodelitve statusa svobodnega pristanišča Trstu leta 1717 in 1719 še Reki. S tem so se Habsburžani dokončno utrdili na Jadranu, beneška istrska mesta pa so izgubila še tiste preostanke prednostne trgovine, ki so jih do tedaj uživala. To stoletje označujejo še velike pozebe in lakote; pozeba leta 1752 je najbolj prizadela ravno koprsko podeželje.

Še dolgo pa so v Istri pomnili zadnjo veliko lakoto, ki je sledila Napoleonovim vojnám, med katerimi pa je bilo v deželi povzročene le malo škode. Bolj so ljudje trpeli zaradi upravne nestabilnosti in velikega nereda na ekonomskem področju, ko so morali kmetje na daljne vojaške pohode ter je zemlja ostajala neobdelana, a obdavčena z velikimi bremení (prim. Darovec, 2006).

Upravne reforme, ki so zajele tudi beneško ozemlje, je sprožil že Jožef II., ko je leta 1788 izvedel cerkveno reformo, s katero so meje škofij prilagodili državnim mejam. Tako sta župniji v Ospu in Loki končno prišli pod koprsko škofijo, dolinska župnija pa je ostala pod tržaško.

Z mirom v Campoformiu 17. oktobra 1797 je prenehala obstajati nekdanja Beneška republika, kajti Avstrija je tudi uradno dobila Istro, Dalmacijo in Beneško Slovenijo. Sprva so za bivšo beneško Istro ustanovili začasno vlado v Kopru s predsednikom na čelu. V mestu so avstrijske oblasti do leta 1803 obdržale tudi sodišče druge stopnje, ki si ga je Koper priboril že leta 1584. Na podlagi miru v Bratislavi leta 1805 se je tržaški gubernij zmanjšal za bivšo beneško Istro, ki je bila priključena Napoleonovemu Italijanskemu kraljestvu. S 1. majem 1806 je v Istri stopila v veljavo zakonodaja Kraljevine Italije, s čimer so prenehali veljati še večina srednjeveški istrski komunski statuti.

PRILOGA

ODLOK O VSAKOLETNI IZVOLITVI KOPRSKEGA KAPETANA SLOVANOV*

* Prim. podpoglavje *Upravne dolžnosti kapetana Slovanov.*

Velespoštovanemu in žlahtnemu gospodu

PIETRU LOREDANU

Podestatu in Kapitanu Kopra.

Raimondo Fino D. & Carlo Vergerio Sindika

Privilegij Kapetanata Slovanov, ki ga je našemu Svetu podelila Vaša Ekscelenca, Vaši Ekscelenci z zvestim odgovorom vračamo v tej posvetitvi. Hvaležnost in vera nas učita, da Vas moramo častiti z Vam enako prijaznostjo, ter da moramo biti za Vaše lastne darove spoštljivo hvaležni. Tako plemenita blaginja, ki jo izpričujeta marmor in papir, bo živela globoko v srcih in dušah meščanov ter se širila z rojstvom otrok in vnukov; da bo vse potomstvo dolžno kot izvirno čast spoštovati nesmrtno ime Vaše Ekscelence in Vašega odličnega rodu ter naj druga vaša zaščita predstavlja nenehen vpliv in dragoceno nasledstvo te Domovine.

PE–

PETRVS LAVRETANVS P·&P·

Nerazdeljiv sin Prezvzišenega
senatorja Pavla.

Dobil je ime in značaj Presvetlega prednika,
ponaša se z dobroto, vredno Vladarja.

Po sklepu Žlahtnega beneškega Senata
je počastil koprski Svet

z letno izvolitvijo Kapetana Slovanov.
S tem razglasom

je čudovito zaključil

vrsto dobrih del.

Za časa gospodov sindikov Raimonda Fina in Carla Vergeria

1670.

V

V nedeljo 30. decembra 1669.

V sejno sobo Pretorske palače se je ob zvokih zvonov ter pozivu glasnika in ob navzočnosti velespoštovanega in žlahtnega gospoda Podestata in Kapitana zbral spoštovani Veliki Svet v prisotnosti stošestnajstih svetnikov, in sklenili so kot sledi.

Funkcijo Kapetana Slovanov, torej Prokuratorja kmečkega prebivalstva koprškega ozemlja, je vedno (po zaslugi javne radodarnosti presvetlega Vladarja) prevzel in izvajal eden od meščanov tega Sveta, ki ga je izbral Rektor, ki je vladal v mestu v času, ko ta funkcija ni bila zasedena, in ga je nato potrdil Senat. Izkušnje in razumnost učita, da bi bilo v večjo korist in ugled, če bi se tovrstna izvolitev izvajala iz leta v leto v tem Svetu, kot se to izvaja za podestarijo Dvigrad. Zatorej

Predlog sklepa, ki so ga podali gospoda sindika Raimondo Fin Doktor in Carlo Vergerio, gospodi sodniki Onofrio Vida, Nicolò Elio, Bonifacio Sereni in Giovanni Battista del Bello, naj se ponižno prosi presvetlega Vladarja, da vdanemu mestu v prihodnje, ko bo torej gospod Bog blagovolił sprostiti omenjeno funkcijo Kapetana Slovanov, odobri izvesti v omenjenem Svetu volitve in izbor za naslednika z enoletnim mandatom in tako iz leta v leto s petletnim kontumacem in po pravilih, kot bodo potrjena ter dodeljena v javno uporabo, v korist kmetom in v vsesplošno zadovoljstvo. Milost, ki jo želimo izprositi s pomočjo naklonjenega pokroviteljstva velespoštovanega in žlahtnega gospoda Podestata in Kapitana ter njegovega odličnega rodu; v upanju, da lahko in moramo s ponižnim prispevkom naše vdanosti Vaši Presvetlosti podati primeren dokaz za dobrohotno dovoljenje, skladno z našimi slabotnimi in skoraj izčrpanimi močmi.

Rezultati balotaže ZA₉₃.PROTI₂₁., predlog sprejet.

Rizzardo Vida kancelar

Pre—

Presvetli Vldar

Vaša Svetlost, vdano mesto Koper vas najbolj ponižno prosi, da mu s posebno prijaznostjo dovolite ob prvi nezasedenosti funkcije Kapetana Slovanov, torej Prokuratorja kmečkega prebivalstva koprskega ozemlja, izvoliti v svojem Svetu vsako leto naslednika, tako da bo ugodnost, ki jo v svojem življenju uživa le eden teh meščanov, letno razdeljena med vse tiste, ki se jih bo prepoznalo za sposobne in zaslužne, v skladu s sprejetim sklepom v koprskem Svetu preteklega 29. decembra. V znak svoje lastne in neskončne zvestobe za naprošeno milost (ko bo izpolnjena) bo mesto vsako leto v zameno ponižno prispevalo za Javno Veličanstvo šest tisoč starov soli in za Vašo Svetlost sto liber olja. Zahvaljen & c.

1669. 22. Januar M.V.

Naj bo predložena modrecem ene in druge strani.

Svetniki

Ser. Lorenzo Minotto.

Ser. Filippo Molin.

Ser. Nicolò Corner.

Ser. Bernardo Nani.

Ser. Zuanne Donà.

Ser. Gio: Battista Foscarini.

Pri tej priči

Po ukazu zgoraj navedenih žlahtnih gospodov modrecev. Naj na pričujočo prošnjo odgovori Podestat in Kapitan Kopa, ko bo dobro seznanjen o njeni vsebini, jo bo videl, shranil in dovolj dobro o njej presodil, kaj narediti, naj izrazi mnenje in ga napiše v zapriseženem zapisu ter ga lastnoročno podpiše, tako kot predpisujejo zakoni.

Gerolemo Giacomazzi Dožev Notar

Pre-

Prejeto 2. februarja 1670.

Dominicus Contareno po milosti božji Beneški Dož &c. Plemeniti ter modri mož Pietro Loredano Podestat in Kapitan vdanega mesta Justinopolis z veseljem in z izrazom spoštovanja pozdravljamo.

Pošiljamo vam pričujoč čistopis prošnje, ki je bila v imenu tega mesta predložena Našemu Gospostvu, ter vam s tem v zvezi zaupamo, da nam kot dobro poučeni o teh zadevah, ki jih vsebuje prošnja, sporočite vaše mnenje v zapriseženem zapisu in ga lastnoročno podpišete, tako kot predpisujejo zakoni ter nam vse skupaj zapečateno vrnete po slu ali drugi javni osebi.

Dano v naši Doževi Palači dan XXIJ. Januar Indikcija VIIIJ.

M. DC. LXIX.

Iseppo Cauanis sekretar

(hrbna stran) Plemeniti in modri mož Pietro Loredano
Podestat in Kapitan Kopra

Dne 7. marca 1670.

Prejete in predstavljene (prošnje) velecenjenemu in žlahtnemu g. Pietru Loredanu, Podestatu in Kapitanu, s strani spoštovanih gospodov Raimonda Fina in Carla Vergerija, sindikov te čudovite skupnosti, ko jih je njegova ekscelenca pregledala, je naročila, da se jih v celoti izvrši, kot sledi.

Dominicus Contareno, po milosti božji beneški dož & c. Plemeniti ter modri mož Pietro Loredano, Podestat in Kapitan vdanega mesta Justinopolis z veseljem in z izrazom spoštovanja pozdravljam. Naznanjamo vam, da je bil danes v našem Svetu naprošenih sprejet sklep z naslednjo vsebino. In sicer. Vdano mesto Koper je prosilo, da lahko v svojem Svetu vsako leto izvoli Kapetana Slovanov, to je Prokuratorja kmečkega prebivalstva tega ozemlja, zato da bo ugodnost, ki jo sedaj doživljenjsko koristi le eden od meščanov, razdeljena še med druge. Ker smo zahtevo prepoznali kot pošteno, kot to tudi svetuje Podestat in Kapitan v svojih uradnih odgovorih, ki smo jih pravkar prebrali. Sprejet je bil sklep, naj se dobrohotno dovoli omenjenemu vdanemu mestu Koper, seveda šele ko bo funkcija nezasedena, da vsako

leto

leto lahko v svojem Svetu izvoli enega od meščanov za Kapetana Slovanov, to je Prokuratorja kmečkega prebivalstva. Tisti ki bo izvoljen, bo moral vsakič izvajati to funkcijo v oblikah in na način, kot so do tedaj veljali. Spoštovati bo moral štiriletni kontumac, preden bo lahko ponovno izvoljen. Vendar naj ostane vključena ponudba šestih tisočev starov soli, ki jih je treba vročiti Javnosti, in ponudba stotih liber olja letno, ki bodo predani cerkvi Zdrave Matere Božje tega mesta. Zato vam z avtoriteto zgoraj omenjenega Sveta naprošenih naročamo, da morate tako postopati; ko bodo te obveznosti zapisane med spise, jih vrnite tistemu, ki jih je predložil.

Izdano v naši Doževi Palači, 1. marca, osma indikcija.

M. DC. LXX.

Lodouico Franceschi sekretar

(hrbna stran) Plemeniti in modri mož Pietro
Loredano Podestat in Kapitan
Justinopolisa ter nasledniki

1670. 16. april v Senatu.

Podestatu in Kapitanu Kopra

Senatu se ugoti v zvezi s prošnjami teh zvestih podložnikov glede možnosti volitev Kapetana Slovanov, če je ta skladna z veljavnim redom in v javno zadovoljstvo. Premislili smo o pravilih, ki ste jih previdno določili v izogib zlorabam in neredu ter z veseljem ugotovili, da je način izbora v zadovoljstvo podložnikom, zato jih z naše strani potrjujemo. Strinjamo se z vašim opozorilom, naj se črtajo neprijetnosti, ki bi se lahko pripetile zaradi preganjanja podložnikov, zato je primerno zbrisati odlomek o inkviziciji, kot bo na koncu prisotnih zapisov zabeleženo, saj smo prepričani, da bodo deležni še večje milosti, če bodo volitve izvajali na običajen način in v skladu z javnim pravom. Na podlagi tega napotka pa boste morali pripraviti navodila za izvedbo, o čemer ste nam pisali v vaših pismih z dne 26. marca in kar smo vam s pravili odobrili.

Gierolemo Giacomazzi Dožev Notar

Mi,

Mi, Pietro Loredan za Presvetlo Beneško republiko &c., Podestat in Kapitan Kopra &c. V izvrševanje dobrohotno podeljene milosti s strani javne radodarnosti in temu vdanemu mestu izražene z dukali žlahtnega Senata 1. marca letos, da lahko vsako leto v svojem Svetu izvoli Kapetana Slovanov, oziroma Prokuratorja kmečkega prebivalstva tega ozemlja, naj bodo volitve izvedene na način, ki je najbolj primeren za pravičen namen Presvetlega Vladarja, v javno dobro ter ugodnost in udobnost podložnikov. In naj bodo ves čas odvrnjene tiste zlorabe, ki bi si jih lahko izmislile zainteresirane zlobne osebe in jih poskušale uveljaviti v škodo in nezadovoljstvo dobrih ljudi.

Odločamo, izjavljamo in odrejamo, da je pri volitvah in pri podeljevanju te funkcije potrebno dosledno spoštovati naslednje določbe, kot smo jih že uskladili s sindiki, poslanci mesta.

Izvolitev Kapetana Slovanov naj poteka na prvem rednem zasedanju Sveta naslednjega aprila, ko so vsi meščani tega Sveta pozvani po vrsti iz klopi k žrebu iz volilne skrinjice, kjer se nahajajo štiri zlate kroglice, ostale so bronaste. Tisti, ki bodo izžrebali zlato kroglico, naj takoj predlagajo Kapetana, in sicer tako, da bodo štirje predlagani v izvolitev; ti naj bodo posamično, glede na predlagani vrstni red, voljeni v tem Svetu in kdor bo med njimi zbral največ glasov, bo izbran, vendar le, če bo presegel polovico vseh glasov. Če nihče od kandidatov ne preseže polovice glasov, je potrebno volitve ponoviti, in tako iz leta v leto.

Izvoljeni bo imel po koncu mandata štiriletni kontumac, nato bo lahko ponovno kandidiral.

V primeru smrti Kapetana pred iztekom mandata, je treba takoj, torej za prvi praznik, sklicati mestni Svet in na enak način izvoliti naslednika, in sicer le za obdobje do konca mandata; njegov kontumac naj bo sorazmeren s časom, ko je bil na dolžnosti.

Za omenjeno funkcijo so lahko izvoljeni samo meščani tega Sveta, ki znajo brati in pisati, se niso nikoli ukvarjali z obrtni in mehničnimi poklici, ki imajo vsaj 25 let in niso dolžniki Fontica, Monte di Pietà in Skupnosti.

Pred sklicem Sveta na volitve naj vsi meščani tega Sveta posamično pridejo na sodišče in tam zaprisežejo, da niso ne dali, ne obljubili in da jim niti ni bilo dano in ne obljubljen karkoli za omenjene volitve in izbor.

Štirje

Štirje predlagani v izvolitev morajo takoj po podobni zaprisegi zapustiti Svet in vrnejo se lahko šele potem, ko so volitve za vse zaključene. Kdor se bo zaradi sorodstvenih vezi moral izvzeti iz odločanja na volitvah, naj odide ven in naj ostane zunaj samo za čas volitev svojega sorodnika.

Izvzet. { Tisti, ki bi v nasprotju z zaprisego kdajkoli darovali, obljubili ali dobili kakršnokoli darilo v ta namen, naj se jim za vedno odvzame kakršnakoli funkcija in ugodnost v Svetu, lahko so tudi kaznovani za zločin krive prisege, upoštevajo se lahko tudi tajne prijave.

Izvoljeni Kapetan bo moral na Rektorjevi roki svečano priseči, da bo funkcijo izvajal z najvišjo mero zvestobe, natančnosti in marljivosti, ter da kot dober človek, dober podložnik in meščan ne bo podlegel zasebnim interesom.

Omenjeni Kapetan bo moral v roku enega meseca od prevzema dolžnosti plačati davek oziroma tribut v višini stotih liber olja Cerkvi Zdrave Matere božje v Benetkah in ne bo mogel prejeti svoje plače, dokler ne bo uradu Vicecollaterije dokazal plačila tributa, o katerem naj se zapiše potrdilo pri prvem plačila. V nasprotnem primeru bo podvržen enakemu postopku, kot je določen za tistega, ki tako dolžnost zanemari.

Sindikiki, ki bodo v tem času na položaju, so dolžni in obvezani poskrbeti, da se pričujoče določbe upoštevajo v celoti, sindikov kancelar pa jo mora vsako leto pred Svetom vsem v vednost javno prebrati. Za vsakega, ki bi to kršil, je kazen sto ducatov, polovica zneska pripade Skupnosti, drugo polovico pa po lastni presoji razdeli Rektor.

Koper, 26. marec 1670

Pietro Loredan Podestat in Kapitan.

Vzeto iz podobnega obstoječega zvitka pisem žlahtnega Senata, ki so bila napisana za Podestata in Kapitana Kopro pred 16. aprilom 1670

Gierolemo Giacomazzi Dožev Notar

SEZNAM SLIKOVNEGA GRADIVA

I. poglavje:

Sl. 1: Bolonjski statuti iz leta 1376, c. 167r. Inicialka na začetku četrte knjige o civilnem pravu (ASBo; Trombetti Budriesi, 2014).

Sl. 2: Statut bolonjske trgovske družbe iz leta 1329. Tudi razna obrtna in poklicna združenja kakor tudi laične in religiozne bratovščine so sledile zgledu srednjeveških mestnih oblasti, tako da so sprejeli in zapisali pravila v svoje statute (ASBo). Wikimedia Commons.

Sl. 3: Reformirani statuti Modene iz 15. stoletja. Wikimedia Commons.

Sl. 4: Statut trgovskega kolegija (*Nobile Collegio della Mercanzia*) iz Perugia iz leta 1323. Wikimedia Commons.

Sl. 5: Statuti komuna Sassari iz leta 1316, napisani v sardinskem dialektu. Wikimedia Commons.

Sl. 6: Bolonjski statuti iz leta 1376, c. 303v. Inicialka na začetku sedme knjige (ASBo; Trombetti Budriesi, 2014).

Sl. 7: Stran iz korčulanskega kodeksa, ki vsebuje srednjeveško zbirko besedil iz druge polovice 12. stoletja, zapisan v latinici. Wikimedia Commons.

Sl. 8: Stran iz statuten mesta in otoka Korčule, za katerega se navaja, da naj bi bil že iz leta 1214 (Cvitanic & Šeparović, 1987; Strčić, 1987).

Sl. 9: Naslovna stran Statuta mesta Dubrovnik, prepis iz 15. stoletja, ki se hrani v Državnem arhivu v Dubrovniku (Povcast, 2014).

Sl. 10: Vinodolski zakonik iz 1288 pisan v glagolici. Wikimedia Commons.

Sl. 11: Vrbniški (krški) statut iz 1388 pisan v glagolici. Wikimedia Commons.

Sl. 12: Hrbtna stran prvega lista bujskih statuten iz leta 1427 (Lonza & al., 2023).

Sl. 13: Kazalo prve knjige statuten Dvigrada (Lonza & al., 2007).

Sl. 14: Prva stran statuten Izole iz 1360 (HR-DARI, STIZ, c. 1).

Sl. 15: SI-PAK 9, a.e. 5 – Začetek VII. knjige piranskega statuta iz leta 1384.

Sl. 16: Začetek III. knjige izolskih statuten iz 1360 (HR-DARI, STIZ, c. 48).

Sl. 17: Naslovnica Statutov mesta Kopra, ki so bili v veljavi od 1423 (ASVe, AC, 106a, frontespizio).

Sl. 18: Naslovnica Statutov mesta Kopra, ki so bili v veljavi od 1423 (HR-DARI, STKP, frontespizio).

II. poglavje:

Sl. 19: Stran iz rokopisa *Codex Justiniani I–IX*. Prepisal Franciscus Accursius v prvi polovici 13. stoletja. Hranjeno v knjižnici Univerze v Gentu. Wikimedia Commons.

Sl. 20: Obramba s štirikolesnim vozom (*carroccio*) okoli katerega so se zbrali in bojevali vojaki srednjeveških komun, med bitko pri Legnanu (avtor Amos Cassiolo, 1860). *Carroccio* je bil simbol občinske avtonomije. Wikimedia Commons.

Sl. 21: Premirje v Benetkah leta 1177 med papežem, cesarjem in lombardskimi mesti. Cesar Friderik I. Barbarossa je v spremstvu beneškega doža Sebastiana Zianija v znak pokornosti za dosego premirja pokleknil pred papežem Aleksandrom III. (Mestna hiša, Siena). Wikimedia Commons.

Sl. 22: Premirje v Benetkah leta 1177. Cesar Friderik I. se sklanja k papežu, da bi mu poljubil nogo, toda papež naj bi ga dvignil, objel in z njim izmenjal poljub miru. (Federico Zuccari, 1582; dvorana beneškega Velikega sveta). Wikimedia Commons.

Sl. 23: Podlaga za trajni mir je bila vzpostavljena šele leta 1183 z mirom v Konstanci, ko je cesar Friderik I. priznal pravico mestom do svobodnih volitev mestnih uradnikov. Wikimedia Commons.

Sl. 24: Vrnitev Bucentaurja na osrednji pomol na dan Vnebohoda (avtor Canaletto, 1730). Slovesnost *Sposalizio del Mar*, poroka z morjem, je potekala na dan Jezusovega vnebohoda. Dož se je v spremstvu beneških odličnikov in nepregledne množice ladij in čolnov na svoji galeji *Bucintoro* napotil proti ustju пристanišča *San Niccolò di Lido*. Tu je natočil vazo blagoslovljene vode, nato pa simbolični prstan, ki ga je blagoslovil patriarh, vrgel v morje in izrekel besede: *Desponsamus te, mare nostrum, in signum Venetiani perpetuque dominii*. Wikimedia Commons.

- Sl. 25: Konrad II., cesar Svetega rimskega cesarstva (1024–1039). Wikimedia Commons.
- Sl. 26: Oglejski patriarh Bertold Andeški (1180–1251). Wikimedia Commons.
- Sl. 27: Friderik II., cesar Svetega rimskega cesarstva (1220–1250), iz rokopisa v Biblioteca Vaticana, Pal. lat 1071, c. 1, konec 13. stoletja. Wikimedia Commons.
- Sl. 28: Majnhard I. Tirolski oziroma Meinhard III. Goriški (1194–1258) je bil tudi goriško-istrski (1220–1258) in tirolski grof (1253–1258). Wikimedia Commons.
- Sl. 29: Listina kralja Konrada IV. iz leta 1251 v Portorožu potrjuje privilegije Koprčanom (FIM, 4: doc. 1251_C11).
- Sl. 30: Bolonjski statuti iz leta 1376, c. 197r. Inicialka na začetku poglavja o izvolitvi notarjev (ASBo; Trombetti Budriesi, 2014).
- Sl. 31: Bitka pri Savudriji leta 1177 (avtor Domenico Tintoretto, cca. 1605). Wikimedia Commons.
- Sl. 32: STKP, 28. poglavje IV. knjige o ravnanju s koprskimi vaščani. S soglasjem Velikega in Malega sveta je statut izdal Andrej Zeno, ki je bil koprski podestat v letih 1251 in 1252 (HR-DARI, STKP, c. 67).
- Sl. 33: Gravura iz 19. stoletja, ki prikazuje beneško galejo v boju z genovsko floto v bitki pri Korčuli leta 1298 (avtor Quinto Cenni). Wikimedia Commons.
- Sl. 34: Križarji osvojijo Zadar leta 1202. Doževa palača, Benetke (avtor Andrea Vicentino, 1580). Wikimedia Commons.
- Sl. 35: Svečani akt predaje prebivalcev Zadra beneškemu dožu leta 1202. Doževa palača, Benetke (avtor Domenico Tintoretto). Wikimedia Commons.
- Sl. 36: Alegorija Giovannija Battiste Tiepola Neptun ponuja Benetkam bogastvo morja. Doževa palača, Benetke. Wikimedia Commons.
- Sl. 37: Dvorana beneškega Velikega sveta (avtor Joseph Heintz, cca. 1648). Wikimedia Commons.
- Sl. 38: Uvodnik k statutom Kopra iz leta 1423, s kratkim opisom postopka sprejemanja statutov (ASVe, AC, 106a, c. 4r).

Sl. 39: Druga stran uvodnika k statutom Kopra iz leta 1423 z nadaljnjim opisom postopka sprejemanja statotov ter v zadnjih dveh vrsticah z določilom o hrambi kodeksa v zakristiji sv. Frančiška v Kopru (ASVe, AC, 106a, c. 4v).

Sl. 40: Prvo poglavje prve knjige koprskih statotov iz 1423: o prepovedi zmerjanja boga, svetnikov in voditeljev (HR-DARI, STKP, 4r).

Sl. 41: Zadnja stran kazala k prvi knjigi koprskih statotov 1423 (ASVe, AC, 106a, c. 3v).

Sl. 42: Naslovnica tiskanih statotov Kopra iz leta 1668, ki vključuje poleg štirih knjig iz 1423 še peto knjigo od 1394 do 1667 (dLib, hrani: OKSVK).

Sl. 43: Začetek pete knjige koprskih statotov, začne z dokumentom iz 1394 s katerih beneška oblast potrjuje tedanje koprsk statute z določenimi izjemami (dLib, hrani: OKSVK).

Sl. 44: Andrea Dandolo, beneški dož v letih 1343–1354. Wikimedia Commons.

Sl. 45: Dodatek h kodeksu koprskih statotov, ki ga hranijo v HR-DARI in vsebuje spisek odlokov, ki so jih morali upoštevati pri presojanju v skladu s statuti (prim. Margetić, 1993, 188–193).

Sl. 46: Koper v 16. stoletju, neznani avtor (hrani: PMK).

III. poglavje:

Sl. 47: Načrt Kopra iz 1619 (Rogoznica, 2020, 33).

Sl. 48: Inicialka z upodobitvijo vicedomina v Trstu (STTS, 1350, I/21; BCT, AD).

Sl. 49: Inicialka z upodobitvijo vicedomina v Trstu (STTS, 1350, I/22; BCT, AD).

Sl. 50: Predeli Kopra po načrtu iz 1619 (Rogoznica, 2020, 152).

Sl. 51: Prisega doseljencev v Trst (STTS, 1350, I/52; BCT, AD).

Sl. 52: Izolska judovska prisega iz 1487 (HR-DARI, STIZ, IV/180).

Sl. 53: Odloka o prepovedi odmetavanja nesnage in imeti odtok vode na cesto (STKP, I/43, 44; ASVe, AC, 106a, c. 18r).

Sl. 54: Seznam odlokov o mesarjih, pekaricah in ribičih (STKP, III; ASVe, AC, b. 106a, c. 87r).

- Sl. 55: Odlok o poroki »kot brat in sestra« (STKP, II/68, ASVe, AC, b. 106a, c. 66r).
- Sl. 56: *Liber niger*, naslovnica (ASVe, AC, 1169, frontespizio).
- Sl. 57: *Liber niger*, del prednje strani prvega lista (ASVe, AC, 1169, c. 1r).
- Sl. 58a: Posnetek prisege malefičnih sodnikov iz *Liber niger* (ASVe, AC, 1169, c. 8r).
- Sl. 58b: Posnetek prisege malefičnih sodnikov iz *Liber niger* (ASVe, AC, 1169, c. 8v).

IV. poglavje:

- Sl. 59: Detajl slike »Dvanajstletni Jezus med učenci« (olje, platno, 282 x 240 cm). Strunjan, župna cerkev Marijinega prikazanja (16. stoletje). Na levi je razločno videti pisarja z oglavnico, knjige, črnilnik in pero (foto: D. Podgornik, 1994).
- Sl. 60: Rolandinus Rodulphi de Passageriis (1215–1300) z značilnim notarskim pokrivalom. Bologna, postavljeno 1483 (Orlandelli, 1977).
- Sl. 61: Domnevna upodobitev Rolandinusovega predavanja študentom notarske šole. Bologna, Museo Civico Medievale. Wikimedia Commons.
- Sl. 62: V inicialki (N) naj bi bil upodobljen Dante v skriptoriju, ko je pisal *Komedijo*. San Daniele del Friuli, Biblioteca Guarneriana, neznani avtor (14.–15. stoletje) (Londero, 1994).
- Sl. 63: SI-PAK PI 9.1, a.e. 10 – Spor glede piranske oljčne desetine med Pirančani in koprskim škofom. Notarjev podpis: »Ego Dominicus notarius qui anc comisionis cartulam interfui, scripsi et coroboravi«. Piran, 01.12.1201 (prim. Chart., 17; Rožac & Pucer, 2010, 38; foto: R. Titan, 2010).
- Sl. 64: SI-PAK PI 9.1, a.e. 15 – Spor glede piranske oljčne desetine med Pirančani in koprskim škofom. Notarjev podpis: »Ego Manfredus presbiter et notarius ... scripsi, complevi et roboravi«. Torcello, 14.12.1201 (prim. Chart., 22; Rožac & Pucer, 2010, 48; foto: R. Titan, 2010).
- Sl. 65: SI-PAK PI 9.1, a.e. 36A – Spor glede piranske oljčne desetine med Pirančani in koprskim škofom. Notarjev podpis: »Ego Dominicus Suavis diaconus et notarius rogatus interfui, scripsi, complevi et roboravi«. Rialto, 29.07.1202 (prim. Chart., 34; Rožac & Pucer, 2010, 92; foto: R. Titan, 2010).

- Sl. 66: Tržaški vicedomin Andrea Pacis se je upodobil na platnico svoje knjige iz leta 1359 (SI-AS, Collectanea I, c. 1).
- Sl. 67: Notar v inicialki (O) (STTS, 1350, III/49, BCT, AD).
- Sl. 68: Sprevod beneškega doža; detajl z načelnikom notarjev v Beneški republici – Velikim kancelarjem (*Cancelliere Grande*) (Museo Correr, Venezia).
- Sl. 69: Piranski Veliki svet. Strunjan, župna cerkev Marijinega prikazanja (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 70: Milje. Osrednji trg s podestatovo palačo in kapiteljsko cerkvijo (Tischbein, 1842).
- Sl. 71: Sodnik oziroma notar v inicialki (O) (STTS, 1350, III/43, BCT, AD).
- Sl. 72: Volitve (žreb) mestnih uradnikov z uporabo klobuka (STTS, 1350, I/6, BCT, AD).
- Sl. 73: Trst, Vrata Cavana in Solni trg v 16. stoletju (Scussa, 1863).
- Sl. 74: Notar v inicialki (S) poglavja o overovitvah dokumentov (STTS, 1350, III/40, BCT, AD).
- Sl. 75: Svetnik s knjigo v roki v inicialki (Q) poglavja o poravnavi dolgov (STTS, 1350, III/16, BCT, AD).
- Sl. 76: Motiv Kopra na votivni podobi bratovščine servitov iz leta 1738 (foto: J. Jeraša).
- Sl. 77: Inicialka (I) k poglavju o kancelarijih (STTS, 1350, I/9, BCT, AD).
- Sl. 78: SI-PAK PI 9, NK 1, c. 74v – Stran iz najstarejše piranske notarske knjige, 1281–1287/89.
- Sl. 79: Dogovor s tiskom rok v inicialki (A) (STTS, 1350, IV/49, BCT, AD).
- Sl. 80: Benetke, Rialto, Vittore Carpaccio, *Miracolo della Croce a Rialto*, cca. 1496.
- Sl. 81: SI-PAK PI 9, VK 10, c. 1 – Vicedominska knjiga Johanesa, sina pokojnega Henrica, Piran, 1342–1344.
- Sl. 82: Prisega kruharice v inicialki (I) (STTS, 1350, I/77, BCT, AD).
- Sl. 83: SI-PAK 6, Spisi, a.e. 67 – Notarski znak in podpis koprskega notarja Baysinusa de Baysio.
- Sl. 84: SI-PAK 335, a.e. 1 – Krmin, 1348. Notarski znak in podpis: »Ego Petrus dicti Hermacorae de Aquilegia Imperiali auctoritate notarius ... interfui et rogatus scripsi« (prim. Bonin, 2002, 41).

- Sl. 85: Piran, konec 16. stoletja, izrez iz slike Domenica Tintoretta, Piranski mestni očetje (Tintorettova dvorana v občinski palači v Piranu, foto: D. Podgornik, 1994).
- Sl. 86: SI-PAK 335, a.e. 81 – Benetke, 1608. Notarski znak in podpis: »Ego Lucas Gabriolius quondam Domini Gabrielis publicus Imperialis et Venetiarum Notarius de promissis rogatus in fedem subscripsi, signo meo appposito consueto« (prim. Bonin, 2002, 177).
- Sl. 87: Mestni glasnik (*prevo*) in piranski svetniki, izrez iz slike Domenica Tintoretta (Tintorettova dvorana v občinski palači v Piranu; foto: D. Podgornik, 1994).
- Sl. 88: SI-PAK 6, Spisi, a.e. 66, c. 75 – »*Ego Paulus de Peregrinis vicedominus subscripsi et cum dicto notario ascultavi. Ego Rolandus de Almerigogna vicedominus comunis subscripsi*«. Overitev koprskih vicedominov na testamentu iz leta 1428, ki ga je napisal koprski notar Antonius de Giroldo.
- Sl. 89: SI-PAK 6, Spisi, a.e. 66, c. 59 – Dotalna (in poročna) listina iz Kopra, leto 1439.
- Sl. 90: Istra na t. i. Peuntigerjevi karti (*Tabula Peuntigeriana*), srednjeveški (12./13. stoletje) kopiji rimskega itinerarija iz 3. stoletja (Lago & Rossit, 1981, 11).
- Sl. 91: SI-PAK 335, a.e. 84 – Doževa pergamentna listina s svinčnim pečatom, Benetke 1630 (prim. Bonin, 2002, 182).
- Sl. 92: SI-PAK 84, a.e. 2, c. 103 – Testament v hebrejščini, ki ga je leta 1598 narekovala Bonola Agnoli, Židinja, po njeni smrti čez 5 mesecev pa ga je izolskemu vicedominu Balseminu Manzuoliju prebral izolski bankir Salamon Luzzato.
- Sl. 93: Pulj (Lavalée, 1802).
- Sl. 94: SI-PAK 6, IX. skupina, a.e. 1253 – Inventar v glagolici iz samostana sv. Gregorja v Kopru.
- Sl. 95–105: Notarski znaki in podpisi različnih notarjev. SI-PAK 335, a.e. 8 – 1436, februar, 22. Izola.
- Sl. 96: SI-PAK 335, a.e. 11 – 1463, julij, 4. Šibenik.
- Sl. 97: SI-PAK 335, a.e. 9 – 1446, julij, 20. Čedad.
- Sl. 98: SI-PAK 335, a.e. 27 – 1550, april, 9. Koper.
- Sl. 99: SI-PAK 335, a.e. 2 – 1398, julij, 26. Petrapilosa.

- Sl. 100: SI-PAK 335, a.e. 73 – 1592, april, 16. Koper.
- Sl. 101: SI-PAK 335, a.e. 52 – 1570, februar, 24. Koper.
- Sl. 102: SI-PAK 335, a.e. 30 – 1551, marec, 22. Koper.
- Sl. 103: SI-PAK 335, a.e. 16 – 1494, januar, 23. Koper.
- Sl. 104: SI-PAK 335, a.e. 64 – 1580, november, 28. Dol.
- Sl. 105: SI-PAK 335, a.e. 83 – 1630, julij, 29. Benetke.
- Sl. 106: Napis pod beneškim levom v Kidričevi ulici v Kopru: »Simbolo di Veneta potenza già infisso sulla facciata del Castel Leone prospiciente la terra ferma. Deposto dai Francesi nel 1805. Sottratto alla distruzione dal cav. conte Giov. Totto e coservato nella sua famiglia. Qui murato il 20 nov. 1924« (foto: D. Darovec, 2018).
- Sl. 107: SI-PAK 85, a.e. 348, t. 1 – Testamenti koprškega notarja Giuseppeja Lugnanija iz leta 1777.
- Sl. 108: SI-PAK 85, a.e. 348, t. 404 – Instrumenti koprškega notarja Giuseppeja Lugnanija iz leta 1782.
- Sl. 109: Slovanska poroka v zaledju Labina (Tischbein, 1842).
- Sl. 110: SI-PAK 6, Spisi, a.e. 66, c. 75 – »*Ego Paulus de Peregrinis vicedominus subscripsi et cum dicto notario ascultavi. Ego Rolandus de Almerigogna vicedominus comunis subscripsi*«.
- Sl. 111: Evangelist Matej pri pisanju evangelija, ko se vzpostavi komunikacija z angelom, ki sporoča božje besede. Ebbonov evangeliar (9. stoletje), Èpernay, Francija, Bibl. mun., ms. 0001, c. 018v–019. Wikimedia Commons. Veljal je za zaščitnika notarjev, v sodobnem času tudi bankirjev. Izstopajo atributi notarjev: pero in črnilnik (prim. Darovec, 2014, 486).
- Sl. 112: Notar Candusius v 54. letu starosti (1730). V desni roki drži značilno notarsko pero (*penna*), pred njim je črnilnik (*calamario*), notarska investiturna predmeta (PMK; foto: D. Podgornik, 1994).

V. poglavje:

- Sl. 113: Listina Rižanskega placita ni pomembna zgolj zaradi vesti o Slovanih, ki jih je vojvoda Janez začel naseljevati na istrska tla, temveč tudi zaradi opisa razvejene bizantinske upravne ureditve v drugi

polovici 8. stoletja. Prepis listine iz 15. stoletja hrani ASVe, Codice Trevisano, c. 21 (Darovec, 1990, 33).

Sl. 114: Karel Veliki na sliki Albrechta Dürerja, 1511–1513. Wikimedia Commons.

Sl. 115: Rižanski zbor, Bruno Croatto, 1934 (Patrimonio Culturale FVG), s pomenljivim pripisom za čas nastanka upodobitve: »*Et Nos Eos Eicimus Foras*« (In mi jih izženemo), s čimer je avtor mislil na Slovane.

Sl. 116: Rižanski zbor je navdihnil kiparja Stojana Batiča (2002), relief v bronu (foto: D. Podgornik, 2004).

Sl. 117: Osapska jama – grad, okoli 1843. Na osnovi upodobitev krajinskega slikarja Giuseppeja Riegerja (1802–1883) izdelal litograf G. Scheth.

Sl. 118: Fantazijska rekonstrukcija utrdbe v Osapski jami. Očitno gre za risbo s svinčnikom iz začetka 20. stoletja. Neznani avtor (TRAVEN, 2024).

Sl. 119: Osapski grad, predvojna fototeka SEM, dokumentacija SEM, neznani avtor, nastala pred 1945.

Sl. 120: Osapski grad ali Jama in etnografi, dokumentacija SEM, avtor M. Matičetov, 1949.

Sl. 121: Osp, jama z ostanki obzidja (T. P., 2021).

Sl. 122: Osapski grad ali Jama in člani etnografske ekipe na njem, dokumentacija SEM, avtor M. Matičetov, 1949.

Sl. 123: Grad Socerb, v ozadju pogled na Miljski zaliv in začetek tržaškega pristanišča (foto: D. Podgornik, 2007).

Sl. 124: Grad Socerb (foto: D. Podgornik, 2007).

Sl. 125: Grad Socerb (foto: D. Podgornik, 2007).

Sl. 126: Pogled na grad Socerb in severni Jadran (Valvasor, 1689).

Sl. 127: Grad Socerb (Valvasor, 1689).

Sl. 128: Ruševine gradu Socerba (Tischbein, 1842).

Sl. 129: Grad Socerb (Scussa, 1863).

Sl. 130: Sv. Socerb (San Servolo), mučenik (DIOCESI, 2024).

Sl. 131: Notranjost svete jame sv. Socerba (VISITKOPER, 2024).

Sl. 132: Topografska risba Kraškega roba z vrisano mejno črto med beneškimi in notranjeavstrijskimi deželami v 17. in 18. stoletju. V ospredju vasi s kašteli: Osp, Socerb, Klanec, Črni Kal, Loka, Rožar, Tinjan (ASVe, DRI, f. 19, c. 1).

Sl. 133: Benetke, 29. marca 1349. Beneški senat imenuje kapetana Slovanov v Kopru. Imenovan je Guillieminus Rosso (ASVe, Senato misti, f. XXV, c. 6).

Sl. 134a in 134b: Odlok beneškega senata iz leta 1670 o pravici koprškega mestnega sveta za vsakoletno izvolitev kapetana Slovanov izmed svojih članov. Koper, Pretorska palača (foto: D. Darovec, 2023).

Sl. 135: Meja med Beneško republiko in Svetim rimskim cesarstvom na območju Socerba, Ospa, Prebenega, Gabrovice in Kastelca (ASVe, Provveditori alla Camera dei Confini, b. 234, c. 6).

Sl. 136: Petrus Zanchi, kapetan topničarjev v Kopru, podobno opravljen je bil po opisih kapetan Slovanov (PMK; foto: D. Podgornik, 1994).

Sl. 137a in 137b: Beneška vojaška oprava dalmatinskih in istrskih pripadnikov kmečke vojske (černid) v 18. stoletju (ASVe, Senato Militare, f. 149).

Sl. 138: Prva stran knjige kapetana Slovanov (ASVe, AC, 1174, c. 1).

Sl. 139: Kapetan Slovanov je bil zadolžen tudi za zbiranje dajatev za les, potreben za obnovo in vzdrževanje mostu, ki je vodil iz zaledja v koprsko mesto in na katerem je stal Levji grad, obrambna postojanka in mitnica mesta Koper (ASVe, Provveditori alle fortezze, b. 82, dis. 85).

Sl. 140: Karta meje med Beneško republiko in notranjeavstrijskimi deželami z vrisano mejo in izpisanimi vojaškimi ter zdravstvenimi postojankami s posadkami iz leta 1713 (Lago & Rossit, 1981, 211).

Sl. 141: Slika izvirnega bakroreza za tisk Naldinijevega cerkvenega krajeписа iz leta 1700, s podobo (koprškega) škofa in zemljevidom pripadajočega ozemlja (foto: D. Podgornik, 2000).

Sl. 142: Vaški stražar iz Barbane (Tischbein, 1842).

Sl. 143: Kubed. Na skalni gmoti zrasla naselbina, utrdba, grad, ki je sprejel tudi do 200 konjenikov. Sedež koprške podeželske obrambe (foto: D. Podgornik, 2007).

Sl. 144: Kubed. Značilni petokraki kubejski stolp (foto: D. Podgornik, 2007).

Sl. 145: Kubed, stolp, detajl (foto: D. Darovec, 2020).

Sl. 146: Kubed, stolp z delom ohranjenega obzidja (foto: D. Darovec, 2020).

Sl. 147: Cerkev sv. Florjana, Kubed (foto: D. Darovec, 2020).

Sl. 148: Pogled s Kubeda na podpeški stolp in jamo grad (foto: D. Darovec, 2020).

- Sl. 149: Kubed z južne strani, lepo vidni ostanki srednjeveškega obzidja (foto: D. Podgornik, 2007).
- Sl. 150: Hrastovlje. Cerkev sv. Trojice z ostanki srednjeveškega obzidja. V ozadju pogled na Kraški rob s stolpom v Podpeči, pod njim v spodmolu Šrkļjevica ostanki obzidja Zanigrada (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 151: Vhod v obzidje cerkve sv. Trojice v Hrastovljah. Pinterest.
- Sl. 152: Mrtvaški ples: freska iz konca 15. stoletja iz šole mojstra Ivana iz Kastva v cerkvi sv. Trojice v Hrastovljah (foto: M. Božič, 2021).
- Sl. 153: Notranjost cerkve sv. Trojice v Hrastovljah s poslikanimi stenami z zgodbami iz biblije in vsakdanjega življenja, konec 15. stoletja (foto: M. Božič, 2021).
- Sl. 154: Hrastovska cerkev pod Kraškim robom (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 155: Freske na stropu cerkve sv. Trojice v Hrastovljah. Wikimedia Commons.
- Sl. 156: Črni Kal, ostanki gradu na steni s še vidnim obzidjem v jami pod gradom, predvojna fototeka SEM, dokumentacija SEM, neznani avtor, nastala pred 1945.
- Sl. 157: Črni Kal, ostanki gradu na steni (foto: D. Podgornik, 1990).
- Sl. 158: Črni Kal, ostanki gradu povezani z mostom (foto: D. Darovec, 2006).
- Sl. 159: Črni Kal, konservirani ostanki gradu z možnostjo turističnega dostopa in kot plezališče (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 160: Sv. Sergij (San Sergio), mučenik in zavetnik tržaške škofije (DI-OCESI, 2024).
- Sl. 161: Na črnokalskem gradu v 360° pogledu: Pogled na Koprski in Miljski zaliv (foto: D. Babič, 2021).
- Sl. 162: Cerkvni zvonik sv. Cecilije v Loki (foto: D. Podgornik, 2007).
- Sl. 163: Podpeč jama – grad, okoli 1843. Na osnovi upodobitev krajinskega slikarja Giuseppeja Riegerja (1802–1883) izdelal litograf G. Scheth.
- Sl. 164: Podpeč, 1908, neznani avtor (KRASKIROB, 2024).
- Sl. 165: Podpeč, stolp in jama grad (foto: D. Darovec, 2020).
- Sl. 166: Podpeč, stolp (foto: D. Babič, 2021).
- Sl. 167: Podpeč, stolp 360° (foto: D. Babič, 2021).
- Sl. 168: Podpeč, stolp s SV smeri (foto: D. Babič, 2021).

- Sl. 169: Podpeč, jama grad (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 170: Podpeč, jama grad v notranjosti 360° (foto: D. Babič, 2021).
- Sl. 171: Zaniograd, ostanki obzidja gradu v spodmolu Škrljevica (foto: D. Darovec, 1989).
- Sl. 172: Zaniograd, napis na prekladi vhoda v zvonik: HOC OPUS FECIT COMVNITAS SVONIGRADI ET SASIDI SUB ANNO DOMINI 1521 (foto: D. Darovec, 2020).
- Sl. 173: Zaniograd, zvonik in cerkev sv. Štefana (foto: D. Darovec, 2020).
- Sl. 174: Zaniograd. Freske v cerkvi Sv. Štefana. Wikimedia Commons.
- Sl. 175: Zaniograd. Sv. Jurij upodobljen na freski v cerkvi Sv. Štefana (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 176a: Territorio di Lonche. Ozemlje med Loko in Bezovico na risbi iz leta 1811 (ASTs, DFAP, c. 333).
- Sl. 176b: Territorio di Lonche. Izrez iz risbe iz leta 1811, na kateri sta jasno izpisani lokaciji gradu nad Loko in gradu nad Bezovico (ASTs, DFAP, c. 333).
- Sl. 177: Meja med Beneško republiko in Vojvodino Kranjsko, izrez od Miljskega zaliva po Kraškem robu do Rakitovca, 18. stoletje (ASTs, DFAP, c. 327).
- Sl. 178: Izrez iz geografske karte Istre, ki jo je izdelal Pietro Coppo, 1525 (hrani: PMSMP). *Nel retroterra di Trieste e Capodistria, sino ai Monti della Vena che dividono la Parte della Cragna con territori Veneziani: ... cernotica/ v., ospo/ v., c. s. seruo, cernic/ al. v., popech/ cor., crastoia/ .v. lonca/ .v., bisuižža/ .v., rosarol/ .v., couedo/ .v., Figarol/ .v., muras/ .v., cubilžža/ .v., ... RASPO, rachitoo.v., PINGVENTO, piera pelosa, ... socirgo/ .v., castel bona, s. pietro de/ la mata/ .v., monte/ .v., geme .v.* (prim. Lago & Rossit, 1981, 36).
- Sl. 179: Starci. Ostanki dveh srednjeveških stolpov z obzidjem v bližini vasi Gradin (foto: D. Darovec, 2007).
- Sl. 180: Starci. Bolje ohranjeni stolp (foto: D. Darovec, 2007).
- Sl. 181: Pičurska jama nad stolpoma Starci, kamor so se lahko zatekli vaščani pred vdori sovražnikov. Na sliki usposobljeni jamski vodnik Franci Malečkar, ki opozarja, da jama še ni ustrezno zavarovana (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 182: Glem, pogled na obnovljeni srednjeveški stolp – grad, v ozadju del starega mestnega jedra Kopra s Koprskim zalivom. Wikimedia Commons.

- Sl. 183: Glem, ostanki gradu leta 1989 (foto: D. Darovec, 1989).
- Sl. 184: Glem, obnovljen stolp in začetje cerkve blažene Device Marije (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 185: Šmarje so tudi premogle vaško utrjeno postojanko – grad. Pogled na župnijsko cerkev sv. Jurija s stolpom (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 186: Pogled na vas Koštabono (*Castel Bonae*), kjer je bil srednjeveški grad (foto: D. Podgornik, 2007).
- Sl. 187: Koštabona, cerkev sv. Andreja na pokopališču (foto: D. Podgornik, 2007).
- Sl. 188: Detajl nagrobnega spomenika na pokopališču v Koštaboni (foto: D. Podgornik, 2007).
- Sl. 189: Koštabona, cerkev sv. Elia, vhod v cerkev krasi portal nad katerim je zanimiva kamnita plastika iz 18. stoletja z Bogom očetom na sredini, ki ga obdajajo angeli (foto: D. Podgornik, 2007).
- Sl. 190: Movraž (*Valmovrasa*) z vpisano lego srednjeveškega gradu (*Castello*), levo spodaj lega gradinskega srednjeveškega gradu (*Castello di Gradi-gna*), zgoraj gradu (*Castello*) v Hrastovljah, tik ob meji s Kranjsko Brežec (Baritina) z nakazanimi potmi do Podgorja oziroma Jelovic. Jožefinska vojaška karta, 1763–1787 (1804) (Rajšp & Trpin, 1997, XX, 15).
- Sl. 191: Rakitovec (foto: D. Darovec, 2010).
- Sl. 192: Cerkev sv. Marije pri izviru reke Rižane, kjer naj bi se odvijal Rižanski placit okoli leta 804 (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 193: Pogled na Rožar, okoli cerkve sv. Jurija je še vidno obzidje, kjer naj bi stal srednjeveški stolp – grad (foto: D. Podgornik, 2007).
- Sl. 194: Zlata fibula iz Čenturja, kjer so v tridesetih do petdesetih letih 20. stoletja našli kar štiri zaklade rimskih novcev in drugega nakita iz začetka 4. stoletja (kopijo hrani: PMK, 2024; prim. Jeločnik, 1973).
- Sl. 195: Izrez iz karte Istre Giovannija Valle iz 1792, ponatis iz 1805, z navedbo večine koprskih vasi (Digitalna zbirka NSK_Zg).
- Sl. 196: Spisek 45 koprskih vasi po reškem kodeksu (HR-DARI, STKP, IV/41, c. 70).
- Sl. 197: Spisek 23 koprskih vasi po beneškem kodeksu (ASVe, AC, 106a, STKP, IV/41, c. 148v).
- Sl. 198: Spisek 44 koprskih vasi po tiskanih statutih (STKP, 1668).

- Sl. 199: Izrez iz Atlasa Slovenije (1985, 195) z vasmi Podpeč, Brežec pri Podgorju, Zazid, Zanigrad, Dol, Hrastovlje.
- Sl. 200: Kal pod Kraškim robom med Zazidom in Rakitovcem (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 201: *Brežas* in *Contestabile* na Franciscejskem katastru (RKD, Brežec).
- Sl. 202: Brežec kot *Contestabile* na karti iz okoli 1930 (RKD, Brežec).
- Sl. 203: Suhozidna kažeta v Čenturski dolini v bližini zakladne najdbe rimskih novcev (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 204: *Sazet* v ospredju izreza iz mejne karte iz 18. stoletja (ASTs, DFAP, 327).
- Sl. 205: Dolina Drnice na sodobni geomorfološki karti (Atlas okolja, 2024).
- Sl. 206: Obezan, Villa Vecchia, Medosi in S. Onofrio na jožefinski vojaški karti (Rajšp & Trpin, 1997, XIX, 15).
- Sl. 207: Obizan in Zuccole na franciscejski karti (RKD).
- Sl. 208: Krog, cerkev sv. Onofrija z njegovo upodobitvijo in napisom: S. Onofrio prott. di Villa Franca (foto: D. Darovec, 2024).
- Sl. 209: Zuccole in druge koprskе vasi na izrezu iz karte *Istria olim Japidia* (1571–1638). Wikimedia Commons.
- Sl. 210: Zuccole med izpostavljenimi koprskimi vasmi na karti Vojvodine Kranjske s Slovensko marko in Istro (1714). Wikimedia Commons.
- Sl. 211: Čuklja. Topografska karta Slovenije, sloji (RKD).
- Sl. 212: Kuk na Čuklji, okoli katerega je ohranjeno polkrožno masivno obzidje, ki spominja na gradišče in obredni prostor (foto: D. Darovec, 2024).
- Sl. 213: Cobilla pod Popetrami in druge koprskе vasi na Jožefinski vojaški karti: Zabavljje, Trsek, Truške, Boršt, kaštel Glem, Pomjan, Labor, Topolovec in Gradin (Rajšp & Trpin, 1997, XIX, 15).
- Sl. 214: Poletiči na franciscejskem katastru (RKD).
- Sl. 215: Poletiči in Pietrabianca (Beli kamen) na karti iz 1930 (RKD).
- Sl. 216: Marezige, cerkev sv. Križa (foto: D. Darovec, 2021).
- Sl. 217: Cerkev sv. Antona v Sv. Antonu (foto: D. Darovec, 2024).

SEZNAM KRATIC

- ASBo** – Archivio di Stato di Bologna
- ASVe, AC** – Archivio di Stato di Venezia, Antico Archivio Municipale di Capodistria
- BCT** – Biblioteca Civica di Trieste
- BCT, AD** – Biblioteca Civica di Trieste, Archivio Diplomatico
- dLib** – Digitalna knjižnica Slovenije
- HR-DARI** – Državni arhiv u Rijeci
- HAZU** – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (Zagreb)
- JAZU** – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Zagreb)
- LLM** – Large Language Model
- MHJSM** – Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium, JAZU (Zagreb)
- NK** – Notarska knjiga
- OJM** – Obsežni jezikovni model
- OKSVK** – Osrednja knjižnica Srečka Vilharja v Kopru
- SI-PAK** – Pokrajinski arhiv Koper
- SI-PAK PI** – Pokrajinski Arhiv Koper enota Piran
- PMK** – Pokrajinski muzej Koper
- PMSMP** – Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran
- SAZU** – Slovenska akademija znanosti in umetnosti
- SEM** – Slovenski etnografski muzej, zbirka fotografij
- VK** – Vicedominska knjiga

SEZNAM OKRAJŠAV

- a. – anno; lat. léta; v letu
 ad a. – – ad annum; lat., ob omenjenem letu
 a.e. – arhivska enota
 b. – busta; it., ovojnica, arhivska škatla
 c. – carta; list oziroma folio
 cca. – približno; okoli
 dis. – disegno
 f. – fascicolo; snopič, zvezek
 idr. – in drugi; in drugo
 ipd. – in podobno
 it. – italijansko
 jur. – juridično; lat., pravno
 k. o. – katastrska občina
 m.v. – more veneto; lat., beneški način štetja leta s 1. marcem
 n. – numero; it., številka
 n.k. – notarska knjiga
 nem. – nemško
 npr. – na primer
 p. – (filmski) posnetek
 pr. Kr. – pred Kristusom
 prim. – primerjaj
 r. – recto
 sl. – slika
 sq. – sequens, sequentes; lat. (in) naslednje (strani)
 št. – številka dokumenta
 t. – točka
 t.e. – tehnična enota
 t. i. – tako imenovani
 v. – verso
 vol. – volumen; lat., zvezek

VIRI IN LITERATURA

- Acta Histriae, 1994**, 2, 1, 21–150.
- Acta Histriae, 2005**, 13, 1, 1–252.
- Alačević, Giuseppe (1879)**: Statuti di Spalato. *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata*, 2, 1–96.
- Antoni, Francesco (1989)**: Documentazione notarile dei contratti e tutela dei diritti: note sui vicedomini di Trieste (1322–1732). *Clio*, 25, 2, 319–335.
- Antoni, Francesco (1991)**: Materiali per una ricerca sui vicedomini di Trieste. *Archeografo Triestino*, 51, 151–177.
- Ascheri, Mario (1985)**: La pubblicazione degli statuti: un'ipotesi d'intervento. *Nuova rivista storica*, 69, 1–2, 95–106.
- Ascheri, Mario (ur.) (1987)**: Chianciano 1287, uno statuto per la storia della comunità e del suo territorio. Rim, Viella.
- Ascheri, Mario (1990)**: Gli Statuti: un nuovo interesse per una fonte di complessa tipologia. V: Pierangeli, Giuseppe & Sandro Bulgarelli (ur.): *Biblioteca del Senato della Repubblica. Catalogo della raccolta di Statuti*, VII (Lettera S). Firenze, La Nuova Italia, 31–49.
- Ascheri, Mario (1991)**: Statuti, legislazione e sovranità: il caso di Siena. V: Chittolini, Giorgio & Dietmar Willoweit (ur.): *Statuti, città, territori in Italia e Germania tra medioevo e età moderna*. Bologna, Il Mulino, 145–194.
- Ascheri, Mario (1996)**: Il 'dottore' e lo statuto: una difesa interessata. *Rivista di storia del diritto italiano*, 69, 95–113.
- Ascheri, Mario (2000a)**: Formes du droit dans l'Italie communale: les statuts. *Médiévales*, 39, 137–152.
- Ascheri, Mario (2000b)**: Tra legge a consuetudine: qualche problema dell'alto Medioevo e dell'età contemporanea. V: Rossetti, Gabriella & Giovanni Vitolo (ur.): *Medioevo, Mezzogiorno, Mediterraneo: Studi in onore di Mario DelTreppo*, II. Napoli, GISEM, 313–327.
- Ascheri, Mario (2001)**: Législation et coutumes dans les villes italiennes et leur contado (XIIe–XIVe siècles). V: Mousnier, Mireille & Jacques Poumarède (ur.): *La coutume au village dans l'Europe médiévale et moderne. Actes des XXe Journées internationales d'histoire de l'abbaye de Flaran*. Toulouse, Presses universitaires du Mirail, 73–92.

- Ascheri, Mario (2003):** Statuti e consuetudini: tra storia e storiografia. V: Dondarini, Rolando, Varanini, Gian Maria & Maria Venticelli (ur.): Signori, regimi signorili e statuti nel tardo Medioevo. Bologna, Pàtron, 21–31.
- Ascheri, Mario (2009):** Statutory Law of Italian Cities from Middle Ages to Early Modern. V: Drossbach, Gisela (ur.): Von der Ordnung zur Norm: Statuten in Mittelalter und Früher Neuzeit. Paderborn, München, Wien, Zürich, Ferdinand Schöningh, 201–216.
- Ascheri, Mario (2013):** The Laws of Late Medieval Italy (1000–1500): Foundations for a European Legal System. Leiden, Boston, Brill.
- ASTs, DFAP** – Archivio di Stato di Trieste, Imperiale Regio Direzione delle Fabbriche. Archivio Piani.
- ASVe, AC, 84** – Archivio di Stato di Venezia, Antico Archivio Municipale di Capodistria, f. 84: Protocollo degli instrumenti stipulati dal notaio Ottaviano Gavardo 1597–1024, 1629–1033. Pagine 481.
- ASVe, AC, 106a** – Archivio di Stato di Venezia, Antico Archivio Municipale di Capodistria, Appendice, Statuto di Capodistria del 1380, b. 106a.
- ASVe, AC, 528** – Archivio di Stato di Venezia, Antico Archivio Municipale di Capodistria, f. 528: Liber de officio notariorum Civitatis Iustinopolis. 1751–1761.
- ASVe, AC, 567** – Archivio di Stato di Venezia, Antico Archivio Municipale di Capodistria, f. 567: Libro di 94 carte scritte, non numerate, contenente i Consigli dei Nodari 1598–1737.
- ASVe, AC, 1169** – Archivio di Stato di Venezia, Antico Archivio Municipale di Capodistria, Liber niger, b. 1169.
- ASVe, AC, 1174** – Archivio di Stato di Venezia, Antico Archivio Municipale di Capodistria, Libro de Capitani de Schiavi di Capodistria 1603–1724, b. 1174.
- ASVe, ASCC, 1588** – Archivio di Stato di Venezia, Atti dei Soprintendenti alla Camera dei confini, b. 1588.
- ASVe, Codice Trevisano** – Archivio di Stato di Venezia, Codice Trevisano.
- ASVe, DRI** – Archivio di Stato di Venezia, Dispacci Rettori d'Istria, f. 19.
- ASVe, Provveditori alla Camera dei Confini** – Archivio di Stato di Venezia, Provveditori alla Camera dei Confini, b. 234.

- ASVe, Provveditori alle fortezze** – Archivio di Stato di Venezia, Provveditori alle fortezze, b. 82, dis. 85.
- ASVe, Senato Militare** – Archivio di Stato di Venezia, Senato Militare.
- ASVe, Senato Misti** – Archivio di Stato di Venezia, Senato Misti.
- ASVe, Sezione notarile. Testamenti** – Archivio di Stato di Venezia, Sezione notarile. Testamenti, b. 542, 574.
- Atlas okolja (2024)**: Atlas okolja. Agencija RS za okolje. <https://gis.arso.gov.si/atlasokolja> (zadnji dostop: 2024-12-14).
- Atlas Slovenije (1985)**: Atlas Slovenije. 109 preglednih kart v merilu 1 : 50000 in Slovenija v sliki in besedi. Ljubljana, Mladinska knjiga, Geodetski zavod SR Slovenije.
- Bačić, Arsen (2018)**: Statut Grada i Otoka Korčule 1214/1265 i pitanje dis/kontinuiteta starog i novog konstitucionalizma. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 55, 3, 541–556.
- Banić, Josip (2017)**: Donationes pro remedio animae as Total Social Facts: A Case Study from the Twelfth Century Margraviate of Istria. V: Ogorović Crljenko, Marija, Uljančić-Vekić, Elena & Danijela Doblanović Šuran (ur.): 7. istarski povijesni biennale: Religio, fides, superstitiones...: O vjerovanju i pobožnosti na jadranskom prostoru. Poreč, Pula, Pazin, Zavičajni muzej Poreštine, Sveučilište Jurja Dobrile, Državni arhiv, 45–67.
- Barada, Miho (1938)**: Dvije naše vladarske isprave. Diplomatično-paleografska studija. Zagreb, Tisak Nadbiskupske tiskare.
- Bartoli Langeli, Attilio (1997)**: *Littera Clugiensis* e modelli veneziani: i codici legislativi medievali di Chioggia e Venezia. Studi Veneziani, 34, 45–48.
- Benussi, Bernardo (1851)**: Statuti municipali di Rovigno. Trst, Tipografia del Lloyd Austriaco.
- Benussi, Bernardo (1887)**: Commissioni dei dogi ai podestà veneti nell'Istria. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 3, 3–109.
- Benussi, Bernardo (1892)**: Lo statuto del comune di Umago. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, 8, 227–313.

- Benussi, Bernardo (1893):** Nel medio evo. Pagine di storia istriana. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 9–13 (1893–1897).
- Benussi, Bernardo (1897):** Nel Medio Evo. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 13, 1–2, 57–117.
- Benussi, Bernardo (1924):** L'Istria nei suoi due millenni di storia. Trst, Tipografia G. Caprin.
- Bertoša, Miroslav (1972):** Istarski fragment itinerara mletačkih sindika iz 1554 godine. Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 17, 37–44.
- Bertoša, Miroslav (1975a):** Uskočki rat i slom istarskog gospodarstva. Jadranski zbornik, 9, 241–281.
- Bertoša, Miroslav (1975b):** Istra u plamenu uskočkog rata. Istra, 13, 3, 49–65.
- Bertoša, Miroslav (1979):** Pisma i poruke istarskih rektora 1607–1616. Zagreb, JAZU.
- Bertoša, Miroslav (1985):** Između gospodarske kategorije i socialne napetosti (sukobi na mletačko-austrijskoj granici u Istri od 16. do 18. stoljeća). Problemi sjevernog Jadrana, 5, 89–146.
- Bertoša, Miroslav (1986):** Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću, I–II. Pula, Istarska naklada.
- Bertoša, Miroslav (1989):** Zlikovci i prognanci, Socijalno razbojništvo u Istri u 17. i 18. stoljeću. Pula, Grozd.
- Besta, Enrico (1925):** Fonti: legislazione e scienza giuridica dalla caduta dell'Impero Romano al secolo decimosesto. V: Storia del diritto Italiano. Milano, Editore Libraio della Università di Pisa, 455–721.
- Besta, Enrico (1961):** Le successioni nella storia del diritto italiano. Padova, A. Giuffrè.
- Besta, Enrico (1962):** Scritti di storia giuridica meridionale. Bari, Società di storia patria per la Puglia.
- Besta, Enrico & Gian Luigi Barni (ur.) (1945):** Liber consuetudinum Mediolani anni MCCXVI. Milano, A. Giuffrè.
- Besta, Enrico & Riccardo Predelli (1901):** Gli statuti civili di Venezia anteriori al 1242 editi per la prima volta. Nuovo Archivio Veneto, s. n., 1, 5–117, 205–300.

- Betto, Bianca (1981):** I Collegi di notai, giudici, medici e nobili in Treviso fra i secoli XIII–XVI. Venezia, Deputazione di Storia Patria.
- Beuc, Ivan (1954):** Statut zadarske komune iz 1305. godine. Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 2, 491–781.
- Beuc, Ivan (1962):** Osnovi statutarnog prava u Istri. Zbornik pravnog fakulteta u. Zagrebu, 12, 3–4, 181–198.
- Bezek, Vanda (1977):** Analitični inventar fonda občine Izola, I del (1775–1848). Koper, Pokrajinski arhiv Koper.
- Blaise, Albert (1975):** Dictionnaire latin–français des auteurs du Moyen Âge. Turnhout, Brepols.
- Bloise, Delia (1982):** I Vicedomini e i loro registri. V: Bloise, Delia (ur.): Le Magistrature cittadine di Trieste nel secolo XIV. Guida e inventario delle fonti. Rim, Edizioni dell'Ateneo, 45–50.
- Boerio, Giuseppe (1856):** Dizionario del dialetto veneziano. Venezia, Premiata Tipografia di Giovanni Cecchini.
- Bogišić, Baltazar (1872):** Pisani zakoni na slovenskom Jugu: Zakoni izdani najvišom zakonodavnom vlašću u samostalnim državam. Zagreb, Jugosl. akademija znanosti i umjetnosti.
- Bogišić, Baltazar (1877):** Stanak po dubrovačkome zakoniku od 1272. godine. Glasnik srpskog učenog društva, 44, 197–231.
- Bogojević-Gluščević, Nevenka (2001):** Statutarna pravila o pomorskoj havariji u srednjevjekovnim istočno-jadranskim gradovima. Правни зборник: мјесечни правни часопис, 45, 1–2, 331–344.
- Boltin-Tome, Elica (1958–59):** Arheološke najdbe na Kaštelirju nad Kortami. Arheološki vestnik, 9–10, 3–4, 237–250.
- Boltin-Tome, Elica (1967):** Poročilo o raziskovanju na srednjem prečnem nasipu Kaštelirja pri Dvorih nad Izolo. Arheološki vestnik, 18, 163–178.
- Boltin-Tome, Elica (1968):** Stara vas. Poročilo o izkopavanjih piranskega muzeja I. 1968. Koper, Pokrajinski muzej Koper.
- Boltin-Tome, Elica (2024):** Predloka v predverju svetov: arheološke raziskave Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran od leta 1972 do 1983. Piran, Pomorski muzej »Sergej Mašera«.
- Bonin, Zdenka (2002):** Inventar zbirke listin v Pokrajinskem arhivu Koper (1348–1776). Koper, Pokrajinski arhiv.

- Bonin, Zdenka (2009):** Ubožne ustanove v Kopru in njihova skrb za zdravje prebivalstva od 13. do začetka 20. stoletja. Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, 32, 1, 7–32.
- Bonin, Zdenka (2015):** Delovanje koprskih solin v obdobju beneške in avstrijske uprave. V: Križman Pavlovič, Danijela (ur.): Zbornik radova Međunarodnog znanstvenog skupa Istarsko gospodarstvo jučer i sutra, Pazin, Pula, studeni 2013 = Proceedings of the International Scientific Conference Istrian Economy Yesterday and Tomorrow, Pazin, Pula, november 2013. Pazin, Državni arhiv, 277–296.
- Braccia, Roberta (2009):** Gli statuti tra Medioevo ed Età Moderna, in Storia di Carpi. Volume secondo. V: Cattini, Marco (ur.): La città e il territorio dai Pio agli Estensi (secc. XIV–XVIII). Modena, Mucchi, 121–136.
- Braccia, Roberta (2014):** Gli statuti di Carpi tra storia e storiografia. V: Maffei, Paola & Gian Maria Varanini (ur.): Honos alit artes. Studi per il settantesimo compleanno di Mario Ascheri. Gli universi particolari: Città e territori dal medioevo all'età moderna. Firenze, Firenze University Press, 13–22.
- Brandt, Miroslav (1955):** Wycklifova hereza i socijalni pokreti u Splitu krajem XIV stoljeća. Zagreb, Kultura.
- Bratož, Rajko (2001):** Koprška škofija od prve omembe (599) do srede 8. stoletja. Acta Histriae, 9, 1, 37–64.
- Braudel, Fernand (1988):** Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, 15. – 18. stoletje, I. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Buttazzoni, Carlo (1870):** Statuto municipale della città di Albona dell'a. 1341. Trst, Tip. di L. Herrmanstorfer.
- Buttazzoni, Carlo (1870–71):** Dello Statuto Municipale di Capodistria compilato nell'anno 1423. Cenni bibliografici, Archeografo Triestino, 2, 87–94.
- Calasso, Francesco (1929):** La legislazione statutariadell'Italia meridionale. Le basi storiche. Le libertà cittadinedalla fondazione del regno all'epoca degli statuti. Rim, A. Signorelli.
- Calasso, Francesco (1954):** Medioevo del diritto. Milano, Giuffrè.

- Cammarosano, Paolo (1998):** I libri iurium e la memoria storica delle città comunali. V: Albini, Giuliana (ur.): Le scritture del comune. Amministrazione e memoria nelle città dei secoli XII e XIII. Torino, Scriptorium, Paravia & C. S.p.A., 95–108.
- Cammarosano, Paolo (2009):** Libertà e fedeltà cittadine: la legislazione statutaria del Comune. V: Cammarosano, Paolo (ur.): Medioevo a Trieste. Istituzioni, arte, società nel Trecento. Atti del Convegno, Trieste, 22–24 novembre 2007. Rim, Viella, 459–469.
- Cammarosano, Paolo (2021):** Gli statuti italiani In: Lett, Didier (ur.): Statuts, écritures et pratiques sociales dans les sociétés de l'Italie communale et du Midi de la France (xiie–xve siècle) Rim, Publications de l'École française de Rome, 51–72. <https://doi.org/10.4000/books.efr.25524> (zadnji dostop: 2023-11-10).
- Cammarosano, Paolo & Pierre Chastang (2014):** Codicologie et langage de la norme (vocabulaire et langue). V: Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge, 126, 2. <https://doi.org/10.4000/mefrm.2082> (zadnji dostop: 2024-12-11).
- Caprioli, Severino (1996):** Statuto del comune di Perugia del 1279, I. Testo, con la collaborazione di A. Bartoli Langeli, C. Cardinali, A. Maiarelli, S. Merli (Fonti per la storia dell'Umbria, 21). Perugia, Deputazione di storia patria per l'Umbria.
- Carroll, Stuart (2017):** From Feud to Enmity. *Acta Histriae*, 25, 2, 433–444.
- Casals, Angel (2017):** Legal and Illegal Forms of Vendetta in the Legal Framework of Catalonia, 15th to 17th Century. *Acta Histriae*, 25, 2, 219–235.
- Casamassima, Alessandra, Bulgarelli, Sandro & Giuseppe Pierangeli (ur.) (1999):** Biblioteca del Senato della Repubblica. Catalogo della raccolta di Statuti, VIII (Lettera T–U). Firenze, Leo Olschki Ed.
- CDI – Kandler, Pietro (ur.) (1986):** Codice diplomatico Istriano. Trieste, Editore Tipografia Riva S.p.A.
- Cesca, Giovanni (1882):** La sollevazione di Capodistria nel 1348. 100 documenti inediti, pubblicati ed illustrati da Giovanni Cesca. Verona, Padova, Drucker & Tedeschi.

- CHART I** – De Franceschi, Camillo (ur): *Chartularium Piranense*. Raccolta dei documenti medievali di Pirano, I (1062–1300). *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 36 (1924).
- CHART II** – De Franceschi, Camillo (ur): *Chartularium Piranense*. Raccolta dei documenti medievali di Pirano, II (1301–1350). *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 43–47 (1931–35); 50 (1938).
- Chastang, Pierre (2010)**: *Conclusions dans La Compilation*. *Hypothèses*, 13, 1, 83–93.
- Chastang, Pierre (2013)**: *La ville, le gouvernement et l'écrit à Montpellier (XIIIe-XIVe siècle)*. *Essai d'histoire sociale*. Pariz, Université de Paris.
- Chastang, Pierre (2014)**: *Mémoire(s), identité(s) et stratification documentaire: quelques considérations à propos des villes du Midi de la France*. V: *La cultura en la Europa del siglo XIII: emisión, intermediación*, audiencia: XL Semana de Estudios Medievales, Estella, 16-19 de julio de 2013. Pamplona, Gobierno de Navarra, Departamento de Cultura, Turismo y Relaciones Institucionales, 9–19.
- Chastang, Pierre (2016)**: *La période consulaire*. V: *Amalvi, Christian & Rémy Pech (ur): Histoire de Montpellier*. Toulouse, Privat, 63–84.
- Chastang, Pierre & François Otchakovsky-Laurens (2017)**: *Les statuts urbains de Marseille: Acteurs, rhétorique et mise par écrit de la norme*. V: *Lett, Didier (ur): La confezione degli statuti: gli attori della norma nelle società del Mediterraneo occidentale nei secoli XII–XV*. Pariz, Cerm, 15–40.
- Chelazzi, Corrado (1943–1999)**: *Biblioteca del Senato della Repubblica*. Catalogo della raccolta di statuti, 8 vol. Rim, Leo S. Olschki Editore.
- Colombo, Franco (1971)**: *Gli statuti di Muggia del 1420*. *Trst, Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia*.
- Combi, Carlo (1864)**: *Saggio di bibliografia istriana*. Capodistria, Tipografia Giuseppe Tondelli.
- CPT** – *Capo d' Istria e Provincia tutta intorno a confini suoi con Trieste e con il Contado di Pisino et altre materie raccolte nell' anno 1732*. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 7 (1891); 8 (1892).

- Cusin, Fabio (1934):** Le vie d'invasione dei turchi in Italia nel secolo 15. Archeografo Triestino, 47, 143–156.
- Cvitanić, Antun (2002):** Iz dalmatinske pravne povijesti. Split, Književni krug.
- Cvitanić, Antun & Zvonimir Šeparović (1987):** Korčulanski statut: statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine. (Statuta et Leges Civitatis et Insulae Curzulae (1214-1558). Zagreb, JAZU.
- Čučković, Vera (1981):** Materijalno obezbjeđenje supružnika u dubrovačkom srednjovjekovnom pravu. Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 28, 307–338.
- Čučković, Vera (1989):** Bogišićevi pogledi na porodično pravo u Dubrovačkom statutu. Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 36, 327–342.
- Da Mosto, Andrea (1937):** L'Archivio di Stato di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo ed analitico, Vol. I. Rim, Biblioteca d'Arte Editrice.
- Danilović, Jelena (1972):** Represalije u dubrovačkom pravu XII i XIII veka. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 6, 275–295.
- Darovec, Darko (1990):** Od prihoda Slovanov do propada Beneške republike 1797. V: Žitko, Salvator (ur.): Kraški rob in Bržanija. Koper, IMO Koper, Skupščina občine Koper, 31–62.
- Darovec, Darko (1991):** Oblike zavarovalstva v severni Istri v obdobju Beneške republike. Annales. Series Historia et Sociologia, 1, 1, 69–80.
- Darovec, Darko (1994):** Notarjeva javna vera. Notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Darovec, Darko (2001):** Kopraska škofija in Slovani. Acta Histriae, 9, 1, 73–120.
- Darovec, Darko (2004):** Davki nam pijejo kri: Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike. Koper, Založba Annales.
- Darovec, Darko (2006):** Napoléon et son Royaume d'Italie (1805–1809): un aperçu des changements dans le domaine législatif et judiciaire en Istrie. V: Darovec, Darko & Janez Šumrada (ur.): Napoleon na Jadranu = Napoléon dans l'Adriatique. Koper, Založba Annales, 59–68.

- Darovec, Darko (2007):** Petrapilosa: Grad, rodbina, fevd in markizat. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Darovec, Darko (2010):** Ruolo dei vicedomini istriani nella redazione degli atti notarili in rapporto ad uffici affini dell'area adriatica. *Acta Histriae*, 18, 4, 789–822.
- Darovec, Darko (2014):** *Cum lampulo mantelli*: The Ritual of Notarial Investiture: Example from Istria. *Acta Histriae*, 22, 3, 453–508.
- Darovec, Darko (2015):** *Auscultauerint cum notario*. Istrski notarji in vicedomini v obdobju Beneške republike/Auscultauerint cum notario. Istrian Notaries and Vicedomini at the Time of the Republic of Venice. Venezia, Cafoscarina.
- Darovec, Darko (2018a):** I giuramenti di fidelitas delle città istriane nel XII secolo. In: Tolomeo, Rita & Bruno Crevato-Selvaggi (ur.): Venezia e il suo Stato da mar. Atti del convegno internazionale: Venezia, 9–11 marzo 2017. Rim, Società Dalmata di Storia Patria, 21–49.
- Darovec, Darko (2018b):** Vendetta in Koper 1686. Koper, Annales Press.
- Darovec, Darko (2021):** Slovenian Nation-Building Mythmaker: Fran Levstik's Martin Krpan. *Acta Histriae*, 31, 3, 457–502.
- Darovec, Darko (2022a):** Castelli capodistriani. In: Pezzolo, Luciano & Lia de Luca (ur.): Paesaggi e percorsi, Castelli e ville nell'area transfrontaliera italo-slovena. Sommacampagna, Cierre edizioni, 11–70.
- Darovec, Darko (2022b):** Knjiga koprskih kapetanov Slovanov (1587–1724). *Acta Histriae*, 30, 4, 855–908.
- Darovec, Darko (2023):** The Genesis of Koper Medieval Statutes (1238–1423). *Acta Histriae*, 31, 4, 743–776.
- Darovec, Darko (2024):** Libro dei Capitani degli Slavi di Capodistria (1587–1724). V: Agostini, Filiberto & Egidio Ivetic (ur.): Istria e Dalmazia in età moderna: istruzioni culture comunità. Milano, Franco Angeli, 97–156.
- Darovec, Darko & Janez Šumrada (2006):** Statut piranskega komuna iz leta 1384. Koper, Založba Annales.

- Darovec, Darko & Žiga Oman (2021):** Življenje v času kaštelirjev = Život u vrijeme kaštelira. V: Friš, Darko, Matjašič Friš, Mateja & Dea Baričević (ur.): Kaštelir: prazgodovinska gradišča in etnobotanika za trajnostni turizem = Kaštelir: prapovijesne gradine i etnobotanika za održivi turizam. 1. izd. Maribor, Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 9–27, 29–51.
- De Franceschi, Camillo (1903–1905):** Il comune polese e la Signoria dei Castropola. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 18, 168–212, 281–361 (1903); 19, 147–227 (1904); 20, 95–130 (1905).
- De Franceschi, Camillo (1960):** Gli statuti del comune di Pirano del 1307, confrontati con quelli del 1332 e del 1358. Venezia, A spese della Deputazione.
- De Franceschi, Carlo (1879):** L'Istria. Note storiche. Parenzo, Tipografia di Gaetano Coana.
- De Szombathely, Marino (1930):** Statuti di Trieste del 1350. Trst, L. Cappelli.
- De Szombathely, Marino (1935):** Statuti di Trieste del 1421. Trst, La Società di Minerva.
- De Totto, Gregorio (1939):** Il patriziato di Capodistria. Parenzo, Stab. tip. G. Coana & Figli.
- De Totto, Gregorio (1940):** Feudi e feudatari nell'Istria Veneta. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 51, 55–108.
- De Vergottini, Giovanni (1924):** Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medio Evo, I.–II. Roma, Società Istriana di archeologia e storia patria.
- De Vergottini, Giovanni (1926–1927):** La costituzione provinciale dell'Istria nel tardo Medio Evo. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 38, 81–127 (1926); 39, 9–60 (1927).
- De Vergottini, Giovanni (1977):** Comune e vescovo a Trieste nei secoli XII–XIV. V: De Vergottini, Giovanni & Guido Rossi (ur.): Scritti di storia del diritto italiano. Milano, A. Giuffrè, 1376–1392.
- Degrassi, Franco & Silvano Sau (2000):** Lo statuto di Isola in lingua volgare. Izola, Il Mandracchio.

- Degrassi, Franco & Silvano Sau (2003):** Statuti del Comun d'Isola (1360–1500). Izola, Il Mandracchio.
- DIOCESI (2024):** STORIA. San Servolo, martire. <https://www.diocesi.trieste.it/sl/san-servolo-martire/> (zadnji dostop: 2024-12-10).
- Dispacci –** Dispacci del Podestà e Capitano di Capodistria al Serenissimo Principe. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 23 (1907); 27 (1911); 29 (1913).
- Drossbach, Gisela (ur.) (2009):** Von der Ordnung zur Norm: Statuten in Mittelalter und Früher Neuzeit. Paderborn, München, Wien, Zürich, Ferdinand Schöningh.
- Erceg, Ivan (1980):** Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre (1554–1807). V: Erceg, Ivan et al. (ur.): Gunjačin zbornik: u povodu sedamdesete godine života i četrdeset i pete godine znanstvenog rada. Zagreb, »Veselin Masleša«, 229–250.
- Erdö, Péter (1992):** Statuti civili veneziani di Jacopo Tiepolo nella Biblioteca del capitolo di Esztergom (Ungheria). Glossae. Revista de historia del derecho europeo, 4, 247–255.
- Ergaver, Angelika (2017):** »First my Brother, then a Blood-taker, then my Brother Forever«. The Efficiency of the Traditional Peace-making Custom in Early Modern Age Montenegro and the Role of the Venetian Authorities in the Peace-making Process. Acta Histriae, 25, 1, 179–206.
- Evreinova, Anna Mihailovna (1878):** Zakon' Vinodol'skij faksimile i karta Horvatskago berega Adriatičeskago morja. Sankt Peterburg, A. Beggrova.
- Evreinova, Anna Mihailovna (1879):** Statut ostrova K'eka 1388. Sankt Peterburg, Obščestva ljubitelej drevnej pis'menosti.
- Faggion, Lucien (2017):** La vengeance et le Consulat à Vicence dans la seconde moitié du XVIe siècle. Acta Histriae, 25, 1, 131–152.
- Faini, Enrico (2013):** Le tradizioni normative delle città toscane. Le origini (secolo XII–metà XIII). Archivio storico italiano, 171, 3, 419–481.
- Fasoli, Gina (1977):** Edizione e studio degli statuti: problemi ed esigenze. V: Fonti medioevali e problematica storiografica. Atti del Congresso internazionale tenuto in occasione del 90° Anniversario della fondazione dell'Istituto Storico Italiano 1883–1973, Roma 22–27 ottobre 1973, Vol. 1. Rim, Edité par Istituto Storico Italiano per il Medioevo, 173–190.

- Ferro, Marco (1781):** Dizionario del diritto comune e veneto. Venezia, A. Santini.
- Filipović, Ivan (1967):** Pritužba seljaka iz koparske okolice protiv prevelikih daća godine 1799. Istarski mozaik, 4–5, 263–267.
- FIM, 3: doc. 1102_DW** – Banić, Josip (ur.): Fontes Istrie medievalis, vol. 3: A 1077 usque ad 1209, doc. 1102_DW. https://fontesistrie.eu/1102_DW (zadnji dostop: 2023-11-15).
- FIM, 4: doc. 1238_FBI** – Banić, Josip (ur.): Fontes Istrie medievalis, vol. 4: A 1209 usque ad 1300, doc. 1238_FBI. https://fontesistrie.eu/1238_FBI (zadnji dostop: 2023-11-15).
- FIM, 4: doc. 1239_MBI** – Banić, Josip (ur.): Fontes Istrie medievalis, vol. 4: A 1209 usque ad 1300, doc. 1239_MBI. https://fontesistrie.eu/1239_MBI (zadnji dostop: 2023-11-15).
- FIM, 4: doc. 1251_C11** – Banić, Josip (ur.): Fontes Istrie medievalis, vol. 4: A 1209 usque ad 1300, doc. 1251_C11. https://fontesistrie.eu/1251_C11 (zadnji dostop: 2023-11-15).
- FRAN (2024):** Prokúra. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=prokura> (zadnji dostop: 2024-12-10).
- Fрати, Luigi (ur.) (1869–1877):** Statuti di Bologna dall'anno 1245all'anno 1267. Bologna, Regia Tipografia.
- Fučić, Branko (1982):** Glagoljski natpisi. Zagreb, JAZU.
- Gardina, Edvilijo (1981):** Kopraska družina Tarsia v službi Beneške republike. Slovensko morje in zaledje, 4–5, 105–136.
- GDZS** – Blaznik, Pavle, Grafenauer, Bogo & Sergij Vilfan (ur.) (1970, 1980): Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I & II. Ljubljana, SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.
- Gestrin, Ferdo (1965):** Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. Ljubljana, SAZU.
- Ghignoli, Antonella (ur.) (1998):** I Brevi del Comune e del Popolo di Pisa dell'anno 1287. Fonti per la storia dell'Italia medievale. Antiquitates, 11. Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo.
- Gilissen, John (1982):** La coutume. Turnhout, Brepols.
- Grafenauer, Bogo (1988):** Ob tisočstiristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje. V: Pavel Diakon, Zgodovina Langobardov. Maribor, Obzorja.

- Grandi-Varsori, Maria Silvia (1981):** Il testamento: Source privilégiée. Il caso dei testamenti trevigiani del XVIII secolo. *Studi Veneziani*, 5, 145–189.
- Greco, Marcello (1939):** L'attività politica di Capodistria durante il XIII secolo. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 49, 1–46.
- Gualazzini, Ugo (1958):** Considerazioni in tema di legislazione statutaria medievale. Milano, Giuffrè.
- Guglielmotti, Paola (2014):** Statuti liguri: primi sondaggi, molteplicità di soluzioni. *Mélanges de l'école française de Rome – Moyen Âge*, 126, 2, 1–13.
- Hanel, Jaromir (1877):** Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae (1214–1558.). Zagreb, Typis Officinae Societatis Typographicae.
- Hanel, Jaromir (1878):** Statuta et leges civitatis Spalati. Zagreb, Statuta et leges civitatis Spalati.
- Hanel, Jaromir (1880):** Pravni život u spljetskoj občini. *Rad*, 54, 178–212.
- Härtel, Reinhard (2005):** Die älteren Urkunden des Klosters S. Maria zu Aquileia (1036–1250). Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Heart of Istria (2024):** Heart of Istria. <http://heartofistria.com/index.php?id=179> (zadnji dostop: 2024-12-11).
- Herkov, Zlatko (1948):** Statut grada Rijeke iz godine 1530. Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske.
- Herkov, Zlatko (1971):** Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu. Rijeka, Historijski arhiv u Rijeci i Pazinu.
- Herkov, Zlatko (1982):** Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika. Šibenik, Muzej grada.
- Hernja Masten, Marija & Dušan Kos (ur.) (1998):** Statut mesta Ptuj 1376 = Das Stadtrecht von Ptuj aus dem Jahre 1376. Maribor, Umetniški kabinet »Primož Premzl«.
- Hernja Masten, Marija & Dušan Kos (ur.) (1999):** Statut mesta Ptuja 1513. Ptuj, Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ptuj, Založba ZRC.
- HR-DARI, STIZ – Državni arhiv u Rijeci, 276:** Statuti općina: Statut Izole.

- HR-DARI, STKP** – Državni arhiv u Rijeci, 276: Statuti općina: Statut Kopra.
- Hocquet, Jean-Claude (1990)**: Il sale e la fortuna di Venezia. Rim, Jouvence.
- Inchiostri, Ugo (1893)**: Sul diritto statutario di Sebenico sotto la dominazione Veneta. *Ateneo Veneto*, 1, 59–75.
- Inchiostri, Ugo (1909)**: Il matrimonio a comunione di beni ne' documenti e negli statuti istriani del Medio Evo. *Archeografo Triestino*, 5, 69–122.
- Inchiostri, Ugo (1910)**: I diritto statutario di Parenzo. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 26, 205–247.
- Inchiostri, Ugo (1930)**: Il Comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV. *Archivio storico per la Dalmazia*, 5, 10.
- Inchiostri, Ugo (1934a)**: Gli statuti dalmati del Medioevo nei codici, nelle stampe e nelle opere che servono ad illustrarli. *Archivio storico per la Dalmazia*, 17, 99, 107–127.
- Inchiostri, Ugo (1934b)**: Gli statuti dalmati del Medioevo nei codici, nelle stampe e nelle opere che servono ad illustrarli. *Archivio storico per la Dalmazia*, 17, 101, 233–244.
- Inchiostri, Ugo (1934c)**: Gli statuti dalmati del Medioevo nei codici, nelle stampe e nelle opere che servono ad illustrarli. *Archivio storico per la Dalmazia*, 18, 103, 315–328.
- Inchiostri, Ugo (1934d)**: Gli statuti dalmati del Medioevo nei codici, nelle stampe e nelle opere che servono ad illustrarli. *Archivio storico per la Dalmazia*, 18, 104, 391–408.
- Inchiostri, Ugo (1934e)**: Gli statuti dalmati del Medioevo nei codici, nelle stampe e nelle opere che servono ad illustrarli. *Archivio storico per la Dalmazia*, 18, 106, 509–520.
- Inchiostri, Ugo (1986 [1930–1931])**: Gli statuti di Arbe. *Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria*, 14, 23–127.
- Iona, Maria Laura (1972)**: Le Istituzioni di un Comune Medievale Statuti di Muggia del Secolo XIV. *Trst, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia*.
- Iona, Maria Laura (1988)**: I vicedomini e l'autenticazione e registrazione del documento privato triestino nel secolo XIV. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 88, 96–108.

- Ivančič, Stjepan Marija (1910):** Povjestne crte o samostanskom III. redu sv. O. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i Poraba glagolice u istoj redodržavi sa prilozima. Zadar, Tipografia E. Vitaliani.
- Jamnik, Pavel, Velušček, Anton, Josipovič, Draško, Čelesnik, Rok & Borut Toškan (2015):** Partizanska jama in plano najdišče pod jamo – novi paleolitski lokaciji v slovenski Istri. Ali smo v Sloveniji ob prvem fosilnem ostanku neandertalca odkrili tudi prvo sled paleolitske jamske slikarske umetnosti?. *Annales. Series Historia et Sociologia*, 25, 4, 705–732.
- Janeković-Römer, Zdenka (2003):** Nasilje zakona: gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom Dubrovniku. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 41, 9–44.
- Jelinčić, Jakov (1971):** Aggiunte e modifiche allo Statuto di Dignano. *Atti*, 2, 1, 5–100.
- Jelinčić, Jakov (1973):** Statut svetog Lovreča Pazenatičkog sa posebnim osvrtom na jezične karakteristike. *Journal of Historical Archives in Rijeka and Pazin*, 18, 71–152.
- Jeločnik, Aleksander (1973):** Čenturska zakladna najdba folisov Maksencija in tetrahije = The Čentur hoard: folles of Maxentius and of the tetrarchy. Ljubljana, Narodni muzej.
- Jenko Kovačić, Ana (2022):** Mesto in škof v Istri v srednjem veku. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Jireček, Konstantin Josef (1901–1904):** Die Romanen in den Städten Dalamtiens Während des Mittelalters. Dunaj, In commission bei C. Gerold's Sohn.
- Kambič, Marko (2005):** Certain Aspects of the Continuity and Reception of Roman Inheritance Law in the Statutes of Slovenian Littoral Towns. *Slovenian Law Review*, 2, 1–2, 87–103.
- Kambič, Marko (2006):** Nasljedno pravo Piranskog statuta u vidu recepcije. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 43, 3–4, 501–521.
- Kambič, Marko (2007a):** Primerjalna analiza dinamike recepcije v dednopravnih določilih ptujskega in piranskega mestnega prava. *Zbornik znanstvenih razprav*, 67, 133–158.

- Kambič, Marko (2007b):** L'influence du droit savant sur la réglementation du droit des successions dans les statuts des communautés urbaines au X^{IV}e et au début du X^Ve siècle en territoire slovène. V: Augustin, Jean-Marie & Véronique Gazeau (ur.): Coutumes, doctrine et droit savant: actes du colloque international de Poitiers. Poitiers, LGDJ Paris, 117–136.
- Kambič, Marko (2021):** Care for Minors in Medieval Town Statutes at the Juncture of the Holy Roman Empire and the Republic of Venice, with a Note on the Reception of Roman Law. *Acta Histriae*, 29, 3, 611–636.
- Kandler, Pietro (1846a):** Distretto di Capodistria. L' Istria 1. Trst, 190–191.
- Kandler, Pietro (1846b):** Statuti municipali della città di Parenzo nell'Istria. Trst, I. Papsch e Comp. tip. del Lloyd Austr.
- Kandler, Pietro (1847a):** Brano d' un viaggio nell' Istria. L' Istria 2.
- Kandler, Pietro (1847b):** Stato della città di Capodistria sotto gl' Ipati, Tribuni, Conservatori e Marchesi dell' Istria. L' Istria 2.
- Kandler, Pietro (1848):** Dell'antico agro Giustinopolitano. L' Istria 3, 227.
- Kandler, Pietro (1849):** Statuti municipali del Comune di Trieste che portano in fronte l'anno 1150: con prefazione storica ed indici. Trst, Tipografia del Lloyd Austriaco.
- Kandler, Pietro (1850):** Statuti municipali di Buie. L'Istria, 5, 39, 265–285.
- Kandler, Pietro (1851a):** Dei Morlacchi che abitano la parte montana della Vena fra il Risano e Pinguente. L' Istria 6, 125.
- Kandler, Pietro (1851b):** Il comune Slavo nell'Istria superiore. L'Istria 6, 25–28.
- Kandler, Pietro (1851c):** Statuti municipali di Rovigno. Trst, Tipografia del Lloyd Austriaco.
- Kandler, Pietro (1851d):** Statuti municipali di Cittanova nell'Istria. Trst, Tipografia del Lloyd Austriaco.
- Kandler, Pietro (1863):** Restituzione dell' episcopato di Capodistria. V: Scussa, Vincenzo (1885): Storia cronografica di Trieste. Trst, A. Levi & Co.
- Keller, Hagen (1998):** Gli statuti dell'Italia settentrionale come testimonianza e fonte per il processo di affermazione della scrittura nei secoli XII e XIII. In: Albini, Giuliana (ur.): Le scritture del comune. Amministrazione e memoria nelle città dei secoli XII e XIII. Torino, Scriptorium, Paravia & C. S.p.A., 61–94.

- Keller, Hagen & Jörg Busch (ur.) (1991):** Statutencodices des 13. Jahrhunderts als Zeugen pragmatischer Schriftlichkeit. Die Handschriften von Como, Lodi, Novara, Pavia und Voghera. München, Wilhelm Fink Verlag.
- KKS – Knjiga kapetanov Slovanov – Libro di Capitani de Schiavi di Capodistria. 1603–1724.** Un libro bislungo, in forma di vacchetta, con un cartone lacerato per metà; vi si contengono gli obblighi delle ville. Ha carte 27. ASVe, AC, 1174.
- Klen, Danilo (1961):** Valput u Istri. Zbornik Historijskog instituta JAZU, 3, 297–328.
- Klen, Danilo (1961–1962):** Dopune objavljenim kodeksima Loredanskih terminacija za Barban i Rakalj. Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 6–7, 295–451.
- Klen, Danilo (1963–1964):** Statut Grožnjana. Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 13–14, 205–256.
- Kos, Dušan (2006a):** Statut izolskega komuna iz leta 1360. Faksimile in spremna beseda. Koper, Rijeka, Založba Annales, Državni arhiv Rijeka.
- Kos, Dušan (2006b):** Statut izolskega komuna od 14. do 18. stoletja. Koper, Založba Annales.
- Kos, Dušan & Mitja Sadek (2010):** Stari izolski statut od 14. do 18. stoletja: Prevod s študijo. Koper, Univerzitetna založba Annales.
- Kos, Franc (ur.) (1906):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, knjiga II (801–1000). Ljubljana, Leonova družba.
- Kos, Franc (ur.) (1911):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, knjiga III (1001–1100). Ljubljana, Leonova družba.
- Kos, Franc (ur.) (1915):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, knjiga IV (1101–1200). Ljubljana, Leonova družba.
- Kos, Franc (ur.) (1920):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, knjiga IV (1101–1200). Ljubljana, Leonova družba.
- Kos, Franc & Milko Kos (ur.) (1928):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, knjiga V (1201–1246). Ljubljana, Leonova družba.
- Kos, Milko (1950):** O starejši slovanski kolonizaciji v Istri. Razprave SAZU, 1, 53–82.
- Kos, Milko (1964):** S kmečkih domačij v Hrastovljah iz dobe okoli 1300. Slovenski etnograf, 16–17, 103–107.

- Kosanović, Ozren (2009):** Prilog za bibliografiju objavljenih pravnih izvora (statuta, zakona, urbara i notarskih knjiga) i pravno-povijesnih studija za Istru, kvarnersko primorje i otoke u srednjem i ranom novom vijeku. Arhivski vjesnik, 52, 1, 129–170.
- Kosanović, Ozren (2010):** Prilog bibliografiji objavljenih srednjovjekovnih dalmatinskih statuta te pravno-povijesnih studija o njima. Arhivski vjesnik, 53, 1, 137–163.
- Kosi, Miha (2009):** Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja. Ljubljana, Založba ZRC.
- Kostrenčić, Marko (1930):** Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka. Beograd, Srpska kraljevska akademija.
- Kovačič, Mojca (2003):** »Meretrix publica« in »putana« v istrskih in osrednjih slovenskih mestih: o prostituciji v srednjem veku. Annales. Series Historia et Sociologia, 13, 2, 311–326.
- Kovačič, Mojca (2004):** Ženska v srednjem veku na Slovenskem: magistrska naloga. Ljubljana, [M. Kovačič].
- Krahwinkler, Harald (2004):** »--- in loco qui dicitur Riziano ---«: zbor v Rižani pri Kopru leta 804 = die Versammlung in Rižana, Risano bei Koper, Capodistria im Jahre 804. Koper, Založba Annales.
- Kramar, Janez (2003):** Izola, mesto ribičev in delavcev. Koper, Založba Annales, Založba Lipa.
- KRASKIROB (2024):** Podpeč 1908. <http://www.kraskirob.si/index.php/iztrgano-pozabi> (zadnji dostop: 2024-12-11).
- Kukuljević Sakcinski, Ivan (1852):** Statut otoka Krka. V: Kukuljević Sakcinski, Ivan (ur.): Arkiv za pověstnicu jugoslavensku, knjiga II. Zagreb, Tiskom dra. Ljudevita Gaja, 277–307.
- Kulišer, Josif Mihajlovič (1959):** Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka I. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- La Provincia – La Provincia dell’Istria.** Giornale degli interessi civili, economici ed amministrativi, Capodistria, 1867–1894.
- Laginja, Matko (1875):** Vinodolski zakon. Pravo, 3, 29–32.
- Laginja, Matko (2000 [1873–1874]):** Kastavski ustav /1400–1661/. V: Mučić, Darinko (ur.): Zbornik Kastavštine, VIII. Kastav, Grad Kastav, 25–92.

- Lago, Luciano & Claudio Rossit (1981):** *Descriptio Histriae. La penisola istriana in alcuni momenti significativi della sua tradizione cartografica sino a tutto il secolo XVIII.* Trst, Edizioni Lint.
- Lavallée, Joseph (ur.) (1802):** *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie.* Pariz, sous le direction de Née.
- Lavrič, Ana (1986):** *Vizitacijsko poročilo Agostina Valierja o Koprski škofiji iz leta 1579.* Ljubljana, SAZU.
- Le Goff, Jacques (2017 [1957]):** *Gli intellettuali nel Medioevo.* Milano, Mondadori.
- LEGGI (1683) –** *Leggi, Decreti e Terminazioni del Ser.mo Magg.r Cons.o etc., Concernenti il buon gouerno dell'Istria.* Valerio Da Riva, Pod.tà e Cap.o di Capodistria.
- LEGGI (1757) –** *Leggi Statutarie per il buon governo della Provincia d'Istria. Delle Comunità, Fontici, Monti di Pietà, Scuole, ed altri Luochi Pii, ed Of-fizj della medesima.* Lorenzo Paruta, Podesta e Capitano di Capodistria.
- Leicht, Pier Silverio (1949):** *Note agli statuti istriani con particolare riguardo al diritto di prelazione.* *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 53, 77–86.
- Leontovič, Fjodor I. (1868):** *Drevnee horvato-dalmatinskoe zakonodatel'stvo.* *Zapiski ipm. Novoros.* Odesa, s. n.
- Lettere –** *Regesti di documenti dell' Archivio di Stato in Venezia riguardanti l' Istria. Lettere segrete di Collegio (1308–1627).* *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 45 (1933), 105–160; 46 (1934), 65–105.
- Lex Latinitatis –** *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae, vol. I–III.* Zagrabiae, Editio Instituti historici Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1978.
- Likar, Darko (2009):** *Arhitektura in razvoj obeh koprskih obzidij.* *Annales. Series Historia et Sociologia*, 19, 2, 313–340.
- Ljubić, Šime (1882–1883):** *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis et insulae Lesinae.* Budva, Officina Societatis typographicae.
- Londero, Alida (1994):** *Lo scriptorium di prete Pino. Analisi di un inventario di beni del secolo XV.* *Sot la nape*, 46, 1, 5–17.

- Lonza, Nella (1993):** Kazneni postupak Krčkog (Vrbanskog) statuta iz 1388. godine. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 43, 6, 715–725.
- Lonza, Nella (1994):** Novopronađeni izvori o sudskim postupcima protiv Krčkih knezova u XIV. stoljeću. Vjesnik Povijesnog arhiva u Rijeci, 35–36, 9–20.
- Lonza, Nella (2002):** Dubrovački statut, temeljna sastavnica pravnog poretka i biljeg političkog identiteta. In: Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272. Dubrovnik, Državni arhiv u Dubrovniku, 11–46.
- Lonza, Nella (2022):** Dubrovački statut iz 1272. Temelj pravnog poretka i zrcalo svakodnevice. Dubrovnik, Državni arhiv u Dubrovniku.
- Lonza, Nella (2023):** Povijesni i pravni pejzaž Koparskog statuta. Spremnna beseda k izdaji faksimila. Koper, Pokrajinski arhiv Koper, Pokrajinski muzej Koper.
- Lonza, Nella & Branka Poropat (ur.) (2017):** Buzetski statut/Statuto di Pingvente. Kolana od statuti/Collana degli statuti, 4. Buzet, Grad Buzet.
- Lonza, Nella & Jakov Jelinčić (ur.) (2007):** Statuta Communis Duorum Castrorum/Statut Dvigradske općine. Kolana od statuti/Collana degli statuti, 1. Kanfanar, Državni arhiv u Pazinu.
- Lonza, Nella & Jakov Jelinčić (ur.) (2010):** Vodnjanski statut/Statuto di Dignano. Kolana od statuti/Collana degli statuti, 2. Vodnjan, Državni arhiv u Pazinu, Humaniora in Leykam.
- Lonza, Nella & Jakov Jelinčić (ur.) (2014):** Novigradski statut/Statuto di Cittanova. Kolana od statuti/Collana degli statuti, 3. Novigrad, Grad Novigrad.
- Lonza, Nella & Jakov Jelinčić (ur.) (2019):** Umaški statut/Statuto di Umago. Kolana od statuti/Collana degli statuti, 5. Umag, Grad Umag.
- Lonza, Nella, Banić, Josip & Jakov Jelinčić (ur.) (2023):** Bujski status/Stato di Buie. Kolana od statuti/Collana degli statuti, 6. Buje, Grad Buje.
- Loschiavo, Luca (2017):** La storiografia statutaria degli ultimi trent'anni. Considerazioni brevi tra passato e futuro prossimo. *Historia et ius*, 12, 23, 1–14.
- Lusardi, Aldo & Enrico Besta (1945):** Statuta Veglae. Milano, Giuffrè.
- Majer, Francesco (1904):** Inventario dell'Antico archivio municipale di Capodistria. Koper, Pagine istriane.
- Majer, Francesco (1926):** Appendice all'Archivio Antico di Capodistria fino all'anno 1800. Altri documenti di data più recente. Sono contenuti nell'armadio O in fine. Koper, Pokrajinski arhiv Koper.

- Makušev, Vikentij V. (1867):** Izsledovanije ob istoričeskikh pamjatnikov i bytopisateljah Dubrovnika. Petrograd, s. n.
- Margetić, Lujo (1970):** Brak na istarski način. Vjesnik Hrvatskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 15, 279–308.
- Margetić, Lujo (1971):** Funkcija i porijeklo službe egzaminatora u srednjovjekovnim komunama Hrvatskog Primorja i Dalmacije. Starine JAZU, 55, 191–210.
- Margetić, Lujo (1973):** O javnoj vjeri i dispozitivnosti srednjovjekovnih notarskih isprava s osobitom obzirom na hrvatske primorske krajeve. Radovi, 4, 5–79.
- Margetić, Lujo (1980):** Iz vinodolske prošlosti: pravni izvori i rasprave. Reka, Zagreb, Školska knjiga.
- Margetić, Lujo (1981–1982):** La Legge del Vinodol (1288) e l'Urbario di Grobnico (1700). Reka, Trst, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Univeristà popolare.
- Margetić, Lujo (1983a):** Histrica et Adriatica, Raccolta di saggi storico-giuridici e storici. Reka, Trst, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Università Popolare.
- Margetić, Lujo (1983b):** Novo tumačenje nekih odredaba Vinodolskog zakona. Pula, Reka, Povijesno društvo Istre, Povijesno društvo Rijeke.
- Margetić, Lujo (1983c):** The Statute of Vinodol (1288). Čakovec, Zagreb, »Zrinski«, Pravni fakultet.
- Margetić, Lujo (1984–1985):** La »pace provinciale« tra gli istriani e il Margravio W. Atti del Centro di Ricerche Storiche Rovigno, 15, 49–60.
- Margetić, Lujo (1987a):** Seljačke općine po koparskom statutu iz 1423. godine. Zbornik PFR, 8, 119–127.
- Margetić, Lujo (1987b):** Vinodolski zakon/The statute of Vinodol/La legge del Vinodol/Das Gesetz von Vinodol: 1288–1988. Novi Vinodolski, Mjesni odbor za obilježavanje 700. obljetnice Vinodolskog zakona.
- Margetić, Lujo (1988):** 700. obljetnica Vinodolskog zakona i 600. obljetnica krčkoga i senjskoga statuta. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Margetić, Lujo (1993):** Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Koper, Rovinj, Pokrajinski arhiv Koper, Center za zgodovinske raziskave.
- Margetić, Lujo (1994):** Zakon grada Kastva iz 1400. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 36, 283–308.
- Margetić, Lujo (2006a):** Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru
1. Mošćenički zakoni i statuti. Rijeka, Adamić, Zavod za kaznene aktivnosti Mošćenice Pravnog fakulteta u Rijeci.
- Margetić, Lujo (2006b):** Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru
2. Veprinac, Kastav, Trsat. Rijeka, Adamić, Zavod za kaznene aktivnosti Mošćenice Pravnog fakulteta u Rijeci.
- Margetić, Lujo (2006c):** Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru
3. Grobnik, Bakar, Hreljin, Grižane, Bribir, Vinodol. Rijeka, Adamić, Zavod za kaznene aktivnosti Mošćenice Pravnog fakulteta u Rijeci.
- Margetić, Lujo (2007):** Senjski statut iz 1388. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, 34, 1, 5–160.
- Margetić, Lujo & Petar Strčić (2008):** Krčki (Vrbanski) statut iz 1388. Krk, Zagreb, Povijesno društvo otoka Krka, Društvo Krčana i prijatelja otoka Krka.
- Marin, Leon (1991):** Upravna in teritorialna razdelitev Slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih. Annales, Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin, 1, 1, 135–148.
- Marinelli, Sergio (2017):** La pacificazione, non la vendetta. Acta Histriae, 25, 1, 109–120.
- Marsich, Angelo (1877):** Nuova serie di effemeridi giustinopolitane. La Provincia dell'Istria, 10.
- Marsich, Angelo (1878):** Effemeridi della città di Trieste e del suo territorio. La Provincia dell'Istria, 12, 6.
- Mattone, Antonello (2014):** Gli Statuti di Castelgenovese. V: La Biblioteca universitaria di Sassari. Sassari, Biblioteca universitaria, 82–85; 87–92.
- Mattone, Antonello (2016):** Statuti municipali, privilegi urbani, capitoli di corte della città di Bosa (XIV–XVII secolo). V: Mattone, Antonello & Maria Bastiana Cocco (ur.): Bosa. La città e il suo territorio dall'età antica al mondo contemporaneo. Sassari, Carlo Delfino, 347–367.

- Mattone, Antonello & Marco Tangheroni (ur.) (1986):** Gli Statuti Sassaesi: Economia, società, istituzioni a Sassari nel Medioevo e nell'Età moderna. Cagliari, Edes.
- Mayer, Ernesto (1907):** La costituzione municipale dalmato-istriana nel Medio Evo e le sue basi romane. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 22, s. n.
- Mažuranić, Anton (1843):** Zakon Vinodolski od lèta 1280. Zagreb, s. n.
- Mažuranić, Ivan (1854):** Statut grada Senja od godine 1388. V: Kukuljević Sakcinski, Ivan (ur.): Arkiv za povèstnicu jugoslavensku, knjiga III. Zagreb, Tiskom dra. Ljudevita Gaja, 141–170.
- MGH, DD H IV. 1 – Gladiss, Dietrich von & Alfred Gawlik (ur.) (1941–1978):** Monumenta Germaniae Historica. Diplomata Regum et Imperatorum Germaniae. Tomus VI. Heinrici IV. Diplomata. Berlin, Weimar, München, Wiedmannsche Verlangsbuchhandlung, Verlag Herman Böhlhaus Nachfolger, Verlag Hahnsche Buchhandlung.
- Mihelič, Darja (1978):** Žena v piranskem območju do srede 14. stoletja. Zgodovinski časopis, 32, 1–2, 23–36.
- Mihelič, Darja (1981):** O nagrajevanju dela in uslug v srednjeveškem Piranu. Acta historico-oeconomica Iugoslaviae: časopis za ekonomsku povijest Jugoslavije, 8, 1, 81–93.
- Mihelič, Darja (1984):** Najstarejša piranska notarska knjiga (1281–1287/89). Ljubljana, SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- Mihelič, Darja (1985):** Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Ljubljana, SAZU.
- Mihelič, Darja (1986):** Piranska notarska knjiga. Drugi zvezek (1284–1288). Ljubljana, SAZU, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.
- Mihelič, Darja (1989):** K osvetlitvi nekaterih votlih mer srednjeveškega Pirana. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, 37, 1–2, 22–26.
- Mihelič, Darja (1991):** Mestni vsakdan v obdobju baroka v luči različnih pisanih virov, Piran 1600–1602. Annales. Series Historia et Sociologia, 1, 1, 91–102.
- Mihelič, Darja (1992):** Hazard v somraku preteklosti. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

- Mihelič, Darja (1994):** Vsakdanje življenje istrskih prebivalcev, kot ga odsevajo nekateri objavljeni mestni statuti. *Acta Histriae*, 2, 3, 173–180.
- Mihelič, Darja (1996):** Kaznovanje prestopkov v srednjeveških severozahodnoistrskih mestih: Kdo izgubi roko, nogo, oko, glavo?. *Acta Histriae*, 4, 4, 5–24.
- Mihelič, Darja (1999):** Odnos oblastnih ustanov do žensk in otrok v srednjeveških mestih severozahodne Istre. *Acta Histriae*, 7, 7, 329–348.
- Mihelič, Darja (2000):** Ženska čast v istrskih mestih (Trst, Koper, Izola, Piran 15.–16. stoletje). *Acta Histriae*, 8, 1, 29–40.
- Mihelič, Darja (2002a):** Krvava rihta v Piranu 14. stoletja. *Acta Histriae*, 10, 1, 147–158.
- Mihelič, Darja (2002b):** Piranska notarska knjiga. Tretji zvezek (1289–1292). Ljubljana, Založba ZRC.
- Mihelič, Darja (2006):** Piranska notarska knjiga. Četrti zvezek (1298–1317). Ljubljana, Založba ZRC.
- Mihelič, Darja (2009a):** Načrt sistematične agrarne kolonizacije v srednjem veku (Piran, začetek 14. stoletja). *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 57, izredna št., 51–62.
- Mihelič, Darja (2009b):** Piranske notarske knjige – fragmenti. Peti zvezek (1289–1305). Ljubljana, Založba ZRC.
- Mihelič, Darja (2009c):** Načrt sistematične kolonizacije v srednjem veku (Piran, začetek 14. stoletja). V: Preinfalk, Miha (ur.): *V zlatih črkah v zgodovini. Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn* (*Kronika, Izredna številka*). Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 51–62.
- Mihelič, Darja (2011):** Prilog proučavanju zemljoposjedničke strukture srednjovjekovne Istre (s naglaskom na posjedu freisinške biskupije). *Vjesnik istarskog arhiva*, 18, 345–361.
- Mihelič, Darja (2014):** Grešni služabniki Cerkve v vidiku določil srednjeveških tržaških statutov. *Acta Histriae*, 22, 4, 847–858.
- Mihelič, Darja (2015a):** Apollonio: družina notarjev, vicedominov, konzulov, sodnikov, prokuratorjev. *Acta Histriae*, 23, 4, 631–654.

- Mihelič, Darja (2015b):** Nekdanji dogovori o reji živine na ozemlju istrskih mest. V: Mogorović Crljenko, Marija & Elena Uljančić-Vekić (ur.): *Animalia, bestiae, ferae ---. O životinjama u povijesti na jadranskom prostoru. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa = Animalia, bestiae, ferae ---. Animals in History in the Adriatic Area. Collected Papers from the International Scientific Conference.* Poreč, Pazin, Pula, Zavičajni muzej Poreštine, Državni arhiv, Sveučilište Jurja Dobrile, 40–57.
- Mihelič, Darja (2016):** Piranske notarske knjige – fragment. Šesti zvezek (1284–1296). Ljubljana, Založba ZRC.
- Mihelič, Darja (2018):** Piranske notarske knjige – fragment. Sedmi zvezek (1301–1320/1321). Ljubljana, Založba ZRC.
- Mihelič, Darja (2023):** Gli statuti di Capodistria e la vita cittadina. *Acta Histriae*, 31, 4, 777–806.
- Mihelič, Darja (2024):** Vsakdan srednjeveškega Kopra v odsevu srednjeveških statutih. *Zgodovina za vse: vse za zgodovino*, 31, 1, 5–28.
- Mlacović, Dušan (2022):** Koper v poznem srednjem veku: opažanja o mestu in njegovih portah po pregledu knjig koprskih vicedomov s konca 14. stoletja. *Acta Histriae*, 30, 4, 819–854.
- Mogorović Crljenko, Marija (2006):** Nepoznati svijet istarskih žena. Položaj i uloga žene u istarskim komunalnim društvima: primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću. Zagreb, Srednja Evropa.
- Mogorović Crljenko, Marija (2012):** Druga strana braka. Nasilje i ilegitalnost u (izvan)bračnim vezama na području Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća. Zagreb, Srednja Europa.
- Monnet, Pierre & Otto Gerhard Oexle (ur.) (2003):** *Stadt und Recht im Mittelalter/La ville et le droit au Moyen Âge: Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte* 174. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Morato, Nada (1989):** Albucan in Korte. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 37, 3, 287–289.
- Morteani, Luigi (1888–1889):** *Isola ed i suoi statuti. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 3, 3–4, 353–388; 4, 1–2, 155–213; 4, 3–4, 349–421; 5, 1–2, 155–222.
- Muir, Edward (2017):** *The Feuding Spectrum: From the Mountains of Albania to the Court of Charles V.* *Acta Histriae*, 25, 1, 1–10.

- Muratori, Ludovico Antonio (1723–1751):** *Rerum Italicarum Scriptores*, Vol. 1–25. Milano, Societatis Palatinae.
- Muratori, Ludovico Antonio (1738–1743):** *Antiquitates Italicae Medii Aevi*, Vol. 1–6. Milano, Ex Typographia Societatis Palatinae in Regia Curia.
- Naldini, Paolo (1700):** *Corografia ecclesiastica o' sia descrizione della Città e della Diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d' Istria*. Venezia, Appresso Gierolamo Albrizzi.
- Naldini, Pavel, Darovec, Darko (red.) (2001):** *Cerkveni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis ljudsko Koper*. Koper, Založba Annales, Škofija Koper.
- Nicolini, Ugo (1971a):** *L'ordinamento giuridico nel comune medievale*. V: Fonseca, Cosimo Damiano (ur.): *I Problemi della civiltà comunale: Atti del congresso storico internazionale per l'VIII centenario della prima Lega Lombarda*. Bergamo, Cassa di risparmio delle provincie Lombarde, 59–78.
- Nicolini, Ugo (1971b):** *Leggendo le Questiones de iuris subtilitatibus*. *Ius*. Rivista di scienze giuridiche, 28, 27–119.
- Nicolini, Ugo (1984):** *Gli statuti del Lago come fonte primaria per un'enciclopedia del Trasimeno*. V: Moretti, Giovanni (ur.): *Lingua, storia e vita dei laghi d'Italia*. Perugia, Maggioli, 391–414.
- Nicolini, Ugo (2016):** *L'Umbria e Perugia nel Medioevo e nella prima Età moderna*. Spoleto, Fondazione Centro italiano di studi sull'alto medioevo.
- NK 2 – Mihelič, Darja (1986):** *Piranska notarska knjiga*. Drugi zvezek (1284–1288). Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.
- NK 6 – Mihelič, Darja (2002):** *Piranska notarska knjiga*. Tretji zvezek (1289–1292). Ljubljana, Založba ZRC.
- Novæ Leges (1606):** *Novæ Leges, Ordines, Correctiones, Declarationes, Additiones, et absolutiones Statutorum Communis Terræ Pirani*. *Translata in Vernaculam linguam summo Studio, ac diligentia D. Nicolai Petronij I. V. Doct. D. Petri filij Patritij nuper in lucem data. Cum Tabula Titulorum, amplissimoque Indice omnium materialiarum, quæ in ipsis continentur Alphabeticò ordine accomodato*. *Currente Anno Nativitatis D. N. Iesu Christi M.D.CVI*. Venezia.

- Novak, Zrinka (2009):** Neki aspekti pravnog položaja ženâ u Vinodolskom zakonu, Senjskom i Krčkom statutu. *Historijski zbornik*, 62, 2, 315–343.
- Ogrin, Darko (1989):** Iz življenja komuna v Bezovici. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 37, 1–2, 96–101.
- Olmo, Fortunato (1885):** Descrizione dell' Histria di D. Fortunato Olmo. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 1, 149–172.
- Oman, Žiga (2017):** Modern Age, Ancient Customs – Settling Blood in the Eastern Alps between the Late Middle Ages and Early Modernity. *Acta Histriae*, 25, 1, 153–178.
- Oman, Žiga (2021):** Kosezi med zgodovinopisjem in kulturo spominjanja. *Acta Histriae*, 29, 1, 37–78.
- Orlandelli, Gianfranco (1977):** La scuola bolognese di Notariato. *Notariato medievale bolognese*, 2, 27–46.
- Pahor, Miroslav (1953a):** Koprski upor leta 1348. *Istrski zgodovinski zbornik*, 1, 29–68.
- Pahor, Miroslav (1953b):** Slovenski poglavar v Kopru. *Slovenski Jadran*, 10, 6–7.
- Pahor, Miroslav (1957):** Statuti Izole, Kopra in Pirana ter istrski zakoni o solarjih, solarnah in tihotapcih. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 5, 3, 123–134.
- Pahor, Miroslav (1958a):** Nastanek apelacijskega sodišča v Kopru. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 6, 2, 73–79.
- Pahor, Miroslav (1958b):** Oblastni in upravni organi Pirana v dobi Beneške republike. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 6, 3, 109–130.
- Pahor, Miroslav (1959):** Pravni status tujcev v uredbah piranskih statotov. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 7, 3, 130–137.
- Pahor, Miroslav (1963):** Predpisi o obrtnikih, prostih poklicih in trgovcih v statutih mesta Trsta. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 11, 1, 27–37.
- Pahor, Miroslav (1974):** Statuti srednjeveške občine Izola iz leta 1360 v odnosu do tujcev. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 22, 2, 77–85.

- Pahor, Miroslav (1975):** Statut občine Piran iz leta 1274. *Zgodovinski časopis*, 29, 1–2, 77–88.
- Pahor, Miroslav (1978):** Akrostihi v piranski knjigi statotov leta 1384. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 26, 1, 4–9.
- Pahor, Miroslav & Janez Šumrada (ur.) (1987):** Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja, I & II. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.
- Paradisi, Bruno (1987):** Studi sul Medioevo giuridico. Rim, Istituto storico italiano per il Medio Evo.
- Pene Vidari, Gian Savino (1999):** Introduzione. V: Bulgarelli, Sandro, Casamassima, Alessandra & Giuseppe Pierangeli (ur.): *Biblioteca del Senato della Repubblica. Catalogo della raccolta di Statuti, VIII (Lettera T–U)*, Firenze, Leo Olschki Ed., 11–96.
- Peršič, Janesz (1977):** Družina florentinskih bankirjev Soldanieri v Piranu. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 25, 1, 12–18.
- Peršič, Janesz (1984):** Židje v poznosrednjeveški beneški Istri, v Slovensko morje in zaledje. *Slovensko morje in zaledje*, 7, 6–7, 39–68.
- Pertile, Antonio (1894–1902):** Storia del diritto italiano dalla caduta dell'Impero Romano alla codificazione, Vol. I–VI. Torino, Unione tipografico-editrice.
- Petranović, Anamari (1997):** Naznake pravnog položaja žene u srednjovjekovnoj Rijeci. V: *Zbornik Sveti Vid II*. Rijeka, Grad Rijeka, 85–93.
- Petranović, Anamari & Anneliese Margetić (1983–84):** Il Placito del Risano. V: *Atti del centro di ricerche storiche Rovigno*, 14, 55–76.
- Petronio, Prospero (1968):** Memorie sacre et profane. Trst, Tipografia Gaetano Coana.
- Pitzorno, Benvenuto (1910):** Le consuetudini giudiziarie veneziane anteriori al 1229. La giurisprudenza di Venezia nella prima metà del secolo decimoterzo e la sua efficacia sulla formazione degli Statuti. *Miscellanea di Storia Veneta* edita per cura della Regia Deputazione Veneta di Storia Patria, 3, 2, 293–348.

- PMK (2024):** Zlata fibula – Pokrajinski Muzej Koper. <https://www.pokrajinskimuzejkoper.si/si/zbirke/v-znamenju-kriza/zlata-fibula> (zadnji dostop 2024-12-14).
- Pogatschnig, Antonio (1912):** Di un codice sinora ignoto contenente lo Statuto di Capodistria. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 28, 265–276.
- Poli, Giustino (1968):** Il notariato a Capodistria. *L’Arena di Pola*, 25 giugno 1968.
- Povcast (2024):** POVCAST, svratilište za humaniste. <https://povcast.ffzg.unizg.hr/intervju-nella-lonza-srednjovjekovna-zajednica-je-zajednica-suzivot-a-ali-ponajprije-bih-rekla-da-je-to-zajednica-u-kojoj-opce-dobro-doista-ima-prednost-pred-pojedincem-koristi/> (zadnji dostop: 2024-12-14).
- Povolo, Claudio (2015):** Feud and Vendetta: Customs and Trial Rites in Medieval and Modern Europe. A Legal-anthropological Approach. *Acta Histriae*, 23, 2, 195–244.
- Premrou, Miroslav (1931):** Documenti vaticani sulle saline di Trieste 1609–1610. *Archeografo Triestino*, 44, 181–198.
- Rački, Franjo, Jagić, Vatroslav & Ivan Črnčić (ur.) (1890):** Statuta lingua Croatica conscripta/Hrvatski pisani zakoni: Vinodolski, Poljicki, Vrbanski, a donekle i svega krčkoga otoka, Kastavski, Veprinacki i Trsatski. *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, IV. Zagreb, Dionička tiskara.
- Rajšp, Vincenc & Drago Trpin (1997):** Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804). *Josephinische Landensaufnahme 1763–1787 (1804) für das Gebiet der Republic Slowenien*. Karte, 3. zvezek. Ljubljana, ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije.
- Relazioni –** Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 6–8 (1890–92); 10 (1894); 13 (1897).
- RDK –** Register kulturne dediščine.
- Rogoznica, Deborah (ur.) (2020):** Koper: urbana geneza: ob 400-letnici = Capodistria: genesi urbana: a 400 anni dalla Pianta di Capod’Istria. Koper, Histria editiones.
- Rolandinus, Rodulphi de Passageriis (1546 [1255]):** *Summa totius artis notariae*. Venezia.

- Rossetti, Domenico (1830):** Statuti antichi di Trieste, descritti ed illustrati bibliologicamente. Archeografo Triestino, 2, 101–209.
- Rožac, Marjan (1990):** Koprski agrarni zakon okoli 1300. V: Žitko, Salvator (ur.): Kraški rob in Bržanija. Koper, IMO Koper, Skupščina občine Koper, 63–66.
- Rožac, Marjan & Alberto Pucer (2010):** Piranske notarske pergamentne listine, I. del, Predbeneško obdobje 1173-1283, 1. zvezek 1173–1212. Koper, Pokrajinski arhiv Koper.
- Rutar, Simon (1896):** Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Ljubljana, Matica slovenska.
- Sakara Sučević, Maša (2004):** Kaštelir: prazgodovinska naselbina pri Novi vasi. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja.
- Sakara Sučević, Maša (2008):** Tri prazgodovinske naselbine na slovenski obali. Revizija izkopanega gradiva s Sermina, Kaštelirja nad Kortami in iz Pirana. *Annales. Series Historia et Sociologia*, 18, 2, 439–454.
- Sancassani, Giulio (1957):** L'archivio dell'antico Ufficio del Registro di Verona. *Vita veronese*, 11–12, 481–486.
- Sancassani, Giulio (1987):** Documenti sul notariato veronese durante il dominio veneto. Milano, Dott. A. Giuffrè Editore.
- Santarelli, Umberto (1993):** Lo statuto «redivivo». *Archivio Storico Italiano*, 151, 2, 519–526.
- Santoro, Raffaele (2019):** L'Archivio antico municipale di Capodistria all'Archivio di Stato di Venezia. Venezia e il suo Stato da Mar. Rim, Società Dalmata di Storia Patria, 145–155.
- Sbriccoli, Mario (1969):** L'interpretazione dello statuto. Milano, A. Giuffrè.
- Sbriccoli, Mario (2009):** Storia del diritto penale e della giustizia. Scritti editi e inediti (1972–2007). Milano, Giuffrè Editore.
- Schiavuzzi, Bernardo (1888):** Le epidemie di peste bubbonica in Istria. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 4, 423–447.
- Schiavuzzi, Bernardo (1889):** La malaria in Istria. Ricerche sulle cause che l'hanno prodotta e che la mantengono. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 5, 319–472.

- Schiavuzzi, Bernardo (1892):** Le istituzioni sanitarie Istriane nei tempi passati. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 8, 315–407.
- Schiavuzzi, Bernardo (1901):** Cenni storici sull'etnografia dell'Istria. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 17, 300–331.
- Schwarzmaier, Hans-Martin (1972):** Lucca und das Reich bis zum Ende des 11. Jahrhunderts: Studien zur Sozialstruktur einer Herzogstadt in der Toskana. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Scussa, Vincenzo (1885 [1863]):** Storia cronografica di Trieste: dalla sua origine sino all'anno 1695: cogli annali dal 1645 al 1848: testi manoscritti che si conservano nell'Archivio diplomatico di Trieste. Trst, A. Levi & Co.
- Semi, Francesco (1975):** Capris, Iustinopolis, Capodistria: la storia, la cultura e l'arte: in appendice Documentario fotografico. Trst, Lint.
- Simoniti, Vasko (1980):** Sistem obveščanja pred turško nevarnostjo v 16. stoletju. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, 28, 2, 93–99.
- SI-AS, Collectanea I** – Arhiv Republike Slovenije, Collectanea I.
- SI-PAK 6, Spisi** – Pokrajinski Arhiv Koper, Komuna Koper, 1332–1812, Spisi do leta 1600, t.e. 4.
- SI-PAK 6, IX. skupina** – Pokrajinski Arhiv Koper, Komuna Koper, 1332–1812, IX. skupina (samostani, bratovščine in cerkvena oskrba).
- SI-PAK 84** – Pokrajinski Arhiv Koper, Oporoke iz Izole in Pirana, 1390–1818.
- SI-PAK 85** – Pokrajinski Arhiv Koper, Notarski spisi.
- SI-PAK 300** – Pokrajinski Arhiv Koper, Družinski fond Grisoni – Sabini.
- SI-PAK 335** – Pokrajinski Arhiv Koper, Zbirka listin, 1348–1776.
- SI-PAK PI 9, Confini – meje** – Pokrajinski Arhiv Koper, enota Piran, Confini – meje, 1281–1769.
- SI-PAK PI 9, Libri forbanitorum 1, 1302–1568** – Pokrajinski Arhiv Koper, enota Piran, Libri forbanitorum 1, 1302–1568.
- SI-PAK PI 9, NK** – Pokrajinski Arhiv Koper, enota Piran, Notarske knjige.
- SI-PAK PI 9, VK** – Pokrajinski Arhiv Koper, enota Piran, Vicedomske knjige.

- SI-PAK PI 9.1** – Pokrajinski Arhiv Koper, enota Piran, Notarske pergamentne listine.
- SI-PAK PI, Inventar** – Pokrajinski Arhiv Koper, enota Piran, Inventario di Libri, Dvcali, Scrittvre per Communità, Fontico, Monte, Atti notariali, et altro nella Vicedominaria di Pirano. Rinovato MDCCLXXI.
- SI-PAK PI, Testamenti** – Pokrajinski Arhiv Koper, enota Piran, Testamenti.
- SM** – Senato Mare (1440–1797). Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 7 (1891); 9 (1893); 11–17 (1895–1901).
- SMi** – Senato Misti (1332–1440). Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 3–5 (1887–1889).
- Solmi, Arrigo (1915)**: Le leggi più antiche del Comune di Piacenza. Archivio Storico Italiano, 73, 3–81.
- Solovjev, Aleksandar (1929)**: Drevnejšij sudbenik jugozapadnyh Slavjan (Statut ostrova Korčuly). V: Trudy IV-go siezda russkikh akademicheskikh organizatsii za granitsej. Beograd, Russkii nauchnyi institut, s. n.
- Solovjev, Aleksandar (1932)**: Značaj Dubrovnika u istoriji jugoslovenskog prava. Arhiv za pravne i društvene nauke (Beograd), 4, 241–248.
- Solovjev, Aleksandar (1939)**: Predavanja iz istorije slovenskih prava. Beograd, Zadužbina Luke Čelovića-Trebinjca.
- Spezialortsrepertorium** – Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. VII. Österreichisch-Illyrisches Küstenland. Wien, Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1918.
- SR** – Senato Rettori (1630–1797). Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 18–20 (1902–1904); 22–23 (1906–1907).
- SSec** – Senato Secreti (1401–1630). Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 4 (1888); 6–7 (1890–1891).
- Stampa. Nobili di Capodistria** – Stampa. Nobili di Capodistria (1831). Osrednja knjižnica Srečka Vilharja v Kopru, D 10567.
- Stancovich, Pietro (1829)**: Bibliografia degli uomini distinti dell'Istria, II. Trst, Gio. Marenigh Tipografo.
- Stipišić, Jakov (1954)**: Razvoj splitske notarske kancelarije. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, 1, 111–123.

- Stipišić, Jakov (1985):** Pomoćne povijesne znanosti u teorici i praksi. Zagreb, Šolska knjiga.
- STIZ – Kos, Dušan (2006):** Statut izolskega komuna od 14. do 18. stoletja. Koper, Reka, Založba Annales, Državni arhiv u Rijeci.
- STKP – Margetić, Lujo (1993):** Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Koper, Rovinj, Pokrajinski arhiv Koper, Center za zgodovinske raziskave.
- STKP (1668) – Statuta Iustinopolis Metropolis Istriae. Venetiis, apud Franciscum Salerni & Ioannem Cagnolini, 1668.** <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-AS5YP1TM/?=> (zadnji dostop: 2023-11-15).
- STMU 1 – Iona, Maria Laura (ur.) (1972):** Le istituzioni di un comune medievale. Statuti di Muggia del sec. XIV. Trst, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia.
- STMU 2 – Colombo, Franco (ur.) (1971):** Gli statuti di Muggia del 1420. Trst, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia.
- Storti, Claudia (1984):** Diritto e istituzioni a Bergamo dal Comune alla Signoria. Milano, A. Giuffrè.
- Storti Storchi, Claudia (1998):** Intorno ai Costituti pisani della legge e dell'uso (secolo XII). Napoli, Gisem.
- STPI – Pahor, Miroslav & Janez Šumrada (ur.) (1987):** Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja, I & II. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.
- STPI, De Fr. – De Franceschi, Camillo (1960):** Gli statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358. Venezia, A spese della Deputazione.
- Strčić, Petar (1987):** Korčulanski statut. Statut grada i otoka Korčule iz 1214 godine. Arhivski vjesnik, 31, 1, 180–181.
- Strohal, Ivan (1911):** Statuti primorskih gradova i općina. Bibliografski nacrt. Zagreb, JAZU.
- Strohal, Ivan (1915):** Statutum et reformationes civitatis Tragira. Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium, X. Zagreb, Na prodaji u knjižari Jugoslavenske akademije.

- STTS 1** – Kandler, Pietro (ur.) (1849): Statuti municipali del Comune di Trieste che portano in fronte l'anno 1150: con prefazione storica ed indici. Trst, Tipografia del Lloyd Austriaco.
- STTS 2** – De Szombathely, Marino (ur.) (1930): Statuti di Trieste del 1350. Trst, L. Cappelli.
- STTS 3** – De Szombathely, Marino (ur.) (1935): Statuti di Trieste del 1421. Trst, La Società di Minerva.
- STTS, 1350** – Biblioteca Civica di Trieste, Archivio Diplomatico (BCT, AD), Statuti di Trieste 1350.
- Stulli, Bernard (1969)**: Fragment statuta plominske općine. Reka, Pazin, Historijski arhiv.
- Šarac, Mirela (1989–1990)**: Stvarnopravni odnosi po splitskom statutu iz 1312. godine. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Mostaru, 9–10, 172–193.
- Šarac, Mirela (1995)**: Ugovor o zakupu broda po dubrovačkom statutu iz 1272. godine. Zbornik radova. Pravnog fakulteta u Splitu, 32, 93–103.
- Šarac, Mirela (1996)**: Pomorska trgovačka udruženja po dubrovačkom statutu iz godine 1272. Mostariensia, 5, 73–82.
- Šarac, Mirela (2000–2001)**: Havarija (avarea) po dubrovačkom statutu iz godine 1272. Mostariensia, 13–14, 53–64.
- Štefanić, Vjekoslav (1956)**: Glagoljaši u Kopru g. 1467–1806. Zagreb, Starine JAZU.
- Šufflay, Milan (1904)**: Die dalmatinische Privaturkunde. Dunaj, In Kommission bei Carl Gerold's Sohn.
- Tacchella, Lorenzo & Mary Madeline Tacchella (1974)**: Il Cardinale Agostino Valier e la riforma Tridentina nella diocesi di Trieste. Videm, Arti grafiche friulane.
- Tamaro, Attilio (1924)**: Storia di Trieste, Vol. 1–2. Rim, A. Stock.
- Tamba, Giorgio (1977)**: Lo Statuto della società dei notai di Bologna dell'anno 1288. Notariato medievale bolognese, 2, 203–283.
- Tamba, Giorgio (1987)**: I memoriali del Comune di Bologna nel secolo XIII. Note di diplomatica. Rassegna degli Archivi di Stato, 47, 2–3, 235–290.

- Tamba, Giorgio (1991):** Teoria e pratica della »commissione notarile« a Bologna nell'età comunale. Bologna, Archivio di Stato di Bologna.
- Tazio, Giovanni (1573):** L'istituzione del Cancelliero. Venezia, s. n.
- Thesaurus – Bianchi, Joseph (ur.) (1847):** Thesaurus Ecclesiae Aquileienseis. Opus saeculi XIV. Quod cum ad Archiepiscopalem sedem nuper restituta, Zacharias Bricito primum accederet Typis mandari Jussit Civitas Utini, 1847.
- Tischbein, August Anton (1842):** Memorie di un viaggio pittorico nel Litorale austriaco. Trst, Lloyd Adriatic.
- Titl, Julij (1988):** Vodni mlini in mlinarstvo v Slovenski Istri. Koper, Založba Lipa.
- Tommasini, Giacomo Filippo (1837):** De' Commentarj storici-geografici della Provincia dell'Istria. Libri otto con Appendice. Archeografo Triestino, 4, 1–564.
- TRAVEN (2024):** Osapski grad. https://traven.si/traven/index.php?option=com_k2&view=item&id=769:osapski-grad&Itemid=879 (zadnji dostop: 2024-12-10).
- T. P. (2021):** Osapska jama. Dom najhitrejšega bitja na svetu. <https://www.slovenskenovice.si/ona/stil/dom-najhitrejsega-bitja-na-svetu/> (zadnji dostop: 2024-12-10).
- Treccani – Sposalizio del mare - Enciclopedia di Mario Brunetti** Enciclopedia Italiana (1936). https://www.treccani.it/enciclopedia/sposalizio-del-mare_%28Enciclopedia-Italiana%29/ (zadnji dostop: 2024-12-14).
- Trombetti Budriesi, Anna Laura (2007):** Bologna 1334–1376. V: Capitani, Ovidio (ur.): Bologna nel medioevo. Bologna, Bononia University Press, 761–866.
- Trombetti Budriesi, Anna Laura (2010):** Ripopolamento e sviluppo dell'abitato rurale di Altedo nel quadro della politica demografica del comune di ‚popolo‘ bolognese (1231). V: Galetti, Paola (ur.): Paesaggi, comunità, villaggi medievali: atti del Convegno internazionale di studio, Bologna, 14–16 gennaio 2010. Spoleto, Fondazione Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 423–446.

- Trombetti Budriesi, Anna Laura (2014):** Gli statuti di Bologna e la normativa statutaria dell'Emilia Romagna tra XII e XVI secolo. *Mélanges de l'École française de Rome – Moyen Âge*, 126, 2. <https://doi.org/10.4000/mefrm.2396> (zadnji dostop: 2023-11-10).
- UNIBO (2024):** Bibliografia Statutaria. <https://site.unibo.it/destatutis/it/bibliografia-statutaria> (zadnji dostop: 2024-12-10).
- Valvasor, Johann Weichard (1689):** Die Ehre dess Hertzogthums Crain. Laybach, zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg.
- Vatova, Giuseppe (1885):** La collona di Santa Giustina. *La Provincia*, 19, 15.
- Venezia e la Peste (1979):** Venezia e la Peste 1348–1797. Catalogo della Mostra tenuta a Venezia nel 1979–1980. Venezia, Comune di Venezia, Assessorato alla cultura e belle arti.
- Venturini, Domenico (1903):** Il vecchio »Maggior Consiglio« della città di Capodistria. *Pagine Istriane*, 1, 5, 105–115.
- Vilfan, Sergij (1954):** Koprski glavar Slovanov v avstrijsko-beneški vojni 1508–1516. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 2, 1, 24–29.
- Vilfan, Sergij (1961):** Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana, Slovenska matica.
- Vilfan, Sergij (1963):** K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 11, 1, 1–12.
- Vilfan, Sergij (1972):** Komun v Črnotičah. *Traditiones*, 1, 155–172.
- Vilfan, Sergij (1996):** Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ljubljana, Slovenska matica.
- Violante, Cinzio (1964–1966):** I problemi della storiografia locale, oggi, e le società di storia patria. *Bollettino Storico Pisano*, 33–35, 551–566.
- VISITKOPER (2024):** Sveta jama Socerb. <https://visitkoper.si/znamenitosti/historic-sights-sveta-jama-socerb/> (zadnji dostop: 2024-12-14).
- Vivanti, Corrado (ur.) (1981):** Storia d'Italia, Vol. 4. Torino, G. Einaudi Ed.

- Vladimirski-Budanov, Mikhail Flegontovič (1881):** Neizdannye zakoni jugozapadnyih Slavjan. Zakonik goroda Kastva i zakon Veprinski. *Žurnal Ministarstva narodnogo prosvješčenija*, 213, 93–124.
- Vladimirski-Budanov, Mikhail Flegontovič (1882):** Zakonik grada Kastve i zakon občine Veprinske. *Mjesečnik*, 8, 118–123, 146–151, 181–187, 201–210, 327–344.
- Voje, Ignacij (1976):** Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju. *Zgodovinski časopis*, 30, 1–2, 3–21.
- Zorzi, Andrea (2010):** Scrivere le regole: l'Italia degli statuti. In: Luzzatto, Sergio & Gabriele Pedullà (ur.): *Atlante della letteratura italiana*, I. De Vincentiis, Amedeo (ur.): *Dalle origini al Rinascimento*. Torino, Einaudi, 48–54.
- Žerjal, Borut (2019):** “Praude”, livelli e decime. Consuetudini giuridico-agrarie nel Capodistriano d'età moderna. Tesi di laurea magistrale. Trst, Università degli Studi di Trieste. https://www.academia.edu/60704461/Praudelivelli_e_decime_Consuetudini_giuridico_agrarie_nel_Capodistriano_d_et%C3%A0_moderna (zadnji dostop: 2024-12-14).
- Žitko, Salvator (2019):** Vrata Muda ali »Contarinijev vhod«, iz 1516. V: Krmac, Dean & Sara Menato (ur.): *Carpaccio. Sacra conversatio: kontekst, ikonografija, raziskave = contesto, iconografia, indagini = kontekst, ikonografija, istraživanja: [prispevki s študijskega dneva = relazioni della giornata di studio: Koper, Capodistria, 30-09-2016]*. Koper, Histria editiones, 141–152.
- Žitko, Salvator (2022):** Vrnitev v Italiji zadržanih umetnin in arhivov iz Kopra, Izole in Pirana: Zgodovina neke problematike ali problematika neke zgodovine?. *Annales. Series Historia et Sociologia*, 32, 1, 1–38.
- Žontar, Jože (1973):** Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju. Ljubljana, SAZU.

RECENZIJ*

* Zahteva Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) v okviru razpisa za znanstvene monografije v letu 2023 je bila, da se objavi recenziji znanstvene monografije, ki sta bili priloženi vlogi. Zato ju v nadaljevanju objavljamo, avtorjema pa se prisrčno zahvaljujemo.

Znanstvena monografija osvetljuje ne le zgodovinsko, temveč tudi pravno, sociološko in etnološko poveden odsek preteklosti istrskega polotoka v srednjeveškem in zgodnje novoveškem obdobju.

Prinaša analizo temeljnih značilnosti oblikovanja srednjeveških mestnih statutarnih pravil na območju severovzhodnega Jadrana s posebnim poudarkom na koprskih statutih. Podlago za primerjavo in izvirno raziskavo je avtorjema z dolgoletnimi izkušnjami in znanstvenimi objavami s tega področja ponudilo ponovno odkritje kodeksa koprskih statutow iz leta 1423 in drugih sorodnih dokumentov.

Glavnino omenjenega gradiva hrani Državni arhiv v Benetkah (ASVe). Temelj raziskave ponuja Stari arhiv koprskega komuna (it. *Antico Archivio Municipale di Capodistria*), ki je bil leta 1944 odpeljan v Italijo, a je od leta 2017 dostopen v omenjenem beneškem arhivu. Navedena okoliščina je omogočila primerjavo obeh redakcij koprskega statuta iz leta 1423 ter njuno nadgradnjo tako s tiskano različico statuta iz leta 1669 kakor tudi s knjigo odlokov beneških in krajevnih oblasti od leta 1394 do 1670. Zlasti odlok iz leta 1670 je širše zanimiv za istrsko in slovensko zgodovino, saj prinaša pomembno dokumentacijo o vsakoletni izvolitvi »kapetana Slovanov« v koprskem mestnem svetu, o funkciji, ki jo v dokumentih prvič zasledimo letu 1349 in ki se je ohranila vse do začetka 19. stoletja. Kapetanove pristojnosti so segale na sodno, upravno in vojaško področje za celotno območje koprskega podeželja. Gre za edinstveno funkcijo (po imenu in nalogah), četudi jo je mogoče delno primerjati z nalogami t. i. valptov v notranjosti današnjega slovenskega ozemlja. Pri obravnavi Kopra, najpomembnejšega beneškega mesta na istrskem polotoku, je dragocena tudi pritegnitev t. i. *Liber niger* (*Črna knjiga*), štirih zvezkov iz zbirke koprskih dukalov, ki se prav tako nahajajo v sklopu Starega arhiva koprskega komuna in ki doslej skorajda niso bile deležne znanstvene obravnave.

Študija med drugim budi zavest o potrebnosti nadaljevanja pogajanj med Italijo in Slovenijo za vrnitev arhivskega in umetniškega gradiva, pomembnega dela kulturne dediščine, ki je bila ob koncu druge svetovne vojne odtujena istrskim mestom na današnjem

slovenskem ozemlju. Z vidika širše (nad)nacionalne zgodovine, posredno zanimive tudi za sodobne meddržavne odnose, je morda najbolj dragocena utemeljitev, da je bilo v zaledju mest severne Istre slovansko prebivalstvo navzoče že od zgodnj srednjeveškega bizantinskega obdobja, ki je več stoletij skrbelo za njihovo obrambo v vlogi svobodnih kmetov – vojakov, o čemer govori tudi edinstvena funkcija kapetana. Takšna ureditev obrambe se je najbolj izkazala v času od konca 15. do začetka 17. stoletja, to je ob osmanskih vpadih, med beneško-avstrijskimi mejnimi spopadi in bojevanjem proti uskokom. Vredno je omeniti, da monografija ponuja tudi slikovite podrobnosti o družbenih odnosih, ki so prevladovali na koprskem podeželju v dolгих stoletjih beneške oblasti.

doc. dr. Simon Malmenvall

Pričujoča monografija se posveča srednjeveškim mestnim statutarnim pravilom. Poseben poudarek daje koprskim statutom, mestoma pa se v besedilu dotika tudi drugih urbanih naselbin severnega Jadrana (predvsem Izole in Pirana). Doprinos dela predstavljajo zapisi iz koprskega statuta, za katere se je domnevalo, da so iz leta 1380 in ki jih hrani državni arhiv v Benetkah (ASVe). Zanje se vse do leta 2017 ni vedelo, če so sploh ohranjeni. Od takrat je v ASVe javnosti dostopen Stari arhiv koprskega komuna, ki so ga leta 1944 odpeljali v Italijo.

Poslanstvo monografije je poudariti nujnost nadaljevanja meddržavnih pogajanj med Italijo in Slovenijo za restitucijo arhivskega (in raznega drugega) gradiva ter druge kulturne dediščine, v času druge svetovne vojne odtujene lokalnim skupnostim današnjih slovenskih istrskih mest.

Poleg samih statutarnih zapisov se knjiga posveča tudi zgodovinskim okoliščinam mesta Kopra v srednjem in novem veku, cerkveni in posvetni posesti, v mestu, okolici ter drugje v Istri, koprskemu podeželju oziroma zaledju, obravnavi slovanskega naseljevanja Istre ter koprskih agrarnih zakonov iz 13. oziroma 14. stoletja. Konkretno med drugim obravnava zapise glede vprašanj kmetov koprskih vasi, ki bi le-te hoteli zapustiti, vprašanja prodajanja oziroma nakupov kmečkih nepremičnin, vprašanja predkupnih pravic ter določila o upravnemu redu koprskih občinskih vasi.

Posebna pozornost je med drugim posvečena tudi funkciji t. i. kapetana Slovanov, njegovim upravnim in vojaškim dolžnostim, vlogi črne vojske pri zdravstvenih ukrepih ter knjigi kapetanov Slovanov. Knjiga bralcu predoči potek dogodkov oziroma proces oblikovanja koprskih statotov ter postreže s splošnimi podatki glede izgleda, pisave, ohranjenosti, hrambe in splošnega stanja rokopisov statotov. Stanje ponazori tudi s slikovnim gradivom. Med drugim se dotakne še vprašanja statutarnega prava, pravnih določil glede sužnjev, tujcev in Judov, določil v zvezi z obližacijskim pravom ter lastninskim pravom.

doc. dr. Martin Bele

fo 12

Sanctae Civitatis Iulianopolis

Amicus Petronius Amicus

Sanctae Civitatis Iulianopolis

Jesus

Stabile

Cassiano de Civitate Iulianopolis